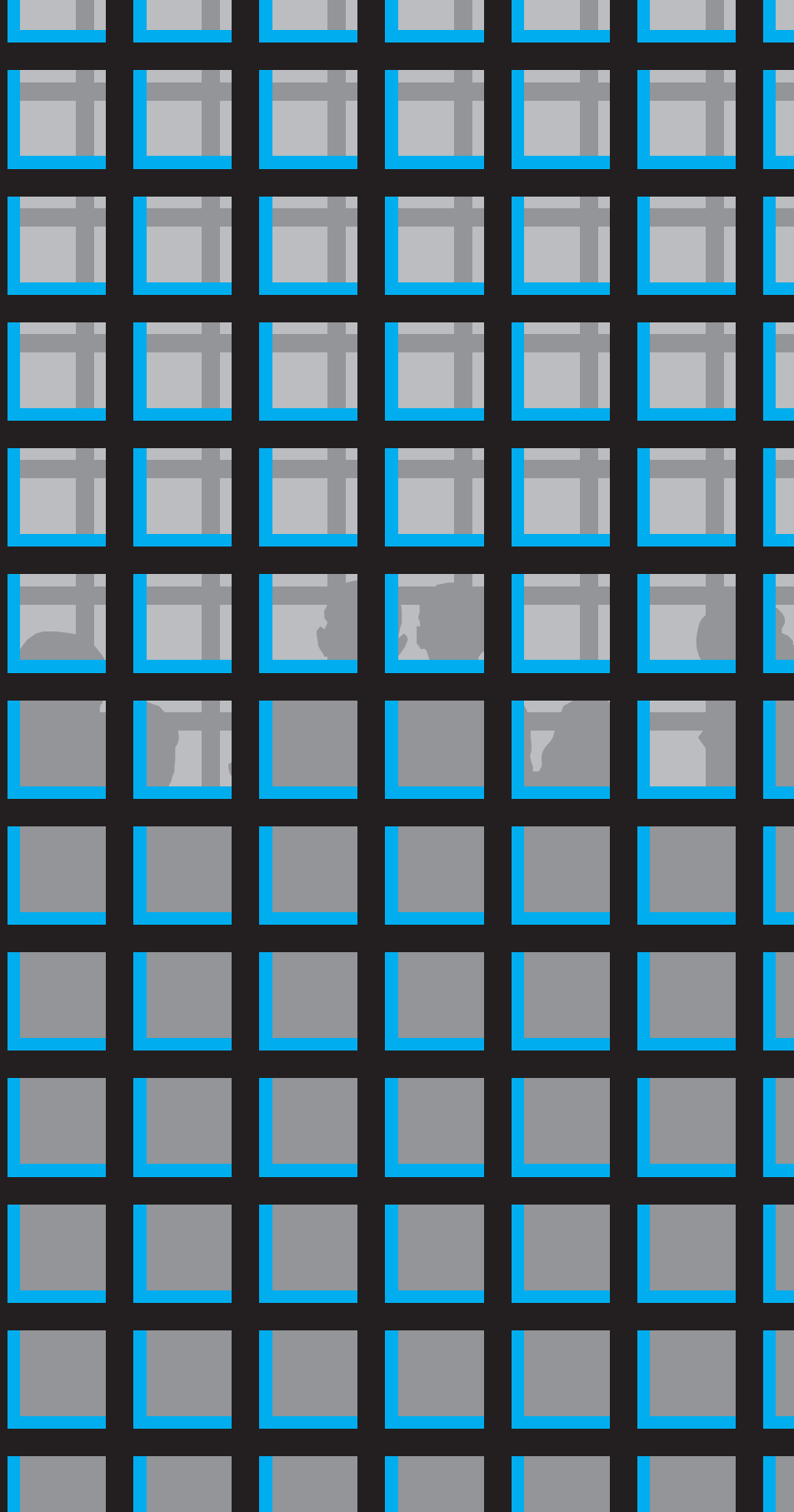

A „HATVANAS ÉVEK” EMLÉKEZETE

Az Oral History Archívum gyűjteményéből
Válogatta és összeállította MOL NÁR ADRIENNE

A „HATVANAS ÉVEK” EMLÉKEZETE

A „HATVANAS ÉVEK” EMLÉKEZETE

AZ ORAL HISTORY ARCHÍVUM
GYŰJTEMÉNYÉBŐL

Válogatta és összeállította
MOLNÁR ADRIENNE

1956-os Intézet
Budapest, 2004

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM
TÖRTÉNETÉNEK DOKUMENTÁCIÓS
ÉS KUTATÓINTÉZETE-KÖZALAPÍTVÁNY

SZERKESZTETTE

MOLNÁR ADRIENNE

KÖNYV- ÉS CÍMLAPTERV

MOLNÁR ISCSU ISTVÁN

© 1956-OS INTÉZET

© MOLNÁR ADRIENNE

© RAINER M. JÁNOS

A fényképeket a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárából (Népszabadság-archívum, Kádár János fényképalbumai), a Magyar Építészeti Múzeumból, a Nógrádi Történeti Múzeumból, a Tatabányai Múzeumból (Sebestyén Ferenc-gyűjtemény), a Jakovits-Kozák-gyűjteményből, Gaál István és Szanyi Péter gyűjteményéből, valamint családi albumokból válogattuk.

TARTALOM

- 9 RAINER M. JÁNOS: ELŐSZÓ ➔
- 13 A „HATVANAS ÉVEK” VILÁGA – FOTÓESSZÉ ➔
- 29 OKTÓBER UTÁN ➔
 hónapokon keresztül a szovjet szuronyok tartották fenn • engem a törvényesség hiánya érdekelt • Nagy Imre személyes sorsán tudják lemérni a Moszkvából érkezett valódi döntést a forradalom ügyében • a börtönben voltak elásva, és 1961-ben hozták ki őket onnan • a fő hangvétel a bizalom erősítése volt • az volt a benyomásom, hogy ez a nép felejt • 1958-ban még nagyon is működött a társadalmi szolidaritás • élni kell hagyni az embereket
- 35 MENNI VAGY MARADNI? ➔
 úgy éreztem, hogy semmi bünt nem követtem el • annál nagyobb honvágy támadt bennem • a táborban egyébként szabályos embervásár folyt • mintha a szürkeállományt szereztek volna innen kikaparni • a gyerekekkel együtt megkaptam a kiutazási engedélyt • a szellemi éhség vonzott vagy taszított
- 41 ORSZÁGIMÁZS ➔
 itt már úgy tartanak a dolgok • megkaptuk az első díjat, az aranycsillagot • ezzel megindult Magyarországon az idegenforgalom • kezdtük kinyitni a kapukat • Kádár letagadott bennünket • a magyar nouvelle vague bemutatkozik • rengeteg javaslatomat valósították meg, amelyek még ma is élnek • azt gondolták, hogy Magyarország egy szabad ország • nem nézték jó szemmel, hogy Kádárék jöttek, lát tak és győz tek • a Va tikán deferál az ateista államhatalomnak
- 49 A HATVANAS ÉVEK BÖRTÖNÉBEN ➔
 az ilyen alakokat, mint maguk, csak a szocialista humanizmus végzetes félreértéséből lehetett életben hagyni • meg mozgatta az ember lelkét • nekem nagyon sokat jelentett, hogy rengeteg emberrel találkoztam a börtönben • a hatvanas évek börtönének kiszámíthatatlansága • szolidaritást és bizalmat éreztünk egymás iránt • egyik pillanatról a másikra eltűntek a poloskák • mindig minden ellen tiltakoztam

55 ÚJRA SZABADON ⇨

ezután már magammal fogok törődni • mindenki jól élt, mindenki tvisztet járt • aki nincs ellenünk, az velünk van • az ország már meg volt szotyósodva • túl fiatal voltam ahhoz, hogy belerokkanjak • refem volt, ezért nem vettek fel sehova • azt hittem, minden ötvenhatos kiszabadult 1970-ben • tel jesen más em ber lett, ami kor kijött • nyil ván a bel ügy éberségének köszönhettem az irántam megnyilvánuló fokozott figyelmet • nincs időm a maga ügyével foglalkozni • az embereknek kétfajta életük volt • majdnem olyan rabságban éltem, mint a börtönben • kellett egy ellenforradalom-ellenes nyilatkozatot tenni • ne tegyek semmi olyasmit, ami a rendszer ellen van • én se csináltam botrányt, ők se kellemetlenkedtek

70 A MEZŐGAZDASÁG SZOCIALISTA ÁTSZERVEZÉSE ⇨

nem ment könnyen, főleg a megszilárdítás • éleződött az ellentét a munkás-parasztszövetségben belül • fejszével, villával kikergették az agitátorokat • egész nap ott ültek annak a parasztembernek a nyakán, akinek akkor éppen dolgoznia kellett volna • meg kellett duplázni a mezőgazdasági hozamokat • azok a téeszek jártak jól, amelyek nyaklól nélkül vették fel a hiteleket, mert azokat elengedték • kihagytam a közvetítő kereskedelmet

78 SZOCIALISTA IPARFEJLESZTÉS ⇨

a szovjet kormány javasolta a Barátság olajvezeték kiépítését • a termelés szép fokozatosan ment föl • mire a gép megjött, nem lehetett vele csomagolni • a magyar gyártmány sohasem volt egészen csereszabatos • a hatvanas években még a szovjet gépeket importáltuk • a KGST Végrehajtó Bizottsága döntött • nálunk kizárólag a centralizált és nem a koncentrált elemek jöttek létre

85 A GAZDASÁGI REFORM ⇨

Nyers elvtárs azért közölte velünk, a titkársággal, hogy a pártvezetés felfogása szerint mivel szabad foglalkoznunk, mivel nem • nye reségrészesedést fizettem, prémiumot és jutalmat kaptak a munkatársaim • a 68-as reform azt tette lehetővé, hogy a vállalat is kitalálja, mit szeretne megvalósítani • az első hat vállalat közé kerültünk, amelynek a gyengeségét leleplezte az új mechanizmus működése • megtorpant a reform, balos ellentámadás történt

93 1968 – PÁRIZS, PRÁGA ⇨

életemben először láttam, hogy egy államrend ellen fel lehet lázadni, és nem lőnek le • ez megint a homlokunkra nyomta a Júdas-bélyegyet • föllángol ismét a politikai érdeklődés • mindenki Dubceknek drukolt • gazemberség bevonulni! • az esemény szükségszerűnek lett beállítva • a cseh 68-tól tel jesen kiborult

98 KULTÚRA ➔

a kulturális hagyományok ápolása és megmentése • giccsek százszámra készültek • egy pillanat alatt ki ebrudáltak bennünket a Jó kai Klubból • az elő adóesteknek fantasztikus nagy sikerük volt • művészként viszont lehetett létezni • afféle elszigetelt underground prózát műveltem • bizonyos feltűnést keltettek a képeim • ez virágkor volt, a kívülállók számára szinte teljesen észrevétlenül • kellene nekünk ilyen filmek, elvtársak? • Kádár nagyon kevés magyar filmet látott • végül megtanultam televíziózni • engem Szirmai talált ki a Biszkuék bosszantására

117 TUDOMÁNYOS ÉLET ➔

konklúziókat levonni nem nagyon lehetett • az összes elegáns témát lefoglalta valaki, de az alkoholizmus senkinek sem kellett • vajon nem porhintés-e ez az egész Szentágothai-jelenség? • a szociológia adta meg azt a tudományos keretet, hogy a régi önmagunkhoz valamelyest visszatérjünk • a TMB erős politikai kontroll alatt álló szervezet volt • lassan-lassan sikerült a megyékkal megértetni a levéltárak fontosságát • volt egy csomó pántlikázott pénz

131 OKTATÁS ➔

itt káderkohó van • egy jó szakmunkás többet ér, mint egy szakközépiskolás • akit nem vettek föl az egyetemre, azonnal elment ipari tanulóknak • kimondottan az életre neveltek • tudomásomra hozták, hogy csak akkor maradhatok igazgatóhelyettes, ha belépek a pártba • úgy bántak velem, mintha családtag lettem volna • a társadalmi munka a hatvanas években jellegzetes elvárás volt • utólag derült ki, hogy van nek a tan körnek még egyenlőbb tagjai

138 TABUK ➔

gyerekek, erről nem beszélünk • ezeket a kényes dolgokat nem feszegetjük • zugíráaszt az is, amikor a rendszernek nem tetsző irományokat irogatok • ami raktáron volt, azt bezúzták • a szerkesztőség maga a cenzúra • természetes, hogy vannak határai a mi közléspolitikánknak • a lap legyen bírálób, foglalkozzon a magyar sorsproblémákkal • hogy nem a zsidó, az izraeli szempontok érvényesülnek, hanem a magyar dolgok • tisztában volt-e azzal, hogy ez egy pornográf mű?

148 KORLÁTOZOTT ÁLLAMPOLGÁRI JOGOK ➔

aki ilyen pimasz, hogy ezt a nevet viseli, az megérdemli, hogy éhen haljon • hogy képzelem, hogy egy volt ellenforradalmárnak a leánya fogja a jövő nemzedéket oktatni? • népellenesség vagyok, a jogosítványt nem kapom meg • potenciális vásárlókat hajtottam fel illegálisan • azért mind a ketten jól járunk • folyton vigyázni kellett, ne hogy becsússzon valami •

nem folytathattam semmilyen politikainak mondható tevékenységet • Gyurkám, az asztalnál egy szót se! • és sorozatosan nem kaptam meg az útleveletem • kétszer is kértem, hogy befejezhessem az egyetemet • bármennyire is próbálnak mindent elfojtani és eltitkolni, azért ezek a hírek előbb-utóbb elterjednek • egy ilyen csirkefogót ők nem engednek be Magyarországra • a lényeg az, hogy beadtam a derekamat

164 TÁRSADALOMPOLITIKA, ÉLETSZÍNVONAL ➔

az életszínvonal is évről évre növekedett • pár huzamosan ment végbe a fejlődés • van olyan falu, ahol régi házat nem is találni • gyerekkorunkban hozzá kellett szokni a nehéz munkához • egy kicsit színesebben vagy modernebbül öltözzünk • sikerült a lakást összehozni • maga csak nem vet te ezt az egész akció komolyan? • egy rendes polgári lakásban élünk • nem szaporodunk, konszolidálódunk • akkoriban az életszínvonal volt az emberek istene • melyek azok a társadalmi célok, amelyeket a gazdaságnak szolgálnia kell?

171 SZOCIALISTA IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ➔

fontos volt a bűncselekmények felderítési hányadosának a javítása • nem lát tam a szüleit négy és fél hónapja • a műemlékek megvédését olyan módon vittem túlzásba, hogy a klerikálisoknak segítettem vele • botrány a pártvezetésben • Péter Györgyöt hosszú ideig nem volt szabad rehabilitálni • a budapesti pártbizottság kétkulacos határozatot hozott

182 IFJÚSÁGI SZUBKULTÚRA ➔

ebben a lakásban kezdődött voltaképpen a magyarországi Beatles-korszak • fanatikus Il-lés-rajongó voltam • legális forma volt a tánciskola • volt egy társaságunk, Muskátli-gal-erinek hívták • a galériák bomlasztását, feloszlását a budapesti főkapitányság gyors munkával megoldotta • no, fogd be a szád, itt a nyak kendő, kösd föl • farmer, hosszú haj, erre odafigyeltek

188 A RENDSZER NÉVADÓJA ➔

a tankok tetején jött be, és ez egy gazember • ennyit megengedhet egy államvezetés magának • kegyetlen és kemény is tudott lenni • nem szerette az értelmiségieket • nem szerette azt, ha más beszél • minden kérdésben megtalálja a módját • semmiféle jólétet nem teremtett • Kádár arcára sok minden rá van írva

193 Annotált névmutató ➔

231 Rövidítések ➔

ELŐSZÓ

Ez a válogatás az intézetünkben 2001 óta folyó *A hatvanas évek Magyarországon* című kutatási program keretében készült. A Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program támogatásával folytatott munka a „hatvanas évek” magyarországi történéseinek történettudományi eszközökkel való vizsgálatát tűzte ki célul. Eredményeinket folyamatosan a szakmai és a szélesebb közönség elé tártuk,¹ az összegző kötet az interjúválogatással egyidejűleg lát napvilágot.² Az interjúválogatás és a tanulmányok tehát azonos indítékból születtek, ám másféleképpen beszélnek el a „hatvanas évek” történetét.

A kutatás egyik fontos célja volt, hogy tanulmányozza a „hatvanas évek” személyes emlékezeit. Erre nemcsak az indított bennünket, hogy ennek az időszaknak számos erőteljes emléklenyomata él a közbeszédben, hanem a „hatvanas évek” iránt megnyilvánuló kitüntetett érdeklődés is. A korszak ma már sokkal „elevenebb” az emlékezetben, mint az „ötvenes évek”, amely szintén viszonyítási pont volt a hetvenes és nyolcvanas évek nyilvános és nem nyilvános diskurzusaiban. A ma sok tekintetben domináns, hatalmi és közvélemény-formáló pozícióban lévő generációk eszmélésének és ifjúkorának idejéről van szó, a „hatvanas évek” fontosságát nyilván ez is magyarázza. A világszerte megfigyelhető nosztalgiahullámok ma már akadály nélkül érvényesülnek Magyarországon is. Ez az időszak nálunk a Kádár-korszak kezdete, a Kádár-rendszer kiépülésének és sikereinek időszaka (vagy annak tűnik), s mint ilyen, a kilencvenes években – nyíltan vagy burkoltan – a rendszerváltás és a demokratikus átmenet társadalmi és gazdasági válságjelenségeivel szemben, *azokkal összehasonlítva* távoli, de jobbra pozitív érzésekkel átélt múltként gondolható el. Ugyanakkor

1 Lásd Kőrösi Zsuzsanna–Standeisky Éva–Rainer M. János (szerk.): *Évkönyv 2001. IX. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 2001, 1956-os Intézet, 9–130. p.; Rainer M. János–Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2002. X. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 2002, 1956-os Intézet, 9–190. p.; Rainer M. János (szerk.): *Múlt századi hét-köznapok. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról*. Budapest, 2003, 1956-os Intézet, 385 p.; Rainer M. János–Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2003. XI. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 2003, 1956-os Intézet, 9–93. p.

2 Rainer M. János (szerk.): *„Hatvanas évek” Magyarországon*. Budapest, 2004, 1956-os Intézet, 505 p.

lezárt korszak része, amely ezért kerek, jól felépített személyes történetekbe rendezhető. Kulturális hatása máig eleven, nem egy területen meghatározó, szereplőinek korabeli tevékenysége zömében jól és hatásosan dokumentált (például képekben és hangokban könnyen megidézhető, hiszen a „hatvanas évekre” esett a tömegkommunikáció forradalmának kibontakozása Magyarországon). Ezek a szereplők zárt társadalomban éltek, történeteik nem vagy nem könnyen ellenőrizhetők – mindez kedvező lehetőséget ad mítoszok és ellenmítoszok képződésére.

A szereplők jelentős része él és aktívan emlékezik ma is. Ezért szinte valamenynyire, a korszakkal foglalkozó történetírói narratíva bőségesen merít a különféle személyes emlékezetek dokumentumaiból. Munkánk során erről mi sem kívántunk lemondani, noha nem volt kitüntetett célunk a személyes emlékezetek „ütköztetése” más típusú dokumentumokkal, vagy éppen egymással. Nem célja ez ennek az interjúösszeállításnak sem.

A „hatvanas évek” tanulmányozása során nem kezdtünk rendszeres, erre a korszakra összpontosító interjúkészítésbe. Úgy gondoltuk, hogy az 1956-os Intézet Oral History Archívumában tárolt sok száz életútinterjú és önéletrajz elegendő alpanyag ahhoz, hogy a „hatvanas évek” személyes történeteiből sokszínű és sok szempontú válogatás készülhessen. E döntés nyomán azonban nagyon sajátos emlékezeti lenyomat keletkezett, amelyet az interjúgyűjtemény jellege határoz meg.

Az 1956-os Intézet Oral History Archívumának alapját képező életútinterjúk felvétele a nyolcvanas évek elején kezdődött.³ Hegedűs B. András és Kozák Gyula szociológusok a nyolcvanas évek gazdasági vezetőinek életútját vizsgálták, s emellett elkezdték összegyűjteni a forradalom résztvevőinek személyes emlékeit. Az első ilyen nagyobb vállalkozás kollektív interjú volt, amely magára a forradalomra, közvetlen előzményeire és utóéletére összpontosított.⁴ Ezt követően az évtized közepétől a So-

3 Lásd Kozák Gyula–Kőrösi Zsuzsanna–Molnár Adrienne (írta és szerk.): *Budapesti Oral History Archívum – Oral History Archive, Budapest 1981–1996*. Budapest, 1996, 1956-os Intézet, 154 p. és www.rev.hu. Az Oral History Archívum (az összes interjú naprakész jegyzéke itt elérhető).

4 A kerekasztalnak nevezett, hóhapokig tartó kollektív emlékezés résztvevői Donáth Ferenc, Göncz Árpád, Halda Alíz, Hegedűs B. András, Litván György, Mécs Imre, Mérei Ferenc, Rácz Sándor és Vásárhelyi Miklós voltak, a kérdező szerepét Csalog Zsolt, Kozák Gyula és Szabó Miklós látták el. Lásd *Budapesti Oral History Archívum*, 8. p.

ros Alapítvány támogatásával, az Országos Közművelődési Központ Művelődéskutató Intézete keretében egyéni interjúk készültek, megszólaltatva a XX. század tanúit, a (hivatalosan elhallgatott vagy átírt) történelmi események alakítóit, elszenvadóit, A rendszerváltás után az Archívum az 1956-os Intézet része lett, és a felvételek folytatódtak. Az első, kollektív visszaemlékezéstől eltekintve az interjúk kezdettől fogva az interjúalanyok teljes élettörténetének rögzítésére törekedtek. A kilencvenes évek közepétől mind több „célzott interjú” ké-

szült az Oral History Archívum különféle kutatási programjai számára, amelyek jobbra a megszólaltatottak életének (vagy a közelmúlt történetének) egy-egy fontos jelenségét, az azzal kapcsolatos emlékezést, az átélés különféle módozatait kívánták rögzíteni.

Ez a válogatás tehát ebből a gyűjteményből készült.⁵ A benne megszólalók életútja sok esetben felöleli a teljes XX. századot (talán a leggyakoribb a húszas-harmincas évektől az interjúkészítés idejéig terjedő életút). Az életút-elbeszéléseket részben a személyes pálya, részben a század nagy történelmi eseményei tagolták. Az interjúalanyok társadalmi státusa, pozíciója, kora, iskolai végzettsége rendkívüli változatosságot mutat mind az elbeszélt időben, mind az elbeszéléskor. (Az annotált névmutató tartalmazza az interjúalanyok rövid életrajzát, benne a hatvanas évek folyamán befutott életpályát.) Ez tudatos törekvés eredménye, bizonyos vállalt egyoldalúság azonban így is megfigyelhető. Oka a gyűjtemény sajátos jellege: az interjúalanyok többsége valamilyen módon aktívan részt vett a forradalmi eseményekben, s az értelmiségiek, a szellemi szférához kötődők valamelyes túlsúlya is megfigyelhető. Az ő „hatvanas évekről” szóló történeteik látható (kimondott) vagy láthatatlan (lappangó) középpontjában 1956 áll. Igen sok esetben ez egyébként elmondható teljes élettörténetükről – akár mert személyesen részt vettek a forradalomban (bármelyik oldalon álltak is), akár mert csak átélték, de hatását meghatározónak tartják.

Ez a közvetlen vagy közvetett „ötvenhatközpontság”, a forradalom szerepének és hatásának meghatározó jellege vállalhatóan tűnt a válogatás során. Nem akartuk a „hatvanas évek” monográfiáját vagy enciklopédiáját leképezni személyes történeti összeállításban. A korszakról szóló különböző elemzések túlnyomó része is arról szól, hogy a „hatvanas években” történtek megannyi szállal kapcsolódnak 1956-hoz, abból fakadnak vagy arra reflektálnak.⁶ Erre utalnak az írott források, s nyilván erre vonatkoznak a kutatói előfeltevések is. A „hatvanas évek”, ahogyan kissé az egész Kádár-korszak, *1956 utáni történet*. Ezek a posztötvenhatos történetek ugyanakkor tartalmazzák azokat a kollektív emlékezeti panelekké egyszerűsödött, domináns emlékenyomokat, amelyek a hatvanas évek elsüllyedt világáról szóló mai közlemékezetet meghatározzák.

A válogatás az elbeszélésekből „kimetszette” a hatvanas évekre vonatkozó „szleteket”. Az időrendet, illetve az elbeszélte jelenségek tematikai kereteit meglehetősen rugalmasan kezelte. A „hatvanas évekről” szóló elbeszélések gyakran az 1956-os forradalom után közvetlenül kezdődnek, s nemegyszer átnyúlnak a hetvenes évekbe is. A történeteket elsősorban nem az egyé-

5 A válogatáshoz felhasználtunk Bindorffer Györgyi, Gyenes Pál, Keller Márkus, Kozák Gyula, Kőrösi Zsuzsanna, Lénárt András, Markovits Ferenc és Standeisky Éva által szerkesztett OHA-interjúkat is.

6 Lásd elsősorban a 2. lábjegyzetben említett kötet tanulmányait.

ni élet, hanem a „külvilág” eseményei, jelenségei strukturálják. A kötet „fejezetekre” oszlik, amelyek a politikai, gazdasági, társadalmi élet egyes – jellemzően a hatvanas évekhez köthető – eseményeiről vagy jelenségeiről szólnak. A fejezetcímeket az összeállító adta, az „alcímek” viszont a beszélőktől származó idézetek. A nyolcvanhárom emlékező által felidézett események határozták meg a „hatvanas évek” arculatát, ezeket valamilyen módon az egész magyar társadalom átélte. A megszólalók közül sokan hétköznapi emberként, „alul” (sőt olykor legalul, a társadalom perifériáján, diszkriminált pozícióban), jó néhányan „felül” (sőt döntéshozói szerepben). A kötet végén közölt életrajzokból kiderül: a pozíciók egy-egy életút során is többször, hirtelen és gyökeresen változhattak.

A „minta” nem reprezentatív, nem képezi le sem a „hatvanas évek”, sem az interjúkészítési idő, sem a jelen magyar társadalmát. Csak remélni tudjuk, hogy e történetek és az olvasók tudása, netán saját történetei közötti hasonlóságok és különbségek segítenek átgondolni a közelmúltat, benne a „hatvanas évekkel”. Talán hozzájárulnak új és újabb történetek születéséhez.

A korszak hangulatát segít felidézni az interjúösszeállítást bevezető fotóösszé. A válogatáshoz a hivatalos gyűjtemények mellett felhasználtunk magángyűjteményeket és családi albumokat is.

A kötet használatát annotált névmutató teszi könnyebbé. Az annotációk hozzájárulnak az emlékmozairok könnyebb megértéséhez. Az emlékezők rövid életrajza után feltüntetjük a forrást, az Oral History Archívumban őrzött interjú adatait. Hármán nem járultak hozzá nevük közléséhez, ezért őket fiktív monogrammal jelöljük.

Budapest, 2004. május

Rainer M. János

A HATVANAS ÉVEK VILÁGA

Kéjőm, hogy részemre 19 61. VI 15-20 4g
 l db 3 kg-os élelmiszer-csomag küldhető postán.

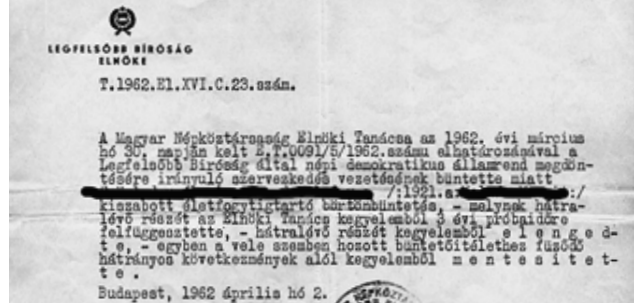
A csomag tartalma lehet: zsír, szalonna, kolbász, sült húsa, sajt, vaj, egyszerű háziütemény, cukor, cukorka.

Ha a csomag súlya a fent meghatározott súlyt meghaladja, vagy a csomag nem az engedélyezett élelmiszert tartalmazza, a Parancsnokság a csomagot visszaküldi. A postai díjszabás szerint a felmerült költségeket Címzett fizeti.

Az említetteken kívül más élelmiszer nem küldhető. Nem lehet küldeni: dohányt, levélpapírt, tisztasági szereket.

„A jelen értesítésben levő „Engedélyezett” szelvényt a csomagra feltétlenül rá kell ragasztani.

Géppel, vagy nyomtatott betűvel töltendő ki!

Az útlevélkérlőlap vissza nem váltható, ron-
tás esetén a vásárlástól számított 30 napon
belül, a vásárlás helyén díjmentesen kicserélik.

ÚTLEVÉLKÉRŐ-LAP

(Személyi igazolvány alapján kell kitölteni)

	Férj	Foleség	Vele utazó gyermek
Név (előző név):			
Születési hely, év, hó, nap:			
Anyja neve:			
Családi állapota:			
Szakképzettsége: Jelenlegi foglalkozása és munkahelye:			
Előző foglalkozásai és munkahelyei dátum szerint 1960-évi részletezve:			
Lakhelye:			
Mely országba kéri az útlevelet?			
Kihez kéri az útlevelet, név, rokonsági fok, cím, helységnevé, utca, házszámmal megjelölve:			
Utazásának célja, indoklása:			
Mikor járt utoljára külföldön, hol és milyen céllal?			
Volt-e büntetve, mikor és miért? (Vám és felfüggesztett büntetés is közlendő)			
Milyen társadalmi, politikai szervezethek volt tagja? 1945 előtt? 1945 után?			
Gépkocsival utazóknál gépkocsi gyártmánya és száma:			
Személyi igazolvány száma:			
Valótlan adat közlése közokirathamisítás büntetetté válhat Kelt _____, 196__			

Munkahely véleménye külföldi utazásával kapcsolat

Férj neve:

vezető

Értesítem, hogy útlevelekérelme nem teljesíthető.

A döntés ellen — értesítésünk kézhezvételétől számított 15 napon belül — fellebbezéssel élhet. A fellebbezést írásban 30,— Ft-os okmánybélyeggel felülbélyegezve a B. M. Útlevelezőosztályon (Bp. VI. Városmarty utca 77. sz.) személyesen kell benyújtani. Amennyiben fellebbezéssel nem él, a befizetett összeget visszautaltatjuk.

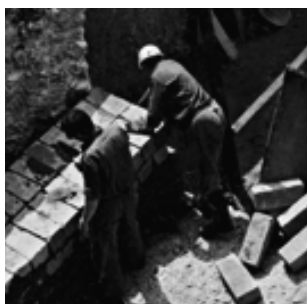
Felfogadás: Szombat, vasár- és ünnepnapok kivételével reggel 8,30-tól 12 óráig.
 Budapest, 196... XI... nap.

Kiadmány hiteléről:

.....
 kladó

B. M. ÚTLEVELEZŐSZTÁLY
 VEZETŐJE

HM XI, 10 000 db. — 4.10.4324/3. — 653148. Zrínyi (T) Nyomda

OKTÓBER UTÁN

hónapokon keresztül a szovjet szuronyok tartották fenn • engem a törvényesség hiánya érdekelt • Nagy Imre személyes sorsán tudják lemérni a Moszkvából érkezett valódi döntést a forradalom ügyében • a börtönben voltak elásva, és 1961-ben hozták ki őket onnan • a fő hangvétel a bizalom erősítése volt • az volt a benyomásom, hogy ez a nép felejt • 1958-ban még nagyon is működött a társadalmi szolidaritás • élni kell hagyni az embereket

SZÉLL JENŐ, 1982: Nagyon furcsa helyzet volt október után. Kádár úgy reorganizálta a munkás-paraszt hatalmat, hogy azokra támaszkodott, akik nem az ő emberei voltak, s az ő embereit sorra elmartha magától. Ez jellegzetessége lett a Kádár-rendszernek, hiszen később is folytatta [...], a vele egyívású figurákat eltávolította, és a sztálinista figurákat használta fel a rendcsinálásra. Nekem az volt a gondolatmenetem, hogy ez egy Haynau típusú gárda, amelyet használat után vissza kell tenni a borotvatokba – ahogy azt az 1850-es években mondták: őfelsége visszaterítette a borotvát a tokba. Ez a társaság a maga követeléseit igyekezett megvalósítani, amelyek nem minden esetben egyeztek a Kádáréival, de Kádáréknál nem sokat számított egy-két vagy egy-két tucat, vagy egy-két száz Szigethy Attila ahhoz képest, hogy rendet kell csinálni. Úgy látom, hogy Kádár azért került kutyaszorítóba, mert tisztában volt azzal, hogy ha ingadozik, akkor a pozícióját is ingatagga teszi, hiszen őt hónapokon keresztül a szovjet szuronyok tartották fenn. Ezek alatt a hónapok alatt egy percig sem maradhatott volna Magyarországon területén, ha a szovjet tankok nem veszik körül. Tehát Kádár tisztában volt azzal, hogy nem ingadozhat. Ez nála valószínűleg lelkiismereti kérdéssel is összefüggött, és el tudom képzelni, hogy voltak neki álmatlan éjszakái – szemben Rákossival, aki csak hivatkozott az álmatlan éjszakákra.

FLECK ANTAL, 1983: Az embernek az első érzése az volt, hogy a szovjet vezetés összeszedett egy kormányt, amelyik vállalta azt, amit ők mondanak, és semmi biztosítékot nem láttam arra, hogy ez majd másképp lesz. Csak fokozatosan vált érezhetővé, igazán 1958-tól lehetett biztosnak lenni abban, hogy törvényesség van. Mert abban a korban, megmondom őszintén, engem a törvényesség hiánya érdekelt, meg az olyan jogok, hogy egyetemre lehessen járni, meg hogy az embernek ugyan nincs pénze ebben az országban, hogy autót vegyen, de hogy joga se legyen hozzá... A Kádár-kormány főleg az emberi jogok vonatkozásában a korábbiakhoz képest nagy változást hozott. [...]

Én Nagy Imre kivégzését akkor, abban a helyzetben történelmi szükségszerűségnek éreztem. A történelemben már sok ember halt meg akár ártatlanul is, de a ha-

láluk szükségszerű volt. Annak eldöntésébe, hogy ez hibás lépés volt vagy sem, kevésbé látott bele az ember.

REGÉCZY-NAGY LÁSZLÓ, 1988: Ahogy mi megpróbáltuk Bibóval, Göncczel a magunk igazának alátámasztására az egzisztenciánkat is beletenni a mérleg serpenyőjébe, Imre bácsi sokkal nagyobb nyomás alatt, sokkal nagyobb veszedelemmel szembenézve, magasabb osztályba lépve tette ezt meg a történelem előtt. Mert nyitott szemmel ment bele a halálba. Nekem mint tanúnak azon a tárgyaláson pillanatszerű kétségem sem maradt afelől, hogy az egy terrorper, hogy ott milyen ítélet fog születni. És ő ezt milyen nyílt szembenézéssel vállalta el, milyen nyugodtan! Ha az emberben ott a zárka magányában, a tárgyalás előtt végigfutott a gondolat, hogy felakasztják, elég nehéz volt megőrizni a hidegvérét. Az öregúr pedig, ahogy ott válaszolt, és amilyen lelki nyugalommal, a tárgyra koncentrálni kívánta a maga reménytelen utóvédharcát, imponáló volt. Lehet, hogy ő nem volt forradalmi vezető, sőt biztos, öreg professzor volt, és azzal emelkedett a helyzet magaslátára, hogy a gerince nem hajlott meg. Úgy kellett szegényt eltenni láb alól, hogy ne legyen itt botrány. Annak idején az angolok mindig azt mondták, hogy Nagy Imre személyes sorsán tudják lemérni a Moszkvából érkezett valódi döntést a forradalom ügyében.

GYENES JUDITH, 1998: Maléter Pál az utolsó levelében – én az előzőben az idegállapotára kérdeztem rá, mert akkor már majd egy éve börtönben volt – azt írta: „Ami az idegeket illeti, voltam már nyugodtabb is, de idegesebb is. Tudod, hogy amin semmiképpen sem tudok változtatni – már a becsület fenntartása mellett –, azon nem rágódom. Minek csináljak magamnak rosszat?” Én ezt a mondatot úgy értettem, hogy ha a becsületét feladná, akkor beszélhetne másképp, de nem. [...] Van egy szörnyű emlékem novemberből, amikor már erélyesebben kértem a beszélőt a Tamás nevű nyomozótól. Ő akkor azt mondta: „Örüljön neki, hogy még egyáltalán életben van, hogy nem húztuk föl már múlt novemberben!” Akkor már ez volt a hangnem, ez borzalmas volt.

Így telt-múlt az idő, állandóan mentem, kértem, akkor jobban rá is értem. Ugye, nem volt állami állásom, a kertészkedés abbamaradt, pendliző takarítónő voltam, nem voltam annyira kötve, mindig be tudtam menni a Gyorskocsi utcába. Jött 1958 februárja. [A Nagy Imre és társai elleni titkos per 1958. február 5-én kezdődött, de 14-én szovjet kérésre a nyugati nagyhatalmakkal kezdeményezett csúcstalálkozó miatt megszakították, majd júniusban folytatták.] Akkor én valamit megéreztem. Állandóan jártam Révai Tiborhoz, a kijelölt ügyvédhez. A végén már nagyon ideges volt, de mindig biztosított arról, hogy nem történt semmi, hogy ő mindig próbálkozik, de még nem indult meg a per. Ma már tudjuk, hogy megindult. Annyiszor eszembe jutott, ha én ezt akkor megéreztem, júniusban vajon

miért nem? Ez annyira felfoghatatlan! Sőt, én nyugodt lettem, mert ahogy telt az idő, az ember azt gondolta, hogy Kádárék már megerősödtek, a kezükben a hatalom, a bosszúhullám talán lezajlott, talán tényleg nem lesz per. Én akkor nem gondoltam arra, hogy Nagy Imréékkel akarják őket... Volt egy olyan érzésem, hogy minél később indul el a per, annál jobb. Úgy gondoltam, hogy per nélkül nem lehet örökre börtönben tartani, ezért azt kívántam, hogy legyen házi őrizetben, és akkor talán megengedik, hogy együtt legyünk.

Közben tovább alakult az állásügyem. 1958 márciusában egy kézzel írt cédulát találtam bedobva a levélszekrénybe. Az volt rajta, hogy: „Állás ügyében, amennyiben még érdeklí, keresse föl X. Y.-nét a Kerepesi temetőben, ő majd segíteni fog.” Valami ilyesmi, és teljesen ismeretlen aláírás. Először megijedtem, miért éppen a temető, lehet, hogy soha többet nem jövök ki onnan. De égető volt a dolog, elmentem. Kiderült, hogy valóban munkásfelvétel van, és az a nő, akihez mennem kellett, tudott rólam. Temetői segédmunkás lettem, munkakönyves állásban. Annyiban rossz volt, hogy kevésbé voltam szabad, de nagyon rendes volt a temető igazgatója, megengedte, hogy az irodájából telefonáljak a Gyorskocsi utcába. Telefonon kértem a beszélő-, a csomag- és a levélngedélyeket, amit mindig elutasítottak. Később a főkertész, aki egy kedves ember volt, megkérdezte, tudom-e, hogy kerültem oda. Elmeséltem neki a bedobott cédulát az ismeretlen aláírással. Azt is elmondtam, hogy korábban, bár nem vagyok párttag, írtam a pártnak egy levelet, amelyben megkérdeztem, vajon a párt álláspontja-e az, hogy én még a létminimumot se kereshetem meg. Nem tudom, kinek címeztem, talán valaki mondott egy nevet. Olyan válaszban reménykedtem, hogy ez nem a párt álláspontja, és ha valahol éppen nem akarnak fölvenni, akkor csak előhúzom az írást. Nem kaptam választ. A főkertész elmondta, hogy tudomása szerint szabad pártnap vagy pártmunkások összejövetele volt Kádárnál, ahol elhangzott, hogy én írtam egy levelet a pártközpontba. Kádár megkérdezte, tud-e valaki mondani olyan munkahelyet, ahol Maléterné elhelyezkedhet. Erre valaki elmondta, hogy a temetőkben éppen munkásfelvétel van. Valószínű, egy pártmunkás dobta be hozzám a kis cetlit, így kerültem a temetőbe. Kádár János ilyen nagylelkű volt hozzám, temetői segédmunkás lehettem. Borzasztó volt, a környezet nagyon nyomasztóan hatott rám, és azonkívül időnként piszkáltak is az ott dolgozók. Talán azért, mert kiríttam közülük. Ott, a fejem fölött elkezdtek beszélgetni arról, hogy: „Te tudod, ki volt az a Maléter Pál?” A másik mondta, hogy ő nem tudja. „Hát tudod, volt az a forradalom!” „Forradalom?” – kérdi a másik. „Igen, hát amikor nem lehetett kenyeret kapni.” Körülbelül annyi volt ezeknek az embereknek a forradalom, hogy akkor nem lehetett kenyeret kapni. És rettenetesen trágár tónusban beszéltek, nekem nagyon idegen volt. Észrevették, hogy elvörös-

södtem, és az első időkből még kedvesen mondták, hogy „á, fiatalasszony, egy-két hónap múlva maga is fogja mondani”. És azt hiszem, azzal, hogy nem mondtam, ellenérzést váltottam ki belőlük, odaültek mellém, egyfolytában ezeket a trágár szavakat mondták, és várták a hatást. Én gyomláltam tovább, de belül összeszorult a szívem. Aztán megkértem a főkertészt, ha lehetséges, tegyen ki parcellára dolgozni. Elmondtam neki, hogy miért. Rendes ember volt, megértette, és kikerültem parcellára. Ott sokkal jobb volt. A párom egy nagyon helyes, nagyon aranyos fiatalasszony volt, jól össze tudunk dolgozni. Akkor még voltak sírásógenerációk, akik ott is laktak a temető közelében, egy ilyen családnak volt a lánya. Hát én itt dolgoztam.

1958. június 17-én ide, a munkahelyemre indultam reggel, amikor olyan hét óra tájban csöngettek. Kimentem, ott állt a nővérem és a sógorom. Hát azt gondoltam, hogy valami baj van, és kérdeztem: „A papámmal van valami baj?” „Nem”-mondták. „A mamámmal?” „Nem.” „Mária?” A másik nővérem. „Nem.” Hát nem maradt más nagyon közeli. Bólintottak, amikor Palit kérdeztem. Elmondták, hogy a rádió bement, és akkor ők gyorsan fölöltöztek, taxiba ültek. A taxisnak mondták, hogy nagyon gyorsan menjen. Elmondták, hogy miért, és a taxis nem-hogy sietett volna, hanem félreállt, ráborult a kormánykerékre, és elsírta magát. Úgy rémlik, nem sokkal azután, hogy Zsúék ezt elmondták, elkezdett reszketni a lábam, és jöttek az emberek, rokonok, egy kolléganőm a régi munkahelyemről, egyre többen lettek ott. Megint nem hisztériáztam, ez az én csendes sokkom. Nem nagyon tudom, hogy mi történt körülöttem, csak arra a pillanatra emlékszem, hogy benyúltam a szekrénybe valamiért, és egy gondolat egyre erősebb lett bennem: „Ez nem igaz, ez nem lehet igaz!” [...]

Jött az első amnesztia 1960-ban. Halda Alízon keresztül hallottam híreket a kijöttektől. Korábban egyszer azzal jött Alíz, hogy Gimes Miklós édesanyja ismeri a Bence nevezetű Gyorskocsi utcai börtönorvost, aki azt mondta neki, hogy ott volt a végrehajtásnál, és a sorrend, az úgy volt, hogy... és felsorolta. Ebben a felsorolásban benne volt Szilágyi József és Losonczy Géza neve is. És amikor kijöttek ennek a pernek az életben maradtjai, akkor kiderült, hogy egy árva szó sem igaz abból, amit Bence mondott. Ez megint azt az érzést erősítette bennem, hogy nem igaz. Kaptam másféle híreket is. Mária nővérem akkor az Elida gyárban volt segédmunkás, mert őt is kitették az állásából. Neki mondta el valaki – miután megeskette, hogy a nevét nem árulja el senkinek –, hogy aznap nem volt temetés a 301-es parcellában, ne higgyem el, hogy megtörtént. 1989-ben tudtam meg, hogy a börtönben voltak elásva, és 1961-ben hozták ki őket onnan.

PAP JÁNOS, 1987: 1961-ig én voltam az MSZMP Veszprém megyei első titkára. A konszolidációs időszakban a fő hangvétel a bizalom erősítése volt a Forradalmi Mun-

kás-Paraszt Kormány és az MSZMP vezetése iránt, és az eredményekről való beszámolás. Én úgy emlékszem, hogy inkább előre tekintettünk, mint visszafelé: hogyan tovább, mivel megyünk az országos pártértekezletre, mit tudunk felmutatni. A taglétszámunk elég szépen alakult, létrejöttek a pártszervezetek, az ellenforradalommal gyakorlatilag leszámoltunk, már akikkel le kellett számolni – össze lettek szedve. Az 1956. decemberi határozatban eszmeileg egyértelműen a kétfrontos harc kezdett kibontakozni, de a balos nyomás a felszólalásokban és egyes emberek tevékenységében is egyértelműen jelentkezett. Nagyon keményen fel kellett lépni, és hamarosan meg is kellett szabadulni attól az összeverődött brigádtól, amelynek tagjai azt hitték, hogy géppisztollyal meg gumibottal kell újra beterelni a népet a szocializmus aklába.

UJHELYI SZLÁRD, 1985: Romániából 1958 végén hoztak haza. Természetesen azonnal felvettem a kapcsolatot Lukács Györggyel, aki már 1957 tavaszától itthon volt. Ő mindig nagy összefüggésekben nézte a dolgokat. Azt fejtegette, nem arról van szó, hogy ki akarja és ki nem a megújulást, hanem hogy nagyon sok visszahúzó erő van itt nálunk is, meg a határainkon kívül is a munkásmozgalmában. A történelemnek viszont megvan a maga logikája, és akár tetszik, akár nem, a megújulást, a reformot folytatni kell, mert vagy megújul a szocializmus, vagy nem lesz. Ebben az időszakban azonban én még bódulatban éltem, és nem nagyon osztottam ebben az optimista perspektívában. Azért azt hozzá kell tennem, hogy a hazaérkezésünk után, annak ellenére, hogy pesszimista voltam, úgy éreztem, hogy gazdaságilag meglepően gyorsan magához tért az ország, s a légkör is szabadabb, mint korábban volt. Tehát az a totalitárius, mindenre kiterjedő, az ember magánéletéig lehatoló, az emberektől aktív önkritikát és szavakban a rendszer melletti kiállást követelő magatartás helyett türelem van, hagyják az embereket élni, és nem erőltetik a különböző hűségnyilatkozatokat. Majd jöttek a jelszavak, hogy aki dolgozik, az a munkájával szavaz a szocializmus mellett, vagy hogy aki nincs ellenünk, velünk van. Amikor mi elmentünk, akkor úgy nézett ki, hogy ennek a népnek elege van mindabból, ami addig volt, és nem hajlandó úgy élni, ahogy addig élt. Amikor visszajöttünk – túlzás az, hogy én a nép hangulatáról értesülve voltam, hiszen elzárt kis krecliben éltem, de mégis –, az volt a benyomásom, hogy ez a nép felejt, felejt azokat, akiket 56-ban támogatott. Azaz elfogadja a jelent, és el akarja felejteni a múltat, azt is, ami Rákosiék alatt, és azt is, ami az események alatt történt. Az emberek élni akarnak. De hazudnék, ha azt mondanám, hogy én akkor abban egyetértettem Lukácssal, Molnár Erikkel, hogy ez annak a jele, hogy itt a reform folytatható. Ezt én inkább apolitizálódásnak, a közügyektől való elfordulásnak, a magánéletbe való visszahúzódásnak fogtam fel. Nem éreztem az aktív részvétel szándékát az új társadalom felépítésében.

LITVÁN KATALIN, 1995: 1958-ban még nagyon is működött a társadalmi szolidaritás, abszolút nem bélyeg volt az, hogy az apám börtönben van. De nem tartott ám olyan nagyon sokáig. Szóval az első időben érezhető volt, és aztán később kopott. 1956 és mondjuk, 1960 között, míg a hivatal kellemetlen kellett hogy legyen velem, az ember, aki az ügyet intézte, az esetleg szimpatizált, és éreztette is velem, hogy ő nem tehet róla, csak előírják neki. Később már azt lehetett érezni, hogy ha az ember ezt beírja, akkor nemcsak a hivatalnak lesz meg a véleménye róla, hanem már a hivatalnoknak is.

FORINTOS GYÖRGY, 1991: Akik itt maradtak, azok tudták, hogy praktice nem fogják megúszni a dolgot. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy a társadalomnak igénye volt arra, hogy egyszer tényleg kimondja az igazat. Még akkor is, ha ezért megtorlás következik. Ez még azon az áron is megéri. És azt hiszem, a Kádár-korszak depolitizálási politikája is valahonnan innen ered, hogy rájött, ezt az agymosást abba kell hagyni. Élni kell hagyni az embereket, nem kell állandóan megkövetelni a hitvallásokat és a nyilatkozatokat, elég az, ha nem mennek ki az utcára tüntetni.

MENNI VAGY MARADNI?

úgy éreztem, hogy semmi bűnt nem követtem el • annál nagyobb honvágy támadt bennem • a táborban egyébként szabályos embervásár folyt • mintha a szürkeállományt szerették volna innen kikaparni • a gyerekekkel együtt megkaptam a kiutazási engedélyt • szellemi éhség vonzott vagy taszított

TURBÓK GYULA, 1991: Megkezdődött a dicstelen elsorvadás időszaka. Ezt én tudatosan éltem át, és nem tehettem szemrehányást senkinek. Tudtam, hogy végül is az emberek zöme menti, ami menthető. Kezdték jelentkezni a hősök, akik ellenállók voltak, az én jó ismerőseim pedig azt tanácsolták, hogy hagyjam ott az egészet. Valaki már november 4-én, talán megérezve, hogy mi következik, azt mondta, hogy „itt a vállalati gépkocsi, ha akarod, rendelkezésedre áll, elviszünk a határig, mert biztos, hogy problémáid lesznek, ezért az a legjobb, ha disszidálsz”. De én ezt teljesen képtelen dolognak tartottam. Nagy szavak ezek, vagy nem nagy szavak, nem érdekes, én magyarnak éreztem magam, és úgy éreztem, hogy semmi bűnt nem követtem el, és különben is, képtelen lennék egy idegen országban élni. Egyszerűen képtelen lennék ezt az országot itthagyni. Megköszöntem: nagyon rendesek vagytok, de nem fogadom el. Tehát nem disszidáltam.

MÁRTON ERZSÉBET, 1991: November 4-én hagytam el az országot. Ausztriában lágérbe kerültem. Őszintén szólva, már nem is emlékszem, hova vittek bennünket. A lágérben találkoztam egy Brüsszelben élő termoszgyárossal. Azt mondta, hogy már kiválasztott néhány nőt, akiket elvisz a gyárába dolgozni, s ha nekem ez megfelel, én is mehetek. Azt mondtam, jó, megfelel, elmegyek, vállalok mindent. Így kerültem ki Brüsszelbe. A rue de Anderlech 28. szám alatt – ezt soha nem felejttem el – kaptunk egy hatszobás lakást, amit a gyáros takarított. Ott éltünk négyen. Nagyon jól éreztem magam. Egy csomó flamanddal dolgoztam együtt. Hétfogén városnézésre vittek, meg meghívtak magukhoz családlátogatóba. Senki sem bántott, és senki sem kérdezett semmit. Normális emberi körülmények között voltam. Egyhavi fizetésemből vehettem egy használt gépkocsit. Az volt az első dolgom, amikor megérkeztem, hogy levelet írtam a szüleimnek, hol vagyok és mi van velem. Édesanyám minden levelében azt írta, hogy ne hagyj hazajöjjek, mert itthon nagyon nagy bajok vannak. És ez ment a következő év, 1957 márciusáig. Akkor egyszer csak bementék a rádióban, hogy azok a személyek, akik nem öltek, nem raboltak, fegyveres harcban nem vettek részt, nem követtek el köztörvényes bűncselekményeket, azok nyugodtan jöjjenek haza, mert semmiféle bántódásuk nem lesz azért, amit 56-ban csináltak. Én ezt a maszlagot mevettem, annak ellenére, hogy anyukám annyira írta, hogy ne jöjjek haza. De

minél inkább azt írta, maradjak kinn, annál nagyobb honvágy támadt bennem. Nem is tudom, hogyan lehet harminc-negyven évet leélni külföldön, hogy tudták legyűrni az emberek a honvágyat. Engem borzalmasan kínozott. Fogtam magam, és március elején hazajöttem.

TAKÁCS BÉLA, 1988: Nagyon nagy lelkifurdalások között indultam el 1957. január 11-én Jugoszlávia felé. Addig bujkáltam. Utólag magam is csodálkozom, hogy nem fogtak el. A munkahelyemen kerestek, a lakásomon, a feleségemnél is többször kerestek. Tudtam, hogy keresnek és le akarnak tartóztatni, hogy felderítették, hogy volt egy ilyen csoport, amelyik ezekkel a műszaki dolgokkal foglalkozott. Szerencsére a csoportomból senkit sem fogtak el, mi végül is mindannyian kikerültünk Nyugatra. Én mentem el utolsónak. Én voltam a legnagyobb hülye, hogy nem mentem előbb. Az már ismeretes volt, hogy le van zárva a nyugati határ. Mi azt nagyon jól tudtuk. Vonattal mentem Szegedig. Szegeden a töltés mellett, ahol sokat csónakáztunk, kajakoztunk valamikor, teljesen egyedül átgyalogoltam Jugoszláviába. A nyugati határ felé már igazoltatások voltak a vonatokon, de Szeged felé nem volt semmi.

Utána még egyszer visszajöttem gyalog Szegedre, mert tudtam, hogy egy barátom egy másik vonattal jön, és nagyon fél egyedül nekiindulni. Újszegeden, a vilamosmegállóban volt randevúm vele. Én már megjártam az utat, és mint kisgyerek is nagyon jól ismertem azt a részt. Veszély esetén el tudtam volna bújni a bokrok, fák között. Mondtam, gyere, ez járható út. Már elég mélyen benn jártunk Jugoszláviában, jó tíz-tizenegy kilométert is mentünk, amikor hirtelen álcázott ruhában előugrottak a jugoszláv határőrök. Azt mondták – akkor még tudtam oroszul pár szót –, hogy emeljem föl a kezemet, és ne mozduljak. Hát persze, hogy fölemeltem a kezemet. Megtapogattak, hogy van-e nálunk fegyver, aztán elvittek egy gyűjtőtáborba.

A táborban, ahová először vittek, naponta többször kihallgattak, és írásba foglaltak mindent. Keresték, hogy van-e nálunk fegyver. Mondtam, nincsen. Mindent átkutattak, de egypár tiszta ruhán kívül semmit se találtak. Azt hiszem, a szerb politikai rendőrség rendezte ezeket a kihallgatásokat. Ennek ellenére mi nagyon meg voltunk elégedve azzal, hogy nem adnak vissza a magyar hatóságoknak, mert voltak olyan hírek is, hogy a jugoszlávok visszatoloncolják az embereket. De csak két fiatalit vittek vissza. Az egyik egy miniszternek a fia volt, a másik meg a barátnője, aki szintén valami nagy kommunista családból származott. De értük a szüleik küldtek.

Én nagyon szerettem az amerikai technikát. De mert az amerikaiak a forradalomban nem segítettek, nagyon megharagudtam rájuk. Nekem Amerikában még a második világháború utánról több rokonom volt. Már a jugoszláv táborban

megkaptam azt az úgynevezett jótállási papírt, hogy Amerikába mehetek, de nem életem velem. Nem mentem, nem akartam Európát elhagyni, és valahogy mindig bíztam abban is, hogy kimennek az oroszok Magyarországról, és hamarosan visszakérülök. És azért sem akartam elhagyni Európát, hogy minél közelebb legyek Magyarországhoz. Nagyon hittem abban, hogy előbb-utóbb tovább építhetem a technikát Magyarországon. Ma már én is meglepődöm az emberi hülyeség ilyen magas fokán.

A táborban egyébként szabályos embervásár folyt. Különböző országok kiküldöttjei jöttek, hogy ilyen szakembert keresnek, meg olyan szakembert keresnek, jó-e a foga, jó-e a lába, meg van-e operálva vakbéllel, meg jó-e a szíve. Amerika például nagyon megnézte akkor, hogy kiket visz ki. Ettől nagyon megundorodtam. Egyszer jött egy francia bizottság, és azt mondta, hogy aki úgy érzi, hogy politikai nézeteiért menekült el Magyarországról, az mehet. Nem számít, ők nem is kérdezik meg, hogy mi a szakmája vagy milyen nyelven tud. Mert az amerikaiaknál az is nagyon fontos volt, hogy tud-e angolul, van-e garanciája Amerikában. Nekem volt garanciám, de elő sem vettem a zsebemből. Akkor, amikor a franciák azt mondták, hogy mindenki mehet Franciaországba, aki úgy érzi, hogy politikai menekült, én valahogy egy pillanat alatt azt mondtam, hogy nekem ez kell, Franciaországba megyek, nekem nem kell az amerikai gazdagság. A jugoszlávok viszont nagyon sokáig azt akarták, hogy maradjak ott. Mindenféleképpen azt akarták, hogy a zágrábi televíziónál dolgozzak, mert akkor indult náluk is a televíziózás. A jugoszlávoknak végtelenül jó volt a hírszerzésük. Kiderítették, hogy a nagymamám Greskovits, és hogy félig szerb vagyok. Kaptam egy igazolványt is, amellyel a táborból szabadon vonatozhattam Belgrádba. Mindenféleképpen azt akarták, hogy ott maradjak. Végül is 1957 októberében tudtam csak megszabadulni tőlük.

GÁDOROS LAJOS, 1988: Hogy el kellene mennie Magyarországról, azon minden ember medítált, én is. Azt gondoltam, hogy nagyon sokan disszidáltak már, ha kimennek, mit gondolnának a politikai múltamról; igazgató voltam egy kommunista állam állami vállalatánál és így tovább. Ez a kommunista párt szempontjából bizonyos mértékig megbízhatóságot jelent, de nem az volt.

Minden előny megvolt, szakma, nyelvtudás. És volt egy szuperelőny, hogy 1956 decemberében vagy 1957 januárjában kaptam az amerikai követségtől egy levelet, amelyben közölték velem, hogy hajlandók az egész családom számára letelepedési engedélyt adni az Amerikai Egyesült Államokban, amennyiben három héten belül közlöm a követséggel az ajánlat elfogadását. Mintha a szürkeállományt szerették volna innen kikaparni. A levélben az is benne volt, hogy a családom hány tagjának adják meg a bevándorlási, illetve a letelepedési engedélyt, még az anyó-

som is benne volt. Nem vállaltam. Nem akartam elmenni, mert azt gondoltam, hogy az új, a Rákosiéhoz képest demokratikusabb rendszerben meg tudok élni, és nem vágytam Amerikába. Picik voltak a gyerekek, megpróbáltatásokat is jelentett volna. Volt egy másik szempont is. Ha Angliát, Németországot vagy Franciaországot nézem, és ott megtörténik egy ilyen eset, azt kérdeik: hát micsoda polgárok ott azok az angolok vagy franciák, hogy elmenekülnek a saját országukból? Attól olyanok és attól fejlettek, hogy ott maradnak a saját országukban. Ezt hazafiságnak is lehet mondani. Ott kell maradni, és építeni kell. Később Brüsszelben valaki megkérdezte tőlem, hogy vannak-e nálunk prostituáltak. Mondtam, hogy most nincsenek. „Hát hová tűntek?” – kérdezte. „Itt vannak maguknál” – válaszoltam. Tényleg gondolkoztam rajta, voltak álmatlan éjszakáim is, mert ez nagy lehetőséget jelentett. Minden feltétel megvolt ahhoz, hogy elhiggyem vagy reménykedjek abban, ha kikerülök, akkor pozícióba is tudok jutni és így tovább. Mégis úgy éreztem, hogy nekem idehaza kell maradni, mert olyan körülmények lesznek, ahol jól fogom magam érezni – reméltem. Hát ez lett, ami lett. Ha nagyon mérges vagyok, akkor eszembe jut ez az amerikai követségi levél, és az, hogy mégis el kellett volna menni.

K. G., 1999: 1960-ban volt a római olimpia. A járási sportelnök közbenjárására kaptam volna az olimpiára egy turista kiutazást, de akkor – valószínű, hogy politikai okokból – ezek a társasutazások megszűntek. Az egész megyéből csak két magas rangú pártfunkcionárius utazhatott ki Rómába. Az év végén megint jön hozzám a sportelnök, hogy a KISZ-bizottság – ami tulajdonképpen nem nagyon létezett Móron – kapott a központtól egy fölszólítást, hogy megbízható KISZ-tagok az első nyugati társasutazásban az Express Ifjúsági Irodán keresztül eljuthatnak Párizsba. Azt mondja nekem, hogy beszélt a KISZ-titkárral, minden további nélkül töltsen ki, és ha elfogadnak, akkor kiutazhatok Párizsba. Persze ott szerepelt az egyik kérdésben, hogy milyen rokoni kapcsolataim vannak Nyugaton, mikor hagyták el az országot. Hát, mondom, mit írjak be, ha beírom azt, hogy a nővérem 1956-ban távozott Nyugatra, és Bécsben él, én nem fogom megkapni. Ne törődjek vele, mondta. Akkor a szovjet alakulatnál dolgoztam még, és rányomták a nagy szovjet pecsétet is, és a KISZ-bizottságét is. Ezen keresztül természetesen – hogy így mondjam – olyan javaslatom volt, hogy megkaptam a kiutazást Párizsba. [...] És hát persze az volt a helyzet, hogy gondolkoztam rajta: ha nem jövök vissza, itt marad a két gyerekem a bizonytalanságban, rajtuk állnak bosszút. [...] Hát visszajöttem. Ez a megbízhatóságomat – hogy így mondjam – nagyban emelte. Talán mondhatom nyugodtan, ha én otthon maradok, akkor lehet, hogy jó rendőri fizetéssel vagy mit tudom én, mivel mehettem volna nyugdíjba. De én nem tudtam elviselni azt, hogy például ott, amikor már a kórházba kerül-

tem gépkocsivezetőnek, akkor a kórház igazgató főorvosának a jövedelme a saját bevallása szerint több mint tízezer forint volt havonta, én mint gépkocsivezető, azt hiszem, ezerhétszáz forintot kaptam úgy, hogy ebben benne volt a negyven engedélyezett túlóra. [...]

Amikor beadtam a külföldi utazásra az egyéni útlevelemet – már a társasutazás után –, egyszer csak keresnek a kórházban, egy jól öltözött civil fiatalember. Azt mondja – hát nem voltam elvtárs, de ettől függetlenül: „K. elvtárs, megkapja az útlevelét pár napon belül.” Ő kezeskedik róla, viszont van egy kérése, hogy a külföldi utam alkalmával valószínűleg fogok találkozni különböző személyekkel, és ne nyilatkozzak a népköztársaság ellen, ne nyilatkozzak mellette se, maradjak semleges. Viszont arra kér, hogy ha találkozom különböző felforgató elemekkel, fasisztákkal vagy mit tudom én, milyenekkel, jegyezzem meg a nevüket. Azonkívül ha látok valami érdekes katonai dolgot, ha hazajövök, keressem meg, és számoljak be a tapasztalataimról. No most, gondolkoztam rajta, hogy a felszólításnak eleget tegyek-e vagy sem, mert ha azt mondom, hogy én ezt nem vállalom el, akkor nem kapom meg az útlevelet, újra megbízhatatlan leszek. És mondtam, hogy jó, megígérem. Szó szerint így is történt, megkaptam a kiutazásit, négyszer voltam kint külföldön, mire kinn maradtunk. [...]

Hát nekem valamit produkálni kellett. [...] A nemzetőrség egyik volt parancsnoka Bécsben megmutatta nekem, hogy az otthon kiadott fehér könyvben az ő neve is szerepel, és a hazai kormány kikérő levéllel fordult a nyugati szervekhez, de nem tudták, hogy Bécsben vagy Németországban él-e. Elbeszélgettem vele, több alkalommal eljártunk egy kávézóba. Szeretett sakkozni, sokat sakkoztam vele. Amikor hazamentem, kénytelen voltam szólni, hogy evvel az illetővel találkoztam. [...]

Eltelt, azt hiszem, másfél-két év, amikor gondoltam egyet: beadom a családi útlevelkérelmet. És valóban, minden további nélkül, a gyerekekkel együtt megkaptam a kiutazási engedélyt. [...] Persze biztosak voltak, hogy visszajövök, mert akkor épült a lakásunk – az volt a legelső móri négylakásos társasház –, aminek mi talán több mint a felét kifizettük, és az éppen abban az időben készült el, úgyhogy ki gondolta volna, hogy nem.

KONCZ CSABA, 2001: 1967-ben elhagytam Magyarországot. A szellemi éhség vonzott vagy taszított. [...] A hivatalos fotóújság minden olyan kiállításról, amit csak egyedül vagy a többiekkel közösen csináltam, rengeteg képet lehozott. Tehát a *Fotó* című újságban megjelent egy csomó jó képem. Ez nagyon jó volt nekem, bár ők azt úgy hozták le mint elriasztó példát, persze nem így hatott. Amikor elhagytam Magyarországot, vittem magammal a fotókat és a cikkeket. Odakint, amikor megkértem a menedékjogot, ott volt az ENSZ-től egy nagyon intelligens francia em-

ber, aki nagyon sokat foglalkozott az én ügyemmel. Mondhatnám, hogy kultúrpolitikai menedékjogot kaptam ezek miatt a cikkek meg képek miatt. Ő értette ezeket a képeket, lefordította az összes cikket, iszonyú munkát végeztetett el miattam, és ennek révén megkaptam a menedékjogot. Ez nagyon fontos volt, mert ha nem kaptam volna meg, akkor nagyon nehezen tudtam volna utazni.

[...] Én szöktem. Jugoszláviába mentem, ott elbújtam egy autó csomagtartójában Ausztriáig. Nem kaptam nyugati útlevelet. Kértem ugyan, de nem adták meg. Teljesen reménytelen volt. Jugoszláviába viszont mehettem, kétszer is voltam, másodsorra sikerült továbbmenni. 1966-ban, amikor visszajöttem, a Váci utcában jött velem szembe valaki, és messziről kiabálta, hogy: „Hát mi azt hittük, hogy te már rég kint vagy Párizsban! Te meg visszajöttél?” Mondom: „Szent isten, hogy lehet így ordítani a Váci utcában? Soha az életben nem mehetek ki többet, ha ezt valaki meghallja.” Szerencsére nem hallotta meg senki. [...]

1968 januárjában mentem Németországba, aztán elkerültem Amszterdamba, Londonba, Velencébe, Firenzébe, Rómába. Egy egész telet Olaszországban töltöttem. Németország, Dánia, Svédország, ezek voltak az első fontos utak. Amszterdamba többször átmentem, aztán ott ragadtam négy évre. Szünetekkel persze, de ott éltem. Amszterdamban nehéz volt, eleinte elfoglalt házakban laktam, hajókon, kaptam egy kis kabint barátoknál, egy hajón. Akkoriban rengeteg elfoglalt ház volt, ilyenekben lakott az ember. Emlékszem, hogy az öt guldent – körülbelül ötszáz forint –, amit háromhavonta kellett az áramért fizetni, nagyon nehéz volt összeszedni. Akkoriban hosszú ideig papírpénzt én nem is nagyon láttam, mármint a saját zsebemben. Az első év nagyon nehéz volt. [...] Rajzokat csináltam. Aztán megismertem valakit, aki kislemezeket csinált. Csináltam rajzokból egy kislemezbortót, és azért kaptam ötven guldent. Az hatalmas összeg volt akkor nekem! Abból rengeteg rizst lehetett venni. Ha egy almához hozzájutottam, az már ünnepnap volt. Amszterdam eleinte nehéz volt a pénzkereset szempontjából. Inkább elmentem akkor Németországba vagy Svájcba. Ha egy hónapot dolgoztam például Svájcban, abból meg tudtam élni egy évig Amszterdamban. [...] Elkészült az egyemberes zenekarom, amelyikben sok hangszeren játszom egyszerre. Svájcban bementem kocsmákba, kávéházakba meg éttermekbe játszani. Sokkal jobban kerestem, mint a könyveléssel, pedig ott is jól kerestem. Zürichben megismerkedtem egy zenekarral, akik nagyon híresek voltak akkoriban Svájcban. [...] Akkor kezdődött el nekem komolyan a zene, és aztán a zenéből éltem. Aztán meg nem volt semmilyen anyagi problémám, főleg az első svájci zenélés után, akkor rögtön szereztem jogosítványt, elmentem Amszterdamba, és vettem egy Volkswagen buszt. Beleültem, és elindultam Dél-Franciaországba.

ORSZÁGIMÁZS

itt már úgy tartanak a dolgok • megkaptuk az első díjat, az aranycsillagot • ezzel megindult Magyarország az idegenforgalom • kezdtük kinyitni a kapukat • Kádár letagadott bennünket • a magyar nouvelle vague bemutatkozik • rengeteg javaslatomat valósították meg, amelyek még ma is élnek • azt gondolták, hogy Magyarország egy szabad ország • nem nézték jó szemmel, hogy Kádárék jöttek, láttak és győztek • a Vatikán deferál az ateista államhatalomnak

SEBES SÁNDOR, 1989: A brüsszeli világkiállítás nagyon fontos esemény volt, mert 56 után volt, alighogy kilábalunk a szörnyű káoszából, amelybe került az ország. 1958. április 15-én megnyílt a világkiállítás, amelyen ott volt a magyar pavilon. Az, hogy kimegyünk a világkiállításra, már 1955-ben el lett döntve. Volt rá gazdasági bizottsági határozat, ami kormányhatározat volt, természetesen. Közbejött 56. December elején összeült a Gazdasági Bizottság. Az ülést Apró Antal vezette, részt vettek rajta a miniszterek: Kossa István pénzügyminiszter, Dögei Imre földművelésügyi miniszter, Nagy Józsefné könnyűipari miniszter, szóval egy kis kormány. A belkerből én mint miniszterhelyettes voltam a felelős az előkészületekért. Az Országházban volt az ülés, egy kis szobában, nem a szokásos helyen. Én pontos szoktam lenni, de ezúttal késtem tíz percet, nagyon kellemetlen volt. Beértem, kérdezi Apró, hogy mi van. Mondtam, hogy eltévedtem, elnézést kérek. Azt mondja: „Éppen jókor érkezted, most akarjuk kimondani a határozatot, hogy nem megyünk ki a brüsszeli világkiállításra.” Én megdöbbszem. Hogyhogy nem megyünk? Egyáltalán, hogy merülhetett fel ilyen gondolat? Szót kértem, hogy nekem más a véleményem, kifejtethetném-e. Elmondtam, hogy addig milyen előkészületeket tettünk: a tervezést, a számításainkat, minden egyebet. Hogy hat hónapig, 1958. április 15-től október 15-ig tart a világkiállítás, addigra fel kell építeni a pavilonunkat, amelynek a tervei már többé-kevésbé készen voltak. Azt is elmondtam, ha mi oda kimegyünk, azzal bizonyítjuk, itt már úgy tartanak a dolgok, hogy mi ott meg tudunk jelenni a termékeinkkel. Ami az anyagi részét illeti, ismertettem, hogy a pavilonon kívül lesz még egy kiállítás, ahol bemutatkozik a magyar ipar, a tudomány és a kultúra. Ezenkívül lesz egy étteremünk, egy cukrászdánk és egy művészeti tárgyakat árusító kiskereskedelmi egységünk. A legkitűnőbb embereket küldjük ki, körülbelül háromszázat, a legjobb dolgokat, meg vagyok győződve róla, hogy sikeresek leszünk. Egy példát mondtam: a to-kaji aszút félliteres üvegben ötven centért exportáljuk, ott kint az étteremben négy dollárért tudjuk szervírozni, és az összes árral ez a helyzet. Erre megfordult a hangulat. Azt kérdezte Apró: „Szóval, vállalod a felelősséget azért, hogy

ez a kiállítás meghozza a várt anyagi eredményt?” Mondtam, vállalom, hogy azt a devizát, amibe kerül, mi, a belker kitermeljük. „Jegyzőkönyvbe vehetjük?” „Igen.” „Rendben van, döntöttünk, kimegyünk!”

Ez történt, és hat hónap alatt óriási eredmények lettek. Lakatos cigányzenekara volt kinn, olyan sikere volt... A konyháról nem is beszélek, olyan konyhával én még itthon sem találkoztam. Az utóbbi évtizedek legjobb levesét ott ettem, abban az étteremben. A trónörökös meg a hercegek inkognitóban odajöttek vacsorázni és hallgatni a cigányzenét. Mindig zsúfolt volt, előre lefoglalták a helyeket. Én május közepétől hat hétig voltam kint. Magyar nap is volt, ezért kormánydelegáció is ment. Nagy Józsefné könnyűipari miniszter, Aczél György művelődésügyi miniszterhelyettes és én. A világkiállítás vezetője egy gróf volt, meg voltunk hívva a lakására ebédre, a felesége és az unokahúga is ott volt. Amikor megérkeztünk, a gróf tisztelettel kezét csókolt Nagy Józsefnénak, a textilmunkásnőnek, és elmondta, hogy neki szokatlan, hogy valaki munkásnőből miniszter lesz.

A magyar nap szerencsére megelőzte június 16-át, Nagy Imréék kivégzésének napját. A küldöttség tagjai addigra már hazajöttek, én még kint maradtam. Éjfélkor csengett a telefon, a munkatársam hívott, és azt mondja, hogy baj van, mert azt mázolták a falra, hogy assassins – gyilkosok. Mondtam, hogy rögtön megyek, addig szerezzen be vegyszereket, annak reggelre már nem szabad ott lenni. El is tűnt. Ugyanakkor reggelre az emigráns szervezetek bojkottot hirdettek, óriási újságcikkek jelentek meg, és természetesen nagy hangulatkeltés volt. Tartottunk tőle, hogy meglesz a hatása, hogy a látogatók száma csökken, és nem jönnek az étterembe. Hát nem következett be! Este már zsúfolva volt, és végig minden este, egy pillanatra sem volt megtorpanás. Ellenben voltak olyan próbálkozások, hogy bejöttek magyarok, és elkezdtek randalírozni. A mi pincéink – anélkül, hogy erre valamilyen iránymutatást kaptak volna – galléron fogták őket, és kitették a szűrüket. Nem kellett rendőrséghez fordulni. [...]

Nagyon érdekes, hogy még a világkiállítás előtt én kerestem egy embert, aki ért a kiállításokhoz. Úgy gondoltam, hogy a belkernek mégiscsak kell valaki, aki kiállításokkal foglalkozik, és ért is hozzá. Ajánlották a Kiállítási Vállalat igazgatóját. Megállapodtam vele, hogy ő lesz a mi részünkről a kiállítás rendezője, felelőse. Megbízást kapott, hogy menjen ki Brüsszelbe, nézze meg a kiállítás területét a térképen, hol fekszik a magyar pavilon, megfelelő-e a hely, és mondja el majd a benyomásait és a javaslatait. Hazajött, és azt mondta: „Sebes elvtárs, ez csőd, a hátsó kijáratnál van a magyar pavilon, messze a főbejáratától. Itt csőd lesz!” Kértem, mutassa meg a térképen. Leteszi a térképet, nézem, kérdem: „Ez a pavilon?” „Ez az amerikai.” „És ez?” „Ez a szovjet.” „És a kettő közt a magyar, nem gondolja, hogy akkor jó helyen van? Nem gondolja, hogy ha azoknak, akik az amerikai és

a szovjet pavilont megnézik – ezt a kettőt biztos, hogy megnézik –, csak a tíz százaléka bejön a magyar pavilonba is, az már óriási siker lesz?” Hallgatott. Azt mondtam neki: „Nézze, olyan tisztel, aki már előre elveszítettnek látja a csatát, nem lehet csatába menni. Köszönöm a közreműködését, köszönjük el egymástól!” Nagyon meg volt lepve. Aztán azt kérte, adjak lehetőséget, hogy vegyen egy kocsit. Megkapta a lehetőséget.

És akkor gondolkodtam, hogy ki legyen helyette. Volt egy kitűnő munkatárs, az élelmiszer osztály vezetője a belkerben, jól beszélt franciául. Behívtam, elmondtam neki, hogy mi a helyzet, és hogy elvállalná-e. Kimegy Brüsszelbe, viheti a feleségét, sőt hat hónappal a nyitás előtt kinn kell lenni, plusz hat hónap maga a kiállítás. Végigcsinálta.

Ez egy rendkívüli politikai eredmény volt. Kaptak is a résztvevők kitüntetések. Aztán vám nélkül hozhattak be mindent, amit a keresetükért vásároltak. Sokan kocsival jöttek haza. Elintéztük, ezt megérdemelték.

GÁDOROS LAJOS, 1988: A brüsszeli világkiállításon kinn volt az építésügyi miniszter és a helyettese. A fizetésemet 1962-ben nyolcezer forintra emelték. Ez akkora fizetés volt, hogy nem mertem bevallani. A miniszterhelyettes, amikor meglátta a pavilont, azt kérdezte tőlem: „Mondd, otthon miért nem ilyeneket csináltok?” „Mert nem engedték” – válaszoltam. [...]

Akkor kijárni, oda kimenni nagyon nehéz dolog volt, és itt a kollégákat a sárga penész emésztette, természetesen. És az terjedt el, hogy szégyenletes, amit csináltam, hogy rossz, szemét, blamáltam vele a magyar építészetet és így tovább. De megkaptuk az első díjat, az aranycsillagot, amit negyvenkét pavilon közül öt-hat kapott meg. Háromszáznál is több grammos aranyplakett volt, amit itthon mutattak meg. Baczoni Jenő behívatott néhányunkat, akkor elővették, megmutatták, és megérinthettük. Aztán elkerült valahová, a Nemzeti Banknak a trezorjába, vagy tudom is én, hová.

Megkaptam a belga koronarend lovagi fokozatát is. Belga kitüntetés, ami csodálatos módon érkezett hozzám. Az udvarmesteri hivatalból kaptam egy nagyon szép levelet, hogy a belga király ezt a kitüntetést szánta nekem, ekkor és ekkor lesz az ünnepélyes átadás, jelenjek meg. 1958 őszén lehetett, a kiállítás vége felé. Akkor már rég itthon voltam. [...] Hát ki kéne menni – gondoltam. Először azon gondolkodtam, hogy milyen ruhát kell venni. Frakk, szmoking vagy zsakett? Végül nem utaztam ki a kitüntetésért. Egy szép levélben megköszöntem, és Baczonin keresztül megkértem, hogy a brüsszeli magyar követ vegye át. A magyar követ ott is volt, át is vette a nevemben a kitüntetést – ahogy később megtudtam. Aztán hazavitte a követségre. Gondolkozott rajta: kitüntetés, igen, elküldte a Külügyminisztériumhoz. A külügy itthon nézte a kitüntetést, és azt mondta, hogy

igen, ez a Külkereskedelmi Minisztériumé, és átküldte oda. A Külkereskedelmi Minisztérium azt mondta, hogy igen, igen, de ezt a kamara rendezte, átküldte a kamarához. Végül eljutott hozzám. [...]

Még visszatérnék arra, hogy hogyan fogadták a brüsszeli magyar pavilon sikerét idehaza. Az Általános Tervező Vállalat igazgatója szervezett egy kiállítást az Építőművészek Szövetségében, ahol színes nagyításokon – mert rengeteg fotó készült – bemutattuk a kiállítást. Amikor ezek a képek nyilvánosságra kerültek, egy csapásra megszűnt a fúrás.

SEBES SÁNDOR, 1989: A viláckiállítás bevétele kétmillió-kétszázhuszezer dollár volt a hat hónap alatt. Az ország összes devizakiadása kétmillió volt, így kétszázhuszezer dollár lett az eredmény. Azt mondtam Apró elvtársnak, aki akkor a Gazdasági Bizottság elnöke volt, hogy én ezt a kétszázhuszezer dollárt elkérem, meg akarom venni a motelt. Tudniillik építettek ott egy huszezer ágyas motel. Képzeld el. Huszezer ágy! Amikor én megláttam azt a motelt, ilyen barakkszerű épületek voltak, azt mondtam, hogy az amerikaiak ezt nem viszik vissza, fel fogják aprítani. Nem sokkal azelőtt kérttem a külkeren keresztül egy ajánlatot a finnektől egy fából készült, háromszáz férőhelyes szállodára, és kértek érte nem tudom, hány százezer dollárt. Ezer dollárba került egy férőhely. Mondtam, hogy az nekünk drága. Ma már persze milliókba kerül egy férőhely. És amikor Brüsszelben megláttam ezt a motelt, azt mondtam magamban, ez kell nekünk, ebből venni kell. A kétszázhuszezer dollárt erre kértem el. Megkaptam. És akkor megbíztam a kiállítás rendezőjét, hogy nézze meg, mi történik ezzel, és amikor elkezdődik a felszámolás, vegye meg a teljes berendezéssel együtt. Amennyit kétszázhuszezer dollárért kap. Hát azt hiszem – nem emlékszem biztosan –, hogy négy ezer-négy-száz-ezer-hatszáz férőhelyes motelt vettünk meg, és egyet-egyet felállítottunk Balatonföldváron, Siófokon, Tihanyban és Keszthelyen. Decemberben már leszállították, és 1959 júniusában megnyíltak a motelek. Ezzel megindult Magyarországon az idegenforgalom.

Nagyon érdekes volt, hogy egymás után mentek a feljelentések különböző helyekre. A KEB-hez, az ügyészségre, a Minisztertanácshoz, hogy nem tudom én, milyen visszaélések történnek a motel építése körül. Hát hat hónap alatt felépíteni ilyesmit, ez egy szenzáció volt. Teljes berendezéssel jött. Minden motel elé egy előcsarnokot építettek, mert eredetileg olyan volt, hogy mindjárt a szobába léptek be. Itt meg porta, minden volt, szóval szállodaszerűen meg lett reparálva. Kimentek az ellenőrző szervek, és a végén azt mondták, hogy ilyen csoda még nem történt Magyarországon. Először is minden tisztességesen van megcsinálva, hat hónap alatt készült el, és kétszázhuszezer dollárba került szállítási költséggel együtt. Csak néhány éve bontották le és csináltak belőle munkásszállásokat.

PAP JÁNOS, 1987: Aztán voltak új dolgok, például az idegenforgalom. Azelőtt Magyarországról kiutazni meg ide beutazni igencsak vékonyan lehetett. Kezdtek kinyitni a kapukat abból az elvi megfontolásból, hogy az idegenforgalom egy szocialista ország számára nem lehet hátrányos. Erősen meg kellett változtatnunk az ellenségről alkotott képet, abban az értelemben, hogy aki ide bejön, nem mind ellenség, nem mindenki arra kíváncsi, hogy nekünk milyen titkaink vannak. Másrészt, aki kimegy külföldre, az nem mind árulja el a hazáját, és nem mindenki akar disszidálni. Aki disszidálni akart, az úgymint 1956 végén, 1957 elején. Könnyítettünk a vízumlehetőségeken a beutazóknak, és rendszeresítettük a magyar állampolgárok kiutazását. Akkor még az ablakos rendszerrel, ilyen meg olyan kiutazási ablakot engedélyeztünk. A Magyar Nemzeti Bank és a pénzügyi szervek megteremtették a valutaellátási lehetőségeket. A legnagyobb megdöbbenésünkre alig disszidáltak a kiutazók közül. A beutazók száma ugrásszerűen megnőtt, 1962-ben talán hatvanezer ember utazott be turisztikai célból az országba. Ez akkor már nagy szám volt.

PÁKH TIBOR, 1998: 1963-ban elengedték, mondjuk, a politikai foglyoknak nem egészen kétharmadát. Nem igazi szabadon bocsátás volt, mert három éven belül, ha bármit elkövetnek, visszahozták volna őket, és visszakapták volna az egész idejüket. De ettől függetlenül is vagy két-három tucatnyi fogolytársamat visszahozták. [...] Sokan ott is maradtak az ismerőseim közül, és hát nagy volt a fölzúdulás. Ennek a részleges amnesztiának, amit ők teljes amnesztiaként pertraktáltak, az alapja az volt, ugye, hogy Moszkvának roppant kellemetlen volt, hogy minden évben elővették az ENSZ-ben a magyar ügyet. Ez a magyar ügy tartotta életben a magyar nemzet átlagát, mert hisz a magyar nemzet átlaga mindvégig abban reménykedett, hogy az ENSZ előbb-utóbb beavatkozik. Nagyon elmarasztaltuk annak idején Hammarskjöldöt, hogy nem látogatott el Magyarországra. Nos, hát az ENSZ-ben végül is – úgy látszik – megegyeztek, hogy leveszik a magyar ügyet az ENSZ napirendjéről, hogyha ezt az eredetileg normálisnak tervezett amnesztiát végrehajtják. De hát ez lett belőle. És ennek a megegyezésnek a folytán az ENSZ akkori főtitkára, U Thant el is jött Magyarországra. Kádár Jánossal együtt ellátogattak Csepelre, és ott Kádár János előadást tartott, amelyben azt mondta, hogy jelenleg politikai bűncselekményért senkit se tartanak börtönben. Kádár letagadott bennünket.

GAÁL ISTVÁN, 2003: Kivitem a *Sodrásbant* 1964 elején Párizsba. Henri Langlois hívott meg, aki a párizsi Cinémathèque megteremtője és haláláig főtitkára volt. Több Balázs Béla stúdiós filmet is kivitem. Langlois ezt a mi érdekünkben szervezte, hogy a magyar nouvelle vague reprezentánsai bemutakozzanak, holott mi természetesen nem voltunk olyan értelemben „újhullámosok”, mint a francia nouvelle

vague-isták. A lehetőségeinkben sem. A franciák a „papa mozijával” akartak végezni. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy nagyon olcsón csinálták a filmeket, szabadabban kezelték a kamerát, de nem volt tömör, egységes ideológiai céljuk. Ná-lunk meg még kevésbé. Jó propagandaeszköz volt – pozitív értelemben –, hogy a magyar nouvelle vague bemutatkozik, ezért Langlois minden este odakért valakit a francia nouvelle vague-tól, aki bemutatott engem és azt a filmet, amit éppen vetítettek. Jacques Rivette, Eric Rohmer, Agnes Varda, Claude Chabrol, mind ott voltak. Az én filmemet Godard mutatta volna be, de el kellett mennie más-hova, az egyik filmjének a bemutatójára, ezért nem lehetett ott mellettem. Abban az évben, szeptemberben újra kimentünk Párizsba, a magyar filmhétre, megint csak a *Sodrásbannal*. Nagyon pozitív volt a film fogadtatása.

BARCS SÁNDOR, 1987: 1950-től egészen 1963-ig voltam az MLSZ elnöke. 1962-ben helyet kellett csinálni Hegyi Gyulának, mert – mint a Sporthivatal vezetőjét – felmentet-ték őt az államtitkári beosztásából. Úgy gondolták, hogy ő legyen az MLSZ elnö-ke, és odatették az én helyemre. Nem bántam, bár... Bármennyire nehéz is nekem erről beszélni, azt hiszem, hogy ilyen szempontból a stafétabot átadása a részem-ről azzal a gondolattal is járt, hogy bizony, elkezdtünk lefelé menni. Lényegileg Hegyivel kezdődött, aki nagyon kényelmes ember volt, és nagyon szeretett iszo-gatni munka helyett, és azt szokta meg, hogy más dolgozik helyette.

Nekem könnyebbséget jelentett a távozásom az MLSZ éléről, mert az MTI élén, annak vezérigazgatójaként roppant nehezen tudtam volna ellátni még egy új nem-zetközi funkciót is. Ugyanis az UEFA az 1962. évi kongresszusán megválasztott végrehajtó bizottsági tagnak, ami igen nagy munkával járt, mert három olyan te-rületet kaptam, amely nagyon munkaigényes. Az egyik a technikai bizottság volt, ami az edzőbizottságot jelenti. Tanfolyamokat kellett szervezni, ami nem volt köny-nyű, mert azok tematikáját és az előadót is elő kellett teremteni. Miután magyar-osztrák javaslatra az UEFA-nál megalakult a Kupagyőztesek Európa Kupája, en-nek a bizottságnak is az elnöke lettem. Azonkívül akkor még szerepeltünk az Európa válogatott csapattal, annak is én lettem a vezetője. Tehát én örömmel üd-vözöltem, hogy felmentettek az MLSZ elnöksége alól, mert roppant nehezen tud-tam volna ellátni az MTI mellett még két sportfunkciót. Így viszont több időm maradt a nemzetközi szövetségre, úgyhogy megalapoztam a jövőmet. Ott titkos választások vannak, papírokra írják fel a neveket. A következő választáskor, 1966-ban csak egy ellenszavazat volt, és 1970-ben már egy sem. Ez kizárólag annak tudható be, hogy aktív voltam. Rengeteg javaslatomat valósították meg, amelyek még ma is élnek. Nyugodt lélekkel állíthatom, hogy tisztelnék engem.

Szerencse, hogy a nemzetközi labdarúgómunka hosszabb periódusú külföldi tar-tózkodást csak négyévente jelent, amikor világbajnokság van. Egyébként csak egy

vagy két napra megy az ember külföldre. Egy végrehajtó bizottsági ülés is csak másfél napig tartott. [...] A munka nem is az utazás volt, hanem az ülés előkészítése, a rengeteg javaslatétel. Igen sok szellemi munka, de azt itthon, az íróasztal mellett meg tudtam csinálni. Nagyon sokat profitáltam belőle. Elsősorban azt, hogy megtanultam idegen nyelven fogalmazni és írni. Nem kellett már a fordítóknak odaadni, és a hatvanas évek végétől több angol és német lapnak írtam szakcikkeket a labdarúgásról.

PELCZ JÓZSEF, 2003: Egyszer az erfurti egyetemi könyvtárban kerestem magyar tárgyú könyveket, amikor talákoztam egy fiatalemberrel, aki szintén ezzel foglalkozott. Dietmar Hintnernek hívták. A doktori munkáját készítette *A bizánci kereszténység és a magyar államalapítás* címmel. Kiderült róla, hogy magyar nyelvű katolikus istentiszteleteket tart, egyik héten Drezdában, másik héten Erfurtban. Elkezdett szerveződni egy kisebb kör a kinti magyarokból, amelyhez érdekes módon – és ez nemcsak a fiúk és a lányok kapcsolata miatt volt így – egyre több német is kapcsolódott. Nem egy olyan német ismerősöm volt, aki szeretett volna magyarrá válni, és azt kérdezte, hogy hogyan lehet magyar állampolgárságot szerezni, ami mindenféleképpen jelzésértékű. Azt gondolták, hogy Magyarország egy szabad ország – hát igen, ők voltak azok, akik nyáron Magyarországra jártak, és jól érezték magukat. Szabadok voltak, azzal beszéltek, akivel akartak, talákoztak a nyugatnémet rokonokkal. Magyarországon Csekonics bárók lehetnek, illetve hát az NDK-ban összegyűlt pénzüket nálunk könnyen el tudták szórni. Legalábbis a nyolcvanas évek második feléig, amikor is az NDK hatóságok a pénzváltás korlátozásával igyekeztek megszorítani a magyarországi turizmust. És tényleg ez volt a „kolbászból van a kerítés” mottójú Magyarország.

GÁSPÁR SÁNDOR, 1990: Volt egyfajta irigység a nemzetközi elismertség miatt is, hogy itt egy fiatalabb vezetőség lépett színre. Ulbricht elvtárs, Gomulka elvtárs nem nézték jó szemmel, hogy Kádárék jöttek, láttak és győztek. Ez megint egy szubjektív dolog, de emberek csinálják a politikát. Ez is szerepet játszott. Az egyházpolitikánkkal sem voltak kibékülve, a szövetségi politikánkkal sem. Aztán még egy nagy szálla volt a szemükben, a szakszervezeti politika. Az ötvenes határozatot – hogy nem alá- és fölérendelt a viszony, hanem mellérendelt, és a párt nem dirigálja a szakszervezeti mozgalmat – ugyan csak 1962-ben tudtuk alkotmányosan rendezni, de már 1957 januárjában, az első országos tanácsülésen tisztáztuk határozatba foglalt módon. (Ennek volt egy kis optikai csalódása, felső szinten tudtuk érvényesíteni, de alsóbb szinten nem. Sem 1958-ban, sem 1959-ben, a párt ráült a szakszervezeti mozgalomra.) Ez is nagy lökést és erőt adott a magyar szakszervezeteknek, ezt sem értették. És a magyar felszólalások – eltérő volt minden szavunk attól, amit általában hirdettek – irritálták őket, ezért is nagyon

sok kritikát kaptunk. Végző soron az eredmények sok dimenzióban kézzelfoghatóan bizonyították, hogy más az út, amelyen járunk, de mégiscsak szocialista alapokon csináljuk, és eredményesebb, mint régebben. Ezt könnyű volt bebizonyítani, szemmel látható volt.

BULÁNYI GYÖRGY, 1989: Azt hiszem, 1964. szeptember 14-e az én életem eseményeinek új fordulatot jelentő dátuma, amikor létrejött a Vatikán és a magyar állam közötti részleges megállapodás. A Vatikán azokat a papokat, akik korábban olyanoknak minősültek a Vatikán szemében, hogy meg nem engedhető úton járnak az államhatalommal való paktálás következtében, érsekké és püspökké nevezte ki, átlépve akár az amerikai követségen levő Mindszenty feje fölött, akár pedig a Hejcen internált, nem kollaboráló püspökök feje fölött. Elmondom azt a pikantériát, amit talán más nem rögzít az utókor számára. A Hejcen lévő Pétery váci püspök és Badalik veszprémi püspök, amikor 1964-ben meghallották, hogy a Szentzék követe, Casaroli jön Magyarországra, alig várták az időpontot, hogy végre mindent elmondhassanak neki. Casaroli eljött, és nem kereste meg az internált püspököket. Az államhatalom bizalmát élvező kollaboráns papokat kereste meg, és elutazása előtt adott pár perces találkozási lehetőséget a két püspöknek. Casaroli azt mondta, hogy ő csak azért akar a püspök atyákkal találkozni, hogy áldást kérjen tőlük, és letérdepelt előttük. Pétery, aki szelíd ember volt és abszolút úriember, soha semmiféle szabadosságot nem engedett meg magának, úgy számolt be erről, hogy „majd belerúgtam ebbe a büdös digóba, amikor letérdepelt előttem”. Rám pedig ez olyan hatással volt, hogy föl kellett tennem magamnak a kérdést, ezek után kinek a katonája vagyok én. A normál katolikus nevelésem következtében, összetévesztve a hierarchiát az egyházzal, azt még valahogy elviseltem, hogy a kommunisták prése alatt lévő magyar papok között akadnak kollaboránsok, de azzal végleg nem tudtam mit csinálni, hogy a Vatikán deferál az ateista államhatalomnak, és a vértanúk egyháza fölött – mert a katolikus papság legalább húsz százaléka megjárta a börtönt – kollaboránsokat nevez ki az egyház élére. Naivitás volt a részemről, de súlyosan megrázott. Az 1964. szeptember 14-i megegyezés lényege az volt, hogy: „Kaphattok püspököt, csak mi mondjuk meg, ki legyen az!”

A HATVANAS ÉVEK BÖRTÖNÉBEN

az ilyen alakokat, mint maguk, csak a szocialista humanizmus végzetes félreértéséből lehetett életben hagyni • megmozgatta az ember lelkét • nekem nagyon sokat jelentett, hogy rengeteg emberrel találkoztam a börtönben • a hatvanas évek börtönének kiszámíthatatlansága • szolidaritást és bizalmat éreztünk egymás iránt • egyik pillanatról a másikra eltűntek a poloskák • mindig minden ellen tiltakoztam

REGÉCZY-NAGY LÁSZLÓ, 1988: Tulajdonképpen a Gyűjtőt tekintettem a legcivilizáltabb helynek. Valószínűleg a parancsnokon is múlt, de tapasztalt személyzet volt, azok nem piszkáltak minket, ha nem kellett. De amikor Hruscsov meghirdette a kapitalizmus diadalmas meghaladásának a programját, azt mindenki elhitte, akin szürke vagy kék egyenruha volt. Akkoriban egy-két évig szüntelenül azt magyarázták nekünk, hogy a mi igazi bűnünk az volt, hogy a dolgozó népet majdnem átsodortuk a vesztes táborba. A szocializmus diadalmenetéből maradtunk volna ki, és rövidesen a történelem szemétdombjára került volna Magyarország a kapitalizmussal együtt. Volt olyan szélsőbalos nyomozó meg nagyszájú smasszer, aki hangosan mondta is, hogy: „Az ilyen alakokat, mint maguk, csak a szocialista humanizmus végzetes félreértéséből lehetett életben hagyni.” Meg: „Mikor szabadul ki maga? 1972-ben? Még magának is jut belőle, olyan gazdagon terített asztal lesz, hogy annak a morzsáiból is jól fog élni.” Körülbelül ezen a meglehetősen leegyszerűsített alapon szemlélték minket sokáig, amíg el nem aludt az egész. Hiszen lassan látni kellett volna már, hogy a diadalmenet megindul. Így elhallgattak.

Az egyik barátomat visszavitték 1961-ben pótnyomozásra, és vele akkor, a szovjet úrsikerek idején azzal a göggel beszéltek, hogy most már jöhetnek az imperialisták a hátunkra púpnak – ez volt a szóhasználatuk –, már nemcsak a gazdasági diadalmenetünk indult el, hanem végre-valahára a fegyvertechnikában is föléjük kerekedtünk. Most már a szovjet tábornak más dolga sincs, mint ezt a megkezdődött vereséget véglegessé tenni.

Egyébként korábban, 1957 őszén magyarázták nekem, hogy ők tudományosan vizsgálják a tőzsdei jelentéseket, és abból kétségkívül megállapították, hogy a kapitalizmus végső összeomlása itt van a küszöbön. Azután az első szputnyik ejtette őket hasonló örömmámorba, aztán Gagarin ürrepülése. Ilyenkor nem lehetett velük beszélni. Én egyszer egy értelmesebb börtöntisztnek, amikor nagyon faggatott, azt mondtam, hogy elég nagy dolog a kapitalizmust anyagilag legyőzni, de ahhoz képest semmi, hogy a szocialista embertípust még ki kellene formálni,

mert én még egyet sem láttam, nemhogy milliószámra lenne belőle. Az embert átalakítani mindig sokkal nehezebb, ráadásul ez a kulcsa, ez a szíve az egésznek, enélkül semmi sem érvényes. Azt hiszem, hogy ez őt is aggasztotta, mert csak elkomorodott, és nem válaszolt rá semmit. De hát egy börtöntisztnek erről valószínűleg kevesebb illúziója volt, mint bárki másnak.

FENYŐFALVI GYÖRGY, 1997: Sokan voltunk egy nagy teremben, többnyire asszonyok voltak ott. Hosszú padokon ültünk. Borzalmas hosszú ideig vártunk. Nyolc órára mentünk, és délben olvasta egy hivatásos valaki a névsort. Tíz-husz fős csoportokat csináltak, és átvezettek bennünket egy hosszú terembe. A terem hosszában, középen el volt választva egy méter magas pulttal, és a mennyezetig sűrű dróthálával elzárva a szoba egyik fele a másiktól. Meghatározott sorrendben kellett bemenni, és a kijelölt fachnál megállni. Amikor mindenki elhelyezkedett, a drótháló másik oldalán, a terem sarkából bejöttek a rabok ugyanolyan sorrendben, mint ahogy mi elhelyezkedtünk. Megálltak szépen, csináltak egy jobbra át!-ot. Amikor bejöttek, apámról rögtön tudtam, hogy ő az. A várakozás alatt, meg egyáltalán, amikor szóba került, hogy megyünk látogatni, nem tudtam, hogy kivel kell majd találkozni. Nem úgy értem, hogy az apámmal vagy valaki mással, hanem hogy hogyan néz ki: alacsony, magas, kopasz, szőke, barna? Nem emlékeztem rá, fogalmam sem volt. Arra nagyon jól emlékszem, hogy a hosszú várakozás alatt a váróteremben többször is arra gondoltam, vajon hogy néz ki. Amikor belépett, abban a pillanatban már tudtam, hogy a sok rab közül melyik az én apám. Nyilván visszajött valami kép a múltból. Megmozgatta az ember lelkét. Olyan szorongásszerű valami volt. Apám állandóan mosolygott és kérdezgetett. Néhány perc volt csupán az egész.

KUKLAY ANTAL, 1990: Kiderült, hogy a kommunista káderekkel ugyanúgy lehet kommunikálni, bajtársiasak, megértők egymással, tehát ugyanolyan normák szerint élnek, mint mi. Sokat tanultam az úgynevezett revizionistáktól. Tulajdonképpen ötvenhatról és a háttéréről is tőlük tudtam meg a legtöbbet. Nekem nagyon sokat jelentett, hogy rengeteg emberrel találkoztam a börtönben. Ott mindenki olyan nyíltsággal beszélt az élete számos vonatkozásáról, amilyenre normális körülmények között sehol sem kerülhetett volna sor. Rengeteg olyan sorsot vagy életformát ismertem meg, ami korábban elképzelhetetlen volt számomra. Vitakoztunk gazdasági, tudományos, technikai dolgokról, a jövőről, az igazságos társadalom lehetőségéről, a történelemről. Így a gondolkodásom nem maradt meg olyan átlagosan művelt, de a saját körében élő papnak a gondolkodásánál, aki be van zárva egy ideológiai, filozófiai rendszerbe, és nem tud onnan kitekinteni. Számomra ez volt a börtönnek a nagy előnye, az ajándéka. Mint az egyetem, ahol új szemléletet kapott az ember. Nekem sokat jelentett az olyan emberek is-

meretsége, mint Ádám György, Háy Gyula, Gáli József, Obersovszky Gyula vagy Bibó István, aki átfogó történészszemlélettel rendelkezett. Én igényeltem az ilyenfajta szemléletet, és hogy a későbbiekben ki tudtam alakítani a magam számára egy történelmi, filozófiai képet, az azért volt lehetséges, mert ilyen tanítóim voltak.

SZÉLL JENŐ, 1982: A hatvanas évek börtönében, amikor én voltam Vácott, Sátoraljaúj-helyen és így tovább, számomra az volt elviselhetetlen, hogy voltak periódusok, amikor hétről hétre, nem is nagy erőfeszítéssel, kényelmesen tudtuk tágitani a korlátokat, mert semmi sem volt állandó, mert minden menet közben rohadt, mert kényelmesek voltak a jóságos fegyőreink, és saját kényelmük érdekében elnézték azt, hogy nekünk is valamivel jobb. Aztán valakinek valami az eszébe jutott, az asztalra csapott, jött egy rendelkezés, és máról holnapra minden a feje tetejére állt. Tehát az alapvető különbség az én élményeimben a Horthy-rendszeréhez képest a hatvanas évek börtönének kiszámíthatatlansága volt.

FORINTOS GYÖRGY, 1991: A politikaiak a börtönben elkülönítve voltak. Szolidaritást és bizalmat éreztünk egymás iránt, ami azért nagyon sokat számított. Nem kellett gyanakodni. Hát persze, vamzerek voltak azért. De szerintem olyan borzasztó sokat nem tudtak elérni. Nekem volt egy olyan érzésem, ami kétszer is bevált, hogy azokból lettek vamzerek, akikben valami megtört. Az valahogy egy idő múlva meglátszott. Tehát nemcsak abból vettük észre, hogy valakit hányszor hívnak ki, van-e utána cellaátrendezés, elviszik-e tárgyalásra satöbbi. Nosztrán néhány hét után nagyjából ismertük egymást, és kialakult valamilyen kép a másiktól, hogy szegénnyt megtörték-e, vagy nem.

Sokan optimisták voltak, hogy hamar lesz amnesztia. Persze nem lett olyan hamar. Pláne nagyobb ítéleteknél. Annyira abszurd volt így tömegesen elítélni meg kivégezni az embereket. Hihetetlennek tűnt, hogy ez tartós állapot lehet. Jó érzés, hogy valami megmaradt kicsit abból a szellemből, ami a forradalomnak a különlegessége, hogy annyira egymásra találtak az emberek. Ez tényleg egész rendkívüli volt.

PUCHERT JÁNOS, 1995: Az 1963-as amnesztia után egyértelműen jobb lett a helyzetünk a börtönben. Egyrészt kisebb volt a zsúfoltság, már csak kettesével voltunk a zárkában. A másik, aminek óriási jelentősége volt – lehet, hogy a kívülállók ezt banálisnak tartják –, hogy egyik pillanatról a másikra eltűntek a poloskák. Előtte milliószámra voltak, rágtak bennünket. Próbáltuk kiirtani, de nem lehetett. Elég volt a smasszerokat meg a rossz zárkatársakat elviselni, és akkor még a poloskákat is. Kibírhatatlan volt. No, most egyik napról a másikra megszűnt – valami új szert hozhattak –, így lényegesen könnyebb lett az életünk. Az persze nem nagyon tetszett, hogy olyanok is kiszabadultak, akiket rablás miatt ítélték el. Mi,

sorkatonák ezt nem tartottuk valami igazságosnak. A tisztek is mind kimentek, katonai ügyben csak néhány sorkatona maradt bent. Ez persze hogy fáj. Nekem volt egy olyan időszakom, amikor nagyon nehezen tudtam beletörődni. Roppant igazságtalannak tartottam, jártattam a számat, és sok fegyelmit kaptam.

1963-ban volt egy kis enyhülés. Amikor az ENSZ-ben levették a napirendről a magyar ügyet, azt érzékelní lehetett. Jó, nagyságos urak nem lettünk, de több minden változott. Akkor rádiót is kaptunk. Persze vezetékes rádió volt, mint az ötvenes években az a bizonyos néprádió. És az a műsor...! Közleményeket sugároztak, meg időnként rákapcsoltak a Kossuth rádióból valamilyen politikasemleges műsort. [...]

Kétfajta jellemzés volt, vagy rohadt fasiszta, vagy rohadt bolsevista, más nem. A rabtársaktól megkaptam, hogy rohadt bolsevista, tőlük meg, hogy rohadt fasiszta vagyok. Arról pedig szó sincs, hogy szemben álltam a szocialista társadalommal! Ők úgy képzelték el a szocialista társadalmat, ahogy ők csinálták, de az annak a megcsúfolása volt. A rabtársaim között sem találkoztam a ma meglévő szélsőjobboldali nézetekkel. Akkor még egyikük sem szégyellte a baloldali elkötelezettségét.

PÁKH TIBOR, 1998: Fegyelmi, fenytítés, elkülönítés, ez így tartott 1966-ig. 1966 nyarán értesültem arról, hogy Magyarországon az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága kéthetes szemináriumot tart. Én erre az alkalomra újra megírtam a panaszomat a legfőbb ügyésznek az emberi jog sérelmére elkövetett sorozatos durva túlkapások címén. Változatlanul követeltem a nyilvános, rendes bírósági tárgyalást, hogy az igazamat bizonyíthassam. Kifogásoltam az elkülönítéseket, a visszaéléseket és mindezeket az atrocitásokat. Előzőleg már 1964-ben, amikor negyedszer fenytítettek meg a kihallgatás megtagadása miatt, az igazságügy-miniszternek írtam egy panaszt. Leírtam, hogy itt a börtönön belül tevékenykedik egy a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozó szervezet, ez az operatív osztály, amely visszaél a helyzetével. A becsületes, tisztességes politikai foglyokat meghurcolja, kihallgatásokat, fenytítéseket rendel el jogtalanul. Leírtam, hogy engem már négyszer fenytítettek meg ilyen alapon. És azt is hozzávettem, hogy az az úr is, aki a legsúlyosabban folytatta ellenem a besúgásokat, korábban politikai elítélt volt, és véleményem szerint már őt is az operatív osztály tette azzá, amivé. Mindezeket összeírtam, és leírtam, hogy távolítsa el a börtönből ezt az osztályt, és amíg nem teszi meg, addig éhségstrájkot tartok. Ez volt az első hivatalosan bejelentett éhségstrájkom. Korábban is többször megcsináltam, hogy nem ettem, de ilyen hivatalosan ez volt az első. [...]

Amikor az ember éhségstrájkot jelent, mindjárt elkülönítik, mindjárt fegyelmi fenytítést is kap. Negyvennyolc óráig várnak, és minden adandó alkalommal meg-

kínálják étellel-itallal. Én mindig elutasítottam, mondván, változatlanul tiltakozom. Nem is ittam. És negyvennyolc óra után az embert elviszik a gyengélkedőre megtönni. Ezt úgy hívják, hogy mesterséges táplálás. Úgy zajlik le, hogy kilencszázhatvan kalória tartalmú folyadékot kevernek a tejbe. Egy liter tejbe tesznek cukrot, valami vaját meg tojást. Az ember orra előtt keverik össze. A börtönorvos fölkínálja, hogy igyam meg. Én mondtam, hogy nem iszom, mert az is tiltakozás. És akkor az emberen lenyomnak egy tölcsérben végződő gumicsövet, és abba beleöntik ezt a folyadékot. Ezt megcsinálták velem kétszer vagy háromszor, és miután láttam, hogy így tömnek, abbahagytam az éhségsztrájkot 1964-ben. Ez egy nagyon kellemetlen beavatkozás. Na hát, szóval nekem elég volt. 1966-ban viszont nem hagytam abba, körülbelül öt hétig folytattam. Persze volt, amikor négyöt napig nem tömtek, mert gondolták, hátha abbahagyom. És akkor öt hét múlva, amikor megint vittek tömésre, átjött a megfigyelőből egy orvos, és mondta, hogy „vannak nekünk keményebb módszereink is, átviszük magát a megfigyelőbe”. Én nem is tudtam addig, hogy a megfigyelő is a börtönben van. Tudtam, hogy van kényszergyógykezelés és megfigyelés, de nem tudtam, hogy pont ott. Még egy hétig tömtek, és utána már vittek is a megfigyelőbe, ahol nem sokat teketóriáztak. [...]

Bevittek ott a főorvos a szobájába, és a főorvos kérdezte: „Eszik?” Mondtam, hogy én a leghatározottabban tiltakozom, és ne avatkozzanak ebbe bele, pláne orvosok ne, mert hisz a legegységesebb emberi jogaimnak a legdurvább megsértése miatt folytatom ezt az éhségsztrájkot. Erre fölfektettek egy kezelőasztalra, fölpeckelték a számat, lekötözték, lefoglaltak, két oldalról a halántékomhoz tették az elektródát, és rákapcsolták a villamos áramot. Hát ez volt az első sokkolásom. Persze rögtön elájultam. Az ember sokkoláskor elveszíti az eszméletét. Elvileg sokkolni csak úgy szabad, ha előtte egy injekciót adnak, kikapcsolják az ember tudatát. De nekem mindig közvetlenül csinálták a sokkolást. És amikor az ember magához tér, akkor fekszik, és az olyan, mint a lét és a nemlét közötti állapot. Eleinte nem tudja, hogy mi van. Aztán először a közelebbi emlékképek térnek vissza, később a távoliak. Hogy másoknál hogy van, nem tudom, nálam így volt. De az úristen megkímélt, mert nagyon sokat sokkoltak, és az emlékezetem mégis mindig visszatért. Sőt mondhatom, hogy koromhoz képest még nagyon jól emlékezem. [...]

Úgy is volt például, hogy amikor vittek sokkolni, akkor behívtak oda egy börtönbeli papot. Azt akarták, hogy ő magyarázza meg nekem, hogy az éhségsztrájk élet elleni bűn. De amikor mondtam neki, hogy Atyám, én készséggel gyónok négy szemközt, de ez nem öngyilkossági szándék, hanem a legegységesebb emberi jogok legdurvább megsértése elleni tiltakozás módja, akkor tudomásul

vette, és nem erőltette a dolgot. Teljesen nyugodt volt a lelkiismeretem. Az is előfordult, hogy végignézték velem egy valódi elmebeteg sokkolását. Tehát arra kényszerítettek, hogy nézzem, hogyan zajlik le a sokkolás. Amikor az embert le-sokkolják, nem látja, hogy mi megy végbe, mert akkor elveszíti az eszméletét. Tiltakoztam ez ellen is – mindig minden ellen tiltakoztam. Láttam, hogy amint fölteszik az elektródákat a halántékára, akkor elkékül, lila lesz, habzik a szája, rázkódik, mint az epilepsziás, szóval szörnyű látvány. Azért odalestem, mert kíváncsi voltam. Vagy előfordult, hogy csak kis áramütést adtak, utána mindjárt magamhoz tértem. Szóval ilyen dolgok előfordultak. De hát amikor látták, hogy ragaszkodom a panaszomhoz, és folytatom az éhségstrájkot, akkor aztán fölfektettek, és kaptam a nagy dózist. [...]

Ugyanakkor az ember állandóan el volt különítve. Még az elmebetegektől is. A Gyűjtő mellett kialakított megfigyelő tulajdonképpen arra a célra szolgált, ha valaki ellen eljárás folyik, és fölmerül, hogy esetleg nem volt éppen tudatánál bizonyos cselekmények elkövetésekor, tehát a beszámíthatósága kérdésessé vált, akkor bevitték oda megfigyelésre. Vagy pedig ha bebizonyosodott, hogy elmebeteg, akkor nem börtönre ítélték, hanem zárt intézeti kényszergyógykezeltésre. [...] Hát engem ott tartottak 1966-tól 1971-ig mint börtönöst. A minősítem is börtönös volt, nem pedig elmebeteg.

ÚJRA SZABADON

ezután már magammal fogok törődni • mindenki jól élt, mindenki tvisztet járt • aki nincs ellenünk, az velünk van • az ország már meg volt szotyósodva • túl fiatal voltam ahhoz, hogy belerokkanjak • refem volt, ezért nem vettek fel sehova • azt hittem, minden ötvenhatos kiszabadult 1970-ben • teljesen más ember lett, amikor kijött • nyilván a belügy éberségének köszönhettem az irántam megnyilvánuló fokozott figyelmet • nincs időm a maga ügyével foglalkozni • az embereknek kétfajta életük volt • majdnem olyan rabságban éltem, mint a börtönben • kellett egy ellenforradalom-ellenes nyilatkozatot tenni • ne tegyek semmi olyasmit, ami a rendszer ellen van • én se csináltam botrányt, ők se kellemetlenkedtek

SZÉLL JENŐ, 1982: Mérei Feri barátomnak és „büntársamnak” volt egy szellemes megállapítása a kiszabadulása után, amely körülbelül így szólt: „Az 1956 utáni egy-két évben erkölcsi kötelesség volt a bajba jutottakon segíteni. Most, ha valaki bajban van, azt mondják rá a többiek, hogy úgy kell neki, miért nem vigyázott magára jobban!” Ebben a megállapításban lényegében benne van a vereség utáni konszolidáltság magatartása.

Erről annak idején sokat beszélünk, és a szabadulásunk idejét az 1867 körüli viszonyokhoz hasonlítottuk. Egy a társadalom egészét érintő vereség után elterjed az a viselkedési norma, amely szerint a közügyekért már megpróbáltam mindent, ezután már magammal fogok törődni. Ez volt az egyik alapja annak a konszolidációnak, amely szabadulásom idején kissé még vegetatív jellegű volt, de amelyet Kádár – és azt hiszem, hogy ebben az ő személye volt a döntő – meglehetősen konzekvensen folytatott, nem minden siker nélkül.

Tehát kiléptem a Gyűjtőfogház kapuján, és ugyanaz az érzés fogott el, mint sok-sok évvel azelőtt, amikor 1935-ben az egyéves börtön után szabadultam: a világ iszonyatos színessége. Akkor kezdett elterjedni Magyarországon az az undorító hajviselet, amelyet Európában sehol sem láttunk, és amelyet különösen a kicsit kövér, nagy seggű nők viseltek előszeretettel: ez az óriási toronyfrizúra, a tupír. S minthogy a nők már akkor is hajlamosak voltak az elhízásra, láttam csellengetni ezeket a fehérnépeket ezekkel a förtelmes, Marie Antoinette-re emlékeztető rokokó frizurakölteményekkel a fejükön, hát nem győztem hová lenni a csodálattól és a bálulattól. [...]

Hogy néz ki, amikor egy hosszabb börtön után valaki megjelenik a társadalomban, és keresi a helyét? Emberekkel találkozik, és az emberek „viselkednek”. Én magam teljesen egyértelműen azt a viselkedési normát állítottam fel önmagamnak, hogy hacsak lehet, senkinek nem köszönök előre, megvárom, hogy az illető

észrevesz-e, és ha igen, reagál-e. Ha barátságos pofát vág, akkor köszönök, ha mérges pofát, akkor inkább elkerülöm, mert nem akarom magam kitenni egy esetleges megszegyenítő szituációnak. Jellemző és tanulságos eseteim voltak. Ha valakivel elkerülhetetlen volt a találkozás, és azt mondtam neki, hogy „Szervusz, hogy vagy?”, az erre adott válasz tesztszerű pontossággal mutatta, hogy az illető kicsoda-micsoda. Ha bárminemű maradéka volt benne a tisztességnek, akkor erre a kérdésemre visszadobta a labdát: „Én? Az nem érdekes. Te hogy vagy?” Aki viszont nem dobta vissza, az szinte matematikai pontossággal elkezdte sajnáltatni magát. Sokat gondolkodtam, hogy ez utóbbi típusnál miféle pszichológiai folyamatok játszhattak közre. Valószínűleg a szégyenkezés amiatt, hogy az az ember, akivel szemben állok, az egy adott pillanatban emberileg a tisztességnek egy nagyobb mértékét tudta felmutatni, mint én, és hogy mentsem magam ezért a nem egészen korrekt viselkedésért, sajnáltatom magam.

Egy apró kis zsánerkép ebből a sorozatból. Egész friss ember voltam még idekint, a fenekemen volt a gyűjtőfogházbeli tojásbéj, amikor barátaim meghívtak az MTA valamilyen néprajzi vagy folklór-összejövetelére, ahova elmentem, és óvatos magatartásomnak megfelelően az egyik sarokba húzódva vártam az előadás kezdetét. Ott nyüzsgött Tőkés Ottó is, a NÉKOSZ egyik alapító figurája, Rajk László közeli munkatársa, aki 56-ban is csinált valamit, de aztán nagyon beijedt. A NÉKOSZ-ról megjelent komolyabb publikációkban ott van a neve, és méltányolják ilyen irányú érdemeit. Mindenesetre régóta és jól ismertük egymást. Nem akarom dramatizálni, mert az égvilágon semmi sem történt kettőnk között, csak annyi, hogy nem vett észre. Az Akadémia előadói termében nem vett észre! Jött, ment, de mindig óvatosan elkerült. Ezzel szemben Kodály Zoltán messziről észrevett, odajött hozzám, melegen kezet fogott velem, és azt mondta: „Örülök, hogy újra magunk között látom. Hogy van, milyen egészségi állapotban vészelté át a börtönt?” Majd minden jót kívánt, és elment. Feltűnő volt a különbség.

BÁCSI JÓZSEF, 1989: Amikor kijöttem, rendkívüli állapotokat tapasztaltam. Hat éven keresztül úgy éltem benn, hogy odakinn elfojtott indulat dühöng az emberekben, alig várják, hogy lehessen valamit csinálni. Majdnem elsírtam magam, amikor rájöttem, hogy Kádár Jánost úgy emlegetik mint a nemzet atyját, aki az országot megmentette, és felszámolta a fehérterrort. Mindenki jól élt, mindenki tviszret járt. Az évek múlásával az emberek egyre inkább meg voltak elégedve a helyzettel. Mellbevágott az, hogy amikor Kádár János megjelent a nyílt utcán, az emberek odamentek hozzá, és csókolták meg szorongatták a kezét. Borzalmas volt arra rádöbenni, hogy a tömeg csak azon keresztül mérlegel, hogy tele van-e a hasa, fel tud-e venni valamit, és van-e munkahelye. [...] Senki nem volt velem szolidáris. Talán a közvetlen ismerőseim sajnáltak mint embert, de még ők is úgy nyilat-

koztak, hogy Józsikám, miért kellett ebbe az ötvenhatos ügybe belekeveredned? Az emberek annyira a hatása alá kerültek a propagandának, hogy mindenki önkéntelenül is ellenforradalomról beszélt.

ABOD LÁSZLÓ, 1989: Új volt az utcák világítása is, nem volt hozzászokva a szemünk. Az életszínvonal is megugrott ahhoz képest, amit mi otthagytunk 1957-ben. A Váci utcában láttam a szép kirakatokat, a külföldi árukat, imponáló volt a boltok árubősége. Az volt az első érzésem, hogy az emberek lényegesen jobban élnek, mint négy-öt évvel azelőtt. Nem sokkal ezután hangzott el az a mutatószlogen, hogy aki nincs ellenünk, az velünk van. A jólét, és ebben önkritikát kell gyakorolnom, egy kicsit számunkra is elfeledtette, hogy hol voltunk, és hány embert vittek el fölakasztani mellőlünk. Azt hittük, hogy a jobb lét, a viszonylagos liberalizmus a mi tevékenységünknek is köszönhető. Bolond fejjel nem gondoltunk arra, hogy ennek milyen ára lesz később.

KARÁTSZON GÁBOR, 1992: Először persze, ahogy hazakerültem, egy ideig nem tudtam, hogy mit csináljak. Az irodalmi tevékenységgel teljesen fölhagytam, mert ahogy mondtam, úgy éreztem, hogy ezen a nyelven csak hazudni lehet, és ehhez nekem nem volt kedvem. Így aztán dunai munkásként dolgoztam a VITUKI-nál. Annál a VITUKI-nál, amelyet aztán később mélyen meggyűlöltem mint Duna-körös. Körülbelül egy fél évig dolgoztam a Dunán. A Kvassay-zsilipnél voltunk, és onnan mentünk föl egy nagy vasladikkal a Totyig. A pesti ágban, a Szentendrei-szigeten van egy Totyi nevű csárda, odáig kellett fölmenni. Tizenkét helyen kellett horgonyt vetnünk, leereszteni egy palackot, és félméterenként vízmintát venni. Az ülepítés után leszívtuk, és ami kis üledék maradt, be kellett vinni a Rákóczi útra. Mindenki falusi volt azon a ladikon, a téeszalapítás elől menekültek, kivéve engem és Csabafi bácsit, aki a vezetője volt az egész vállalkozásnak. Úszni csak én tudtam. Különben gyakorlatilag úgy csináltuk, hogy egy menetben fölmentünk a Totyihoz, és ott kézimerővel mind a tizenkét üveget telemertük, és aztán kikötöttünk. A többiek bementek a Totyiba inni, én pedig úszkáltam a Dunában. [...] Egyszer jött egy művezetőszerű pasas, és kérdezte, hogy kerültem oda, meg hogy ki vagyok. Mondtam, hogy börtönben voltam, és itt vagyok. Erre nekiállt ott prédikálni, hogy: „Látod, tönkretetted az életedet, ide jutottál.” És ez már az új rendszer híve volt. Nem volt egy bolsevik, hanem az a bizonyos elaljasodott embertípus, amellyel aztán később sűrűbben lehetett találkozni. De én őbenne találkoztam először ezzel a típussal. [...]

Találkoztam olyan volt egyetemi társaimmal, akik azt mondták, hogy én milyen hülye voltam, mert nem kellett volna ugrálni. Olyan is volt köztük, aki szintén részt vett a dolgokban, de nem úgy, hogy lebukjon. Ciki volt, hogy ilyenek. Bennünket egy megalázott és megtépett, de még ellenálló lelkületű országból vittek

be, és nem oda tértünk vissza. Az ország már meg volt szotyósodva. Nem mondom, hogy rohadva, de szotyósodva. Megtörtek a gerincek, és én ezt egyáltalán nem értettem.

UJLAKI DÉNES, 1991: Egyszer a televízióban Obersovszky Gyula mondott egy nagyon szép dolgot, hogy a rossz embereket a börtön még rosszabbá teszi, a jó embereket meg még jobbá. Nem tudom, hogy én milyen vagyok. [...] De az egészről csak annyit tudok mondani, hogy túl fiatal voltam ahhoz, hogy belerokkanjak ebbe a dologba, és engem valahogy megsegített, az én életemet egy kicsit megsegítette. Megfegyvelmezt, más ember, egy akaró ember lettem. Lehet, hogy ha ez nincs, az életem szétfolyt volna, és valahol nem tudom, mi lettem volna. Ma Európa, talán a világ egyik legjobb színházi társulatának vagyok mondhatni vezető színésze, bejártam a fél világot, Caracastól Londonon át Moszkváig, egész Nyugat-Európát. Fesztiválokat nyertünk Londonban, Párizsban, Rómában, Pármában, Zürichben. Lehet, hogy mindez nem történik meg velem, ha nincs ez a bizonyos előzmény.

SZIGETVÁRI ISTVÁN, 1991: A Tanácsköztársaság ötvenedik évfordulója alkalmából szabadlára helyeztek. Első reflexem az volt, hogy magamba csíptem, nem álmodom-e. Egy társammal, akivel együtt szabadultunk, megbeszéltük, hogy megvárjuk egymást a kapu előtt, és valahova bemegyünk kajálni, de nem volt a környéken más, csak egy ABC. Mentek befelé az emberek. Látjuk, kosarakat vesznek. Hallottunk róla, hogy ez a valami önkiszolgáló, hát tizenkét év alatt alaposan megváltozott kinn az élet. Mondom, menjünk innen, mert ezt mi nem ismerjük.

A Páva utcai rendőrkapitányságon nagy nehezen visszaszereztem a személyimemet, és leutaztam Fehérvárra a rokonokhoz. Mikor jelentkeztem Fehérváron a rendőrségen, két napot kaptam arra, hogy elhelyekedjem. Péntek volt, de egy szót se mertem szólni. Nagyon megszeppent ember voltam. Ha az utcán mentem, akkor úgy voltam vele, hogy most mindenki engem néz, hogy én a börtönből jöttem, hogy ez rám van írva. Rettenetes érzés volt! Jó, nagy boldogság volt, hogy kiszabadultam, de a közvetlen utána következő időszakot nem szeretném még egyszer átélni.

Apám egy régi barátja maszek autószerelő volt. Rendes volt, és falból adott egy papírt, hogy felvesz segédmunkásnak. A nevelőapám, aki az egész családból a legtöbbször volt benn nálam, most is mellém állt. Elhelyezett a Finommechanikai Vállalathoz esztergályosnak. Azt tudták az üzemben, hogy tizenkét évet ültem, de hogy miért, azt nem kérdezték, én meg nem mondtam. Hoztak egyszer az üzembe egy új esztergapadot. De csak nekik volt új, mert én odabenn az utolsó két évben ilyenén dolgoztam. Még beindítani se tudták. Erre a padra kerültem. Rendben mentek a dolgok, még lakást is ígértek, mégis otthagytam őket.

Elmentem Elekre, mert ott élt a nővérem, az egyetlen rokonom. Az igazság az, hogy elég nagy butaságot csináltam, mert egy kis falu mégiscsak más. Refem volt, ezért nem vettek fel sehova, csak a téglagyárba kihordónak, de még innen is ki akartak piszkálni. Egyszerűen azt akarták, hogy menjek el a faluból. A párttitkár például olyan kijelentéseket tett a pártgyűlésen, hogy: „Meddig tűrjük még ezt a fasisztát a faluban?”

PUCHERT JÁNOS, 1995: Azt hiszem, három pestivel jöttem ki 1970-ben. Egy taxit fogtunk.

Az egyik valahol a Vérmező körül lakott, a Déli pályaudvarnál. Akkor volt új a Déli pályaudvar. [...] Amikor a Vérmezőnél kiszálltunk, csak kapkodtam a fejemet, hogy hol szól a rádió. Nem voltam én hozzászokva a táskarádióhoz. Sok embernél volt az utcán táskarádió, csak nézegettem, hogy Szűz Mária, hol szól a rádió, hát nincs is lakás a közelben. Egyébként én nem néztem meg akkor Pestet, csak két évvel később. Akkor utaztam először a metróra. Egy-két érdekesebb ismerőssel is összeszaladtam az utcán. Akkor még frissebb volt az emlék, könyvebben megismertem őket. Az első időben például smasszerokkal is összeszaladtam, többször is. Volt olyan, akivel a mozgólépcsőn, én mentem fölfelé, ő jött lefelé, ő is megismert, én is őt. Én azt hittem, minden ötvenhatos kiszabadult 1970-ben, csak később tudtam meg, hogy többen benmaradtak. Volt, aki még ült két-három évet, de ezt én csak 1989–90-ben tudtam meg.

BALI MÁRIA, 1997: Erzsébeten voltam kórházban, amikor apuka kiszabadult. Azt az érzést nem tudom elmondani, amikor engem felhívott telefonon. Nem is tudtam fölfogni ésszel. És akkor azt mondta: „Mindjárt jövünk anyukáddal érted.”

Olyan hihetetlen volt, hogy eddig a börtönben volt, és most jön értem. Letettem a telefont, és mint egy béna, mint aki meg van babonázva, ott álltam, és egyszer csak tényleg – olyan jó óra múlva – jött anyuka meg apuka. És megláttam apukámat, nagyon sovány volt, sötét szemüveg volt rajta. A sötétzárkában nagyon tönkrement a szeme. És akkor megölelt, megpuszilt, és azt mondta, hogy akkor most hazavisznek engem.

Kezdődött tulajdonképpen majdnem minden előlről. Hat év és öt hónap után, a börtönccsend után bekerült az életbe, bekerült közénk, abba a pici kis lakásba, és akkor csak tévézel, rádiózol, jössz-mész, iskolába jársz, nevensz – ez őt sokáig zavarta. Mondta is anyukának, hogy ez így nem jó, valamit kéne csinálni, mert ő megőrül a családtól, az emberektől. Most nem rossz értelemben tőlünk, hanem egy kis idő kell neki ahhoz, hogy visszaasszimilálódjon ebbe a kinti életbe. Meg újra egymásra kellett találjanak. Ahogy telt az idő, és amikor elcseréltük a lakást egy nagyobbra, akkor már megnyugodott. Akkor kezdett apuka feloldódni igazán, és akkor elmesélte, hogy milyen volt a börtönben. Ő teljesen más ember lett, amikor kijött. Én nagyon közel kerültem hozzá lélekben. Nagyon szeretett en-

gem, én is őt. Tudtam, hogy egy börtön nem leányalom, de tulajdonképpen akkor tudtam meg, hogy hogyan élt, amikor már kijött, és elmesélte. Mi kifejezetten imádtuk egymást. Teljesen meghittén. Volt valami lélekbeli kapocs – vagy nem is tudom, minek nevezzem – köztünk, apuka és köztem.

Elkezdett dolgozni az Egyesült Izzóban. Munka után elment maszekolni, kis csapágyakat csinált. Hát apukának a kis cselédszoba volt a birodalma, amit ő berendezett magának, ott volt a kis műhelye, a satupadja, és ott csinálta a csapágyakat, szombaton is dolgozott, mindig dolgozott. [...]

Amikor apuka kiszabadult, akkor összejártunk a börtöntársaival. Mi, gyerekek – hát nem szóltunk bele, mert mi úgy voltunk nevelve – hallgattuk, hogy ki mit csinált, hogy csinálta. De akkor már szabadok voltak, tehát akkor már másképp beszéltek. De azért a keserűség, az emlék, az följött belőlük. Volt olyan születésnap, az ötvenedik, hogy az egész Gyűjtőfogház ott volt. Legalább hatvan ember, akivel együtt voltak. És másnap aztán mindenkit behívtak a rendőrségre, hogy mit keresett a Baliéknál. Ha szoba került 56, hogy mi volt, hogy volt, akkor azt mondta apuka, hogy „Ha én még egyszer megszületnék, és még egyszer így alakulna az életem, akkor ugyanezt csinálnám.” Soha nem bánta meg.

VÁSÁRHELYI MIKLÓS, 1987: Harasztit, Donáthot meg engem – de csak hármunkat! – behívtak a pártközpontba. Sándor József elvtárs foglalkozott velünk, a Kádár-titkárság vezetője. Külön-külön fogadott mindannyiunkat, Aczél György társaságában. Egymás után kerültünk sorra. A beszélgetés hercigeskedéssel kezdődött, hogy milyen jól nézel ki, meg mi ez ahhoz képest, mint amikor mi voltunk börtönben, mondta Aczél. Ilyen kedélyeskedések után elmondták, hogy ne menjek sehová, s ha bármilyen problémám van, forduljak a párthoz, személy szerint Sándor elvtárshoz. Ez az elhelyezkedésemre is vonatkozott. Mindhármunk esetében kétezer forintban jelölték meg azt a határt, amennyit kereshettünk. Donáthot elhelyezték a Földművelési Minisztérium könyvtárába, ahol Dinnyés Lajos volt a vezető, s kétszer egy héten kellett bemennie. Harasztit kegydíjat kapott a fővárostól. Nekem pedig az Európa Könyvkiadót jelölték ki munkaadómul, de nem úgy, hogy ott állást kapok, hanem hogy külsős lektor leszek, és havi kétezer forintnyi munkát adnak majd. [...] Mélységes undorral jöttem el tőlük, és néhány nap múlva jelentkeztem az Európa Könyvkiadó igazgatójánál, akit még az 1945 előtti időkből ismertem, de most a legnagyobb meglepetésemre magázva fogadott, mintha soha nem ismert volna. S megismételte, hogy ez a kétezer forint a limit, ennél többet nem kereshetek. És ezt be is tartották. Annak az előlektorálási osztálynak, ahová én dolgoztam, Gellért Gábor volt a vezetője, aki sokszor hónapokig nem adott munkát, mert mindig megnézte, hogy éppen hol tartok, elértem-e a kétezer forintot. Amikor például Brechtet fordítottam, amit a televí-

zióban is játszottak, kaptam egy nagyobb összeget, és aztán kiszámították, hogy hány hónapig nem kapok tőlük munkát. [...] Az első ember, aki ezzel nem törődött, bár megmondtam neki, hogy mi a helyzet, Lukács Juszuf [József] volt, a *Világosság* főszerkesztője, és Palkó Magda. Ők valóban nagyon emberien és barátságosan viselkedtek. Magdát még rádiós korából ismertem, Juszuf pedig 1945-ben szemináriumra járt hozzám, amikor még medikus volt. Újságoknál nem is próbálkoztam. Magyarországon akkor az nem volt normális helyzet, hogy valakinek nincs állandó állása, nincs SZTK-ja, nincs nyugdíjalapja. [...]

[1963, a nagy amnesztia] egy szempontból változtatott [a társadalmi kapcsolataim], Bibó személyét illetően, merthogy őt kiengedték. Akkor Bibót még egyáltalán nem ismerték, nem volt divatban, nem tudták, hogy ő milyen nagy politológus. Persze én Boriskával, a feleségével korábban is rendszeresen találkoztam, amíg Pisti bent volt, aztán amikor kiszabadult, akkor vele nagyon sokat találkoztam. Azt hiszem, hogy rajtam kívül, Illyésen meg Tóth Bandin kívül mással nem is nagyon érintkezett, mert Boriska borzasztóan félt mindenféle kapcsolattól. Pista és köztem volt egy állandó, rendszeres kapcsolat, velünk rendszeresen összejártak, de ők egyébként nem hívtak meg senkit, és ők se nagyon mentek senkihez. De vendégek, barátok hozzánk se nagyon jártak, mert a velem való barátság inkább kompromittáló volt, mint előnyös. Persze Litván Gyurival a jó barátság rögtön helyreállt, de hát az egy kivételes dolog volt. Voltak olyanok, akik a kirúgásom után annyira megijedtek, hogy megszakították velem a kapcsolatot. [...] Teljesen váratlanul magához hívatott egy Kocsis nevű mokus, akit még 1956 előttről ismertem. Közölte, hogy az *Élet és Tudomány*tól elmegy valaki, és vegyem át annak a helyét. [...] Éreztem, hogy az *Élet és Tudomány* nekem nem lesz jó, de nem voltam elég óvatos. Elveszítettem az éberségemet.

Az ötvenes években megtanultam, hogy az a legjobb, ha az embert nem látják, nem figyelik, nem tudják, hogy mit csinál, hogy egyáltalán létezik. Sokszor megtörtént, hogy például operaházi díszbemutatókra vagy fogadásokra nem mentem el, mert gondoltam, ha elmegyek, akkor valamelyik pasas meglát, és az eszébe jutok. Itt is ez történt. A Hírlapkiadóhoz tartoztunk, és a *Népszabadság* „palotájába” jártunk át ebédelni. Olcsó és nagyon jó koszt volt, és délben a többiekkel én is átmentem. Mint később kiderült, a megjelenésem nagyon nagy visszhangot keltett, olyannyira, hogy valami értekezleten az egyik fejes azt kérdezte, hogy: „Arról nincs még szó, hogy Vásárhelyit ide akarnák hozni az én helyemre?” És ekkor megindult mindenfelé az erőteljes fúrás. Többektől visszahallottam, hogy a rendőr Szabó László, a *Kék fényes* meg mások is rosszalották, hogy mit keresek én ott. Ki ez a Vásárhelyi tulajdonképpen? Hogy van ez? Mindehhez hozzájárult a Hruscsov bukása után bekövetkező merevedés, az egész politikai légkör

romlása és a rólam egyre szaporodó vamzolások, bejelentések. Szirmai megint nagyon tisztességes volt, mert azt üzenté, hogy kapja rólam a jelentéseket, s egy darabig tudja csinálni, hogy azokat bedobja a szemétkosárba, de aztán egy idő múlva már nem tudja megtenni. Aztán behívtak a Gyorskocsi utcába. Közben Kállai Gyula lett a miniszterelnök. Róla már mindent elmondtam: egy hülye, lusta, semmirekellő, buta satöbbi ember volt. És ő volt a legfőbb előmozdítója annak, hogy elkerüljek az újságírói pályáról. A Gyorskocsi utcában Harangozó Szilveszter fogadott, és rendőri figyelmeztetésben részesített. [...] Hiába forszíroztam, hogy tulajdonképpen miről van szó, nem mondott részleteket, csak annyit, hogy sokat beszélék és értékelek, és hogy hallgatnak és hivatkoznak rám az emberek. És persze ezzel nagyon veszélyes voltam. [...]

Rendszeresen összejártunk Futó Dezsővel, Kéri Kálmánnal, Révész Andrással. Nem volt semmi különös, nyíltan beszéltünk erről-arról. De kiderült, hogy Futó meghívott valakit, aki részletesen beszámolt ezekről a találkozásokról. [...]

Harangozó elvtárs intése után néhány nappal Kocsis behívatott, és közölte, de tényleg rendkívül letörtén, hogy utasítást kapott, el kell bocsátania az *Élet és Tudomány*tól. Akkor aztán már ment minden a maga útján. Behívtak a személyzeti osztályra, ahol közölték velem, hogy elbocsátanak, és okként azt a paragrafust írták be, amelyik a politikai megbízhatatlanságot tartalmazza. [...] Ez olyan nehéz szituációba hozott, hogy nyilvánvalóvá vált, ezek után sehová sem tudok majd elhelyezkedni. [...] Mindenfelé próbálkoztam, de a próbálkozásaim eredménytelenek maradtak. Pikler Feri megpróbált bevinni az OMFH-hez, ahol rengeteg nem a nyilvánosság számára szánt szakmai dolgozat készült, s azokat kellett volna szerkesztenem. Mivel Aczél azt üzenté, hogy bárhol elhelyezkedhetek, csak a kultúra területén nem, azt gondoltam, és Pikler Feri is azt gondolta, hogy oda-vehet. Jelenlétemben hívta fel Aczélt, aki azt mondta neki, hogy nem bízhat meg ezzel a munkával. A Compact vezérigazgatója is fel akart venni propagandistának, de azt sem engedélyezték. Nagyon megalázó helyzetbe kerültem, mert még az Anyagmozgatási és Csomagolástechnikai Intézethez sem mehettem el, ahová Déri Tibor, az ottani igazgató fel akart venni. Először azt mondta, ő nem kérdez semmit, ő nem törődik semmivel, és felvesz. Egy hét múlva aztán közölte, hogy nagyon sajnálja, de nem megy. Aztán a Zsigmondi Bandi, aki az Állami Hirdető Vállalat vezérigazgatója volt a következő, aki azt mondta, minden el van intézve, de pár nap múlva ő is telefonált, hogy sajnálja, de mégsem megy. [...] Nyilván a belügy éberségének köszönhettem az irántam megnyilvánuló fokozott figyelmet. Végül Kádár Iván tudott segíteni. Egyébként ő a kiszabadulásomtól kezdve hihetetlen barátian és áldozatkészen viselkedett. Beszélt egy régi vasasos haverjával, aki korábban belügyes, akkor pedig az OKISZ elnöke volt. Veres Jóskának

hívták. Azt mondta, hogy őt nem érdekli semmi, ő sportolók százait helyezi el mindenféle kamu állásokba, s engem is el fog helyezni. S ez így is történt, felvettek az Építőipari Ktsz-be anyagbeszerzőnek a Leonardo da Vinci utcába, ezernyolcszáz forintos fizetéssel. Így Ujhelyi Szilárdnál, a Filmtudományi Intézetben is megtarthattam a mellékállásomat, és senki nem szólt egy szót sem, ahogy azt Veres megjósolta. Ez valamikor 1964-ben vagy 1965-ben volt. S Szirmaiának ismét volt egy jó gesztusa, mert személyesen leszólt a *Tükör* szerkesztőjének, hogy ott megtarthatom az állásomat, így az is megmaradt. [...]

Anyagbeszerző lettem, s nagyon furcsa volt a helyzetem. Egyrészt tudták, hogy Veres helyezett oda, aki mégiscsak az OKISZ elnöke, de a szövetkezetben egy ávós volt a személyzetis, akit kifejezetten a brutalitása miatt bocsátottak el. A párttitkár pedig egy munkásőr felesége volt, nem is akárkinek, hanem annak a Halas Lajosnak, aki korábban a munkásőrség országos parancsnoka, azt megelőzően pedig igen magas rangú elhárító tiszt volt. Csupa ilyenfajta ember volt ott vezető beosztásban. Maguk a tagok pedig javarészt pomázi és szentendrei svábok voltak. Veres a Vasasnak is az elnöke volt, tehát igen jó kádernek számított abban az időben. Az anyagbeszerzési osztálynak – ahová én kerültem – a vezetője egy tartalékos, továbbszolgáló százados volt.

Kezdetben lavírozni, egyensúlyozni kellett ezek között az emberek között, de a zöm nagyon hamar rájött, hogy voltaképpen közékük tartozom. A közvetlen főnököm azt mondta, hogy ő tudja, nem vagyok odavaló, és azt akarja, hogy minél jobb dolgom legyen, de persze a munkát el kell végezni. [...] Furcsa, kettős életem alakult ki. Délelőtt entellektüel voltam – ekkor írtam *A hatalom mesteriségét* is –, fél egyre bementem, és attól kezdve tróger voltam.

BULÁNYI GYÖRGY, 1989: 1960. december 9-én szabadultam ki. Sehoh nem tudtam elhelyezkedni, segédmunkásként sem. Felhívtam az Állami Egyházügyi Hivatalt, mondtam, hogy kiszabadultam, papként akarok működni. „A főtisztelendő úr megértheti, hogy ezek után a magyar ifjúság nevelését magára nem bízhatjuk, de forduljon az illetékes egyházmegyei elöljáróhoz.” A mondat eleje arra vonatkozott, hogy a piarista rendbe nem mehetek vissza. Az illetékes egyházmegyei elöljáró Hamvas Endre csanádi püspök volt. Adott egy időpontot, amikor beszélhetünk erről a dologról. Korábban én Hamvasnál illegálisan lelkigyakorlatot tartottam a szegedi dóm tornyában, tehát egy abszolút jó püspök és pap közti viszonyról van szó. Ezek után úgy jön létre a találkozás, hogy én megjelenek óramű pontossággal: „Laudetur Jesus Christus, Bulányi György vagyok.” „Maga börtönben is volt?” „Igen.” „Nekem nincs időm a maga ügyével foglalkozni, majd írásban értesítem.” Ez Kádár Magyarországon 1961-ben egy hatalomban levő püspöknek és egy börtönből szabadult papnak a kapcsolata. Tudta, hogy abban a szobában lehallgató

van. Nem engedheti meg egy hatalomban levő püspök azt, hogy: „Édes Gyurkám, hát kiszabadultál?” Istenem. Rövidre vágta a zsinórt. Na, végül is a Kőbányai Sörgyárral szemben van egy ócskavastelep, ott tudtam elhelyezkedni. Mondták, tisztában vannak vele, hogy ki vagyok, de ez őket nem érdekli. Egy fél évig voltam ott, aztán bekerültem a Tempóhoz. [...] Sokkal jobb dolog volt teherautóval fuvarozni, rakodni, a platón napozni. Ott a rakodótelepen mérhetetlen mennyiségű kannát kellett napi hatvan forintért megemelni. Birtam egyébként, csak az volt rossz, hogy három műszakban kellett dolgozni. Azt éveig nem bírta a szervezetem megszokni.

Öt hónap múltán azt mondta az elvtársnő: „No, Bulányi, ne vegye föl a munkát, hanem menjen föl a központi irodába!” A személyzetis mondja, hogy letelt a próbaidőm, semmi kifogás nincs ellenem, de a szövetkezeti szabályzat nem engedi meg, hogy ezzel a múlttal szövetkezeti tag legyek, mert öt hónap után tagosítani kell. Kipenderültem az utcára. Eszembe jutott, hogy Kisházi Ödönnel együtt sakkoztam valamikor a Gyűjtőfogházban. Felkerestem. A titkárságig eljutok. Mondom, van egy pár diplomám, tudok hét nyelven beszélni, fordítani, szállító-munkásként sem alkalmaznak, mit lehet itt csinálni? Elvisz a rendőrség közveszélyes munkakerülésért. Hát ő ezt azonnal jelenti a miniszter elvtársnak. Jelentette. Öt perc múlva visszajött, kérte a Tempó elnökének a nevét, telefonszámát. Két hét múlva kapok egy táviratot: „Szíveskedjék központi irodánkba befáradni.” A személyzetis megmagyarázta, hogy tag nem lehetek, de alkalmazott igen. Így alkalmazottként trógeroltam tovább. Közel tíz esztendőt töltöttem ott.

PAPP MIKLÓS, 1991: Az biztos, hogy nagyon nehéz helyzetben voltunk, itt szó sem lehetett közös összefogásról, mert mint ahogy engem megpróbáltak beszervezni, nyilván a többieket is. Nem kellett túl nagy fantázia, hogy elképzeljük. Ez valamennyiünkben kialakított egy bizalmatlansági érzést, nem tudtunk egymásban megbízni, mert nem tudtuk, hogy kinél sikerült, kinél nem. Tulajdonképpen ez volt az a bizonyos utolsó húségesküszzerű valami a mi fajtánktól, amelyikkel jegyet válthatott arra, hogy leszálljanak róla. Tehát nem bízunk egymásban, meg azért is kerültük egymást, mert ha két ember találkozott a magamfajtaból, arról a hatóság azonnal tudomást szerzett, és az olyan színt kapott, hogy ezek megint nem férnek a bőrükbe, már megint szervezkednek. Külön-külön, egyedenként vívtuk a magunk harcát, de semmilyen esélyünk meg lehetőségünk nem volt arra, hogy valamilyen formában segítsünk egymáson. Szinte észre sem vettük, hogy reggel felkel a nap és este lenyugszik, elmentünk az apróbb örömök mellett. Tudomásul vettem, hogy amíg élek, mindig csak harmadrangú vagy negyedrangú állampolgár leszek, aki ki van téve a hatalom kényének-kedvének, és nem tudtam, hogy meddig engedik a pórázt. Azt tapasztaltam, hogy a munkás-

osztály, az egyszerű népréteg megszokta már a sok-sok megpróbáltatást, csendesen asszimilálódott egy bizonyos szintig, de belül mindig tudta, hogy meddig mehet el, és mindig megvolt az érzékenysége arra, hogy meg tudja ítélni, ami körülötte történik. Az embereknek kétfajta életük volt, egy kifelé élő meg egy szigorúan bizalmas belső. És a szigorúan bizalmas belső énjük mindig tudta, hogy mit is kell tenni.

RIMÁN JÁNOS, 1991: 1963 áprilisában elkezdtem dolgozni, de majdnem olyan rabságban éltem, mint a börtönben, csak éppen hazajártam a családomhoz. Mindenütt figyeltek, észrevette az ember, mert akarták is, hogy észrevegyük őket. Megmondták még a szabadulásomkor, hogy mihez tartsam magam, és tudomásul is vettem, mert három kiskorú gyermekem volt, tudtam, hogy elég volt nekik a hat év távollétem. Minden gondolatom az volt, hogy megkönnyítsem a családom életét, még akkor is, ha összeszorított fogakkal kellett eltűrni azokat, amiket rám szórtak. Számtalanszor megkaptam az üzemvezetőtől, hogy: „Fogd be a szád, te ellenforradalmár voltál, örülj, hogy megtűrünk magunk között!” A művezetőtől nem, mert ő tanuló volt a kezem alatt. Mindenben éreztek velem, órábérben is, beosztásban is. Az üzemvezető piros könyves volt, annak idején, a forradalom alatt nagyon tudta mondani, hogy „gyere, rád hallgatnak”, nekem kellett lemenni az üzembe, mert őket nem nézték már akkor semmibe se, az én szavamra meg felvették a dolgozók a munkát. A szakmában jó voltam, tudtam, hogy abból nem tudnak kitenni, politikával meg nem foglalkoztam egyáltalán. Letelt a műszak, lefűrödtem, átöltöztem, mentem haza, végeztem otthon a munkát, mindig találtam tennivalót. Társaságot nem kerestem, nagyon sokat csalódtam az emberekben, mert akikkel mint munkástanácselnök igen sok jót tettem, azok mind elfelejtették. Észrevettem, hogy többen elhúzódnak tőlem, nem egy, nem kettő, ha szólt is, csak olyan ímmel-ámmal tette, mert félt. Kivétel volt Szaniszló Imre – pedig ő termelési főosztályvezető volt –, ő nem félt attól, hogy valami bántódása lesz, az ilyenre mondják, hogy jellemes ember. Számtalanszor találkoztam Valkóval, az igazgatóval is, aki nem tudott úgy elmenni mellettem, hogy ne fogott volna kezét velem. Mindig kérdezte: „Mi újság, nincs valami probléma, ha valami probléma van, jöjjön fel, János, én ugyanolyan vagyok, mint voltam!” De hát nem volt olyan problémám, azért meg nem akartam menni, hogy csak tíz fillér órabéremelést kaptam, a másik pedig ötven fillért, nem tudtam kalapolni tíz vagy húsz fillérért. Azt mondtam, hogy belenyugszom, úgy ossza be a keresetemet a feleségem, hogy az jó legyen. Túlóráztam, számtalanszor tizenhatóztam, vagy salakoltam a kemencét. Volt olyan nap, hogy háromszáz forintot kerestem, volt, amikor ötszázat, máskor százötvenet. Attól függött, hogy mennyi idő alatt végeztük el a munkát, de az is jó volt, mert többet tudtam vinni a családomnak.

LUKÁCSY SÁNDOR, 1986: Azt mondta Köpeczi Béla, hát voltaképpen beszéljünk arról, hogy én miért nem térek vissza az irodalmi életbe. Mondom magamban, ez hiányzik még nekem, mert akkor úgy lehetett visszatérni az ilyen magunkfajtnak, hogy kellett egy ellenforradalom-ellenes nyilatkozatot tenni. Az történhetett versben, prózában, akárhogyan, mellékmondatban, de valahogy annak benne kellett lenni az első publikációban. Béla számon tartotta, hogy én még nem nyilatkoztam, következésképp nem is publikáltam. Azt mondja, hogy hát ezen át kell esni, ő elintézi, és azonnal hívta a Tolnai Gábort, a *Kortárs* szerkesztőjét. Az szerencsére – nyilván azért, mert mindig nagyon jó barátomnak mutatta magát – azt mondta Bélának a fülem hallatára, úgy kirecsegett a telefonból az agyonivott baritonja, hogy számomra még nem jött el az ideje a jóvátételnek, és elzárkózott. Jaj, de örültem én. Hát, ha Béla engem akkor behúz a csőbe, úristen, én nem is tudom, mit csináltam volna. Borzalmas.

Visszatérésem az irodalmi életbe így, önkritika nélkül jócskán elhúzódott. 1961 márciusában jelentem meg először. 1957-ben még írtam, falmelléki lapokban megjelentem, mert akkor némelyik szerkesztő rendes volt, vagy még nem volt eléggé beszaratva, de volt olyan is, aki egy darabig még udvarolt az ilyen letűnt nagyságoknak, mert nem tudta, hogy letűntek. Ez két külön típus, mind a kettőre tudnék példákat mondani. Aztán jött a sivár éhezés, nem tudtam publikálni. Úgy 1961 elején ezt már untam, és kezdtem körbejárni a lapoknál – a kiadóknál reménytelen volt –, hogy most már legyen valami. Mind azt mondta, ugyanúgy, mint 1956 tavaszán és nyár elején, hogy a másik közöljön előbb. Végül is úgy törtetett meg a jég, hogy Szabolcsi Miklós, aki akkor az *ÉS*-t szerkesztette, 1961 márciusában, 15-e előtt közölt tőlem egy addig kiadatlan 1848-as memoárt március 15-éről, amelyhez én csak öt-tíz kezdő és befejező sor kommentárt írtam, és L. S. Ez volt az ő nagy trükkje, addig el mert menni, hogy L. S. Én kiírtam volna. És nem is saját szöveg volt, én csak öt sort írtam az elejére, tizet a végére, közötté volt egy szövegpublikáció, de egészében máig kiadatlan a memoár. Ott van a Széchényi Könyvtár kéziratárában. [...] Na, akkor ezzel körbejártam, és apránként megnyíltak a lapok, ha már Szabolcsi közölt, akkor már a *Nagyvilág* is, meg apránként a többi is.

MENSÁROS LÁSZLÓ, 1991: Három-négy nap után jelentkeztem munkára. Arra már nem emlékszem, hogy kerültem a Rutex Vállalathoz, hogy ki adta ezt a tippet. Az Alpári Gyula utcában volt a központ, ott jelentkeztem, beosztottak a Lónyai utcai raktárba, egy pinchelyiségbe. Ott dolgoztam 1960 júliusától majdnem egy évig. Egyszer írtam egy kérvényt a minisztériumba, nem akartam elmulasztani a szöveget. Nem írtam semmi különöset, csak hogy szerződtessenek valahová, de nem kaptam rá választ. Miután nagyon kevés volt a segédmunkási fizetésem, ezerkét-

száz forint, és akkor már kellett volna gyermektartást fizetni – bár a feleségem nagyon rendes volt, addig nem fogadott el semmit –, fogtam magam, és jelentkeztem a Casinóba pincérnek. Fölvettek. Kaptam engedélyt a Rutexnél, úgyhogy fél napig ott voltam, egy órákor átmentem a Casinóba, kettőkor nyitottak, és ott voltam éjszaka egyig. Ezt egy hónapig csináltam, és hát összezsuklottam, nem bírtam tovább. Elmentem a Rutextől, és maradtam a Casinóban egész nyáron. Aztán a Csilit átvette a főnököm, és magával vitt engem. Ott voltam egészen odáig, amíg nem rehabilitáltak. Az pedig úgy történt, hogy Szolnokon ment Mesterházy Lajosnak egy darabja, a *Pesti emberek*. A premier előtt egy héttel Tyll Attila megbetegedett, és Berényi Gábor fölment Aczélhoz, hogy engedjen vissza engem, nehogy elmaradjon a premier. Berényi mesélte, hogy Aczél hallani sem akart róla, merthogy én elmentem pincérnek, ott mutogatom a fájdalmamat és a sértődésemet. Berényi megmondta neki, hogy három gyerekem van, ez egyáltalán nem mutogatás, csak ott tudok keresni. Kiderült, hogy Aczél nem is tudta, hogy három gyerekem van. Így ítélkeztek az ember felett, azt sem tudták, hogy milyenek a körülményei. Akkor azt mondta Aczél, hogy rendben van, fölhívatott, és megadta az instrukciókat. Semmi különösebbet, csak hogy ne tegyek semmi olyasmit, ami a rendszer ellen van. Nem mondtam, hogy nem tettem addig sem. Másnap már mentem is próbálni. Ha a Berényi nincs, isten tudja, hogy mikor kerültem volna sorra, mert Ádám Ottó nem tartott számon. Nem voltam én számon tartva. Nem törődtek velem.

FORINTOS GYÖRGY, 1991: Mikor kijöttem a börtönből, volt egy olyan elképzelésem, hogy a nagy megrázkódtatás után kicsit másképp fognak menni a dolgok. Úgy saccoltam, hogy a szocialista tábor egy kicsit kiegyensúlyozottabb körülmények közé kerül. Nyilván a ruszrik is tanultak abból, hogy a gazdasági kapcsolatok sem lehetnek annyira egyenlőtlenek. Ebből következett, hogy olyan nyelvet kell tudni, amit nagyon kevesen ismernek. 1956-ban rengeteg értelmiségit csuktak be, és hát azok legalább egy idegen nyelven beszéltek, de általában világnyelveken. Nekem valami olyasmibe kell kezdenem, ami nem világnyelv, de mégis elég nagy lesz rá a kereslet. Kizárásos alapon jutottam el a lengyelhez. Nem volt nagy fizetésem, de egy jó tanárt kerestem. Nekiestem a lengyelnek, és amikor már kezdtem bejönni, 1960 végén otthagytam a Villamos Kismotorgyárat, és elmentem éjjeliőrnek. Éjjel kitűnően tudtam tanulni. [...]

A lengyelrel gyorsan haladtam, körülbelül másfél évvel később fogtam magam, és újra bekopogtam az Országos Fordító Irodánál. Adtak egy próbafordítást, aztán apróbb dolgokat, például Lengyelországba meghívó kellett az útlevéhez, anyakönyvi iratok, bírósági iratok, ezeket fordígtattam. Dobossy Imre volt a vezető, egy kitűnő ember, most is nagy szeretettel és nagyrabecsüléssel tudok rá

visszaemlékezni. [...] Egyszer aztán hívatott, és megkérdezte, hogy nem lenne kedvem közületi fordításokat is csinálni. Mondtam, hogy de mennyire. [...]

Lengyelországban a gazdasági reform hamarabb indult be, mint nálunk, a lengyelek, szegények mindent korábban kezdtek, szóval elég komoly folyóiratokat jelentettek meg. No, mármost a Tervhivatalban, a pártközpontban sem sokan tudtak lengyelül, de a lengyel fejleményeket figyelemmel akarták kísérni. Tehát elég sok anyag gyűlt össze. Engem a közgazdaságtan amúgy is érdekelt, meg marxista politikai gazdaságtant tanítottak az egyetemen. Ezek a reformírások is még mindig a marxi alapfogalmakat boncolgatták, hogy a munka, a tőke, nem tudom én, a tulajdonviszonyok. Tehát ennek a kategóriarendszerében gondolkodtak. Persze egy sereg magyar közgazdász is volt kinn, akik a lengyel közgazdászok műveit átvették. Volt egypár világhíres lengyel közgazdász, például Michał Kalecki meg Oskar Lange. Lange otthon élt, de egyébként korábban kint tanítottak Cambridge-ben vagy másutt. Nálunk is volt ugyan a Balogh meg a Káldor, de ezeknek csak most jelennek meg magyarul műveik. Ők viszont már akkor írogattak a tőkés termelési viszonyokról vagy a konjunktúraciklusról, amit a magyarok lefordítottak. De hát mondjuk a lengyel emigráció mindig sokkal nagyobb volt számszerűen is.

Szóval, minthogy elég jól csináltam, kezdett beindulni a dolog. Az elején még nem ment olyan nagyon, s megcsináltam azt az abszurd dolgot, hogy egyszerűen kiírtam a telefonkönyvből ötven címet, fölhívtam őket, és bementem a személyzeti osztályra. Mondtam, hogy lengyel fordító vagyok, ha vannak ilyen munkáik, azt szívesen elvégzem. Úgyhogy a Fővárosi Moziüzemi Vállalatnak is állandóan fordítottam, mert a lengyel filmnek a hatvanas évek az egyik nagy korszaka volt. Filmes folyóiratcikkekből sokat rendeltek. Tehát én magam is összezedtem néhány ügyfelet. [...]

Később részben baráti kapcsolatok révén, meg Dobossy is segített, könyvkiadóknak is fordítottam. Először egy csomó lengyel könyvet fordítottam a Kosuthnak. Elsősorban a közgazdaságtan, a szociológia meg a társadalomlélektan foglalkoztatott. Az egyik legjobb lengyel szociológusnak, Szczepanskinak a könyveit fordítottam. Személyesen is elég jó viszonyba kerültem vele, amikor kint meglátogattam. Aztán társadalomtudományi könyveket, mert abban az időben már nálunk is kezdtek összeállítani szöveggyűjteményeket. A legtovább a szociálpszichológia-sorozat maradt meg. [...]

Közben Dobossynak kitűnő ötlete támadt – részben tán lengyel hatásra, mert ők nyitottabbak voltak Nyugat felé –, hogy létre kell hozni egy belső sajtófigyelő szolgálatot. Szívügye volt a vezetőképzés, a menedzselési módszerek és a vállalatvezetés. A vállalatvezetéshez kapcsolni lehetett a munkaszociológiát, a mun-

kalélektant és így a közgazdaságtant, nagyon széles spektrumban. Természetesen a szovjet folyóiratokat nem lehetett kihagyni, de benne voltak az amerikai, az angol meg a francia folyóiratok is. Sok nyugati könyvhöz is hozzájutottunk. A figyelőszolgálat úgy működött, hogy amikor megjöttek a folyóiratok, eleinte havonta, később folyamatosan, mindenki, azaz öt-hat ember a hóna alá csapta őket, és az érdekesebb cikkekről csinált egy ötsoros annotációt. A kiválogatott anyagot Dobossy elküldte vállalatoknak, hatóságoknak, minisztériumoknak meg a pártközpontnak. Sok megrendelés jött, és nagyon rentábilis dologgá fejlődött. Ha egy cikkre bejött tíz-tizenöt megrendelés, az már nagyon jó üzlet volt. Üzleti szempontból kitűnően működött, és tekintettel arra, hogy a magyar könyvkiadás akkor is egyrészt lassú volt, másrészt nálunk sokkal kevésbé volt szabad a légkör, nagy igény támadt a fordításainkra. Lengyelországban már rég oktatták, jobban mondva meg se szűnt a szociológiaoktatás. Nagy volt a kereslet, mert aki nek a kezébe jutott valamelyik anyagunk, legyen az akár a Vízügyi Igazgatóság könyvtárosa, biztos, hogy rendelt valamit. Én azért is maradtam ott, mert úgy éreztem, hogy egy missziót is betölt az ember, mert sehol másutt hozzá nem férhető anyagokat tudtunk ily módon közrebocsátani. Szerintem az MTI-bizalmások a mi példánkon jöttek létre öt-hat évvel később, de ők már a nyugati lapokból politikai cikkeket is fordítottak. A mienk volt az ősforma, mert egy meghatározott körben terjedt, és rá volt írva, hogy „bizalmas, nem sokszorosítható”. Az annotációkban azért persze odaírtuk, hogy „a tervutasításos rendszer kritikája”, tehát úgy módjával lehetett minősíteni. Amikor már beindult a fordítás, otthagytam az éjjeliőri munkámat. [...]

A hatvanas évek vége felé az emberek egy kicsit jobban mertek segíteni. Ez sose volt manifeszt, ezekről nem is nagyon esett szó, még négyszemközt se, mert nagyjából mindenki tudta a másiktól, hogy mi a helyzet. Ez a skizofrén állapot a társadalomban, hogy mindenki tudta, miről van szó, mégis a kiosztott szerepeit játszotta mindenki, és közben iparkodott tisztességesen viselkedni. Én se csináltam botrányt, ők se kellemetlenkedtek.

A MEZŐGAZDASÁG SZOCIALISTA ÁTSZERVEZÉSE

nem ment könnyen, főleg a megszilárdítás • éleződött az ellentét a munkás-paraszt szövetségen belül • fejszével, villával kikergették az agitátorokat • egész nap ott ültek annak a parasztembernek a nyakán, akinek akkor éppen dolgoznia kellett volna • meg kellett duplázni a mezőgazdasági hozamokat • azok a téeszkek jártak jól, amelyek nyakló nélkül vették fel a hiteleket, mert azokat elengedték • kihagytam a közvetítő kereskedelmet

PAP JÁNOS, 1987: Kétfrontos harc ment, próbáltuk a lenini normákat betartani, és harcolni a jobb- és baloldali elhajlások ellen. Nagyon fontos volt a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Nem tenni engedményeket egyik oldalnak sem, nem beerőszakolni a parasztokat a téeszbe! Voltak akkor ilyen legendák, de nem igaz, nem történt erőszak, illetve ha valahol valamilyen kilengést tapasztaltunk, azonnal, nagyon keményen felléptünk azok ellen, akik nem megfelelő módszerekkel próbálták meggyőzni a parasztokat. Volt aztán, ahol azt mondtuk, jobb hagyni – például Tihanyban és Badacsonyban –, maradjon úgy, ahogy van, nem kell ott termelészövetkezet. Ismertük a megyét, megyei emberek voltunk mind. 1960 tavaszán még volt pár község, amelyik nem ment át, de jött az ukáz, hogy kezdődnek a tavaszi munkák, álljunk le a további szervezéssel, majd ősszel folytatjuk. Bennünk már nagy lelkesedés élt, hogy azt a keveset, azt a másfél vagy kéttucatnyi községet a megyében még be kellene szervezni. Volt egy versenyhangulat. Kimentem késő éjszaka, és fáradt, kialvatlan, ideges emberekkel találkoztam. Azok a brigádok – kommunisták meg pártunkívüliek –, amelyek győzködtek a parasztokat és vitatkoztak, már hónapok óta kint dolgoztak. Abba kellett hagyni. Nehéz volt megértetni, de le kellett állni, mert idegileg túlhasználódott állapotban voltak az embereink. Ilyenkor következik be az, hogy nem tiszta és nem politikai eszközökkel dolgoznak. [...]

Az egészet sorozatos központi bizottsági ülések előzték meg, ahol voltak összecsapások. Az egyik elképzelés az volt, hogy először fel kell építeni a nagyüzemi gazdálkodás modelljét, aztán csak beteregni a parasztot a kész épületekbe, majorkokba, a másik meg, hogy szegénnyé tenni, aztán bemegy maga. Szóval, voltak összetűzések, de tisztázódtak a kérdések, és ment a meggyőző munka, méghozzá nagyon részletekbe menően. Akkor sok ismeretanyagot tudtunk megszerezni a termelési eljárásokról a világ mezőgazdaságából, a szomszédos országokból is, és Nyugatról is. Mondtuk, hogy akkora földön lehet kétszer meg háromszor annyit is termelni. Hitték is a parasztok, nem is, de sikerült meggyőzni őket, hogy a közösség erejével előbbre tudunk menni. Falunként változott a helyzet. Volt,

ahol egy-két felvilágosult középparaszt mintagazda maga állt az élen, és szervezte, ott könnyebben ment, ahol makacskodtak, ott nehezebben ment. Volt, ahol külön szövetkezetet alkottak a szegények az állami tartalékföldön, külön a módosabbak, azoknak meg nem volt, aki dolgozzon. Volt olyan falu, ahol három szövetkezetet alakítottak. Hittel, lelkesedéssel és tiszta eszközökkel, nagyon nagy meggyőző erővel – nem azzal, hogy a párt ezt mondta, és ezt kell csinálni –, ténylegesen felkészülve mentünk ki, és elmondtuk, hogyan és mint tudjuk megszervezni a gazdálkodást. Nagyon jó apparátusunk és nagyon jó munkatársaink voltak, nemcsak politikailag, hanem mezőgazdaságilag is jól képzett emberek. Nem ment könnyen, főleg a megszilárdítás. Nehezen is indult be, nem voltak épületek, nem voltak gépek. A szőlős vidékeken volt a legnehezebb, ott nem lehetett összeszántani a határt, mint a szántóföldeken, ahol előbb jelentkezett a nagyüzemi gazdálkodás előnye. A szőlős területeken elég sokáig csak a huszonöt-harminc mázsás átlagok maradtak meg. Szerencsére a bornak elég jó ára volt, meg tudtak belőle élni, ha nem lettek is különösebben gazdagok. Aztán jöttek az új telepítések, nagy állami segítségekkel. Nagy pénzek mentek a mezőgazdaságba, a munkásosztály sokat visszaadott a parasztságnak az eredeti akkumulációból. Hiába, azért a felszabadulás után a mezőgazdaságból áron alul jelentős készleteket gyűjtött az állam, valamit vissza tudtunk adni.

Az idő sürgetett bennünket, meg kellett oldani az ország ellátását, és látszott, hogy a világban beindult technikai forradalomban sehol sincs a magyar mezőgazdaság. A mi öt-nyolc mázsás búzatermésátlagainkkal szemben Nyugat-Európában a két-három tonnás termésátlagok mentek, gépesítve voltak, műtrágyát használtak. Fel kellett zárkózni, volt technikai kényszer is. Vettünk ötszáz szovjet kombájnt, és pár év alatt a gabonakérdés megoldódott. Olyanok voltak, amilyenek, de a szemvesztés, amit a kombájn kiszórt, az egészen más, mint ami a sok hurcolással – kévekötés, szekérre rakás, cséplőgépre hordás – elveszett.

GÁSPÁR SÁNDOR, 1990: Ez egy külön programpont volt, erre rengeteg anyagi eszközt is fordítottunk. Erről még Hruscsovval is vitatkoztunk. Milliárdokban is ki tudom fejezni, hogy mennyit költöttünk mi akkor a téészekre, és a nagyüzemekben parasztellenes hangulat volt, mert közzétettük, hogy mennyit. Mert hiába, a mezőgazdaság fejlesztéséhez nem elég a szervezeti forma. Ahhoz kell technika, kell kémia, kellenek szakemberek. Azért tudtuk, mennyi kétszer kettő, Magyarországon a mezőgazdasághoz annyira mindenki értett, hogy tudja, mi kell egy jó terméshez. Nem az, hogy a *Népszabadság* meghirdeti, hogy most kell vetni meg aratni, mert a paraszt azt tudja. Akinek meg kell mondani, az hülye. Tudtuk, mi kell a mezőgazdaság fejlesztéséhez. Akkor több mint tízmilliárd forintot fordítottunk a mezőgazdaságra. Még idehaza is volt munkáselégedetlen-

ség, és éleződött az ellentét a munkás-paraszt szövetségen belül. Ezzel külön kellett foglalkozni, és az ellátás javulásával lehetett érvelni, hogy amiatt volt erre szükség. Hruscsovnak becsületére legyen mondva, a végén azt mondta, hogy igazunk van.

SZTEVANOVIĆ MILUTIN, 1988: 1960-ban, amikor elkezdődött a falvak szocialista átszervezése, mi is részt vettünk benne úgy, hogy a Magyarországi Délszlávok Szövetségének több tagja, én magam is, jártuk a falvakat, beszélünk a délszlávokkal. Volt olyan eset, amikor a pártközpontból szóltak, hogy menjünk Baranya megyébe. Baranya megyében élnek horvátok és szerbek is. Például egyszer telefonáltak nekünk, hogy Birjánban fejszével, villával kikergették az agitátorokat, és hogy mi menjünk oda. Hát lementünk. Még most is emlékszem, hárman mentünk, és abban a pillanatban, amikor nem jónapotlal köszöntünk, hanem doberdannel, tehát szerbül, akkor egyből más volt a hangulat. Megkaptuk az értesítést, hogy körülbelül kik azok a középparasztok, akik után megy a falu. Tehát ha ők belépnek, akkor a többiek mennek utánuk.

Én pontosan egy ilyen embert találtam. Esett az eső, borzasztó idő volt. Odamegyünk, a felesége és az édesanyja otthon van, de a férfi nincs. Az asszonyokkal mindenféleképp elbeszélgettünk, kérdeztük, hol a férje, hát nem tudjuk, elment a szőlőbe. Hol a szőlő? A hegyekben. Nem lehet őket megtalálni. Nem baj, mi ott maradtunk a faluban. Délután újból benéztem, de az ember még mindig nem volt otthon. Elmentünk Pécsre, és másnap újra ott voltam. Az utca olyan sáros volt, hogy letettek téglákat, azokra két deszkát, és úgy lehetett közlekedni egyik portáról a másikra. Elindultam a deszkán, lecsúsztam, és beleestem a sárba. Kijött az asszonyka meg a férfinek az anyja. „Jaj, Mile, hát mi lett magával? Na gyerrünk, vetközzön le!” Odaadták a férfi egyik nadrágját, és elkezdtek mosni az enyémet. Mondtam, hogy én mindenféleképpen akarok az emberrel beszélni, de becsületszavamra nem fogom rákényszeríteni semmire. „Na jó, holnap reggel itt lesz” – mondták. Másnap reggel odamentem, és elkezdtünk beszélgetni. Érv, ellenérv, mindenféle magyarázat. Három napig gyúrtam azt az embert, és amikor aláírta a belépési nyilatkozatot, azt hiszem, hogy boldogabb ember nem volt a világon, mint én. Nagyon jó barátságba kerültünk. Ő lett a szövetkezet elnöke. Olyan igazi, jó paraszti esze volt. Annak a falunak a szövetkezete rövid időn belül úgy talpra állt, hogy mindenki odaküldte az embereket tanulni. Mert szakember volt. Nyugdíjazásáig barátságban maradtunk, és azt mondta mindig, hogy: „Mile, nem csalódtam benned, úgy volt, ahogy mondtad.” Ugyanakkor a szövetségben voltak olyan munkatársak, akik úgy mentek agitálni, hogy a farzsebükben ott volt a revolver, de nem segített a revolver, mert ugyanúgy kidobták őket. Az újságba kellett írni a szövetkezetekről, persze mindig csak jót, azután később

azt is, amit bírálni kellett. Ezt a lapot szerkesztettem huszonöt éven keresztül, és voltaképpen nagyon boldog vagyok, mert ma is bárhol találkozom a magyarországi délszláv emberekkel, mindig összeölelkezünk, összecsókolódzunk. Nagyon megszerettem őket, és ők is engem.

BECK TIBOR, 1993: 1959-ben volt az a nagy téeszervezés. Losonczi Pál – aki téeszelnök volt Barcon, majd a Központi Bizottság tagja és Kádár földművelésügyi minisztere lett – indította a nagy kollektivizálási akciót. Ez elég durva dolog volt. Ugyan nagy eredmények születtek, egy év alatt kolhozot csináltak az országból, de én tanúja voltam annak, hogy ez hogyan történt. Akkor Belecskához csatolták Mislát, egy kis falut. Mislára – én ott laktam, és mind a két helyen dolgoztam – például Simontornyáról, a börgyárból jött a téeszervező brigád, gyári munkások meg párttagok. Beszállásolták magukat, és elkezdték a téeszervezést, ami úgy zajlott, hogy mentek sorban a házakhoz, és agitáltak a belépésre. Meggyőzték vagy győzködték a parasztembert, hogy az egyetlen helyes út, ha aláírja a belépési nyilatkozatot. Mivel ez nem ment szép szóval, durvább módszereket is alkalmaztak. Hogy ez mit jelentett a gyakorlatban? Egész nap ott ültek annak a parasztembernek a nyakán, akinek akkor éppen dolgoznia kellett volna. Erőszakkal megszállták a házát, a lakását, és agitálták. Azt mondták, hogy addig nem mennek el, amíg nem írja alá. Ha nem tudták aláíratni a belépési nyilatkozatot, akkor beidéztek az embereket a tanácsházára, és ott győzködték őket. De úgy, hogy ott tartották erőszakkal, tehát fizikai erőszakot alkalmaztak. Én egyszer megkérdeztem a munkásbrigádtól, hogy meddig lesznek a faluban. Azt mondták, hogy addig, ameddig mindenki alá nem írja a belépési nyilatkozatot. Ennek a brigádnak az egyik vezető tagja, egy simontornyai fiatalember később párttitkár lett ott a termelőszövetkezetben.

Mondtam a szervezőknek, hogy: „Az embereket erőszakkal beszervezitek, aztán hazamentek, de mivel én vagyok az agronómus, nekem kell velük dolgoznom meg termeltetnem, hogy nektek búzátok meg egyebetek legyen.” Tehát én szót váltottam azért velük, körülbelül ebben a hangnemben, de amikor egy rendes paraszt fiatalembert az utcán molesztáltak és erőszakoskodtak vele, akkor már kiborultam, és kénytelen voltam elmondani nekik a szocializmus ismérveit. Megmondtam, hogy ez nem a lenini elvek alapján megy, és hogy ez nem szocializmus, hanem fasizmus. Ők tudták, hogy én ki vagyok, meg hogy fél éve szabadultam, és közölték velem, hogy jobb lenne, ha befognám a pofámat, különben ők majd megmagyarázzák nekem, hogy mi a szocializmus, meg mi a fasizmus. A tisztességes parasztember úgy tudott elmenekülni a beszerzés elől, hogy elment, otthagya a falut. Ez egy baklövés volt a Losonczi-féle agrárpolitikának. Akkor nagy munkaerő-kereslet volt az építőiparban meg egyéb helyen. Akik

Belecskáról elmentek a vasúthoz dolgozni, naponta följártak például a kelenföldi vasútállomásra. Inkább utaztak naponta kétszer két órát vonaton, de nem maradtak ott a téeszben. A téeszbe bevitte a földet, vagy aláírta, téesztag lett a felesége, hogy kapjon háztáji földet, de a rendes parasztemberből nagyon kevés maradt ott dolgozni. És én ezért is mondtam többször a későbbiekben, amikor a mezőgazdaságnak a színvonaláról volt szó, hogy nekem például selejt segédmunkással kellett szakmunkát végeztetnem. Nem az embert akartam megsérteni, de valóban, a java parasztember akkor elmenekült a faluról. Inkább elment az építőiparba Budapestre, hetenként hazajárt – akkor még nem volt szabad szombat –, vagy tíznapoztak, és akkor volt három nap szabadjuk, amikor hazamentek, segítettek az asszonynak megkapálni a háztáji kukoricaföldet meg a kiskertet. Így alakult ki faluhelyen ez a bizonyos kétlakosság egy családban. Az osztályok, az osztálykategóriák összekeveredtek. Volt a családban egy melós, mondjuk egy építőipari segédmunkás, volt egy téesztag feleség, és esetleg lett egy értelmiségi gyerek. Ez egy általános jelenség volt Magyarországon. No, akkor ez a család melyik osztályba tartozik?

SZEKÉR GYULA, 1987: Az ötvenes évek végén ötmillió tonna volt a gabonatermelésünk. A feladat az volt, hogy az ország gabonaellátása megnyugtató legyen, ezért meg kellett duplázni a mezőgazdasági hozamokat. Még a tudósok tekintélyes része is kételkedett abban, hogy műtrágyával el lehet ezt érni. [...] Szocialista üzemek jöttek létre, szocialista demokráciával szervezett mezőgazdasági termelőüzemek, a parasztság munkája és szorgalma, az agrokémia eredményei, a jó, a nemesített fajták, a biológia eredményei – és természetesen a gépesítés is – összességében vezettek oda, hogy egy viszonylag rövid periódusban, egy évtized alatt sikerült megoldani ezt az alapvető kérdést.

GYENES ANTAL, 1986: Egyik kollektivizálásnak sem voltam tevékeny résztvevője, de szétnéztem, kíváncsi voltam, hogy milyen módszerekkel megy. A másodiknál már teljesen bizonyos voltam, hogy tömeges kollektivizálást nem lehet abszolút önkéntes alapon megvalósítani, kétségtelen, hogy ebben szerepet játszott a presszió. Juhász Pál pszichiáter professzor – korábban debreceni egyetemi tanár volt, később Budapesten lett a Pszichiátriai Klinika igazgatója – meghívott egyszer egy konferenciára. Juhász hobbija a szociopszichiátria volt. Csengersimán a falusi lakosság körében végzett vizsgálatokat a kollektivizálás után. Kimutatta, hogy falun sem él kevesebb neurotikus ember, mint a városokban. És ezt visszamenőleg is kimutatta: amikor még egyéni gazdálkodás, független, szabad paraszti élet volt, akkor is így volt. Ez egy kicsit szétrombolta az idilli falusi képet, ami közletről egyáltalán nem volt idilli. Nekem csak azt kellett elmondanom a konferencián, hogy hogyan folyt le a második kollektivizálás. Érzékeltettem, hogy biztos

voltak, akik abszolút önként léptek be, a földnélküliek, de a birtokos parasztek jelentős része enyhébb vagy erősebb presszió hatására. Juhász Pál kimutatott tévesneurózist, tehát olyan embereket, akik neurotikusok lettek, mert nem tudtak kibékülni az új körülményekkel. Én elmondtam, hogy egy öngyilkosságról tudok – lehet, hogy több is volt –, és azt is, hogy a Földművelésügyi Minisztérium negyven helyen tárt fel törvénysértést, de ezt egy nagyságrenddel mindenképpen meg kell emelni, tehát legalább négyszáz helyen történt törvénysértés. Presszió viszont majdnem mindenütt volt, de korántsem olyan súlyosan durva, mint a Rákosi-féle kollektivizáláskor. Akkor az is megtörtént, hogy behívták a parasztot, a tanácselnök bezárta a szekrénybe, és addig nem engedte ki, amíg alá nem írta a belépési nyilatkozatot. A második kollektivizálás idején talán már nem fordult elő ilyesmi, bár lehet, hogy a Földművelésügyi Minisztérium által feltárt negyven eset között ilyen súlyos törvénysértés is volt. Ekkor is volt megalázás, presszió, de sok helyen enyhébb, főleg ott, ahol a pártszervek okosan csinálták, nem elfelejtve azt a bizonyos tételt, hogy támaszkodj a szegényparasztra, kösszövetséget a középparaszttal, harcolj a kulák ellen. Egyszerűen egy tekintélyes középparasztot jelöltek elnöknek, és a parasztek itt viszonylag enyhe presszió, rábeszélés alapján belementek, mert közülük való, jól gazdálkodó téeszelnök alatt fognak dolgozni.

Az enyhébb formája az volt az agitálásnak, hogy a nyakára jártak az érintetteknek, beszélgettek velük, unszolták, és végül – emlékezve arra, hogy az első kollektivizálásokra is behajtották a népet, előbb-utóbb be kellett menni – a sok unszólásra beléptek az emberek. Voltak, akik unszolás nélkül is. Differenciálni kell, nem lehet itt általánosítani. Én nem tudtam akkor egy általános felmérést végezni, csak benyomásaim vannak, és nem tudom, hogy a különböző benyomások milyen arányt képviselnek. Biztos, hogy sokkal nyugodtabb körülmények között folyt le, mint az első. Jártam a falvakban, és üvöltött a hangszóró, mondta, hogy kik léptek be, kik írták alá a belépési nyilatkozatot, sokkal enyhébb volt a presszió, de ebben az is közrejátszott, hogy a parasztek egy része úgy látta, nincs mese. Az más kérdés, hogy amikor 1967-ben módszeres mintán alapuló felmérést végeztünk, a megkérdezettek két százaléka mondta csak, hogy visszakívánja az egyéni gazdálkodást.

Megnyugodtak az emberek, és kezdtek egy kicsit jobban élni. Az állam elengedte a felvett hiteleket. Érdekes, hogy a középparaszttal vezetett téesztek jártak a legrosszabbul, mert a paraszttal nem szívesen vesz fel hitelt, a múltban is így volt, mert tudta, hogy abból bajok származnak. Azok a téesztek jártak jól, amelyek nyaklól nélkül vették fel a hiteleket, mert azokat elengedték. [...] Aztán bevezették a részesművelést, ami nagy dolog volt. A téesz elvégezte a gépi munkát, a

vetést, minden további munkát pedig elvégzett a részesművelő. A téesz nem törődött vele, hogy ki műveli azt a három holdat, a téesztag a feleségével, gyerekeivel, sógorával vagy komájával, tény az, hogy megtörtént a gyomtalanítás, megtörtént a betakarítás, és a részesművelő megkapta a részét. Tehát érdekelt volt abban, hogy jó munkát végezzen, hiszen részért dolgozott, a rész attól függött, hogy milyen volt a termés, a termés pedig függött attól, hogy milyen jó munkát végzett. [...]

A következő újdonság a háztáji és a háztáji állatállomány. A sztálini modell szerint korlátozott volt a háztáji gazdaságban tartható állatállomány. Egy tehén a szaporulatával, amelyből csak egyet tarthatott meg, egy anyakoca a szaporulatával, amelyből csak egyet tarthatott meg, öt juh vagy kecske és korlátlan mértékű baromfi. Először ideiglenes intézkedés történt, hogy a háztáji gazdálkodásban nem korlátozzák a tartható állatállomány létszámát, később a szövetkezeti törvény már erről nem is tesz említést, pontosabban nem tudom, tény az, hogy korlátlan mennyiségű állatot lehetett tartani.

BECK TIBOR, 1993: A málna, az eper, a piros ribizli, fekete ribizli a hatvanas évek közepén nagyon menő gyümölcsök voltak. Akkor állami segítséggel telepíthettünk gyümölcsösöket. Építettünk gazdasági épületeket is, saját kivitelben, ügyeskedve. Ki is hoztunk a dotációból. A főkönyvelő csak csodálkozott, hogy milliók jelennek meg a számlán. Ha én mondjuk, száz forintért építettem vagy ültettem valamit, akkor annak a hetven százalékát adta az állam. Saját építőbrigádot szerveztünk, nem az állami építőiparral dolgoztattunk. Az állami dotációból minden téeszpénz nélkül meg tudtunk valósítani különféle beruházásokat, amik aztán jól profitáltak. Akkor a bogyós gyümölcsöknél állami monopólium volt, de nekem volt kapcsolatom a Dunakeszi Konzervgyárral, a főmérnök a barátom volt, és kihagytam a közvetítő kereskedelmet, tehát direktben szállítottam a konzervgyárba. Akkor ez még nagy szó volt. Azt hiszem, MÉK-nek hívták a termékvéltársárlót, és emlékszem, hogy a hivatalos monopolszerveknek nagy volt a fölháborodása. Behívtak a járási pártbizottságra, hogy hogyan képelem. Elmondtam. Úgy, hogy én eladom és beszállítom a konzervgyárba, nem kell, hogy tőlem a MÉK szállítsa be, és eltegye a hasznot. Aztán persze jött a konzervgyár, és úgy minősítette a gyümölcsöt, ahogy akarta. Azt a málnát már nem vihettem vissza, mert akkor már folyt volna, meg hova a fenébe tettem volna. Sok ment exportra is a bogyósokból, ebből voltak nagy bevételeink. [...]

Utána pedig egyik kiötlője voltam a Szobi Szörpüzemnek. Mondtam, hogy csináljunk egy kis szörpüzemet, s amit nem tudunk eladni a nyers gyümölcsből, ott dolgozzuk fel. Az ötletet tett is követte, és heten megalakítottuk a Szobi Szörpüzemet. Akkor azt mondtuk a konzervgyárnak például, hogy öt forint az eper,

annál olcsóbban nem adjuk. Ha öt forint alá ment, akkor vittük a saját üzemünkbe, és szörp lett belőle. Ez óriási dolog volt akkor. De meg kellett küzdeni azért, hogy a saját termésemet oda adjam el, ahova tudom vagy akarom.

Meg akkor volt az, hogy csináltunk saját standot. A Móricz Zsigmond körtér mellett volt a piactér, és ott egy alkalmas bódében közvetlenül árultuk a saját termésünket. Egy ugyanilyen volt a Lehel piacon is. Ha erről beszélek, meg szoktam mindig említeni, az eklatáns példát a MÉK-boltokkal: mi behoztuk a krumplit a saját kocsinkkal Budapestre, beraktuk a raktárunkba vagy boltjukba, és én kaptam két forintot egy kilóért, a MÉK pedig csak annyit csinált, hogy kirakta a pultra az egészet, és eladta kilónként hat forintért. És akkor a Lehel piacon a melós szidta a parasztot, hogy drága a krumpli. [...]

Azért a járásban is voltak agrármérnök osztályvezetők, meg a pártbizottságon is, akik úgy, ahogy segítettek. Aztán az is szokássá vált, hogy a járási vezetők, miután elrendeződtek a dolgok, kimentek igazgatónak egy-egy üzembe. Erre sok konkrét példát tudnék mondani. Élesben mentek ezek a dolgok, de nekünk érdekünk volt, hogy csináljuk, mert ötven százalékos prémiumlehetőség volt. Ha nem hozod a tervet, tehát ha nincs meg a betervezett nyereséged, akkor nincs prémium. És nem volt mindegy, hogy megkapom-e az év végén a plusz félévnyi fizetést vagy sem. Ennek ugyan voltak primitív és kellemetlen elemei is. Hiába teljesítetted a tervet, az év végi zárszámadó közgyűlésnek meg kellett szavaznia a prémium kifizetését, annak ellenére, hogy a tervtárgyaló közgyűlésen már egyszer megszavazták, hogy mennyi lesz a prémium, ha a terv teljesítve lesz. Mindig a járási elvtársak köptek bele mindenbe, mert azok irigyelték a prémiumot. Egy járási párttitkár azt hitte, hogy ő szívességet tesz nekünk, ha megkapjuk azt, ami jár. De a lényeg az, hogy azért sikerültek az éveink. Keményen dolgoztunk, nem nyolcórás munka volt, hanem dupla munkaidő. Nem is annyira aktív tizenhárom–tizenhat óra, hanem folytonos készenlét. Én reggel ötkor már körülmotoroztam a határt, hogy melyik gép hova mehet satöbbi. Volt, hogy négy héttig nem tudtam hazamenni, mert aratás volt. És ugye szombaton, vasárnap is ott kellett lenni.

SZOCIALISTA IPARFEJLESZTÉS

a szovjet kormány javasolta a Barátság olajvezeték kiépítését • a termelés szép fokozatosan ment föl • mire a gép megjött, nem lehetett vele csomagolni • a magyar gyártmány sohasem volt egészen csereszabatos • a hatvanas években még a szovjet gépeket importáltuk • a KGST Végrehajtó Bizottsága döntött • nálunk kizárólag a centralizált és nem a koncentrált elemek jöttek létre

SZEKÉR GYULA, 1987: Az ötvenes évek második felétől megindult az olaj vásárlása a Szovjetuniótól. Először tartálykocsiban. Nagy volumeneket nem lehet így szállítani, ezért megérett egy olajvezeték létesítésének a gondolata. A szovjet kormány javasolta a Barátság olajvezeték kiépítését és a baráti szocialista országok kőolajjal való ellátásának a megindítását. 1959-ben született meg a döntés, 1962 őszén érkezett meg a Barátság olajvezetéken az első szállítmány a szőnyi olajfinomítóba, és kezdetét vette az a korszak, amikor a Szovjetunió jelentősebb energiaszállítmányokkal tudott részt venni az ország energiaellátásában. Néhány évre rá megindult az első földgázvezeték, amelyet később továbbiak követtek. Ilyen módon a vegyipar nyersanyagellátása erről az oldalról megoldottnak látszott. A hatvanas évek végétől a Szovjetunió lett a világ legnagyobb olajtermelő országa. Az ipari fejlesztéshez pedig igény volt az olajra és a földgázra. Az ötvenes évektől a nyolcvanas évekig a baráti országok mindegyikében durván két-háromszorosára nőtt az energiafogyasztás. Magyarországon is így volt. [...] Azt hiszem, a szovjet kormánynak olyan törekvése is volt, hogy segítsen a baráti országok olajellátásában. A gazdasági megfontolások mellett gazdaságpolitikai, politikai megfontolások is szerepet játszottak. Tehát a nyersanyag gond tulajdonképpen megoldódott. Hozzáteszem, hogy Lengyelországban felfedezték a világ legjelentősebb kénlelőhelyét, ez lehetővé tette a kénellátásunkat. A műtrágyagyártás más fontos nyersanyagait a Szovjetunióból, az NDK-ból és Romániából sikerült biztosítani.

BOROVSKY AMBRUS, 1988: 1960-ban jutottunk el oda, hogy fel tudtuk avatni a meleghengerművet. A Dunai Vasmű 1960-ig csak nyersvasat és acéltuskókat, acéltömböket gyártott, ettől kezdve már készárut is termelt. Ekkor volt tízéves a vasmű és Dunaújváros, és ekkor avattuk a meleghengerművet. Kádár elvtárs tartotta az ünnepi beszédet, nagyon emlékezetes, nagyon szép aktus volt. Elkezdtük tehát az első lépcsőt, amelyikben félmillió tonna lemezt kellett hengerelni. Attól kezdve nagyjából teljesítettük is a belföldi igényeket, és mindjárt az elején egy kis mennyiséget exportra is adtunk. Gyakorlatilag az egész magyar feldolgozóiparnak szállítottunk. [...] A lényeg az, hogy Magyarországon megindult egy olyan kohászati ipari termelés, amely aztán az egész ipar fejlődését befolyásolta a lemezfel-

használás irányába. Az igény folyamatosan jelentkezett. A magyar ipar viszonylag gyorsan átállt arra, hogy bizonyos lemezféleségeket nem kell már importálni a Szovjetunióból, a baráti vagy a tőkés országokból, hanem hazai termelésből lehet megkapni. A tervgazdálkodásban olyan elosztásos rendszer volt, hogy kilencvennapos rendeléseket fogadtak el. A Kohászati Értékesítő Vállalathoz ment be az összes hengereltáru-igény, és ők osztották el a vállalatok között, hogy ki mit gyártson. A termelés szép fokozatosan ment föl, és akkor is fönntartották a központi szétosztást, amikor arra már semmi szükség nem volt.

Nekem nagy vitám volt egyszer. Az volt a véleményem, hogy kenyérjegyet akkor kell kiadni, amikor nincs kenyér, ha van elég kenyér, akkor nem kell kenyérjegy. Ha van elég hengerelt áru, akkor mindenki jöjjön a gyárhoz, rendelje meg, és a gyárral tartsa a kapcsolatot. De hát el kellett jutni idáig az ipar vezetésében, hogy tudomásul vegyék, nincs szükség elosztó szervezetre. Egy hivatalt fölszámolni nem egyszerű dolog. [...]

Akkor volt egy káder-áttelepítés. Megkérdeztük, hogy ki akar eljönni Dunaujvárosba. Jöttek is hengerészek Ózdról, Diósgyőrből, Csepelről. Talán tíz százalékuk maradt a vasműben, kilencven visszament, mert nem tudtak beilleszkedni. Most már meg is tudom érteni, hogy mennyire nem egyszerű a megszokott, stabil környezetből elmenni idegen emberek közé, idegen berendezésekhez. Ezt is egyszerűbbnek képzeltük valamikor. De sok olyan fizikai munkás és vezető van, aki ott tanulta a szakmát. Nem volt benne praxisa, de nagyon gyorsan megtanulta. Sok fiatal jött oda a környékről. [...]

1965-ben beindult a hideghengermű. Az volt a második lépés, tulajdonképpen a befejezése a Dunai Vasműnek. A hideghengermű belépésével az a szituáció jött létre, hogy laposáruban a teljes feldolgozóipart ki tudtuk elégíteni, a hűtőszekrénygyártástól az autóbusz oldaláig gyakorlatilag mindent. A vállalat a tőkés piacon is el tudta adni a lemezeit, jó minőségű hengerelt árut gyártott.

VAJKÓ PÁL, 2001: Ugye minden gépre volt egy központi pénzügyminisztériumi rendelet, hogy hány százalékos az amortizáció, hogy hány év alatt avul el egy gép, és ennek megfelelően írták le az értékét. Amikor megkaptam a jegyzéket, teljesen kikészültem, mert semmi köze nem volt a valós helyzethez. Egyszerűen rossz helyre sorolták be a gépeimet. Nem mindegy az, hogy egy megengedett kategóriában huszonöt százalékos az amortizáció, ami azt jelenti, hogy négy év alatt le lehet selejtezni, és tudok venni helyette egy másikat, vagy tizenöt év a leírási kulcs. Ilyesmikkel kellett megküzdeni. [...]

Például 1967-ben az Ultra mosókrémüzembe francia automata csomagológépet szereztünk be. A főnököm kiment Franciaországba, ő vette meg a gépet. Kivitt egy termékmintát, és az annak megfelelő gépi berendezést adták, gyönyörű au-

tomata gépsor volt. Csakhogy közben változtattak a receptúrán, s mire a gép megjött, nem lehetett vele csomagolni, mert állandóan beragadt a mosókrém, más volt a sűrűsége. Át kellett alakítani az egész berendezést. Jött egy francia gépkönyv, azt kiadtuk a fordítóirodának. Le is fordították, használhatatlan volt. Aki nem ismeri a gépet, nem ismeri a technológiát, nem tudja lefordítani. Az egyik kollégám tudott franciául, és végül vele kínlódtuk össze valahogy a magyar fordítás és a francia szöveg alapján. Így lett egy használható gépkönyv. Megismertem ezt a gépet, mert a francia szerelő elzászi fiú volt, és több kísérlet után én kerültem mellé tolmácsnak, miután kiderült, hogy aki tolmácsolt, nem tudott jól németül. Nagyon jellemző volt, amikor már ott volt a gép, és kezdődött a föllállítás, akkor a francia kiveszi a bemenő kábelköteget, és azt mondja: „Ennyi pénzük van maguknak? Mi a francnak kell ilyen kábel? Az áramfogyasztáshoz a gépnek nem ilyen kábel kell, hanem fele ekkora méretű.” Jó. Akkor összegyűlt a fél gyár, huszonöt-harminc ember, és szemlélték a franciát, aki dolgozott. És mondja a francia: „Ezek mind ráérnek? De jól megy maguknak, hogy ennyi ráérő emberük van.” Később mi álltunk neki a német nyelvű gépkönyveknek. Hát én voltam a német, a gépésztechnikusom volt a gépész, és akkor ketten valahogy összehoztunk egy normális fordítást. [...]

1967-ben irtó nagy botrány volt, mert el kellett volna készülni a BNV-re, de a receptúraváltozás miatt nem készültünk el. Akkor még nem kaptuk meg a franciáktól az új, megfelelő töltőhengereket, de a mosókrémet gyártani kellett. Akkor mentek a kézi töltések. Kivonult a *Híradó*, mi ott lapultunk, és dobáltuk fel a dobozokat a szalagra, hogy úgy nézzen ki, mintha a gépről jönne le.

UNGVÁRY RUDOLF, 1988: A munkahelyemen kezdetben műszaki ellenőr voltam, meős, majd pedig gyártástechnológus lettem, azaz művelettervező. Végül már én voltam a technológusa a Magyarországon gyártott varrógép-hurokfogóknak, ami egy nagyon különleges finommechanikai alkatrész, és az a jellemzője, hogy a magyar gyártmány sohasem volt egészen csereszabatos, szemben a külföldi termékekkel. Én rájöttem, hogy miért nem csereszabatos. Egyszerűen azért, mert a külföldi termékeket az edzés előtt és az edzés után is köszörülni kell, de a magyar gyártási kultúrában ez ésszel felfoghatatlan volt. Elég bonyolult, viszont ötletes ellenőrzési mechanizmusokkal és ellenőrző berendezésekkel el tudtam érni, hogy még így is megvalósuljon a csereszabatoság, ami azonban olyan idegessé tette a szakmunkásokat, hogy mindaddig be lehetett tartani ezt a technológiát, ameddig én ott voltam, de amint kiléptem, egy héten belül átálltak a régi gyártási technológiára. Ezt onnan tudtam meg, hogy néhány hónappal később, amikor fölkerestem a volt munkahelyemet, ezt rögtön elmondták. Ebből számomra az következett, hogy nincs keresnivalóm a magyar realitásban.

RÁCZ GYÖRGY, 1988: 1961-től kezdődően alkottam meg életem legnagyobb művét, a Dunai Papírgyárat, amely volumenben nagyobb, mint a Parlament. Hosszabb is meg szélesebb is, de nem értékesebb. A partner, a technológus tervező a Könnyűipari Beruházó Vállalat volt. Az szolgáltatta a szovjet gépeket, és végezte az adatszolgáltatást. Tehát a szovjet gépek tervrajzát, súlyát, dinamikus faktorát és azokat a technológiai szempontokat, amelyeket figyelembe kellett venni. Magát a papírgyárat mi határoztuk el, és a papíripari gépeket, hengereket, malmokat a szovjet-től vettük meg. Előzőleg ebben az ügyben jártam is a KIPIERV két megbízottjával Moszkvában. Éppen abban az esztendőben, 1961-ben, amikor a holttestet kivetették az udvarra, azaz Sztálint desztalinizálták a mauzóleumból. Jellemző, hogy én siettem megnézni a mauzóleumot, tehát én még láttam Sztálint. Hosszú sor állt előtte, de az útlevelem felmutatásával közvetlenül, várakozás nélkül beengedtek. Gyors tempóban meg kellett kerülni a szarkofágot, ahol egymás mellett feküdt Lenin meg Sztálin, és rögtön elhagyni a helyiséget. Elmondtam a kollégáimnak is, hogy a külföldiek számára ez ilyen egyszerű. Ők másnap meg akarták nézni, de le volt már zárva – átépítés miatt. Ott a helyszínen nem is tudtuk, fogalmunk sem volt, hogy milyen hallatlan horderejű történelmi periódus volt ez, amikor Hruscsov a XXII. kongresszus előtt minden visszaélést, vagy legalábbis azok nagy részét feltárta, és óriási konsternációt okozott. Minderről csak itthon értesültünk. Moszkvában rendkívül jól éreztem magam. Nagyobb teendőim nem voltak, oroszul nem tudok. A KIPIERV megbízottjai oroszul tárgyaltak a partnerrel, nem tudtak az árban megegyezni. Fenntartották a végső megegyezés jogát az Iparügyi Minisztériumnak, a gépeknek az adatait, paramétereit megkaptuk, és ezzel utaztunk haza. Reggeltől késő délutánig tartott mindennap a tárgyalás, egyórás ebédszünettel. Egyébként a Téli Palota egyik termében tárgyaltunk. A többiek elmentek ebédelni, én ebéd helyett egy pohár tejjel, egy kis kenyérrel beértem, és elmentem az Ermitázsba a Rembrandtokat megnézni. Harminc Rembrandt, csodálatosak voltak. Hozzá kell tennem még, hogy míg a kollégák általában este otthon maradtak, mert gyűjtötték a kiküldetési pénzt, hogy villanyborotvát és egyebeket vegyenek, én minden este színházban voltam vagy koncerten, balettet láthattam. Akkor láttam először a Kremlt, amely úgy tűnt fel előttem, mint egy meseváros. Mert régen valahogy a Kremlt a vörös fallal meg a mauzóleummal, meg a Blazsennij-székesegyházzal azonosítottuk, pedig nem az a Kreml. A várfalakon belül hófehér templomok vannak arany kupolákkal, egészen fantasztikus művészi élményt nyújtanak. [...]

Az épületet saját erőből építettük meg, csak a gépparkot vettük meg. A papíripari gépek óriási gépek, ilyen gépparkot mi nem gyártottunk, és úgy tudom, hogy ma sem gyártunk. Tehát a papíripari gépeket feltétlenül importálni kell in-

nen vagy onnan. Ebben az esetben, a hatvanas években még a szovjet gépeket importáltuk. Az épületet mi terveztük, a saját terveink szerint, saját anyagunkból és pénzünkéből. Építészeti instrukciót nem kaptam Moszkvában. Bizonyos fokig feladat nélkül mentem oda, mert szerettem volna megnézni egy orosz papírgyárat, de nem volt rá alkalom. Ez talán jó is volt, mert új megoldásokat találtam. Olyan megoldásokat, amelyeket később a nyugatnémet kollégák átvettek tőlem. Azt is elmondom, hogy mit. A papírgyárnak általában két szintje van. Van egy alsó szintje, ahol különféle malmok és általában vizes dolgok vannak, aztán van egy felső szintje, ahol a péppé összeőrölt nyersanyagot ráterítik egy végtelenített szitára, ez végigszalad, közben kicsepeg a víz. Utána meleg levegővel szárítják, és a háromszázadik méter végén a száraz papírt már fel lehet csavarni óriási hengerekbe. Itt az a probléma, hogy a vizes és meleg helyiségben pára képződik, és ha ez a pára lecsapódik a mennyezetről, és rácsepeg a papírra, akkor a papíron lukak keletkeznek. Ezt kellett tehát feltétlenül meggátolni. Régen Magyarországon ez az úgynevezett páramennyezet fából volt. Az oroszok betonból csinálták, és egy padlást erősen fűtöttek, hogy a beton megmelegedjen. De ez a betonelem túl nehéz volt. Én arra jöttem rá, hogy vékony alumíniumlemezekkel borítom a páramennyezetet, aminek az volt az előnye, hogy a felette befűvott meleg levegő rendkívül gyorsan felmelegítette olyan hőfokra, hogy egyáltalán nem csepegett a víz, és amellett könnyű volt, tehát egy könnyített szerkezetet lehetett csinálni. Ezt vette át egy müncheni építész kolléga – Müllernek hívták –, aki ott csak papírgyárakat tervezett. Jellemző, hogy egy nemzetközi építészkongresszuson az MTA termeiben megismerkedtem ezzel a Müllerral, és meghívott, hogy legyek a vendége Münchenben. Mondtam, hogy sajnos erre most nincs idő. Akkor legalább vacsorázzak vele a Gellértben. Nem fogadtam el, mert úgy illett volna, hogy én is meghívjam, mondjuk, egy aperitifre a drinkbárba, de nekünk erre nem volt lehetőségünk. [...]

Az építkezéssel kapcsolatban egy nagyon szomorú esetről is be kell számolnom. A KIPTERV terve szerint a dunaujvárosi löszben a külső vezetékeket egy csőalagútban helyezték el. Ebben a körülbelül kétszer két méteres nagyságú csőalagútban ment a víz, a gáz, a csatorna, az elektromos vezeték satöbbi. Ezt a csőalagutat elég mélyen kellett elhelyezni, benn volt a földben körülbelül három méter mélységben, és közvetlenül a hosszú gyárépület mellett talán két méterre húzódtott végig. A nehéz pillérek alapozása szabály szerint a csőalagút alá kellett menjen, különben oldalnyomást gyakorolt volna a csőalagútra. Tehát minden pillért legalább három és fél, négy méter mélyen kellett alapoznunk a szükséglet szerint, hogy ennek a feltételnek eleget tegyünk. Akkor jutott eszünkbe, hogy miért megy ez ilyen közel a gyárhoz? Elég, ha két-három méterrel kijebb toljuk, akkor a több-

letköltség, a mélyalapozás elmarad, és mindössze másfél méter mély alapokat kell csinálni négy méter helyett. Ezt közöltem a KIPTERV-vel, mire mondták, hogy a gondolat jó, de adjam be újításnak. Mi tehát a két statikus kollégával együtt benyújtottuk újításnak. El is fogadták. A rákövetkező hónapban a legnagyobb megdöbbenésemre azt láttam, hogy a csőalagút építését megkezdték ott, ahol eredetileg volt, tehát közvetlenül a gyárépület mellett, és lemondtak erről a körülbelül tízmilliós nagyságrendű megtakarításról. Irtózatosan fel voltam háborodva. Az építésvezetőt, aki a KIPTERV nevében ott fungált, kérdőre vontam, mire ő azt mondta: „Rácz, mennyit ajánlottál fel nekünk az újítási díjból? Ha ajánlottátok volna legalább a felét, akkor megcsináltuk volna, mivel nem ajánlottatok fel semmit, így az eredeti helyen helyeztük el a csőalagutat.” Én annyira fel voltam háborodva, hogy feljelentést tettem a Könyvüipari Minisztériumban. Semmi válasz nem volt rá. Utána a Beruházási Bankba mentem fel. Elolvasták, azt mondták, ha ez beigazolódik, akkor itt valaki ülni fog. Mondom, és ez mennyi idő alatt dől el? „Három hét alatt ezt tisztázni fogjuk.” Eltelt két hónap. Felmentem a Beruházási Bankba, hogy tisztázódott-e vagy nem? Azt mondták, igen, maguknak van igazuk. Mondtam, és a felelősségre vonás? „Hát, azt ne tőlem kérje.” Felelősségre vonás nem történt. Hozzá kell tennem, hogy a KIPTERV-nek a bosszúja még abban is megnyilvánult, hogy a leszállított új tervdokumentációt, amiért tizenhatezer forintot kellett fizessenek mint új tervezésért, nem akarták kifizetni, miután nem használták fel. A pert megindítottuk, a KIPTERV elveszítette. Szakértőt rendeltek ki, mert a KIPTERV tagadta, hogy ez az újítás tényleges megtakarítással járt volna. A műegyetemi professzor szakértő megállapította, hogy teljesen igazunk van, több millió forintos megtakarítást jelentett volna. A KIPTERV azzal érvelt, hogy lassította volna az építkezést. A szakértő bebizonyította, hogy nem lassította volna. Elvesztette a KIPTERV, még a Legfelső Bíróságnál is semmisségi panaszt jelentett be. Elutasították, és így a tizenhatezer forintot végül is a KIPTERV-nek ki kellett fizetni hármunk javára. Ebben az időben ez egy olyan mérhetetlenül gusztustalan, korrupt dolog volt, amit a jövőnek is meg akarok őrizni, azért mondtam el.

FÖLDVÁRI RUDOLF, 1990: Ezekben az években a vállalat közvetlen kapcsolatba került a KGST-vel. Született ugyanis egy olyan KGST-határozat, hogy a Vörös Csillag Traktorgyárra szakosítják a D-4kb traktorok gyártását. A döntés első lépésként évi tízezer ilyen traktor gyártását követelte. Lett nagy lótás-futás erre a gyárban. Gyors ütemben beruháztunk közel egymilliárd forintot, elkészült a technológia, elkészült a gyártáselőkészítés. Ekkor jött a lefújás, a takarodó, a KGST-döntés érvénytelenítése. Nem kell különösképpen ecsetelnem, azt hiszem, e felelőtlen akció lehangoló, káros politikai visszhangját a gyári közvéleményben. [...] Más al-

katrészek gyártására kellett fölhasználni a behozott gépeket, mint amire eredendően szántuk, és a végén jól járt vele Horváth Ede akkor, amikor átvette a Vörös Csillag Traktorgyár vezetését, mert egy pillanat alatt elhurcolta valamennyit Győrbe. Ennyi haszna legalább Horváth Edének lett belőle.

Erről a KGST Végrehajtó Bizottsága döntött, a magyar részleget akkor a „legnagyobb szakértőnk”, Apró Antal vezette. A lefújás is ott történt, a KGST Végrehajtó Bizottságában, szintén Apró Antal jelenlétében. Az ő egyetértésével történt az a döntés is, hogy legyen, és az is, hogy ne legyen. Az az érzésem, hogy a lengyelek, a csehek meg az orosz traktorgyárok nyerték meg a versenyt, meggyőzték a saját főnökeiket, hogy fújják le a korábbi döntést, mert ők inkább a saját traktoraikat akarják gyártani. A gyárat senki nem kérdezte meg arról, hogy ennek a tízezer traktornak a gyártása reális-e vagy sem, csak akkor léphetett be a gyári vezetés ebbe, amikor azzal a kérdéssel jöttek, hogy mi kell ahhoz, hogy évi tízezer traktort gyártsunk. Tehát a gyári vezetésnek nem volt befolyása sem a döntésre, sem a döntés visszavonására.

ZALA JÚLIA, 1988: 1961–62-ben – ez is teljesen viharosan jött, hogy nagyvállalatokat kell csinálni. Ezt nem szerettük. Nem a reform meggondolása miatt nem szerettük, hanem akkor még az egésznek erőltetett, és nem az üzem meg az átszervezés profiljával összefüggő, hanem felülről jövő utasítás jellege volt. Mintha gemkapoccsal lettek volna összekapcsolva a vállalatok. Ezt olyan puccsszerűen csinálták meg. Abban az időben a KSH-ban legfeljebb különböző anyagok születtek a vállalatok koncentrátsága és a centralizáció különbségeiről, utalva arra, hogy nálunk kizárólag a centralizált és nem a koncentrált elemek jöttek létre. És főleg nagyon szerencsétlenül, mert közben folyt a reform és a verseny. Ez később nagyon zavarta a reform kifejlődését, de visszatáncolni már nem nagyon lehetett. Számomra legalább olyan fontosságú volt, hogy tervutasításokat ne lehessen adni, mint az, hogy a vállalatok ne kapjanak kötelező profilt.

Szovjet és főleg NDK példákra hivatkoztak. Az elképzelés az volt, utólag már teljesen világos, hogy a központi tervutasításnak sokkal egyszerűbb, ha kevesebb számú eggyel kell foglalkozni. Tehát ők úgy gondolták, hogy maradjon a vállalati forma, maradjon az egyesületi forma, de legyen nagyon központosított, legyen centralizált, akkor nem olyan nagy baj, hogy nem lesznek tervutasítások. A minisztériumi iparigazgatóságok úgy mentették át magukat, hogy átalakultak. Ez kifejezetten az apparátus játéka volt. Fontos talán még annyit mondani, hogy azokban az időkben a vállalatok véleménye és a vállalatvezetők hangja sokkal kisebb volt, mint manapság. A vállalatok vezetése akkor erősen a minisztériumtól függött, a minisztériumok léte pedig a pártirányítástól.

A GAZDASÁGI REFORM

Nyers elvtárs azért közölte velünk, a titkársággal, hogy a pártvezetés felfogása szerint mivel szabad foglalkoznunk, mivel nem • nyereségrészesedést fizettem, prémiumot és jutalmat kaptak a munkatársaim • a 68-as reform azt tette lehetővé, hogy a vállalat is kitalálja, mit szeretne megvalósítani • az első hat vállalat közé kerültünk, amelynek a gyengeségét leleplezte az új mechanizmus működése • megtorpant a reform, balos ellentámadás történt

NAGY TAMÁS, 1986: Elkezdődik a reform előkészítése 1964-ben, ez életemnek a másik nagy korszaka. Nyers elvtárs – akkor még a Központi Bizottság gazdasági ügyekkel megbízott titkára volt – behívott magához, és közölte, hogy van egy központi bizottsági határozat arra, hogy elő kell készíteni egy gazdaságmechanizmus-reformot. Ez a munka most megindul, meg kéne szervezni. Ő arra gondolt, hogy legyen egy titkárság három emberrel, és legyek én a vezető. Én persze nagyon boldogan elvállaltam, meg voltam tisztelve. Én nagyon híve voltam egy komoly mechanizmusreformnak már 1964-ben. Örültem neki. A titkárság másik tagja az a Havas Péter volt, aki aztán az Állami Fejlesztési Banknak lett a vezérigazgatója, a harmadik Morva Tamás, aki akkor a Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének volt az igazgatója, manapság Genfben van. Morváról minden hozzáértő tudja, hogy ő konzervatív, a terveződő szárnyhoz tartozik, de Nyers elvtársnak az volt a véleménye – ő ilyen esetben rendkívül politikus –, hogy azért kell egy ilyen ember is abba a titkárságba, hogy kifelé ne legyen olyan egyoldalú. [...] Kaptunk egy helyiséget a Közgazdaságtudományi Intézetben belül, kaptunk egy gépírónőt, és elindult a munka megszervezése. Mind a hárman függetlenítettek voltunk – elvileg. A régi fizetésünket kaptuk az intézményünktől, de kimondták, hogy mi függetlenített emberek vagyunk. [...]

Akkor tagja voltam a párt Közgazdasági Elméleti Munkaközösségének – most úgy hívják, hogy Közgazdasági Munkaközösség –, ahol a szakmai anyagok rendszeres megtárgyalása folyt két-három hónaponként. Én ott többször felszóltam, Nyers körülbelül tudhatta, hogy milyen a beállítottságom. Van egy olyan érzésem, hogy azért választott engem, mert arra gondolt, hogy én meggyőződéses reformpárti vagyok. Radikális reformpárti, ugyanakkor tudok úgy fogalmazni, hogy az ne legyen nagyon bántó. És hát én akkor még egy kicsit olyan marxista pápának számítottam a poliökonómia területén. Nagyon nagy volt a tekintélyem. Tehát arra gondolt talán a Nyers elvtárs, hogy ha elvi kérdések kerülnek elő, akkor én azokat tudom úgy kezelni, hogy a marxizmus is jóllakik, és a reform is megmarad. [...]

Először egy tervet kellett kidolgoznom, hogy hogyan képzeljük el ezt a munkaszervezetet. Akkor az én javaslatom az volt, hogy munkacsoportokat hozzunk létre egy-egy témakör megtárgyalására, a javaslatok előkészítésére. A munkacsoportok fölött működött egy – ha jól emlékszem, úgy hívták – irányító bizottság, mely részint a munkacsoportok vezetőiből tevődött össze, részint pedig tekintélyes, az államapparátusban magasan álló közgazdászokból. Ennek az irányító bizottságnak Nyers volt az elnöke. Azonkívül pedig létezett ez a bizonyos hármas kis operatív titkárság, Nyers Rezső, Párdi Imre és Friss István, akiket a Központi Bizottság bízott meg ennek az egész munkának az ellenőrzésével. Ez a titkárság nem játszott nagy szerepet, amit az irányító bizottság jóváhagyott, azt a hármas titkárság is jóváhagyta. [...]

Nagyon vigyáztunk arra, hogy vegyes munkacsoportok jöjjenek létre, ahol az elmélet is, és az apparátus is képviselve van. Még arra is vigyáztunk, hogy az apparátusból legyenek benn konzervatív elemek, mert feltétlenül el akartunk kerülni egy olyan szituációt, amilyen Csehszlovákiában alakult ki. Ott összeállítottak egy reformtervet kizárólag elméleti közgazdászok munkájának eredményeképpen, amit a párt- és az állami apparátus soha nem volt hajlandó magáénak tekinteni. Mi abban reménykedtünk, hogy a munkacsoportokon belüli vitákkal meg tudjuk győzni az államapparátus képviselőit a javaslatokról. Tehát, hogy ők a magukénak fogják tekinteni. Ez egyébként így is történt. Az más dolog, hogy aztán, amikor 1966 után megszűnt ez a szervezet, és átadták a munkát az államapparátusnak konkretizálásra, akkor ez az államapparátus borzasztóan visszatáncolt. Nem tudom elmondani mindegyik munkacsoportot, de mondok egy párat. Volt egy munkacsoport a tervezésre, az árakra vonatkozóan, ennek Csikós-Nagy Béla volt a vezetője. Az állami vállalatok munkacsoportjának Gadó Ottó, a kereskedelemé és a külkereskedelemé Bognár József és talán Veress Péter. Nagyon későn alakult egy munkacsoport arra, hogy az állami vállalatoknak milyen legyen a vezetési formája. Ezt Hegedüs András vezette, aki akkor abszolút progresszív szárnyon helyezkedett el. [...]

Nyers elvtárs azért közölte velünk, a titkársággal, hogy a pártvezetés felfogása szerint mivel szabad foglalkoznunk, mivel nem. Ilyen előzetes állásfoglalás volt, hogy semmi olyan javaslatot nem szabad előterjeszteni, ami munkanélküliséget eredményezhet. Egy másik ilyen állásfoglalás volt, hogy a szövetkezeti szektor kivételével nem lehet öngazgatási javaslatokat előterjeszteni. Egy harmadik, hogy a szervezeti rendszerhez nem szabad hozzányúlni, mert elég problémát okoz majd a reformjavaslatok elfogadtatása a párttal, a pártapparátussal – egyébként ebben sok igazság volt –, és nem szabad még azzal terhelni, hogy a szervezeti bizonytalanság és vitatott problémák belekerüljenek a reformjavaslatokba. Úgy

képzelték, hogy a szervezeti kérdésekre majd később, amikor már a reform el van fogadva, akkor kell rátérni. Ebből következett tehát, hogy igazi szervezeti, intézményi javaslatok egyáltalán nem készültek. Kivéve persze olyanokat, hogy a külkereskedelmi szervezeten azért változtatni kell, hogy a vállalatok egy részének önálló külkereskedelmi jogot kell adni.

A Hegedüs-munkacsoportnak azért azt megengedték, hogy a vállalat szervezeti formájával foglalkozzék. És akkor Hegedüsék előterjesztettek egy olyan javaslatot, amely ma is értelmes javaslat, hogy a nagyvállalatoknál legyen egy igazgatótanács, és legyen egy felügyelőbizottság. A felügyelőbizottság a kapitalista felügyelőbizottságok jogkörével rendelkezik, vagyis kinevezi, leváltja, értékeli a vállalatok vezetőit. És ezeknek a felügyelőbizottságoknak olyan összetétele legyen, hogy legyenek benne a dolgozók választott képviselői, az államapparátus képviselői és esetleg a vállalatokkal termelési és fogyasztói kapcsolatban álló szervezetek képviselői. Ez nem valósult meg. [...]

Én nagyon szimpatizáltam az öngazgatással. Nem voltam biztos benne, hogy minden problémát megold, de nagyon szimpatizáltam vele. Az volt az érzésem – de ezt nem lehetett világosan tudni –, hogy Nyers elvtárs is szimpatizál vele. Azonban akkor, 1964-ben Jugoszláviában már problémák jelentkeztek: infláció, munkanélküliség. Továbbá ideológiai szempontok is nyilván közrejátszottak – hát ezt csak gondolom –, a felsőbb pártvezetés semmiképp nem akarta azonosítani magát a jugoszláv rendszerrel. [...]

Nyers elfogadta és propagálta is a tervutasítások rendszerének megszüntetését. Az előkészítő munka úgy volt elképzelve, hogy a munkacsoportoknak először egy kritikai elemzést kell adni a fennálló gazdasági rendszer hiányosságairól, és a kritikai elemzés alapján kell a javaslataikat kidolgozni. A kritikai elemzés elhúzódott, majdnem egész 1965-ben ezt tárgyalták a munkacsoportok és az irányító bizottság. A kritikai elemzés végén el kellett döntenie azt az alapvető kérdést, hogy a tervutasításos rendszert felszámolják-e vagy csak enyhítik, a kötelező tervmutatók számát csökkentik. E körül már a titkárságban sem alakult ki nézetösszhang. Havas és én természetesen a tervutasításos rendszer felszámolása mellett voltunk, Nyers is persze, de Morva Tamás nem. [...] Két javaslat került az irányítóbizottság elé, és hál' istennek a mi javaslatunkat, a megszüntetésre vonatkozó javaslatot fogadta el. Ezt fogadta el a hármastitkárság is. Tehát kiindulópontként elfogadást nyert, hogy a tervutasításos rendszert fel kell számolni, és olyan rendszert kell létrehozni, amelynek a gondolata a központi tervszerű irányítás – tervutasítás nélkül – és az önszabályozó piac kombinációja. [...]

Minden munkacsoport kidolgozta a maga területére a javaslatait, és a titkárság feladata volt, hogy abból egy összefüggő javaslatrendszert dolgozzon ki. Ennek

volt az eredménye az a bizonyos sárga-barna könyv, amely egy egységes koncepciót tartalmazott. Erre a könyvre én joggal vagyok büszke, mert Morva minden ellenkezésével szemben mégiscsak elég jó lett.

A sárga-barna az a leírás, amelyből nagyon világosan kitűnik ennek az elgondolt reformnak a gyökere és jellege, sokkal világosabban, mint aztán a párthatározatból, amely a reformra vonatkozik. [...]

Ha a pártvezetés nem jön rá arra, hogy tovább nem lehet csinálni a régi rendszert, nem csinál reformot. Erre azért rájött, legalábbis egy része. Hát ez minden felülről létrejövő reformnak a sajátossága. A felső vezetés, ha jól mennek a dolgok, akkor miért határozzon el egy reformot? Hát persze, hogy nem határoz el. Akkor határozza el, ha vagy már nagyon rosszul mennek a dolgok, vagy felismeri, hogy vigyázat, pillanatokon belül rosszul fognak menni. [...] A reformról szóló párthatározatot már nem a titkárság fogalmazta, hanem a pártközpont államgazdasági osztálya. És hát az egy sokkal elmosódottabb, sokkal óvatosabb, sok mindennel nem komolyan foglalkozó határozat. Sokkal többet hagy nyitva. Úgy gondolom, hogy a munkacsoportok jól működtek. [...]

A sárga-barna könyv teljes határozottsággal mondja ki, hogy a piaci szabályozó mechanizmus működésének feltétele a vállalatok közötti verseny. Persze arra már nem tér ki, mert az tilos, hogy az adott vállalati szervezeti rendszerben ezt a versenyt nem lehet megvalósítani, de leszögezi, hogy a verseny nem valósítható meg az import potenciális és valóságos konkurenciája nélkül. Szóval ilyen tételek le vannak szögezve, és ezek jók. Persze nincs leszögezve, hogy a versenyhez hozzátartozik a csőd is. Az már nincs. [...] Nekem mindig az volt a véleményem, amióta a reformon dolgoztam, hogy az rendkívül fontos kérdés, hogy a tervutasítás rendszerét fölszámoljuk, és helyette indirekt eszközökkel irányítson a központ. Azt is világosan megmondtuk, hogy mit értsünk indirekt eszközökön. Ennek ellenére azért mindig az volt a véleményem, hogy noha ez nagyon fontos, azért az alapvető kérdés mégis a döntések decentralizációja. A vállalatokra való decentralizáció. Ez adja a reform lényegét, és nem az, hogy indirekt eszközökkel szabályozunk. [...] A bankmunkacsoport progresszív munkacsoport volt. Számukra teljesen természetes volt, hogy a versenyszférában – mai kifejezéssel, akkor ezt nem használtuk – nem tervdöntések alapján, hanem jövedelmezőségi szempontok alapján kell allokálni a bankhiteleket. Persze arról nem esett szó, hogy amíg egyetlen monopolista központi bank osztogatja szét ezeket a bankhiteleket, addig ez megvalósíthatatlan. A bankrendszer átalakítása pedig benne volt a szervezeti tilalomban. [...]

Ha mai szemmel nézem a kidolgozott reformelképzelést, akkor azt kell mondanom, hogy a fő hiányosság, amire akkor nem gondoltunk, a következő: nem tud-

tuk, hogy nem lehet megvalósítani az áruk piacán az önszabályozó piaci mechanizmus működését anélkül, hogy ne legyen egy piaci jellegű tőkeáramlás. A másik, nem tudtuk, hogy nem lehet megvalósítani rugalmas munkaerőpiac nélkül, amely tartalmaz egy bizonyos mennyiségű munkanélküliséget. És nem tudtuk, hogy ha ki is mondjuk az állami vállalatok önállóságát, de megtartjuk a hierarchikus függést az államapparátustól annyiban, hogy az nevezi ki, váltja le, értékeli a vállalatok vezetőit, akkor ebből nem lesz vállalati önállóság.

BARCS SÁNDOR, 1987: Én már 1966-ban rátértem a reformra. A Magyar Távirati Iroda, mint minden távirati iroda a világon, ráfizetéses. Mindenütt szubvencionálják. Vagy az újságok tartják el, vagy a kormányok szubvencionálják ilyen és olyan jogcímen. Mi az ország költségvetéséből részesültünk. Minden évben körülbelül két hetem ment rá arra, hogy a Pénzügyminisztériummal apró, pitiáner vacaksgokon kellett huzakodnom. Végül is azt mondtam, hogy erre nincs sem kedvem, sem szükségem. Még 1956 elején kijártam a kormánynál, hogy a Magyar Fotó Állami Vállalatot kapcsolják az MTI-hez. Helyünk bőven volt fent a Naphegyen, felhoztam oda a *Magyar Fotót*, azzal a kifejezett céllal, hogy egy nagy reklámügynökséget csináljak. Mégpedig úgy, hogy külföldről elvállalok nemcsak sajtómunkát, hanem reklámmunkát is. Ez nekem nagyon jól bejött. Kezdtém önállóan gazdálkodni valutában is, forintban is. Megjött az étvágyam, kezdtem olyan kiadványokat készíteni az MTI-nél, amelyek valamilyen speciális területtel foglalkoztak. Például a mezőgazdaság fejlődésével, az új termelési módszerekkel. Erről csináltam kiadványt, amely havonta kétszer vagy háromszor jelent meg. Nagyon magas áron adtam el termelészövetkezeteknek, állami gazdaságoknak, különböző minisztériumoknak és így tovább.

Létesítettem egy kétnyelvű napilapot, amellyel különösen kitettem magam a támadások céltáblájának: megalapítottam a *Daily News–Neueste Nachrichten* című angol és német nyelvű újságot. Nyolc oldalon – négy angol, négy német – jelent meg nyugati üzletemberek számára. Ez annyit jelentett, hogy ebben a lapban a nyugati hírügynökségek anyagait olvashatták, csakúgy, mint odahaza. Igen ám, de jöttek ide NDK-állampolgárok, turisták szép számmal, akik otthon nem olvashatták az NSZK távirati irodáinak a híreit. Egymás kezéből kapkodták ki a lapot. Alig mentek haza, küldték a megrendelést, az előfizetést a lapra. Az NDK nagykövetsége nem győzött emiatt feljelentgetni. Ugyanakkor mekkora kitüntetésben volt részem, mert kaptam egy fényképet Willy Brandttól, dedikálva, amint éppen a *Neueste Nachrichtent* olvassa a hotelszobájában. Egyébként személyesen is ismertem, ezért küldte el nekem a fotót.

Azok az üzletemberek, akik itt tárgyaltak, később pedig a nyugati turisták is, akiknek a száma egyre szaporodott, itt, Magyarországon szerettek volna lépést

tartani azzal, ami odahaza történik. Az addig rendben is van, hogy az angol kapott itt *The Timest* a szállodában, csak az éppen háromnapos volt, a Balatonnál még azt sem kaphatta meg. Ezzel szemben itt volt neki a napi friss, nyolcoldalas újság az AP, a Reuter, az Agency Press távirati irodák aznapi hírével, továbbá a turistákhoz szóló MTI-hírekkel, programtájékoztatókkal. Egyszóval én már akkor megvalósítottam az MTI-nél a reformot. Tizennégy hónapi fizetést kapott mindenki, mert nyereségrészesedést fizettem, prémiumot és jutalmat kaptak a munkatársaim.

BOROVSKY AMBRUS, 1988: A 68-as reform: tulajdonképpen olyan embereknek kell ez, mint amilyen én vagyok, annak, aki nem szereti, ha mindenre utasítják, ha mindenbe beleszólnak. 1968 előtt volt egy nagyon szoros tervgazdálkodás. Mindent megterveztek valahol, a Tervhivatalban vagy a minisztériumban, és azt leosztották, megmondták, hogy egy-egy vállalat mit csinálhat. A 68-as reform azt tette lehetővé, hogy a vállalat is kitalálja, mit szeretne megvalósítani, mi az, amiből a vállalat is, és az ország is profitálni tudna. Nekem mindig az volt a véleményem, hogy egy gyárban vagy üzemben egy vezetőnek vagy a vezető testület egy részének az a dolga, az kell legyen a dolga, hogy újat produkáljon. Arra nincs szükség – kivételes esetektől eltekintve –, hogy a vállalatvezetés állandóan beleszóljon egy folyamatos üzembe, hanem az a dolga, hogy fejlessze az üzemet. Ezt tette lehetővé az új mechanizmus. Ha valamiért nagyon lelkesedtem életemben, akkor ezért az új mechanizmusért nagyon. És csináltam is itt sok mindent.

BERECZ FRIGYES, 1982: Nem is annyira személyes, mint inkább vállalati vélemény volt – amit én magamévá tettem –, hogy mi örülünk az új mechanizmus meghirdetésének. Az örömmek voltak konkrét okai, mert a BHG a közé a nyolc vagy kilenc vállalat közé tartozott, amely – azt hiszem, 1956 nyarán – az elsők között kapta meg az önálló külkereskedelmi jogot, és alakított egy külkereskedelmi vállalatot, a Budavoxot, amelyik 1968. január 1-jéig csak a BHG külkereskedelmét intézte. Tehát mi már éreztük a külpiaci hatásokat is. A másik: a BHG azáltal, hogy a nagy telefonközpontokat idehaza is, külföldön is fölszerelte, fővállalkozó is volt. És az ilyesféle gazdasági működésnek kedvezett az új mechanizmus. Nekünk kedvezett az is, hogy elég szoros iparigazgatósági irányítással – a Híradásipari Igazgatóság irányításával – tevékenykedtünk odáig, és azáltal, hogy ez egyesülési formává alakult át, már nem utasítottak, hanem résztvevők voltunk. Bár felülről elrendelt egyesülés volt, mondjuk, ez is egy ilyen vonzó elképzelés volt nekünk 1968. január elsején, és hát mi itt a BHG-ban örültünk annak, hogy több szabadsággal, több cselekvési lehetőséggel fogunk rendelkezni. Hát azt is el kell mondani tárgyilagosan, hogy sorozathibákat is elkövettünk a mechanizmus jövődöbeli működésének a nem megfelelő felmérésében. Közte olyanokat is, amit mind-

maig nyögünk. Például akkor az induló áraknál a BHG véleményem szerint eltaktikázta magát, elsősorban a szocialista relációban. Mivel ott egy nagyon konzekvens árelv érvényesül, öt év világsi ármozgásának átlagával növelhetők csak az induló árak. Hát ugye mi nemcsak a KGST-árelvet, hanem a magunk által különféle meggondolásokból alacsonyra megállapított induló árakat is hibáztathatjuk, mint gazdasági bajaink egyik forrását. Ami egyébként odavezetett, hogy hiába örvendeztünk az új mechanizmusnak, az első hat vállalat közé kerültünk, amelynek a gyengeségét leleplezte az új mechanizmus működése. Kezdetben öt, aztán később egy hatodik vállalatot minősítettek olyanná, amelyekkel a kormány különleges figyelemmel kell foglalkozzon, hogy a vállalat gondját helyre tegye.

A Vörös Csillag esete volt a legismertebb, a traktorgyár azután – bár budapesti gyár volt – egy vidéki gyár, a győri Rába Magyar Vagon- és Gépgyár szervezetébe került be. Ilyen volt a Ganz Mávag, itt a kerületben a Hajtómű és Felvonógyár, az ötödikre nem emlékszem, és a hatodik mi lettünk. Az 1970-ig felívelő gazdasági fejlődésünk 1971–72-ben megállt, 1973-ban visszaesett. Akkor le is cserélték a teljes vállalati felső vezetést – hát én speciel akkor kerültem szakigazgatói beosztásba.

GYENES ANTAL, 1986: 1966-ban született meg a párthatározat, 1968-ban lett belőle állami határozat, nagy vita előzte meg még az elnevezést is. [...] Az új gazdasági mechanizmusnak feltétlenül híve voltam, de az én szemléletem is ugyanolyan korlátozott volt, mint azoké, akik ebben közreműködtek, nem láttuk még, hogy konkrétan mit kell csinálni. Ma már tudjuk, hogy kevesebb féket kellett volna beépíteni, bizonyos dolgokat másképp kellett volna, de ez nem írható senkinek a számlájára. Nyers Rezsőnek volt ebben hallatlan nagy szerepe. Nyers Rezsőt én rendkívül tisztetem, és azt kell mondanom, hogy akkor a Politikai Bizottságban tán az egyetlen ember volt, aki rendszeresen olvasott, művelődött, ilyen típusú politikuskunk nem nagyon volt, és azt hiszem, ma sincsen. [...]

A hetvenes években aztán bekövetkezett a reform megtorpanása, jött az ellenáramlat. Ennek Biszku Béla volt a vezéralakja. A reform már mutatott fel kezdeti eredményeket, de mutatkoztak persze negatív eredmények is, és adj uram isten, de mindjárt, azt hitték, hogy egy gazdasági reform majd rövidesen fordulatot hoz. Ez képtelenség. Főleg akkor, amikor még nem is tudták, én sem tudtam igazán, hogy tulajdonképpen milyen komplex dolgokat kell csinálni. Ma már sokkal többet tudnak. Ma már van egy olyan kitűnő közgazdász brancsunk, amelylyel nem rendelkezik egyetlen szocialista ország sem, ezek tudják, hogy mit kéne csinálni. Megtorpant a reform, balos ellentámadás történt, és ez katasztrofálissá vált. Nagyon érdekes, hogy a folyóiratokban a közgazdászok mindig visszatérnek arra, hogy megtorpant a reform, viszont mindig vannak politikai, kormányzati megnyilvánulások, amelyek arról szólnak, hogy az 1968-ban elindult reform

folytatódik, de nem mondják meg, hogy megrekedt, egyszerűen eltűnik ez a pár év. Ha a 68-as reform tovább megy, és a vezetők és a teoretikusok okosodnak, hogy hogyan kell továbbfejleszteni, Magyarország ma egy virágzó ország lenne. Az ellentámadásnak munkásvédő ideológiája is volt, felemelték a nagyüzemi munkások bérét, pedig nem igaz, hogy a munkások hajtogatták, hogy a parasztok jobban élnek, mint ők. Ezt csak kitalálták. Csak az ideológusok hivatkoztak a munkásokra. Sok munkásnak volt paraszti rokona, tudták, hogy azok mennyit dolgoznak. A jövedelememelés ésszerűtlen volt, a gazdasági reformot kellett volna továbbvinni, hogy megalapozottan emelkedjék a munkások reáljövedelme. Ez egy gesztus volt a munkások felé, akik ekkor megnyugodtak, a parasztok meg nem szóltak semmit. Nem igaz, hogy a munkások állandóan azt emlegették, hogy de jó a parasztnak. A nagyüzemi munkás az igazi munkás, ez volt az ideológia, az ipari szövetkezeti dolgozók másodrendűek. Teljes stupidításra mutat, hogy az állami gazdasági traktoros a munkásosztály, a mellette szántó téesztraktoros pedig a parasztosztály része.

1968 – PÁRIZS, PRÁGA

életemben először láttam, hogy egy államrend ellen fel lehet lázadni, és nem lőnek le • és ez megint a homlokunkra nyomta a Júdás-bélyeget • föllángol ismét a politikai érdeklődés • mindenki Dubček-nek drukolt • gazemberség bevonulni! • az esemény szükségszerűnek lett beállítva • a cseh 68-tól teljesen kiborult

KONCZ CSABA, 2001: 68 nagyon fontos dolog volt számomra. 1968. május elején érkeztem meg Párizsba, aznap, amikor a Sorbonne-t elfoglalták az egyetemisták. Belecséppentem 68 közepébe. Aznap emelték az első barikádokat a Sorbonne előtt. Én is építettem, Borovi Janóval, akit Pestről ismertem, jó barátom volt, nála laktam Párizsban. [...] Alapélmény volt számomra 68 Párizs, mert ebben nyakig benne voltam. 56-ban nem, mert akkor Sopronban voltam. Mindennap, miután felkelünk, kimentünk az utcára. Nagy tüntetések, félmillió ember. A Sorbonne-on az egyik nap Sartre tartott beszédet a nagy aulában. Én is ott szorongtam a tízezer ember között, nem érttem egy szót se belőle, mert akkor még nem tudtam franciául, ennek ellenére Sartre-ot élőben látni, már az élmény volt! A Sorbonne-nal szemben elfoglalt moziban éjjel-nappal Godard-filmeket játszottak, mert ő volt a legforradalmibb a franciák között. Ott filmeztek a barikádokon.

Az idő egyik részét a Sorbonne-on töltöttük, másik részét az utcán. Este otthon pedig Bachot hallgattuk. Én verseket írtam. Ezek a forradalom által befolyásolt versek. Ez a dolog nagyon felbolygatott. Életemben először láttam, hogy egy államrend ellen fel lehet lázadni, és nem lőnek le. Amikor Cohn-Bendit elment Angliába, mert meghívták egy tévéelőadásra, akkor nem engedték vissza a franciák, mert De Gaulle kitiltotta őt Franciaországból. Hatalmas manifesztáció, félmillió ember az utcán. Képzeld el, Párizsban félmillió francia azt üvölti, hogy ő német és zsidó. Szolidaritásként Cohn-Bendit mellett, aki német és zsidó származású volt, és ő indította el a francia forradalmat. Ott kezdődött, hogy nem engedték be többek között a lányokat a fiúkollégiumba vagy fordítva, és ez ellen kezdtek el lázadni. Cohn-Bendit barátnője a rektor lánya volt, és csak azért nem rúgták ki az egyetemről, mert a lány az apjánál megvédte őt. Ha kirúgták volna, akkor előbb visszament volna már Németországba. Nagy kár lett volna, mert lehet, hogy akkor a francia forradalom ki se tört volna. [...]

Amikor a *Magyar Műhely*-eseknek elmondtam, hogy én mindennap az utcán vagyok, egyből azt mondták, hogy hülye vagyok, elkapnak és kitoloncolnak. Ők úgy félték, hogy elbújtak, ki se mertek menni a házból. Ők úgy gondolták, mivel külföldi vagyok, jobban kéne vigyáznom. Nem félttem. Egyáltalán nem.

GÁSPÁR SÁNDOR, 1990: Rögtön kiderült, hogy véleménykülönbség van a magyar párt és a többiek között a csehszlovákiai 68-cal kapcsolatban. Mert voltak többoldalú tárgyalások, elő volt ez készítve. Kádár kint volt Moszkvában kétoldalú tárgyalásokon, és megmondta, hogy keressenek más megoldást, nem tartja jónak a bevonulást. De lényegében egyedül maradtunk evvel a véleményünkkel. Volt egy csúcstalálkozó a döntés előtt közvetlenül Bratislavában, ott mondta Zsukov elvtárs: „Azért félnek a magyarok, mert tudja Kádár, hogy ők kerülnek sorra.” Ez az embert leszerelte. Én sem tudtam mit mondani, nem is lett volna értelme. De tudták a szovjetek nagyon világosan, a lengyelek is tudták, a csehek is tudták, hogy mi a véleményünk. Dubček bízott is bennünk. Nem tudtuk érvényesíteni az akaratumkat. És ez megint a homlokunkra nyomta a Júdás-bélyeget.

VÁSÁRHELYI MIKLÓS, 1987: 1968 az a fordulópont, amikor Donáth Feriben hirtelen föllángol ismét a politikai érdeklődés. Akkor kezdődik az, hogy rendszeresen találkozzunk oly módon, hogy vasárnap délelőtt elmegyek hozzá a Dániel utcai lakásba, és utána elmegyünk sétálni, és csak politikáról beszélgetünk. Világeseeményekről, az itteni eseményekről.

HEGEDŰS B. ANDRÁS, 1985: 1968 fontos esztendő volt a világtörténelemben és az európai történelemben, nem volt fontos a magántörténelemben. Fantasztikusan drukoltunk, de a magam részéről nagyon mérsékelten voltam optimista. Emlékszem, hogy akkor már jóban voltam – KGST bilaterális kapcsolat alapján – egy prágai testvérintézet mérnökével, aki még jól emlékezett a polgári Csehszlovákiára, amikor a nagy kérdés Prágában Masaryk rehabilitálása volt. Én a Royal Szállóban, ahol lakott, azt magyaráztam neki németül, hogy „Kolléga úr, ne siessenek, a maguk dolgát nem lehet elég lassan csinálni. Minél lassabban csinálják, annál több a reményük.” Ebben sem lett igazam, mert lassan csinálták, sokkal lassabban, mint mi 56-ban, és a reményük semmi sem lehetett. Bukásuk után még borzasztóbb helyzetbe kerültek, mint mi voltunk. [...]

Egy-két fiatal kollégám, emlékszem, egy akkor fiatalon végzett közgazdász leányka, aki már nem is tudom, melyik helyről járt be hozzám, és érdeklődött a nézeteim iránt, súlyos szemrehányásokat tett nekem, hogy én a magam múltjával nem csatlakozom a nem tudom, mihez. De nem csatlakoztam semmihez, túl közel volt még az egész 56. És azt hiszem, ha lett volna mihez csatlakozni, mi akkor sem álltunk volna csatasorba.

68 egy szempontból nagyon tanulságos volt nekünk, 56 értékelése szempontjából. 68 azt bizonyította, hogy a párt, a Csehszlovák Kommunista Párt százszázalékgig irányítása alatt tartja a politikai fejleményeket, és semmi olyasmire nem kerül sor, amire Magyarországon valóban sor került – nem utolsósorban azért, mert levonták a konzekvenciákat 56-ból. Föl sem merült a Varsói Szerződésből

való kilépés, föl sem merült a pluralizmusnak olyan helyreállítása, mint ami Magyarországon megtörtént. Atrocitások nem voltak. A tömegmegmozdulásokat keretek közt tartották. [...] Tehát tényleg a rendszer keretein belül való általános liberalizálás után került sor arra a példátlan akcióra, amely augusztus 21-én volt, és ez valamelyest azt is mutatta, hogy tehattünk volna mi tizenkét évvel azt megelőzően bármit, a dolog lényege nem szegény Mező Imre tragikus halála volt, hanem a geopolitikai helyzet.

Ezzel együtt 1968. augusztus elején nagyon optimisták voltunk. Tihanyban nyaraltunk az újságíró-üdülőben. Nagyon kellemes társaság gyűlt össze. Megint egy furcsa eufóriája volt a magyar értelmiségnek, amikor mindenki mindenben egyetértett, és mindenki Dubčeknek drukkolt. Nem voltak szignifikáns különbségek párttagok és börtönből szabadult revizionista újságírók között. Haraszti Sándor, Déry Tibor és Rajk Lászlóné jelent meg időnként a stégen. Szép nyár volt, azt tudom.

CSATÁR IMRE, 1986: 1968 megmozgatta az embereket. Félték is, hogy ebből nagyobb ügy lesz, és rám nyomasztóan hatott. Politizáltam, eléggé nyíltszájú is voltam. Sok értelme nem volt persze. A cseh bevonuláshoz nagyon kiborultam, amit utólag meg is bántam, mert akkor még féltő volt, hogy ebből feljelentések lesznek. Mihályfi akkor már kedvelt, és ezért csitítgatott. Végül nem lett bajom belőle. A lapindítón azt mondtam többek előtt, hogy: „Gazemberség bevonulni! Ezt meg fogjuk bánni, ez egy intervenció!” Ilyen dolgokat mondtam, pontosan már nem emlékszem, de a lényege ez volt. [...]

Az esemény nem tetszett a népnek. Az senkinek sem tetszett. Emlékszem, pankráció folyt előzőleg a csehekkel, egy hosszú távú, kéthetes pankráció, amelyben részt vett Kádár is, a rábeszélésben. Lestük, hogy mi lesz, végül bevonulás lett. Ami egyáltalán nem tetszett senkinek. Érezték az emberek. Én ellenséges cselekedetnek tekintettem. Sokan úgy érezték, hogy rá fogunk fizetni, ezt még ránk fogják olvasni egyszer. Hát aztán minden csoda három napig tart. Ennek is vége lett. [...] Ezt mindenképpen intervenciónak tekintették sokan, én magam is, hogy független ország területére bevonulni azon a címen, hogy szövetség. Mindenki tudta, hogy miről van szó. Elnyomni a reformot, ami ott keletkezően volt, félelem attól, hogy ez átcsap a többi országra, és szó sem volt a cseheknél a magyarhoz hasonlatos fegyveres felkelésről. Az értelmiség támogatta a Dubček-féle reformpolitikát, mert a szar közepén voltak a csehek. És a cseh fejlődés nagyban segíthette volna az egész táboron belüli fejlődést.

FARAGÓ VILMOS, 1990: Arról, hogy az *Élet és Irodalom* az 1968-as katonai bevonulást hogyan pertraktálta az olvasóknak, annyit mondhatok, hogy viszonylagos eleganciával. Hiszen levél formájában, tehát mindenképp a szubjektív viták műfajá-

ban. Hát a legnagyobb bajban voltunk. Ha mi politikai hetilap vagyunk, akkor erre az eseményre a külvilág számára is reflektálnunk kell valahogyan. És ezt a mindenképpen kínos feladatot Garai Gábor oldotta meg – akkor ő már főszerkesztő-helyettes volt – azzal, hogy a lapban nyílt levelet írt Prágába általa is jól ismert íróknak, kvázi-íróbarátainak arról, hogy keserves napok, amiket mi most átélünk. Úgy látszik, hogy a szocializmus érdekeit még jó szándékúan se lehet kockáztatni azzal, hogy túlságosan messzire szaladunk. A katonai beavatkozást ezzel mint egy szükségszerű eseményt állította be az olvasó és a feltételezett prágai íróbarátok számára. Az esemény szükségszerűnek lett beállítva, de egyáltalán nem lelkesedve vagy nem hozsannázva, vagy nem örülve neki, hanem mint nagyon keservesen szükségszerű esemény. Ami pedig azt illeti, hogy belülről, a szerkesztőségben hogyan éltük át: voltunk annyira egységesek, noha sokfélék voltunk politikailag is, és ideológiailag is, hogy nem indult közöttünk vita – azok között, akik lelkes hívei lettek volna a bevonulásnak, és azok között, akik ellenzői lettek volna –, mert csak ellenzői voltak. Olyan szerencsétlen, olyan kétségbeejtő eseményként éltük át, amiben a legfőbb motívum az volt, hogy szinte katasztrófálisnak találtuk, hogy a magyar hadsereg másodszor vonul be Szlovákiába. És ezzel furcsa emlékei támadnak a szlovákiai szlovák és magyar lakosságnak arról, hogy mintha ezt egyszer már átélték volna.

Hát mindnyájan úgy fogtuk föl, hogy itt egy kényszerhelyzet támadt. Valahogy meg kellett ennek a helyzetnek felelnünk. És egy nagyon, nagyon viszonylagos tisztesség szerint feleltünk meg azzal, hogy még egyszer mondom, egy keserű hangú, nagyon személyes levélformában reflektáltunk arra, ami történt. Azzal, hogy ez bizony nagyon keserves dolog, hogy ez így történt. És azzal a reménnyel fejeződött be, hogy szükségszerű volt, de az idő majd csak meggyógyítja a sebeinket, és békesség támad az országban is, mármint Csehszlovákiában, és békesség támad a lelkeinkben is.

A lapnak ilyenfajta reagálásába, egyáltalán a reagálás kényszerébe az is belejárt, hogy előtte az újság tavasztól kezdve, 1968 tavaszától kezdve elhatározott híve volt a csehszlovákiai reformváltozásoknak. Ha úgy tetszik, az *Élet és Irodalom* dubčekista hetilap volt Magyarországon. Alig volt olyan száma, amelyikben el ne mondtuk volna az olvasóknak, hogy milyen vita zajlik Prágában, hogy mi történik Pozsonyban. [...] Mi magunk is elutaztunk. E. Fehér Pál többször elutazott Pozsonyba is, Prágába is. Volt egy írószövetségi delegáció 1968 májusában Prágában, én az *Élet és Irodalmat* képviseltem. Ott voltunk egy hétig. Egy mámoros Prágával találkoztunk. Az írószövetségnek nyitódott-csukódott a bejárati ajtaja, mert munkásdelegációk adták egymásnak a kilincset. Óriási viták zajlottak különböző nagytermekben és az utcákon. Már amikor megérkeztünk, ahogyan

a repülőtéren a vám- és az útlelvizsgálat fogadott bennünket. Érződött a szabadságnak egy különös mámore. És én akkor átéreztem abból az eufóriából valamit, amit 1956-ban magam is éreztem rövid ideig, amikor lelkes fiatalok fölraggattak egy teherautóra, és lobogó zászlókkal, énekelve mentünk valahová. Ezt az eufóriát, ezt a mámort éreztem azzal a bizonyossággal, azzal az érzéssel, hogy istenem, szegény lelkes prágaiak, meg fogják még inni ennek a levét. 1968 májusában lehetett tudni, mert mi már átestünk ezen a leckén, hogy ezt Moszkvában – ha ez a tendencia így folytatódik tovább – egy idő után nem fogják túrni, meg fogják akadályozni. Emlékeim szerint ezt mi ott egymás között meg is beszéltük. 1968 augusztusa után voltak retorziók, de ezek közvetlenül nem érintették se a szerkesztőség belső tagjait, se a szerzőgárdáját. Hát ezt, mint egy keserű pirulát, lenyeltük, és lenyelték azok is, akik a mi szerzőink voltak.

SZÉLL JENŐ, 1982: Mi még benn voltunk, amikor Tömpe Bandi hazajött. Váratlanul megjelent, és rövidesen a párt Adminisztratív Osztályának lett a vezetője. Ez az osztály a párt hierarchiájában és nómenklatúrájában minden rendű-rangú fegyveres testületet ellenőriz. Mi még benn voltunk, amikor azokat a híreket kaptuk, hogy itt a dauphin, Kádár vélhető és feltehető utódja. Hazatérése után a karrierje példátlanul ívelt felfele. Nagyon hamar az Adminisztratív Osztály élére került, és az volt a feladata, hogy nézzen utána a Rajk-ügynek és az összes törvénytelenységnek. Ezt ő bolshevikhoz nem illő következetességgel akarta megvalósítani, de miután lépten-nyomon leküzdhetetlen akadályokba ütközött, lemondott. Ekkor került ki Berlinbe. Az a benyomásom, hogy nemcsak követi és diplomáciai, hanem valami fontosabb közvetítő megbízatással is. A cseh 68-tól teljesen kiborult. Akkor jöttem rá – kettőnket összehasonlítva – arra az igazságra, hogy aki a legfogékonyabb fiatal éveiben vált a mozgalom tagjává, tehát akinek nincsenek korábbi ideáljai, ahova esetleg vissza tud lépni, az került igazán tragikus helyzetbe. Én huszonegy éves voltam, amikor kommunista lettem. Előzőleg az Ady, Jászi, Bartók által fémjelezhető nagy magyar progresszió anyatején nőttem fel, és ide volt visszalépési lehetőségem. Bandi már tizenhét éves korában kommunista volt, és neki nem volt hova visszalépni.

KULTÚRA

a kulturális hagyományok ápolása és megmentése • giccsek százsámra készültek • egy pillanat alatt kiebrudaltak bennünket a Jókai Klubból • az előadóesteknek fantasztikus nagy sikerük volt • művészként viszont lehetett létezni • afféle elszigetelt underground prózát műveltem • bizonyos feltűnést keltettek a képeim • ez virágkor volt, a kívülállók számára szinte teljesen észrevétlenül • kellenek nekünk ilyen filmek, elvtársak? • Kádár nagyon kevés magyar filmet látott • végül megtanultam televíziózni • engem Szirmai talált ki a Biszkuék bosszantására

KUKLAY ANTAL, 1990: A hatvanas évek elején Sárospatakon megindultak a katolikus templom ásatásai, sírkövek kerültek elő, a templom története érdekessé vált. Bejártam az ásatásokra, segítettem az ott dolgozóknak. Egyik barátommal, aki amatőr fotós volt, elkezdtük fényképezni a síremlékeket, és én megpróbáltam megfejteni a feliratokat. Ebből bontakozott ki az érdeklődésem a régészet, a művészettörténet, a történelem és az egyháztörténet iránt. Ez egy fogódzó volt, amivel elindultam, de azt láttam, hogy a régészeti munkát csak úgy csinálhatom, ha van elegendő időm. Akkor úgy fogalmaztam meg, hogy ezután csak annyi rabszolgamunkát végzek, amennyi saját fenntartásomhoz szükséges, hogy ne legyek a szüleim terhére, és igyekszem minél több időt szakítani arra, hogy tudományos munkát végezzek. Az volt a nagy élményem, hogy amikor ezekkel a tudományos problémákkal jelentkeztem Budapesten az egyetemen, a múzeumokban vagy a műemléki hivatalban, akkor magas rangú kutatók teljesen egyenrangú partnerként és messzemenő rokonszenvvel fogadtak. Ugyanakkor lent az üzemben az ember érezte a társadalmon kívüli létet, a kivetettséget. A tudományos munka számomra egy olyan rés volt, amelyen keresztül visszakerülhettem a társadalomba, és ami értelmet adott az életemnek abban az értelmetlen robotban. Úgy gondoltam, hogy ha van rá lehetőségem, ezt kéne csinálnom, ha papként nem működhetek. S akkor elszegődtem egy hónapra ásatási segédmunkásnak. Közben azt kértem a püspöktől, engedje meg, hogy a pataki római katolikus plébánia könyvtárát, annak levéltári anyagát – különös tekintettel a régészeti ásatásokra – rendezzem. Ő megengedte, és hogy ennek legyen egy formális kerete, kinevezett a plébánia könyvtárosának. Ehhez hozzájárult az Állami Egyházügyi Hivatal. [...] Akkor még nagyon kevés teológiai irodalomhoz juthattunk hozzá. Egyiknek ez a könyve volt meg, a másiknak az, akár a régi, akár a Nyugaton megjelent újabb könyvekből. Szükség volt arra, hogy legyen egy közösségi könyvtár a papság számára. Könyveket ajánlottam, könyvismertetéseket készítettem, és be is szereztem a könyveket, mert terjesztőként kapcsolatom volt a bolttal. Igyekeztem

élő irodalmat nyújtani a kollégáknak kölcsönzés vagy terjesztés formájában. Ha valakinek valamilyen kutatási területe volt, tudtam neki segíteni, vagy alapvető eligazítást adni. A tanítóképzősöknek is tudtam segíteni helytörténeti vonatkozásban, a múzeum munkatársainak és az ásatást végző régészeknek is, bekerültem tehát egy szellemi műhelybe. Miután a templomot helyreállították, felmerült az idegenforgalmi igény is az ásatások megtekintésére. Azt láttam, hogy az egyháznak abban a szerepében, amelyet a magyar művelődéstörténetben betöltött a szerzetesrendjein, az iskoláin, a tudós püspökein, a papjain, a műveltségi színvonalán, a társadalmi és kulturális tevékenységén keresztül, 1950 és 1975 között egy nagy szakadék támadt, és ezt a szakadékot át kellett hidalni. Láttam, hogy erre van igény. Amikor látogatókat vezettem – az érdeklődéstől függően tíz percig vagy másfél óráig –, megfigyelhettem, hogy a diákok, egyetemisták, irodalmárok, történészek milyen mohón hallgatják a történeti, művészettörténeti dolgokat. Szóval, először létrejött az egyházmegyei fiókkönyvtár, abból egy önálló egyházmegyei gyűjtemény, a Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, amit a Művelődésügyi Minisztérium 1968-ban hivatalosan jóváhagyott, és a mai napig is ebben a keretben működik. [...] Nagyon jelentősnek tartottam a magam meg az egyházmegye számára is, hogy az egyházüldöző kommunizmusban létrejöhetett egy terület – a kulturális hagyományok ápolása és megmentése –, ahol még a legmerevebb ateizmus is megegyezik az egyház célkitűzésével. Ez végig közös terület volt. Láttam egy olyan fix pontot, amelyből ki lehet bontakozni, értékeket megmenteni, megőrizni és terjeszteni. És ez meg is valósult.

KUCZKA PÉTER, 1988: Körbevittek a Képcsarnok üzleteiben. Hátravittek a raktárba. Teljesen olyan volt, mint egy dickensi vagy balzaci játék, hogy elől a bolt gyönyörű, hátul sötét, patkányjárta, szúette valami. Hátravittek a raktárba, ahol iszonyatos tömegű giccs volt. Az ismert változatok, hogy faluvége libákkal, szarvasbögés az őszi erdőben. Aztán voltak ezek az alakos ábrázolások: rabbi imádkozik, papok, barátok a pincében poharaznak. Mindegyikből tömegével ugyanaz, vászonra festve. Ami azért volt meglepő, mert a kulturális politika a hatvanas évek elején határozottan giccsellenes politikának mondta magát. Ugyanakkor ezek a giccsek százzszámra készültek, festők tömege gyártotta őket előre megadott minták alapján. Ebből éltek a festők, jó sokan, és ezeket százával adták el külföldre, ami teljesen suba alatt történt. A felszínen a Képcsarnok árulta a művészi alkotásokat, az élő magyar művészek művészi alkotásait – festményben, grafikában, szoborban, mindenben –, a hátsó fertályon pedig árulták a giccseket külföldre. A képmutatásnak egy érdekes in flagranti állapota volt ez, amin teljesen meglepődtem. Elkezdtem kérdezősködni. Ez volt egyébként az első és utolsó eset, hogy engem ebbe a giccsraktárba beengedtek. Fel voltam háborodva. Még illúzióim voltak,

hogy Magyarországon a művészeti életben nem csinálnak giccset. Aztán később rájöttem, hogy ez hozzátartozik.

LENGYEL BALÁZS, 1992: A hatvanas évek első felében lehetett, amikor Vas István kedveskedésből azt mondta, hogy összehoz bennünket Aczéllal. Ők, Pista és Szántó Piroska még a múltból jóban voltak Aczéllal – Aczél mentette meg a munkatáborban Pista életét –, olyan macskaóvatosságú jóban, s meghívtak bennünket Aczéllal együtt.

De volt a dolognak más kínos előzménye – direkt művészetpolitikai. Volt a budapesti XII. kerületi tanácsnak egy tanácstagja, egy kedves, okos tanárember és író. Azt hiszem, főleg ifjúsági könyveket írt a későbbiekben. Mint tanácstag, kulturális bizottságot szervezett a tanács részére. Állt pedig a bizottság a következőkből: a vezető Lux Alfréd, tanár és tanácstag, Mészöly Miklós, Nemes Nagy Ágnes, Somlyó György és Lengyel Balázs kulturális bizottsági tagok. A tanácsnak rendelkezésére állt a Szabadság-hegyen a Jókai Klub helyisége. Ezt a lehetőséget nem lehetett nem kihasználni. Szerveztünk tehát rendezvényeket a magunk módján. Óvatosságból előbb csak műfordítóestet rendeztünk. Íme, az 1964. január 23-i műfordítói est meghívója. Bevezetőt mond: Lengyel Balázs. Műveikből felolvasnak: Kálnoky László, Lator László, Nemes Nagy Ágnes, Rab Zsuzsa, Rónay György, Somlyó György. Műsoron: modern angol, amerikai, francia, olasz, spanyol és szovjet költők művei. Belépődíj: hat forint.

A névsor, sajnos, provokálnak bizonyult. Tudnivaló, hogy Aczél minden antológiát megnézett abból a szempontból, hogy megfelelően keverednek-e benne a nevek. Mi akkoriban minden fordításkötetben benne voltunk – abból éltünk abban az időben, bár kis példányszámban megjelentek a verseink is –, azt hittük, nem lesz baj a közös fellépésünkből. Tévedtünk. Úgy emlékszem, ez a fordítói est a második vagy a harmadik Jókai klubi estünk volt. Gyanítom, hogy az előző esten Vas István is, meg más akceptálható íróbarátunk is szerepelt. Olyan félvonalasak. Ide is, oda is könyvelhetők.

Világossá kell tennem a képtelen helyzetet, nemcsak világnézeti szempontból, hanem műfajok szerint is különböztek a dolgok. A legkönnyebben a költők kaptak publicitást. A költészet „tartalma”, konkrét ideológiai mondanivalója ködös, ha akarom, így is, ha akarom, úgy is értelmezhető, ha értelmezhető egyáltalán. Költőink, kivált a bonyolultabbak voltak a legszabadabbak – jelképeket, szabad asszociációkat alkalmaztak. [...] Aczél sokkal okosabb volt a híveinél, az őt gazsúlva körülálló pártos karrieristáknál. Velünk mindig nyájas, sőt olykor kedveskedve színészkedő volt – más dolog, hogy a hátunk mögött mit mondott –, híveivel, szolgálóival viszont olykor goromba. Ha az Írószövetség közgyűlésén beszélt, szellemi képessége kimagasló volt azokéhoz képest, akik írónak tartották

magukat. Ők gyakran unalmas közhelyeket, vonalasságokat mondtak, Aczél Babilont idézte – neki szabad volt –, magasabb ideológiai, szellemi légkört teremtett, annak ellenére, hogy többnyire csaknem mindenben ellenkeztek a gondolataink. Persze, mondjuk, Fekete Gyula vonalas népiességével vagy Darvassal és nyüzsgő epigonjaival – az epigonok epigonjaival – nem volt nagy kunszt versenyezni, főlébük kerekedni, jobb szellemi légkört teremteni. [...]

Aczél elnézte a pesszimizmusunkat is. Pedig a hatvanas években a *Tűz-táncosok*, Garai Gábor, Váci Mihály, Györe Imre, Nyerges András, Mezei András akkor – csak akkor – odatartoztak ehhez a csoporthoz, zengték a kádárista szép jövőt. De Aczél hagyta Kálnoky, Jékely, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes létérzetének pesszimizmusát, nyílt kétségbeesését, sőt Kálnokynak még József Attila-díjat is adott. Nagy László és Juhász Ferenc gomolyos létérzetét ugyan a *Népszabadság* szóvá tette, kritizálta, de mégis ők voltak a *költők* az én költőbarátaimmal szemben. Tehát verset írni nagyjából szabad volt. A próza már kínosabb ügy, jobban kiviláglik belőle az ideológia. Prózában nehezebb ügy igazat írni, hogy botrány ne legyen a dologból. [...]

Szóval 1964 elején irodalmi esteket csináltunk. Mint mondtam, némi óvatossággal, de azért nem elég óvatossággal. Mert híre ment a Jókai Klubnak, komoly híre. Csináltunk végül egy írói estet. Ott volt az én nemzedékem legjava és az idősebbek is. Vas István is például. Meghívtuk Garai Gábort is, ő az Írószövetség titkára volt akkor. Az előzmények, a hírverés következtében, hogy más irodalmat is lehet csinálni, dugig tele volt a terem. Ez ügy volt, mint néhány évvel korábban a Petőfi Kör. Csoóri is szerepelt egy olyan verssel, amely forradalmi volt. (Kardos György, a Magvető igazgatója ki is hagyatta Csoóri kötetéből.) Ott volt a közönség között Tamási Áron, Grandpierre Emil, ott voltak a szimatolók, feljelentők. Ott volt Kardos György is. Garai azzal kezdte: „Tudom, hogy ennek az estének én vagyok a vörös fügefalevele, hát azért is kommunista verset mondok.” És mondta. De akkor már mondhatott bármit. Aczél rádörgött a XII. kerületi tanácsra, egy pillanat alatt kiebrudaltak bennünket a Jókai Klubból. Be sem tehetük többé a lábunkat. Jó, hogy a szerencsétlen adminisztrátort nem bocsátották el. Lux Alfréd tanácsstagsága megszűnt. A kulturális bizottságot feloszlatták. Ezután nemsokára talákoztunk mi Vas István meghívására Aczéllal.

Fura helyzet volt. Idegfeszítő Vasék számára is, de az ellenségesség látszata nélkül. Aczél nyájaskodott, s mint később is gyakran láttam, színészkedett, mintha közös platformon állnánk. Amikor a feszültségünk fölengedett, megkérdeztem tőle: „Mondja, Aczél elvtárs – akkor még jó darabig magázódtunk –, miért tartja politikailag olyan fontosnak az irodalmat? Elvégre értem én, hogy nem tűrhető el, ha azt mondják, hogy a téész rosszul működik, a párttitkár sikkaszt, a funkció-

náriusok hazudnak satöbbi, de hogy az írók bánatosak, rossz a közérzetük, fáj a hasuk, miért olyan nagy baj, ha ilyesmit elmondanak?” Rá akartam térni a Jókai Klubra. Nem hagyta. Elütötte a kérdést, mintha fel sem tettem volna. A Jókai Klub ügye benne volt a levegőben, azt kellett volna valahogy tovább firtatni, de nem ment.

MENSÁROS LÁSZLÓ, 1991: A hatvanas évek közepén kezdődött a nagy filmezési, tévézési korszak. Volt, aki bírta fizikailag, de szörnyűség volt, hogy az ember reggeltől estig dolgozott, s erre a színház egyáltalán nem volt figyelemmel, mert az egy munkahely volt. Pedig tévé, szinkron, rádió, színház, ennek együtt kellett volna egy munkahelynek lennie, és ezt úgy kellett volna megoldani, hogy mind a négyet nyolc óra alatt megcsinálni, nem pedig hogy külön munkahelynek számítsa a szinkron, a rádió, a film, még ha többet fizetnek is. Fizettek volna egy nagyobb összeget egyben, és akkor az ember hol ezt csinálja, hol azt. [...] Ebben az ember felőrlődött. Láta a szervezetlenséget, a visszaélést, hogy este fél hétig forgatott, úgy vitték a színházba, beesett, és akkor Ádám Ottó úgy viselkedett, mintha ő tartott volna el minket, mintha ő fizetett volna nem tudom, mennyi gázsit. Egyáltalán nem volt tekintettel arra, hogy pénzt kell keresnünk. És nem volt tekintettel arra, hogy fáradtan megyünk, és hogy miért vállaljuk egyáltalán. Ez Aczéltól kiinduló dolog volt, ez a színészgyűlölete vagy irigysége, hogy ő nem lett színész, és a nép felé, hogy a színészek ne keressenek sokat. Úgyhogy amit elképzeltem, egyáltalán nem jött be. Nem olyan lett ez a pálya. Eldurvult, közönséges lett. Hiába, azért minden pályának kell lenni valami formájának, valami stílusának. A régieknek volt egy stílusuk, magatartásuk. Olyan semmilyen színésznők és semmilyen színészek kezdtek lenni.

Az előadóesteknek fantasztikus nagy sikerük volt, de a színház ezt nem vette be. Ruttkai Ottó a Madách Kamarában két alkalommal csinálta, zsúfolásig volt. Akkor még az Egyetemi Színpadon ment, és Ádám Ottó teljesen úgy kezelte, mint egy haknit, sőt még rossz néven is vette. Kezdték vidékre hívni, másnap próbám volt, és mindenfajta szerepet el kellett játszanom olyasmiben, amit más is eljátszhatott volna, ahelyett, hogy engedték volna, hogy az előadást kifusson. Hogy észrevette volna egy olyan állítólagos színházi szakember, mint Ádám Ottó, hogy ez a *Huszadik század* a levegőben lóg, mint fontos ügy. Rossz néven vette, hakninak, pénzkeresetnek tartotta. Akkor még csak ezer forintot kaptam egy előadásért. Utazások, tortúrák, fáradtság, minden az égvilágon, és semmit nem tudtam emiatt aztán megoldani. Ha beveszik éjszakai előadásba, mint Hofit, mert Hofit ugye meg tudták oldani. Akkor éreztem, hogy Ádám Ottónál én egy nulla vagyok, valami miatt nem csíp, nem szeret engem. Akkor kellett volna elmenni, de nem nagyon mertem mozogni. Kényelemből, félelemből maradtam.

Surányi Ibi kért fel, hogy az Egyetemi Színpadon mondjak XX. századi verseket. Akkor éppen beszűrődésem volt, azt kell mondanom, hogy szerencsémre, mert emiatt nem dolgoztam mellékesen, hanem kint voltam a kórházban, és csak előadásokra jártam be, rengeteg időm volt. Ezt nem tudtam volna sem összeállítani, sem megtanulni, ha ugyanúgy dolgoztam volna, mint általában. Ez a kezdet kezdetén volt. Ugye, 1964-ben jöttem fel Szolnokról, és rögtön kiderült ez a beszűrődés. Egy évig voltam kint a János Kórház Tüdőszanatóriumában. Ott jutott az eszembe fekvés közben, hogy ezt nem úgy fogom csinálni, hogy versek lesznek egymás mellett, hanem a XX. századról csinálók egy portrét. Volt rá időm, elkezdtem keresgélni, egyik ötlet szülte a másikat. Érdekes, ha az ember rááll egy sínre, akkor majdnem magától jönnek a dolgok.

Valahogy ráéreztem. Azt akartam, hogy a háborúk alatt elsötétedjen a szín, és vöröses fény illusztrálja még plusz a háborút, ahhoz pedig erős világítás kell előtte, ami úgy érvényesül, ha fekete a körfüggöny, és fekete a pult. Én is fekete ruhában voltam, akkor jobban kijön az, ami a leglényegesebb egy ilyen előadóesten, a kéz és az arc. [...]

Rettenetesen meglepett a nagy siker, el sem tudom mondani. Azt hiszem, összesen három előadást terveztek, és abban sem voltam biztos, hogy a három előadást megérvük. Álmomban nem gondoltam volna akkora érdeklődésre. Nem hiszem, hogy Magyarországon lenne olyan hely, ahol nem voltam. Rengeteg helyen voltam, és mindenhol jó volt a fogadtatás. Még ha kevesen voltak, akkor is. Mindenütt. Volt olyan hely, ahol nyolcan voltak, egy vidéki eszpresszóban. Az első pillanatban az volt az érzésem, hogy el kell menni, nincs értelme megtartani, de végül hát gondoltam, miért büntessem azt a nyolc embert. Megkértem, hogy üljenek közelebb. Tulajdonképpen mindenütt nagyon nagy sikerem volt. Az számomra valóban elképesztő volt, szinte hihetetlen és érthetetlen. És hát az volt a színházi életem legkiemelkedőbb része.

KONCZ CSABA, 2001: Pesten jártam műszaki egyetemre egy darabig, aztán jelentkeztem a Filmművészeti Főiskolára. Ezerkétszázán jelentkeztünk, ötvenen jutottunk be a döntőbe, és egy év után huszonöt embert vettek föl. Engem persze nem. Ez alatt az egy év alatt forgatókönyveket írtunk, fotóztunk, és mindenki csinált egy öt-hat perces kisfilmet a főiskola gépén meg anyagán. Én a horizontális és a vertikális mozgásokat körmozgássá szintetizáltam, egy régi nyomdagépről egész közeli, öt-tíz centis felvételeket csináltam. Egy mozgó képzőművészeti alkotás volt. Úgy rúgtak ki, hogy a lábam se érte a földet. Amikor levetítették a filmet, Keleti Márton megkérdezte: „Koncz elvtárs, ez meg mi volt?” Próbáltam neki elmagyarázni, de Keleti „elvtársnak” magyarázhatott az ember bármit, neki nem tetszett. Akkoriban még a szocialista realizmus dühöngött Magyarországon, és az én fil-

mem végül is absztrakt film volt, Ligeti-zenével. Végh Laci vágta össze hozzá a zenét. Végh László nagyon fontos figura volt a hatvanas években Budapesten. Tehát nem vettek föl, és elkezdtem fotózással foglalkozni. [...]

Állandóan filmeket néztünk. Mindenhova be tudtunk menni, olyan helyre is, ahol a filmeket vették át. Emlékszem a *Tavalý Marienbadban*ra Alain Resnais-tól. Fél órával előbb odamentem, és besurrantam abba a terembe, ahol csak meghívottak lehettek. Elbújtam a függöny mögött, és amikor elkezdték a filmet, előjöttem. Akkoriban ez a film életem egyik legnagyobb élménye volt! Kijöttem, és sugároztam az örömtől: ez igen, ezért érdemes élni, hogy az embernek ilyen élményben legyen része, mint ez a film! A többiek meg mondták, hogy igen, nem volt rossz film. Mondom, hogy hülyék vagytok, hát hogy lehet ezt a filmet így kezelni, hát ez nem egy film volt, ilyen még nem volt. Miután ezt láttam, más ember lettem! Mondták, hogy jó, és húzogatták a vállukat. [...] Először találkoztam olyan filmmel, amelyik messze elment a realitás mögé. Mindig azt mondom, hogy a dolgokról van egy képünk, amit úgy hívunk, hogy realitás, ami úgy néz ki, vagy úgy „szaglik”, vagy úgy hallatszik, és e mögött van az igazság, ami nem szükségképpen látható, hallható vagy érezhető, de észlelhető talán valahol. A film felidézte bennem ezt a problematikát. [...]

A műszaki egyetemen volt egy filmklub, oda is jártunk – három filmklubba jártunk egyszerre –, az összes nagy klasszikust láttuk akkoriban. De nem is annyira a klasszikusok, hanem inkább a franciák meg a lengyelek voltak rám nagy hatással. Végül is a képzőművészet és a film hatására kezdtem el fotózni. [...] Engem a riportfotó egyáltalán nem érdekelt. Akkoriban mi mind művészek voltunk – ezt ironikusan mondom –, és a művészet volt a non plus ultrája a világnak. Csak itt láttunk lehetőséget arra, hogy meg tudjuk valósítani magunkat. Minden más helyzetben te csak egy alkalmazott voltál, a társadalomnak egy része, tele mindenféle kötelességgel, művészként viszont lehetett létezni a hatvanas években Magyarországon. Ugyan nem volt mit enned, de nem zavartak abban a létedben, legfeljebb mint festő nem állíhattál ki. Festő nyilvános helyen csak akkor állíthatott ki, ha lezsűriztette valahol az anyagát, a fotóra viszont ez nem vonatkozott. Ez egy olyan lyuk volt, amit kijátszottunk. Állandóan kiállítottunk, egymás után csináltuk a kiállításokat, amelyek elég nagy port vertek fel, de nem tudtak belekötni, mert nem volt zsűrikényszer, meg elég ügyesen lavíroztunk. 1965-ben vagy 1966-ban a Petőfi Sándor utcában az Építők Műszaki Klubjában Pogány Frigyes építészprofesszor nyitotta meg a kiállításunkat. Ez nagy név volt annak idején, ő megnyithatta, nem szólhattak miatta. Ott hárman állítottunk ki, Koncz, Lőrinczy meg Nagy Zoli, aztán 1967-ben Kecskeméten vagy Debrecenben, nem emlékszem pontosan. [...]

Nekem nem volt laboratóriumom, lakásom se volt. Egyébként fényképezőgépem sem volt, évekig kölcsöngéppel dolgoztam. Ismertem az építészeket, és ők beprotezsáltak a Bercsényi utcai kollégiumba, ahol volt laboratórium. Ott nagyítottam a képeimet. Egyszer elkezdtünk beszélgetni, ha már ott nagyítok, csinálhatnék egy kiállítást a kultúrteremben. Erre a kiállításra eljött Kassák Lajos. Felhívtam telefonon. Először nem nagyon akart eljönni, mert nem ismert – honnan ismert volna –, aztán mégis eljött. [...]

Először cigányokat fényképeztem. A cigánysorozattal nyertem egy díjat a Magyar Fotóművészek Szövetségénél. Aztán többször leközölték mindenféle újságokban, Lengyelországban, Csehszlovákiában. Ha utaztam, mindig vittem magammal a fotókat, és részben ebből éltem. Útközben bementem egy-egy újsághoz, és mondtam, hogy Pestről vagyok, egyetemista, fotózok, és megmutattam a képeket. Lehoztak egy fotót, rólam egy kis sztorit, és mindig adtak egy kis pénzt. Ebből tudtam finanszírozni a lengyel utat meg a cseh utat. A lengyel utak nagyon fontosak voltak. A hatvanas években Lengyelország volt az első nyitás. Lengyelország akkoriban a szabadság országa volt. Minden évben mentem, ki nem hagytam volna. Ott is csináltam kis kiállításokat, Varsóban is, Krakóban is.

Az biztos, hogy nemkívánatosak és gyanúsak voltunk. Azt tudtuk, hogy minket figyelnek, de nem úgy, mint később, amikor Konrádék a szamizdatokat csinálták. Ők már politikailag komolyan belekeveredtek ezekben az ügyekben. Mi 1967-ig nagyon a művészetekre koncentráltunk, és úgy éreztük, hogy semmiféle elismerést nem kapunk. Nem vettek fel a Fotóművészek Szövetségébe. Máig sem szóltak, hogy lépjek be, vagy hogy fölvennének a szövetségbe, ugyanakkor a cikkekben vagy a könyvekben úgy írják, hogy én vagyok az egyik úttörője a modern magyar fotóművészetnek, de végül is semmi közöm hozzájuk. Akkor se volt, és most sincs. Nyilván nemkívánatos személy voltam.

Hogy absztrakt, dekadens, nyugati, üres formalizmus, ez itt nem aktuális. A kapitalizmusban aktuális, a szocializmusban nem. Ez nem szocialista realizmus. Ezek a klisék, amiket akkoriban mondtak. Ezek a cikkek nagyon hasznosak voltak, mert minden ilyen támadás tömegeket vonzott a kiállításra. Tehát akik ezeket a cikkeket olvasták, jöttek megnézni a kiállításokat. Egy ilyen kritika jobb reklám volt akkoriban, mint egy dicsérő kritika, mert tudni lehetett, hogy itt valami új, más történik. Emlékszem, Jancsó is jött az egész gárdájával a Petőfi Sándor utcai kiállításra. Neki volt egy köre, akiknek ő a tanítómester volt, nem a főiskolán persze, hanem otthon, a lakásában, vagy nem tudom, hol. Elhozta az egész társaságát. Ezen a kiállításon akkoriban komoly „mennyiségű” ember fordult meg. Nem engedélyezték a plakátunkat. Olyan plakáthoz viszont, amin nem volt kép, nem kellett engedély. Akkor csináltunk egy olyan plakátot, amin ott

volt a három név, a kiállítás helye, ideje. Lexiből – Lisziák Elek, aki később rajz-filmes lett – csináltunk egy szendvicsembert, és lement az utcára szendvicsemberként. Rögtön az első rendőr letartóztatta, és bevitték egy kapu alá, hogy mit csinál? Mondta, hogy a barátaim csinálnak egy kiállítást, és lejöttem így az utcára. Hogy képzeled ezt, hogy így lejön az utcára? Képzeld el, hogy lefényképezi magát egy nyugati fotós, kicseréli a szöveget, és ráírja, hogy le az oroszokkal vagy le a kommunizmussal, vagy ilyesmit. Ezt megcsinálhatták volna például Bécsben is, hogy kimennek az utcára, lefényképeznek valakit egy ilyennek, és azt mondják, hogy Pesten történt. Ez egy nevetséges dolog volt, de őt komolyan megfenyegették, és le kellett vennie a plakátot. [...]

Hevesy Iván erről a hármas kiállításról írt, ha jól emlékszem, kicsit inkább a félfiguratív képeket emelte ki tőlem. Viszont Pernecky Géza teljesen nyitott volt az absztrakt irányába. Ő gyűjtötte a képeimet. Nagyon fontos volt Pernecky, ezt nem győzőm hangsúlyozni. Például ha éhes voltam és nem volt mit ennem, vagy nem volt pénzem filmre, akkor megmutattam az új képeimet Perneckynek, és ő mindig megvásárolt három-négy képet, annyi pénzért, hogy meg tudtam ebédelni. Tehát a lehetőségeihez képest ő nagyon támogatott engem. Ő kimondottan az én fotóimat szerette. Azt hiszem, Hevesynek jobban tetszettek Nagy Zoli fotói. Zoli jóval figuratívabb volt, mint mi. Ő volt a legfiguratívabb hármunk közül. Neki is egy új képi látásmódja volt. Egészen más képeket csinált, mint az úgynevezett hivatalos fotográfia, de az ő képei fotóbbak voltak, mint az enyéme. Ő nem a képzőművészettől jött, hanem tényleg a fotóból jött.

UNGVÁRY RUDOLF, 1988: 1958-tól kezdve megint elkezdtem prózát írni, amit tulajdonképpen akkor hagytam abba, amikor Miskolcra kerültem, mintegy kitörölte belőlem a műszaki egyetem. 1958 és 1962 között afféle elszigetelt underground prózát műveltem, amelyet néhány magánlakásban adtunk időnként elő, elsősorban Petri-Galla Pálnál, hangjátékokkal fűszerezve. Azt hiszem, hogy rajtam kívül még volt abban az időszakban néhány ilyen underground, önjáró, egyszemélyű művész, de ezek soha nem találtak igazán egymásra, és gyakorlatilag semmi dokumentum nem maradt ebből az időszakból. Egyetlenegy reflexió jelent meg az enyémen kívül erre az időszakra, erre az irodalmi underground időszakra a *Mozgó Világban*, nem tudok mást. Olyan ez, mint egy félhalott Magyarország nyomá, amely szinte nyomtalanul rejlik ott az ötvenes, hatvanas évek történelmében. Az a gyenge szembeszegülés, amit egyáltalán ki mertünk nyilvánítani, a hatvanas évek közepére-végére, elsősorban 1968 felé ugyan fölerősödött, de az én nemzedékem addigra már betöltötte a harmincadik életévét, illetve az egy nemzedékkel fiatalabb társaság, az akkori húszévesek 1956-ban még gyerekek voltak, az egy más nemzedék volt. Ennek következtében az a produkció, amit mi műveltünk

a művészetben, az underground művészetben, a nem részt vevő, nem parírozó művészetben, az rettenetesen vékony hangú volt, rendkívül elszigetelt, a magánélet környezetében zajlott le, és ennek következtében pillanatnyilag szinte nyomtalan. Akik akkoriban egyáltalán próbálkoztak valamivel, nem a hivatalos irodalmon, művészetben keresztül csinálták.

KARÁTSZON GÁBOR, 1992: A hatvanas évek közepén Keserüékkel egy társaságban voltunk. Bencsik, Keserü Ilona akkori barátja kezdte a Fiala Képzőművészek Stúdióját szervezni. Az első és a második kiállítás, ahová engem meghívtak, elég nevezetesen sikerült, bizonyos feltűnést keltettek a képeim. Nagyméretűek voltak, és tájszerűen ábrázoltak gondolati konstrukciókat. Mindegyiken hónapokon vagy akár fél éven keresztül dolgoztam. S. Nagy Katalin szerint valami vezető elvtárs azt mondta volna a képeim láttán, hogy én sokkal veszélyesebb vagyok, mint bárki más az avantgárdban. Tény, hogy a munkáimról elismert művészettörténeti kritikusok tollából addigra megjelent néhány dicsérő, abszolút elismerő kritika. S az is tény, hogy ez után az időpont után, mintha egy nagy ollóval vágták volna el, soha többé rólam egy jó szót le nem írtak. Sokáig még rossz szót se. Egyszerre csak hidegség vett körül, egy fal. Ugyanakkor egy második avantgárd hullám jött be az országba, amivel nem igazán rokonszenveztem, és fokozatosan az első avantgárdtól vagy a modernitástól is elhúzódtam, és a saját dolgaimmel kezdtem foglalkozni. Ez is szerepet játszhatott abban, hogy a kritikusok ejtettek engem. De ezt nem lehet megállapítani. Teljesen elhinni, hogy a mellőztetésem azért van, mert egy elvtárs kihirdette, hogy nekem kampec – ebbe azért nem éltem bele magam. Az üldözési mánia borzasztó dolog.

SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY, 2003: A hatvanas évek vége és a hetvenes évek első fele – nem tudom, hogy mennyire van benne a köztudatban – a magyar kultúrának egy virágkora volt. Elsősorban a zenei és képzőművészeti kultúrának, de nem kevésbé az irodalminak is. Ebben az időben én rendszeresen részt vettem mindenféle rendezvényeken. Elsősorban az Andrassy úton, a Fiala Művészek Klubjában. Beke László szervezte ezeket, és ott az új magyar képzőművészet minden értékes szereplője föllépett, bemutatta a műveit. Erdély Miklós volt az egyik főszereplő. Vitákat és kiállításokat is rendeztek. Akkor egy átmeneti rendelkezés szerint három napnál nem hosszabb kiállítást engedély nélkül lehetett tartani. Na, erre különböző Budapest környéki kultúrházakban nagyszerű művészek, akiket egyébként nem engedtek szóhoz jutni, tartottak mindenféle kiállításokat. Mindenható elmentünk. Akkor alakult az Új Zenei Stúdió, amelyik számomra teljesen új zenét mutatott be. Kurtág volt az egyik tagja, Eötvös Péter, aki most külföldön van, szintén részt vett benne, Jeney, Vidovszky, aki most Pécsen van, és Sárosi, Dukay meg Wilhelm András. Ők voltak a fő tagjai. Hangversenyeket ren-

dezték, ahol saját maguk adták elő a műveiket. Kocsis Zoltán volt még állandó előadó. Ez az új magyar zenének is nagy korszaka volt. Innen nőttek ki azután azok a zeneszerzők – Kurtág és Eötvös elsősorban, de Jeney is –, akik nemzetközileg ma is az élvonalban vannak. A képzőművészetben is egészen ragyogó korszak volt ez. A hetvenes évek végére megszűnt, akkor kezdtek megint szigorúbbak lenni. [...] Két év múlva Bekét leváltották, és a Fiala Művészek Klubjában bevezették azt, hogy csak tagok vehetnek részt a programokon. Ez azonban nekem nem jelentett akadályt, mert kaptam tagsági könyvet, tiszteletbeli tag lettem. Úgyhogy tovább is folytak ezek a dolgok, bár egyre nehezebben. Rendszeresen eljártunk stúdiókba is, műtermekbe, a fiatal zenészek pedig megkapták a Rottenbiller utcában a KISZ-nek valamilyen kultúrtermét, ott próbálhattak, ott rendezték az előadásait is, havonta egy koncertet. Később kiszorultak innen, és valahová Óbudára, a San Marco utcába mentek. Tehát ez virágkor volt, a kívülálló számára szinte teljesen észrevétlenül. Biztos, hogy Aczél tudott erről – hiszen mindenről tudott –, de úgy csinált, mintha nem tudna róla. Na, aztán ennek véget vetettek. Elvették a helyet az Új Zenei Stúdiótól, mondván, hogy rájuk nincs szükség. A Fiala Művészek Klubját betiltották. A művészek azért dolgoztak tovább. Ez egy generáció volt, amelyet a képzőművészetben Kondor Béla indított el, szinte mindenki a Kondor művészetéből nőtt ki ebben a generációban. Az akciók vezetője elsősorban Erdély Miklós volt. A filmjei is nagyszerűek, a tisztaeszlári, a Solymosi Eszter-film vagy a *Hajnali kivégzés*. Minimális eszközzel készültek. Ez a virágkor volt, amikor egyre inkább úgy éreztem – és ez elég fontos dolog –, hogy nem lehet klasszika-archeológiát úgy csinálni, hogy az ember egyúttal ne éljen benne a saját korának a művészetében. Ami lényegében már Nietzsche követelménye volt, csak egy kicsit későn ért meg a gyakorlatban. Attól kezdve én együtt láttam ezt a két problémát, az ókori és a kortárs kultúráét, amiből nem tudom, hogy túl sok látszott-e meg a műveimben, mindenesetre egy munkám teljesen ennek köszönhető, a hamisítványokról írt kis könyvem, és az is biztos, hogy ez a légkör nagy hatással volt a Szépművészeti Múzeum antik kiállításának 1969-es átrendezésére.

GAÁL ISTVÁN, 2003: Olaszországból hazatérve azt mondtam, ha egy mód van rá, szeretnék megfürödni egy kicsikét a magyar valóságban, mert már jobban ismerem Toscanát meg Umbriát, mint a Nyírséget vagy Csongrádot, ezért a *Híradó*hoz kértem magam. Az egyik nap mondjuk, a Nyírmadai Állami Gazdaságban csináltunk felvételt, másnap pedig elmentünk a szombathelyi Ízisz-templomot föltérképezni. Amellett, hogy hasznot hajtottam, rengeteget láttam, ismeretekre tettem szert, emberekkel találkoztam. Akkor Sára Sándorral elhatároztuk, hogy megcsináljuk az *Oda-visszát*, ezt a feketevonatos filmet, amit érdekes módon nemigen

emlegetnek, mint első feketevonatos filmet, pedig ez az. 1962-ben csináltuk, 1963-ban lett bemutatva. [...] Amikor a film készen volt, a II-es telep állománya két pártra oszlott. A fele azt mondta, hogy na, végre jött két vagány kölyök, vége a benyalós dokufilmeknek. A másik tábor pedig: „Kellenek nekünk ilyen filmek, elvtársak?” Nem is kaptunk művészeti prémiumot. Közben már dolgoztunk a *Cigányokon*, ami Európában az első cigányfilm volt. Azt meg a Bartók mozi műsoráról vették le. Egyszer csak egészen érdekes módon a következő évben, 1963-ban megnyertük a Miskolci Rövidfilm Fesztiválnak a nagydíját, én megkaptam a legjobb operatőr díját a *Cigányok*ért. Szóval tulajdonképpen egy teljes döbbenettel néztünk egymásra Sárával, hogy mi történt? A lényege ennek a pálfordulásnak, hogy akkor jött be az Aczélnak az a nagyon ravasz, de nagyon okos elképzelése, hogy igyekezett egyre inkább ilyen filmekkel mint hivatkozási alapokkal erősíteni az új kormány kultúrpolitikáját. Valamit mindig kiengedtek Nyugatra. Nekem Aczél sose tiltotta be az útlevelemet, mert tudta, hogy én ebbe a fészekbe nem csinállok bele. Másrészt pedig, hogy hát tessék, Gaál is kiment, ott van a filmjével együtt. Tehát mi estünk bele ebbe a váltóáramba, gondolhatod, mert hát ott voltunk lent, amikor megvonták a prémiumot, és hirtelen megkapjuk a nagydíjat a Miskolci Rövidfilm Fesztiválon. Tehát ilyen furcsa kultúrszaunában voltunk, ennek voltunk a „tárgyai”.

1963 augusztusában, pont a harmincadik születésnapomon kezdtük el a *Sodrásban* forgatását, ami megint egy gyomorszorító helyzet volt, mert különböző erők nem akarták, hogy a Balázs Béla Stúdióból én induljak először játékfilmmel. Egy hónapot csúszott a forgatókönyvem elfogadása. Július 7-én kaptam meg rá a pecsétet. [...] A *Sodrásban* fogadtatása elementáris volt. Nagy berobbanás volt tulajdonképpen, mert más képekben beszéltünk, mint az előző filmek. 1963 decemberében itt volt Henri Langlois, megnézte a filmet, és arra igyekezett rávenni a magyar szerveket, hogy küldjék ki a velencei fesztiválra. Nem küldték. Karlovy Varyba küldték, hogy megakadályozzák nemcsak azt a lehetőséget, hogy az ember az első filmjével dobbantson, hanem azt is, hogy esetleg kint is kapjon ajánlatot vagy lehetőséget. Ez megismétlődött a *Holt vidék*kel is, amikor megfelelő elvtársak a következőképpen győzték meg a szemellenzős kádereket, akik döntöttek: „Eltársak, nekünk a legjobb filmjeinkkel nem a kapitalista filmfesztiválok kell segítenünk, hanem a szocialistákat.” Miután én akkor sem tartoztam semmiféle társaságba, de mindenképpen arról volt szó, hogy ez a film egyfajta szemléletet képviselt – Karlovy Varyba vele! Mert az egy szocialista filmfesztivál, magyarul: nem olyan fontos, mint egy nyugati. Ugyanakkor egy hipokrita banda volt, ahol csak lehetett, a saját embereinek a filmjeit nyomta kifelé, Velencébe vagy a cannes-i fesztiválra. [...]

A velencei filmfesztivál dokumentum-szekciójában a különdíjat nyerte meg a *Krónika* című film 1968-ban. Az alapja egy újsághír, amit a krónikából, a napi eseményekből lehetett kipécézni. Egy idős asszonyhoz – miután boszorkánynak vélték, mert egy macska befutott a kapuja alatt – berontottak, és kizavarták a házából. Csak az ablakon keresztül tudott kiugrani a bántalmazás elől, és kifecamodott a bokája. Ennyi volt. Felkeltette az érdeklődésemet, hogy a fővárostól negyvenkét kilométerre történik egy ilyen eset 1968-ban. Megkerestem Morvay Juditot, aki kiváló néprajzos volt. [...] Judit nagyon szívesen rendelkezésemre állt, és megkerestük az ő adatközlőit. Sokat találtunk a Nyírségben, akik ráadásul még csodálatos nyelvezettel beszéltek magyarul. Volt egy bácsi, aki azt mondta, hogy tulajdonképpen az ilyen látó emberek, az ilyen sámánszerű, boszorkányszerű emberek addig nem tudtak meghalni, míg át nem adták a képességüket valakinek, és akkor idézte: „Megfogta az ő kezét, szorongatta, és a könyű csak úgy hõmbörgött a két orcáján.” Hát ez valami fantasztikusan szép mondat. Ilyenekre leltem, miközben terepszemlén voltunk.

Miután visszajöttünk, elkezdtem összeállítani a forgatókönyvet, és úgy határoztam, hogy ennél én leszek az operatőr. [...] A *Krónika* az emberi ostobaság lenyomata. 1968-ban, amikor már televízió is volt, iskolarendszer és minden egyéb. Azok az emberek, akik itt vallanak, legalább nyolc általánost elvégeztek. 1968-ban készítettem, következőképpen a címe *Krónika '68* volt. Letöröltették velem a '68-at. A dokumentumfilm-stúdiónak a helyettes vezetője. Tetszik érteni? Hogy ködösítés legyen, hogy ne tudjuk, mikor készült, hogy ez esetleg a harmincas évekre jellemző. Nem. Ezt a filmet a szocializmus építésének ikstedik esztendejében csináltam, 1968-ban. Nem engedték a dátumot rögzíteni. Le kellett vennem. És tudtam azt, ha nem veszem le, ugrik a film. [...]

Állandóan vágytam vissza a második hazámba, Olaszországba, meg egyáltalán, hogy átmenjek már ezen az országhatáron, és fellelegezzem, egy nyugati paszszátnak a levegőjét beszívjam. És akkor utána mit tudom én, kint voltam egy hétig vagy másfél hétig, akkor visszajöttem úgy, hogy na, megint bejövök a mocsár alá. Nagy lélegzetet szippantottam még, aztán baff, be. És akkor itt léteztem, próbáltam megcsinálni a következő filmet. És ilyen szempontból nem tudom egyébként eléggé megköszönni a Nemeskürtynek a dolgát, aki minden filmért kiállt. Minden egyes játékfilmemet Nemeskürty csoportjában csináltam. [...]

A nagy botrány 1969-ben, a *Magasiskolánál* volt. Nagyon várták az elvtársak, többek között a Hungarofilm vezérigazgatója, hogy lássák végre a filmet. Én egyébként szoltam David Robinsonnak – a *Sight and Sound* angol folyóiratnak volt a filmkritikusa, nagyon jó barátság fűzött hozzá –, és ő megnézte a kisvetítőben. Persze örjöngeni kezdtek a funkcionáriusok, hogy a filmet megmutattam

az engedélyük nélkül és anélkül, hogy látták volna a cenzori szemükkel. Robinson teljes mértékben ki volt akadva.

Aztán elindult ennek a filmnek a sorsa, az egyik éllovasa egy úriember volt, aki harmincegy éven keresztül, azt hiszem, a *Népszabadságnak* volt a főszerkesztő-helyettese. Akkor nagy fordulópont volt az életemben, a gyermekem megszületése után kicsi lett a lakás, és egy nagyobbat kellett vásárolnom. Amikor a filmet a cannes-i fesztiválra választották, tudtam, hogy az összes addig Cannes-ba delegált film besorolása – akkor is, ha kapott díjat, akkor is, ha nem – első osztályú volt. Azáltal, hogy én a második kamerát a kezemben tartottam, és ezt a súlyos filmet, a *Magasiskolát* harminchárom nap alatt megcsináltam, nagyon komoly gazdasági megtakarítást értünk el. Következésképpen, ha első osztályú a film, én körülbelül nyolcvanezer – akkoriban! – forintot kaptam volna mint gazdasági prémiumot. Igen ám, de jött ez a kedves elvtárs, és kijelentette, hogy ez a film harmadosztályt érdemel. Fábri Zoltán nyílt színen lemarházta ezért. Végül a film másodosztályú lett, és így nem kaptam meg a nyolcvanezer forintot. Iszonyatos anyagi cőreszbe kerültem – hála az ilyen „kedves” úgynevezett filmkritikusoknak. Én akkor megnyertem a zsűri díját, amitől hát majdnem gutaütést kapott az igazgató. Hazajöttem, és megtörtént mindaz, ami megtörtént körülötte. Egy árva fillér prémiumot nem kaptam, nem kaptam érte semmiféle díjat, semmiféle dicséretet. Sőt... Mert a kedves elvtársak szépen, suba alatt megsúgták egymásnak, hogy mit kell ezzel csinálni. És akkor, azt hiszem, az a copfos nő volt a párt ideológiai folyóiratának a főszerkesztője, és abban írt egy elvtárs. Ahol hát minősíthetetlen módon simfelte a filmet. Magyarán, itt az egész funkcionáriustársaság halálos ellenségévé vált ennek a filmnek. [...] Soha nem politikai kifogást mondtak, hanem mindig művészt. Mindig a művészi hatást simfelték, de azt olyan körmönfontan, ahogyan csak lehet. Az ilyen parancsra tett kritikák mindig olyan főztők, amelyeknek az alapanyaga kiszámítható.

Aczél egyébként odajött hozzám, és azt mondta a *Magaiskolával* kapcsolatban, hogy „igen, láttuk ezt a filmet” – fejedelmi többest használt – „hm, hm”. És odébbállt. És akkor én vettem a bátorságot, mielőtt kiment volna az ajtón, oda-söndörögtem, és azt mondtam neki, így szembe vele, hogy „Mondja, Aczél elvtárs, mit szól különben ennek a filmnek a külföldi visszhangjához?” Azt mondta, hogy hát ők másképp látják ezt a dolgot. Mondom: vettem észre. Voltak kebelbeli emberkék, akik azt csináltak, amit akartak, annyi pénzt kaptak, amennyit akartak. És voltak, akik állandóan egyensúlyoztak a tiltott és a túrt határán, mint én például, a filmjeik mondandója vagy vélt mondandója miatt.

KOVÁCS ANDRÁS, 1992: Ez a modell ugyanolyan volt, mint a szovjet meg a többi, a struktúra lényege olyan volt, ugyanakkor a hétköznapjai mások voltak. A cenzú-

ra is más volt, emiatt sokszor olyan dolgokat is meg lehetett csinálni, amilyeneket a többi országban nem. A dolgok intézése sokkal személyesebb volt, és ha meggyőzte valaki a különféle vezetőket, akkor sok mindent meg lehetett csinálni. Ennek, azt hiszem, az iskolapéldája a *Nehéz emberek* bemutatásának az elintézése. Amikor elkészült a film, levetítettük a stúdióban, és mindenki azt mondta, hogy nem létezik, hogy ezt be lehessen mutatni a moziban, ha nem találunk ki egy olyan elfogadási formát, amely eltér az akkor szokásostól. A stúdió elfogadása után a filmfőigazgató adott vagy nem adott engedélyt a forgalmazásra. Ezt a felelősségét kényesebb filmeknél megosztotta a miniszterhelyetttel, aki persze – magát biztosítandó – más főnök véleményét is kikérte. Még ha tetszett is a film, ajánlatos volt jelezni, hogy nem problémamentes. Az újabb és újabb véleményezőkhöz így beletáplálódott a gyanakvás, holott a felterjesztők csak a maguk kritikai éleslátását akarták bizonyítani arra az esetre, ha később valami botrány kerekedne a film körül. Úgy látszott, olyan valakivel kell elfogadtatni a filmet, akinek már nincs főnöke. A mi akkori szemhatárunkon Aczél György látszott ilyennek. A stúdió vezetője, Ujhelyi Szilárd tőle kért tanácsot. Aczél nem látta a filmet – a stúdió tagjain kívül senkinek sem mutattuk meg –, de közös börtönéveik óta nagyra becsülte Ujhelyit, és az ő ismertetése alapján hajlandó volt segíteni. Azt tanácsolta, először Kádár Jánosnak kellene megmutatni a filmet. Ő ezt nem intézheti el, neki is vannak főnökei, nem kerülheti meg a szolgálati utat, de egy filmrendezőnek nincsenek ilyen kötöttségei. Ajánlotta, írjak Kádárnak egy levelet, kérjem, nézze meg a filmet. Az ötlet bevált. Kádárék akkor minden pénteken a Báthory utcában, a Filmfőigazgatóság vetítőjében megnézték valamilyen filmet. Azt hiszem, kizárólag amerikai szórakoztató filmeket, nem magyar filmeket. Kádár nagyon kevés magyar filmet látott. Egyszer az akkori filmfőigazgatót nagyon letolták, mert levitte Aligára a *Ménesgazdát*, amely nem aratott a politikusoknál különösebb sikert. Aczél letolta, hogy többet ilyet ne csináljon. Ez egy pozitív mozzanata volt a politikának, szemben az 56 előtti, pláne a Rákosi-periódussal, amikor a Politikai Bizottság foglalkozott egyes versekkel meg filmekkel. Ezt a film területén nem tették, soha nem nézték meg előzetesen a filmeket. A *Nehéz emberek* kivétel volt, az én személyes kérésemre nézték meg. Bementem én is a vetítésre, azzal az ürüggyel – ez még munkakópia volt –, ha valami kérdése lenne Kádárnak, tudjak neki válaszolni. Érdekelt a reakciója. Ott volt még néhány kollégája, most már nem emlékszem pontosan, kik, nyilván Aczél is ott volt. Levetítettük a filmet. Kádár közben nagyokat nyögött, nem volt kirobbanó öröm a reagálásában, de a végén azt mondta: „Igen, ez így van – sajnos.” Kádár persze nem „elfogadta” a filmet, erről szó sem esett, de éppen ez nyitotta meg az utat a film előtt, mert ellene se mondott semmit. Ez elég volt a hierarchia al-

sőbb lépcsőin állóknak, hogy engedélyezzék a bemutatást, volt mire hivatkozniuk, amikor támadták őket amiatt, hogy ilyen filmet a közönség elé engednek.

HORVÁTH ÁDÁM, 2003: Találkoztam az utcán Kerekes Jánossal 1957 szeptemberében, és kérdezi, hogy vagyok, hallotta, hogy Vass Lajos kirúgott engem, ennek akkor híre járt. [...] Azt mondja Kerekes: „Miért nem jössz a televízióhoz?” Kérdem, mi az? 1957 – még nem volt televízióadás. Azt mondja: „Én sem tudom, mi az, de én vagyok a zenei főnök. Nincs kedved odajönni? Ott valami gombokat kell nyomogatni, te muzsikus vagy, biztos tudnak használni, beszélék Zsurzs Évával, ő ennek a csoportnak a főnöke.” Akkor még csak negyven televíziós volt összesen, én még nem is láttam addig televíziókészüléket. Kerekes útmutatása alapján bejelentkeztem telefonon Évához, aki másnap fogadott. Nem volt még rendészet vagy ilyesmi. Egy pici szobában ült Zsurzs Éva, és azt mondja: „Nézzé, itt mi mind úgy vagyunk, hogy nem tanultunk televíziózást. Kerekes nagyon sok jót mondott magáról, járjon be ide, nézelődjön, és egy kis idő múlva beszéljünk.” Mondtam, hogy jó. Egy stúdiója volt a Magyar Televíziónak, egy picike stúdió, és a garázsban volt egy közvetítőkocsi, onnan dolgozott a rendező. Az első műsort, amihez bementem, Apáthy Imre rendezte, aki akkor a televízió főrendezője volt, a színész-rendező Apáthy. [...]

Aadtak néhány külsős megbízást, aztán 1958-ban azt mondta Éva, hogy fölvennének asszisztensnek, és 1958 szeptemberében állásba léptem a televízióban. Én sosem tanultam, de ők sem. [...] Kaptam egy-két megbízást kisebb műsorok rendezésére, az egyik volt a *Zenekedvelő gyerekek klubja*. Abban már szerepelt egy csomó gyerek, később nagynevű muzsikusok. 1958 decemberében kineveztek rendezőnek. Aztán egy kicsivel később rendeztem néhány nagyon fontos, nekem fontos műsort. Megrendeztem Kodály *Háryját* stúdióban, élő adásban, ahol jelen volt Kodály, Kodálné, Tóth Aladár, Ferencsik meg az apám, Horváth Zoltán. Ők egy külön szobában nézték az élő adást. Aztán úgy döntöttek, hogy néhányan, akik már filmrendezők vagyunk, de nem jártunk a főiskolára, végezzük el a főiskolát. Így a fölvételi vizsga után bekerültem a Színművészeti Főiskolára, és a munka mellett elvégeztem a rendezői szakot. Máriássy Félix volt az osztályvezető tanárom. [...]

Még főiskolás voltam, amikor 1963-ban a BBC-től érkezett egy meghívó, egy bíró meghívó, hogy a Magyar Televízióból valakit, akit arra alkalmasnak tartanak, meghívunk az akadémiajukra. Ez négy hónapos, intenzív televízió-rendezői kurzus volt, módszertani-technikai, művészi valami. [...]

1963-ban vonaton mentem Angliába, Csűrös Karola repülőn jött utánam. Anyám, Sárközi Márta valamennyi pénzt síboltatott Amerikából, tehát volt olyan kétszáz fontnyi pénzünk, és abból egy hónapig éltünk Londonban. Nagyon olcsó szálló-

dában, nagyon szerényen. Egyik alkalommal meg voltunk híva rokonokhoz: a családnak több része kint lakott, anyám különböző nagynénjei, unokatestvérei, akik közt nagyon sok jó barátom volt. [...] Bíró Lajosnékhöz meg voltunk híva egy délután, teára. Ez a családrész kint úgy élt, mint ahogy az életet itt valamikor a jó polgári, értelmiségi nagypolgár élte, Bíróné, Jolán a nagyanyám, Vészi Margit testvére volt. Bíró Lajos Korda forgatókönyvírója és társa volt a London Films Production megalapításában, tehát egy óriási villát tartott fenn. Bíró Lajos addigra meghalt, de a lánya, Vera ott volt, mindenféle nagynénik, egyebek, és ott szóba került az a bizonyos BBC-s meghívás. De hát mondtam, hogy ez reménytelen, mert ugyan az útiköltséget a televízió kifizetné, a kurzus ingyen van, de hát négy hónapig élni kell Londonban. Mire azt mondta Bíróné, hogy erre lehet pénzt teremteni. Kérdem, hogyan? Azt tudni kell, hogy az én nagyanyám, Vészi Margit Hollywoodban dolgozott az MMG-nél, tehát ő is emigrált Amerikába, Molnár Ferenc ott élt – amíg élt – New Yorkban, Darvas Lili is New Yorkban, nagyanyám pedig Hollywoodban. Innen mindenféle érdekes fényképek jöttek róla, hogy indiánfilm-felvételen áll egy tutajon, a picike Vészi Margit egy óriási indiánnal, és mögöttük a kamera. Nyugdíjasként átköltözött Alicantéba, mert a dollár nagyon jó volt Spanyolországban. Ott rákfóbiában öngyilkos lett és meghalt, de mint a nővére, Bíróné elmondta, huszonnyolc levelet azzal küldött el neki végrendeletként, ha valakinek pénz kell, azokat árverezték el. Hát én meg nyeltem egyet. Tényleg ismerte az egész világot, ő a svéd királlyal teniszezett, az Est-lapok nyugat-európai tudósítójaként mindent kipróbált, mindenütt járt, minden nagy embert ismert. Nyeltem egyet, jó, milyen huszonnyolc levél ez? Hát ez huszonnyolc Puccini-levél volt. Mert a nagymama és Puccini közt a szívélyesnél valamivel mélyebb kapcsolat volt, a levelek fele erről szól, a másik fele arról, hogy beszélje rá Molnárt, engedjen a *Liliomból* operát írni. Molnár azt válaszolta: „A *Liliom* azért legyen híres, mert én írtam, és ne azért, mert Puccini.” Ezt a huszonnyolc levelet elárverezték, és Bíróné üzent, hogy a következő kurzusra jelentkezhetek, rendelkezésemre áll egy jelentős pénzüsszeg. Bementem Kulcsár elvtársához, aki a televízióban főosztályvezető volt, s mondtam, hogy én elmehetek erre a kurzusra egy olyan pénzből, ami nem hozható be, nem is vagyok köteles behozni Magyarországra, de fedezni tudom az utamat. Azt mondta, hogy: „Jó, menjen, Horváthkám!” Angolul elég keveset tudtam, ezért Vitray Tamástól vettem egy csomó órát. Franciául, németül tudtam, angolul tanultam. Aztán fölültem egy vonatra, miután öt nappal azelőtt összeházasodtunk Csűrös Karolával. Ez 1966. október. [...] Végül megtanultam televíziózni, és megtanultam angolul. A kurzuson egy körülbelül húsztagú társaság volt, részben magának a BBC-nek a londoni legjobb képességű asszisztensei, néhány vidéki BBC-stúdió, például a

birminghami vagy a skót BBC-részleg egy-egy fiatal rendezője, egy máltai, egy hongkongi, egy kanadai rendezőjelölt meg én. Kelet-Európából csak én. Itt részben elméleti oktatás folyt, tehát itt a rendezés elmélete, a gyakorlata, a módszertana, stúdióban, tanteremben, másrészt rendezni kellett, diplomamunkát kellett csinálni, s végül oklevelet adott.

Az, hogy az ember a metódust, ahogyan az angolok dolgoznak, megtanulja, azért is nagyon jó volt, mert az egész speciális és kivételes valami, ami egy szisztéma, azt itt Magyarországon semmiképp nem ismertem. A lényege az, hogy az embernek az az imaginárius képessége fejlődjön ki, hogy egy adott forgatókönyvet előre, otthon, az íróasztalnál képekben képzeljen el, és ezt le is tudja írni. Magyarán: van egy adott darab, akkor annak a dízlettervét meg kell rendelni, abban meg kell egyezni, annak a jelmezeit meg kell rendelni, s a dízletterv alapján – attól függően, hogy hány kamerás a stúdió – minden egyes képet előre, hogy melyik kamera, mikor, kit, hogyan vesz, ezt mindenkivel meg kell ismertetni. Ez egy szisztéma, és én ezzel dolgozom azóta is. Befejeződött a kurzus, átjöttem Párizsba, ott töltöttem pár napot. December 29-én érkeztem haza. [...]

Visszaálltam a televíziós munkába, amiben annyi dráma volt, hogy én Angliából hoztam egy módszert, amit itthon senki más nem ismert. Egy tévéjátékot én elsőre megcsináltam. Akkor ebből született egy gyűlöletkör, mert ez egy olyan gyorsan működő rendezői szisztéma volt – a színészeknek is remek volt, a stábnak is –, hogy a többieket bosszantotta. [...]

Közben behívott Herskó János, aki a főiskolán a filmtanszak vezetője volt, hogy hallja, mit tanultam Angliában, és hát el kéne kezdeni a televíziós oktatást a főiskolán. És mit szólnék ahhoz, hogy ő indít most egy osztályt, Szinetár is indít egy osztályt, mind a kettőben én tanítanám a televízió-rendezést, mert hiszen én most aztán tudok valamit, amit más nem. És reszkető lábakkal elkezdtem tanítani 1968 szeptemberében. Ahogy a televízióban rendezőasszisztensként kezdtem és elnökig vittem, itt az egyetemen óraadó tanárként kezdtem, és fokozatosan lettem tanársegéd. Folyton újabb meg újabb osztályok jöttek, részben a filmrendező osztályokat tanítottam tévérendezésre, részben a színházi rendezőket, majd indultak olyan rendelt tévérendezői osztályok, mint a BBC-akadémia, csak hároméves, olyan ígéretes televíziós asszisztenseket kellett rendezővé képezni, akik aztán rendezők lettek. Az első osztályba, amelyet tanítottam, járt Fehér György, aki most halt meg pár hete, járt Várkonyi Gábor, aki pár éve halt meg, Jeles András, Vitézy, tehát olyanok, akiből aztán meghatározó figurák lettek. [...]

Akkor a televízióban is elkezdődött ez a *sok mindenfélét csinálni*, tehát rendeztem tévéjátékot, körülbelül százat. Én voltam az állandó rendezője Hofi Géának, én rendeztem Seregi összes műsorát. Csináltam balettfilmet, ezekkel jártuk a vi-

lágot. Elmehettem két világ körüli útra, egyre Ferencsikkel és az Állami Hangversenyzenekarral: Japán, Ausztrália, Szingapúr, egyre Lehel Györggyel – aki szintén jó barátom volt –, a Rádiózenekarral az Egyesült Államokba, nyolc hétig jártuk Amerikát autóbusszon. És végig forgattam, Amerikáról három filmet, a turnéról egyet. Aztán volt két nagy olasz turné. A negyvenegynehány éves televíziós ténykedés alatt közel háromezer műsort rendeztem.

SZINETÁR MIKLÓS, 2002: A következő volt az átkerülesem története. Egy szép nap megjelent a Petőfi Színházban Szirmai István, aki akkor az agitprop főnök volt. Megnézte a *Mélyvizet*, és nagyon fanyalgott. Majd rám nézett, és láttam, hogy valamiért csillog a szeme. Két nap múlva behívtattak Szirmaihoz, aki a következőt mondta: úgy döntöttek, hogy engem a Televízióhoz helyeznek művészeti igazgatónak, mert ettől a Petőfi Színháztól nem túl boldogok, a Televízióba viszont kellene egy művészeti vezető. Persze halandzsza volt minden szava. Később megtudtam, hogy a dolog mögött a következő volt. A Televízió telis-tele volt rakva öreg sztálinistákkal, csupa volt ávóssal. A Szirmai, aki Rákosi alatt le volt csukva, nagyon utálta ezeket, de nem merte őket kiciánozni, mert azért ezeknek a Biszku volt a hátterük. Azon gondolkodott, hogy tudná őket bosszantani. Hogy tudna bedobni valami olyat, ami nem túl direkt, és könnyen beveszik. Ezért kitalálta, hogy ketté kell választani a kultúrát és a politikát, és a kulturális vonalra oda kell venni egy művész fickót, hogy ezeket megüsse a guta. Egyébként meg is ütötte őket. Három év alatt rendszeresen meg is fúrtak, három év múlva már leváltottak, és főrendezőnek tettek meg, ami a Televíziónál olyan, mint fűtő a napnál, nem létező funkció. Rendeztem, rendezhettem, és főrendezői címem volt. Tulajdonképpen engem Szirmai talált ki a Biszkuék bosszantására.

TUDOMÁNYOS ÉLET

konklúziókat levonni nem nagyon lehetett • az összes elegáns témát lefoglalta valaki, de az alkoholizmus senkinek sem kellett • vajon nem porhintés-e ez az egész Szentágothai-jelenség • a szociológia adta meg azt a tudományos keretet, hogy a régi önmagunkhoz valamelyest visszatérjünk • a TMB erős politikai kontroll alatt álló szervezet volt • lassan-lassan sikerült a megyékkel megértetni a levéltárak fontosságát • volt egy csomó pántlikázott pénz

SZAKÁCS SÁNDOR, 1994: 1960. március 1-jén kerültem ide a közgazdasági egyetemre, az egykori Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemre, amelyik most Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. [...] Később megtudtam, hogy a bölcsész-karról ajánlottak. Azért ezek a háttérmozgások megvoltak az ember életében, amit később fedezett föl. [...] Akkor itt éppenséggel változások voltak a tanszéken, mert itt minden mozgott még abban az időszakban. Pach Zsigmond Pál volt a tanszékvezető, és azt mondta nekem: „Nézd, most van pár hónap, egy kicsit szokd meg a környezetet. Olvassgass, szisztematikusan állj neki annak, amit vagy nem olvastál hallgató korodban, vagy most újra elő kellene venni!” El is kezdtem nagyon alaposan olvasni, készülni, mígnem berobbant, hogy neki ki kellett mennie valahová külföldre, és én egészen hamar olyan helyzetbe kerültem, hogy ha elment három vagy öt hétre, akkor át kellett vennem a középkori előadásokat. Akkor öt-hatszáz embernek tartottunk előadást. A mélyvízbe dobtak, és ez nekem nagyon jó volt, azt hiszem. Igaz, hogy az első előadásokon remegett a térdem, de azt a katedra mögött a kutya se látta. Meg nyilvánvaló, hogy én is jobban izgultam, semhogy ennek a hátrányait éreztem volna. De mindenesetre elindultam azon a pályán, ami a későbbi tanári karrieremet megalapozta. Szemináriumokat vezettem. [...]

Mit ad isten, milyen a sors, egyszer csak a párt határozatot hoz, mint minden rezsimváltásnál, arra vonatkozóan – a hatvanas évek elején vagyunk –, hogy az előző korszak gazdaság- és társadalomtörténetét el kell kezdeni feldolgozni. Annak érdekében, hogy ezek a kutatások hozzájáruljanak a legitimizálásához, meg a rendszert mindig izgatja, hogy mi történt az előző korszakban. Ez nem volt nyilvános határozat, hanem egyszer az akkori tanszékvezető, tehát Pach összehívta a tanszéket, és azt mondta, hogy kérem szépen, azt a feladatot kaptuk, hogy indítsuk meg az 1945 utáni gazdaságtörténeti kutatásokat. Elmondta, hogy ő mire gondol: vannak itt ifjú emberek – ezek közé az ifjú emberek közé tartozott Berend, Szuhay meg én –, és kiosztotta a szerepeket. Én nagyon előkelő helyzetben voltam, mert megkérdezték, hogy mit akarok, ipart vagy mezőgazdaságot.

Mert ez körülbelül így ment. Akkor elkezdtem merengeni, és nagy szerencsémre hirtelen rájöttem valami fontos dologra. Én nagyon vonzódtam az iparhoz, a mezőgazdasághoz persze jobban értettem, mert azt a környezetet ismertem, de azért mentem reál gimnáziumba és nem humánba, mert történész akartam lenni, és a reáliakkal is meg akartam ismerkedni. Tehát itt megint egy fordított dolgot csináltam. Majdnem az ipart választottam, mígnem eszembe jutott, hogy te jó isten, a Berendnek már könyvei vannak az iparból, én ezzel ütközni fogok, a mezőgazdaságban pedig senkivel nem fogok ütközni, mint ahogy nem is ütköztem. De elképesztően el voltam keseredve, meg kell mondanom. Ez egy nagy csapásnak nézett ki abban az időszakban, hogy én, aki a dualizmust akartam kutatni, most hirtelen ilyen állami feladatként el kell kezdem az 1945 utáni kutatást, amihez semmi kedvem nem volt, és nem is hittem, hogy ezt tudományosan meg lehet valósítani. A kényszerből csináljunk erényt alapon az volt a véleményem, hogy jó, akkor legalább azt el kell érni, hogy eredeti anyagot kapjunk. Meg kell mondani őszintén, hogy a lelkesedés senkiben sem lobogott. Amikor fölvettem ezt, mindenki egyetértett velem, lehetséges, hogy azzal a szándékkal, ha nem biztosítják, akkor talán nem kell csinálni. Szavunkon fogtak, mert beengedtek bennünket a levéltárba, még hozzá rendezetlen levéltárba, ami mindig többet ér, mint egy rendezett anyag. [...]

Amikor elkezdem az eredeti, még lényegileg szelektálatlan anyagokat kutatni, rájöttem, hogy ebben valami óriási lehetőség van. Lehet, hogy nem fogom tudni megírni, de beleillik az elgondolásaimba. Szakmailag – majd mondom a politikait, mert azért volt politikai töltete is – azt gondoltam, és ez be is bizonyosodott, hogy én olyan forrásokat láthatok, amelyeket más még nem nagyon látott. Elsődleges forrásokat. Kettő: ha a középkort kutatom, nem tudom összevetni a forrásokat az élők tapasztalataival, de itt konzultálhatok. Ráadásul közvetlen tanúként élhetem végig a következményeit, tehát a közvetlen történelmi hatásokat. Emlékszem, hirtelen megvilágosodott előttem, hogy az a nagy csapás, ami ért engem meg nyilván a többieket is, nagyon nagy előnyre is váltható, mert gyakorlatilag egy korszak tudományos feldolgozását a kezdetektől úgy indíthatjuk, hogy még az élő szereplőkkel is kontrollálhatjuk, tehát egy relatíve széles forrásanyag, és kemény alkotási lehetőség is rejlik benne. Én akkor ebben az anyagban megláttam, hogy alapjában véve be lehet bizonyítani, föl lehet tárni azt, ami 56-ban mindnyájunkban tudatosult, hogy igenis egy elfuserált fejlődésnek vagyunk a tanúi. 1956-ra már egyértelművé vált, hogy az az út nem járható. Mi ezt az 1945 utáni, aztán később az ötvenes évekbeli anyagban egyre inkább felfedeztük, és akkor úgy éreztem, hogy ez politikailag is összhangban van azzal, hogy ennek a reális föltárása közvetlen szolgálatot jelenthet a hazai problémák megoldásának

elősegítésében. Nem törekedtem nagy filozófiai csillogásra, a tényeket írtam meg, a tényeket azonban úgy próbáltam megfogalmazni, hogy azok élvezhetőek legyenek, és immanens módon tartalmazzák vagy hordozzák magukban a mondanivalót. [...]

Abban a nyelvezetben, amit akkor nem egyedül én alakítottam ki, sokan mások is – nem olyan nagyon sokan, de azért néhányan alkalmaztak –, abban nagyon sok mindent meg lehetett valósítani. Ez a való élet korlátjaihoz való igazodási képességen múltott. Én úgy gondoltam, hogy ha ezt az utat elindítom, akkor eleve nem arra kell törekedni, hogy én kompromittálódjak. [...] Egyet viszont világosan kellett látnom, hogy én nem vagyok abban a helyzetben, hogy az ütközések számát szaporítsam, hogy konfrontáljak. Nekem meg kellett találnom egy nyelvezetet, egy közlési módot. Berend később, amikor egyszer dühös volt rám – mert voltak közöttünk néha szakmai viták –, úgy jellemezte, hogy én egy neopozitivista vagyok. Ez körülbelül kifejezi azt, hogy tényleg kialakítottam egy pozitivistá nyelvet. Leírtam, megrajzoltam, és a tényeket úgy illesztettem egymás mellé, hogy azok szerves egész látszatát keltsék, ugyanakkor elmondják azt is, ami engem igazán izgatott, mondjuk a földreformban vagy egy kisüzemi rendszerben, amíg agrárral foglalkoztam. Ugyanúgy, ha a kisajátítási folyamatot vizsgáltam, hogy abban mennyi a formai játék. Az akkori történetírás mindig azt mondta, hogy a tömegek követelték, és nyomást gyakoroltak. Kezdetől fogva nem hittem el, hogy ezen múlik, mert a tömegeket le szokták lőni akkor, ha le tudja lőni a hatalom. Azért én találkoztam olyan anyagokkal, amelyekben a paraszti követeléseket derék kommunista értelmiségiek írták, akik még arra is vigyáztak, hogy hol kell helyesírási hibát elkövetni, hogy annak a paraszti jellege megvilágosodjék. Az első könyvemben, amely a doktori disszertációm volt, megtaláltam a módját annak, hogy belevegym, az oroszok hogyan sürgették a földreformot, hogyan működtek közre akár erőszakkal is a keresztülvitelében. [...] Azt gondolom, minden olyan dolgot meg lehetett írni, ami a valóság feltárásához, a tényleges történeti mozgás feltárásához kellett. Konklúziókat levonni nem nagyon lehetett. Tehát olyan konklúziót levonni, amely ütközött volna a korabeli hivatalos állásponttal, azt nem lehetett, az konfrontációt jelentett volna. Én eléggé korán kezdtem írni, és elég tudatosan választottam ki a stílusomat, mint most a szövegszerkesztőnél, hogy melyik betűtípust választom ki. A történeti iskolákat már ismertem, tudtam, hogy nem lehet konfrontálódni. A valóságot akarom megjeleníteni, amennyire lehetséges, tehát mindebből kijött az, hogy körülbelül ebben a stílusban, körülbelül ez kell. Ez nagyon jól elment, de megvolt az az eredménye, hogy azért az emberek ezt el is olvasták, elismerést is kapott az ember, és ráadásul nem okozott politikai konfliktusokat, ami a vezetőknek volt nagyon fontos.

Nekem is, de a vezetőknek is. Mert ugye a vezetőknek egyik szempontja az, hogy a beosztottjai ne csináljanak galibát. Én galibát e tekintetben nem csináltam, publikációs lehetőségünk az átlagnál jobb volt. Tudni kell azt, hogy Pach és Berend a történettudomány irányítói voltak. Már lezajlott akkorra az Andics–Pach-konfliktus. A lényeg az, hogy ez egy olyan csapat volt, vagy olyan tanszék volt, amelynek a vezetői azért nem egyszerűen tanszékvezetők voltak, hanem a tudománypolitika akkori nagyágyúí közé tartoztak. Végeredményben teljesen azon múltott, hogy ők, ha akarták, akkor megjelent valami, ha viszont nem akarták, akkor nem jelent meg. [...]

Én tényleg nagyon komolyan dolgoztam. Azért tudni kell azt – bár ebbe nem szívesen megyek bele –, hogy én nagyon szorgalmasan dolgoztam, de ez nem mindenben váltott ki lelkesedést. Itt a tanszéken munkásörök voltak, párttitkárok voltak, dékánok voltak, ellátva adminisztratív teendőikkel. Ebből következően nyilvánvaló, ha valaki nagyobb mértékben végez adminisztrációt, nincsen annyi ideje a kutatásra. Én csak a szakmára álltam rá, és még végeztem azt a kis munkát, amit kiosztottak nekem. Társadalmi munkát, meg tanszéki titkár is voltam, meg ilyenek, de azért annyira ezekkel a munkákkal engem nem lehetett lefékezni, hogy ne dolgozzak és ne írjak. [...]

Sose törekedtem arra, hogy én legyek a tanszékvezető, de korán kandidátus lettem, és ezért főnállhatott az a veszély, hogy esetleg én is szóba jöhetek mint tanszékvezető. Egyetlenegy kizáró ok volt, hogy nem vagyok párttag. Mert a tanszékvezetőnek azért párttagnak illett lenni. Ez esetben engem egészen hosszú ideig, a hetvenes évekig nem kapacitáltak. Tehát ami a párttagságomat illeti, voltak nyomások, de ezek a nyomások nem voltak elviselhetetlenek. Nagyon élveztem a függetlenséget, amivel nem kérkedtem, de élveztem, hogy sok mindenben részt vehetek, azért én fantasztikus sok anyagot ismerek, ez kötelez engem arra, hogy továbbra se hazudjak, tehát vigyem végig azt a szakmai feladatot, amit mind a mai napig csinálok. Én mindig azt mondtam, a pártelkötelezettséggel szemben a valóságra vagyok elkötelezett.

ANDORKA RUDOLF, 1994: Amikor 1962-ben a Népeségtudományi Kutató Intézetbe kerültem, úgy volt, hogy mindent kutathatok, de nem sokat tudtam a demográfiáról. Nekiálltam, hogy felújítsam az ismereteimet. Hamar fölismertem, hogy igen alacsony a magyar születési arányszám, és ezt a témát érdekesnek találtam. Úgy döntöttem, hogy ezt lehetne kutatni. Amikor a KSH-ban elmondtam különböző kollégáknak, hogy rendkívül alacsony az élveszületési arányszám, a népesség egyszerű reprodukciója sem biztosított, és erről írni kellene, azt mondták: „Hát csak nem képzeled, hogy te erről írhatasz? Ad egy: a kormányt nem szabad ilyenekkel nyugtalanítani, szigorúan meg van tiltva. Ad kettő: egy ilyen központi té-

máról, mint a születésszám, csak Szabady elvtárs írhat, esetleg még egy-két másik munkatársa, te szóba sem jöhetsz. Jobb, ha leteszel róla.” Ennek ellenére foglalkoztam a témával. Amikor is jött egy nagy fordulat. Az az írókör, amelyiket a népi írók körének szoktak nevezni, 1963–64 körül foglalkozni kezdett ezzel a témával. Több írásuk is megjelent, és a KSH demográfusai a legmerevebben elutasítók voltak velük szemben. Az volt a hivatalos álláspont, hogy ezek a népi írók nem értenek hozzá, mindenféle butaságokat írnak összevissza, nem is kell velük foglalkozni. Mígnem 1964-ben a TIT budapesti szervezete vitát hirdetett a témáról a Kossuth Klubban, és meghívta vitatkozni egymással az írókat és a hivatal demográfusait. Én el szerettem volna menni, de Szabady Egon uralma alatt az ember nem mehetett oda, ahova akart, pláne egy ilyen, a hivatalt érintő vitára, nem szerepeltem azon a listán, akik elmehettek. Nyilván élt már a gyanúval, hogy nem az utasításainak megfelelően szólnék hozzá. Másnap reggel bementem a kutatóintézetbe, és érdeklődtem, mi volt a vitán. A kollégák elmondták, hogy a népi írók Fekete Gyulával az élen elkezdték, hogy rémes a népesedési helyzet. Erre a kedves demográfus kollégák: nem is olyan rossz a népesedési helyzet, és a népi írók nem értenek a demográfiához, tudománytalan eszközöket alkalmaznak. Mire Fekete Gyula nem volt rest, és azt mondta, hogy 1958-ban a *Demográfiában* megjelent a kérdésről egy tanulmány, amely a demográfusok álláspontját képviselte, és amely tudományos módszerrel kimutatta, hogy ugyan alacsony az élveszületési arányszám, de ez csak azért van, mert a Ratkó-korszak hullámhegyeit hullámvölgy követte, és a hatvanas évek elejére az élveszületési arányszám tizenhét ezrelékre fog föllendülni. Ezt az írás a legtudományosabb módszerekkel támasztotta alá. Ezzel szemben az élveszületési arányszám ténylegesen tizenhárom ezrelék 1963-ban. Hát ennyit a tudományról – mondta Fekete Gyula. Erre a demográfusok próbáltak magyarázkodni, védekezni. Mindenki azt gondolta, hogy az elnöklő Péter György azzal zárja be a vitát, hogy a demográfusoknak van igazuk, de a legnagyobb megdöbbenésre a népi íróknak adott igazat. A demográfus kollégáim nagyon le voltak hangolva. Tizenegykor szólt a telefon, hogy Szabady elvtárs többünket vár a hivatali szobájában délután kettőre. Közölte, hogy a *Demográfia* meg fog jelentetni egy dupla számot, amelyben elmondjuk, hogy milyen alacsony az élveszületési arányszám, ez miért van, ez miért baj, és mit kell tenni, hogy magasabb legyen. Kiosztotta, hogy ki miről fog írni. Nekem azt kellett megmagyaráznom, hogy gazdaságilag miért baj, hogy alacsony. Így született a *Demográfiának* az a híres, 1964-es 3–4-es száma, amelyik teljes fordulatot hozott a népesedési vitában. A történet jellemző a magyar tudomány akkori működésére. Egy nappal előtte még azt kellett volna írni, hogy nincs semmi baj, és mindenki, aki azt állítja, hogy baj van, az őrült, és nem ért a demográfi-

ához. Tehát hirtelen gyökeresen meg kellett változtatni az álláspontot. Nekem szerencsére nem, mert nekem korábban is ez volt az álláspontom.

A második téma, amibe belefogtam, a társadalmi mobilitás volt 1964-ben. Elkezdtem foglalkozni az adatokkal, eredményekkel. Nagyon hamar megjelent Szabady Egonnak és Klinger Andrásnak egy kiadványa a társadalmi mobilitásról. Az adatfelvételt három lépésben végezték el, Budapesten 1962-ben, a vidéki városokban 1963-ban, a falvakban 1964-ben. Szabady és Klinger a budapesti és vidéki városi adatok alapján írtak. Nekem valahogy furcsaságok tűntek fel az adatokban, ezért megnéztem a kérdőíveket, és arra a következtetésre jutottam, hogy nincs minden tökéletesen kódolva. Az összes művezetőt, csoportvezetőt bekódolták az értelmiséghez. Azt gondoltam, hogy felfedeztem valami nagy dolgot, és elmondtam Szabady Egonnak. Nagyon megdicsért, hogy észrevettem, a hátam mögött pedig kiadta az utasítást, hogy engem többé a mobilitási adatfelvétel közelébe se engedjenek. Ekkor történt, hogy Vukovich György Kairóban kapott állást. Vukovich több témával foglalkozott, az alkoholizmussal is. Az összes elegáns témát lefoglalta valaki, de az alkoholizmus senkinek sem kellett, mert az érdektelen, ráadásul gusztustalan területnek számított.

Volt a kutatóintézetben egy kollégám, egy tapasztalt, öreg róka. Egyszer azt mondta: „Te, Rudi, azt ajánlom, vállald el az alkoholizmus kutatását. Tudom, hogy ez teljesen érdektelen, borzalmasan gusztustalan, semmit sem lehet belőle kihozni, de ha elvállalod, lesz legalább egy téma, ami csak a tiéd, amit senki nem fog tőled irigyelni.” Elvállaltam, ez volt az első kutatási témám. Valóban nagyon gusztustalan volt. Nemcsak azért, mert az adatfelvétel, amit átvettem, abból állt, hogy az alkoholelvonó intézetekben egy a Vukovich által is szerkesztett kérdőívet töltötték ki a kezelt alkoholistákról, hanem el is kellett menni a gondozóintézetbe, ahol a szerencsétlen alkoholisták okádtak sorban. Szóval rémes volt az egész. A legrémesebb figura az alkohol elleni küzdelem főorvosa volt, Bálint István. Először nem tudtam, hogy ki ő, de hamar rájöttem, hogy Péter Gábor munkatársa volt, és miután kijött a börtönből, rábízták az alkoholizmus elleni küzdelmet. Több visszaemlékezésben is olvasható, hogy ő adott útmutatást a kihallgatottak kínzásához. Ezzel az emberrel kellett az alkoholizmuskutatást folytatni. Hozzáteszem, sikerült elkerülni, hogy társszerzőként szerepeljünk. Erre nem került sor, noha tett rá ajánlatokat.

SZENTÁGOTHAJ JÁNOS, 1986: Kétségtelen, hogy a hatvanas évek voltak a legforrongóbbak a szakmában. Volt egynéhány fontos és érdekes újdonság, főleg a szinoptikus glomerulusok: elsősorban a kisagyban, ahol többféle elem lép egymással kapcsolatba, többféle fogadó és többféle leadó elem különféle kombinációkban. Ezeknek a kibogozásában a hatvanas évek közepéig a munkatársaim és én sokat

produkáltunk. Később aztán külföldön az agresszív fiatal pimaszok újabb technikákat felhasználva megpróbálták az elsőbbségünket ebből kiszorítani, nem sikerült teljesen. Ha valaki gondosan megnézi, hogy ki, mit, mikor ismert fel, akkor azért kiderül, hogy mennyire elsők voltunk. Jó néhány előadásra hívtak meg, ahol elmondtam mindig frissiben a legújabb dolgainkat. Igaz, sok hibával, mert egy kicsit mindig aránylag korai stádiumban közöltünk. Nem vártam sokáig, nem ültem az eredményeken, az új eredményeket igyekeztünk világosan, bizonyíthatóan, igaz, kissé rámenősen is bemutatni. Merész huszárrohammal bevenni egy várat – ez mindig egy kicsit a természetemhez tartozott. A hatvanas évek második felében jött ez a kisagi könyv... [...]

1967-ben elég váratlanul megkaptuk az alapvető felszerelést, elsősorban Straub F. Brunónak köszönhetően, ő tényleg nagyvonalúan segített, ő mint az MTA Biológiai Tudományok Osztályának akkori titkára, fölmért engem. Eleinte magában – visszahallottam – egy kicsit kételkedett, hogy vajon nem porhintés-e ez az egész Szentágothai-jelenség. Hogy ezt ki tudja ellenőrizni. De akkor jött számos külföldi akadémiai tiszteleti tagságom.

HEGEDŰS B. ANDRÁS, 1985: 1963 késő nyarán egy barátom, aki a Műanyagipari Kutató Intézetben volt közgazdász, állást változtatott, és felajánlotta, hogy menjek a helyére. Hardy Gyula volt az intézet igazgatója. Hozzá kell tennem, hogy a Petőfi Kör vezetőségének tagja volt, de olyaténképpen, hogy akkor a párt központi vezetőségének tudományos alosztályát vezette, korábban Györffy-kollégista, szovjet feleséggel. Ő felvállalt engem, bizonyítván, hogy milyen nagy az egyéni tisztességnek és felelősségvállalásnak a szerepe. A pártszervezet, azt hiszem, egy kis vonakodás után tudomásul vette a dolgot, és szeptember 1-jén a Műanyagipari Kutató Intézet közgazdásza lettem. Úgyhogy 1963. szeptember 1-jére teszem, barátaim jóindulatú szolidaritásának köszönhetően, a konszolidáció időpontját. Ez a konszolidáció százszázalékgig informálisan történt, semmiféle szervezett állami-társadalmi közreműködés ebben nem volt, maximum az, hogy nem vétőzták meg. Teljesen át kellett profilíroznom magamat. Meg kellett tanulnom a műanyagipart, de nem tanultam meg a kémiát, képtelen voltam rá. A végén már inkább sikket csináltam abból, hogy nem értek hozzá, mindig inkább megkérdeztem a legprimitívebb dolgokat is, és ha valamit leírtam, mindig kontrolláltattam. Egy rossz szociológiai kérdőívnek arra a kérdésére, hogy mennyire szerettem a munkámat, azt hiszem, a közepesen húznám alá. Egyrészt meg voltam elégedve az-
zal, hogy jó légkörben vagyok, alacsony, de politikailag determinált társadalmi helyzetemhez képest nem rossz fix fizetéssel. Visszakerültem, ha nem is a közéletbe, de a gazdasági életbe. A vezető kollégák maximális jóindulata következtében előbb-utóbb mindenféle OMF-bizottságba is bekerültem, úgyhogy kezd-

tem megismerni újra a magyar gazdaságot, legalábbis ezt a szegmentumát. Bizonyos betekintést nyertem abba, hogyan is néz ki a vegyipar. Sokat utaztam vidékre, és határozottan kedveltem a dolgot.

Jogos a kérdés, hogy akkor hét év után miért kezdtem elégedetlen lenni. Miért mentem el az intézetből? Azért, mert egy idő után borzasztóan fárasztóvá és mechanikussá vált az a közgazdaságinak mondott tevékenység, amelyet végeztem. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált – és ez nem mond ellent mindannak, amit az intézet pozitív légköréről és a vezetéséről mondtam –, hogy egy kutatóintézet Magyarországon nem abban érdekelt, különösen a régi mechanizmusban, hogy gazdaságilag hasznos dolgokat csináljon, hanem abban, hogy olyan kutatómunkákat produkáljon, amelyek az intézet presztízsét növelik, vagy olyan jelentéseket és tanulmányokat írjon, amelyeket az iparvezetés elvár tőle. Ha kémikus lettem volna, akkor magam is úgy gondoltam volna, hogy minden célom és feladatom kiharcolni azt a pénzt az OMF-től vagy a NIM-től, vagy más állami szervektől, amely az én hasznos és nemes kutatási céljaimat alátámasztja. Ám nekem mint közgazdásznak ez egyre több konfliktust okozott. Mert először is a kutatás gazdaságossága mint olyan ekkor már nagyon is napirendre került, hivatalosan is, és minden arra vonatkozó kiscserkészi buzgóságom, hogy az intézetben kutatásgazdaságossági munkákat is csináljunk, merev elutasításban részesült.

Rájöttem, ha kialakul egy olyan szigorú lobb, amilyen a vegyiparban van Székér Gyula vezetésével, ott egy közgazdász nem rúghat labdába. Mert a mérnöki munka természeténél fogva egy ilyen összefogott technokrácia, ágazati technokrácia, abban érdekelt, hogy fölépítse a maga vegyiparát, és most irreleváns, hogy ez helyes-e vagy nem. Én most nem arról beszélek, hogy az olefinprogram és a petrokémiai program jó volt-e vagy rossz, mert ez egy más kérdés. Mert ha jó, akkor sem azért volt jó, mert közgazdaságilag alá volt támasztva, és ha rossz, nem azért volt rossz, mert közgazdaságilag tévedtek. A közgazdasági megfontolások utólagosak voltak, elkészültek a gazdaságossági számítások, azokban én is részt vettem, hol jó lelkiismerettel, hol rossz lelkiismerettel, mert általános áttekintésem nem volt, de pontosan tudtam, a dolog azt szolgálja, hogy az előre megfogalmazott technikai vagy beruházás-politikai célt az új idők szellemének megfelelően közgazdaságilag alá kellett támasztani. Amit most mondok, egy gazdaságszociológiai közhely, de a hatvanas években vagyunk, amikor erre rá kellett jönnöm. Tulajdonképpen ebben a tiszta technikai, mérnöki légkörben való élés kezdett azután az én társadalomtudományos politikai lelkemnek terhéssé válni.

Ebbe a mindenáron való műanyagba fáradtam bele. Persze tudtam azt, hogy a másik fronton van a mindenáron való alumínium. Klasszikusnak tekintem a politikailag hozzám képest semmiképpen se balrább álló miniszteriális műszaki

felettesem tulajdonképpen barátságos mondasát: „Az a baj, András, hogy az alumíniumipari közgazdászok sokkal jobban tudnak hazudni, mint te.” Halálos komolyan mondta egyszer egy csőgazdaságossági számítás kérdésében. Mert ő a műanyagipari csőnek kötelezte el magát. Ez az, amibe belefáradtam.

Egy konkrét ügy aztán betette a kaput. Szekér Gyula elrendelte azt a példátlan ostobaságot – a történet 1969–70-re datálódik –, hogy be kell bizonyítani, hány forint megtakarítást jelent egy kiló műanyag népgazdasági felhasználása. Nem kell szakembernek lenni ahhoz, hogy valaki tudja, ilyen nincs, mert maga a műanyag olyan gyűjtőfogalom – a legdrágább teflontól a farostlemezig –, amely nem foglalható egy közgazdasági családba. Ez körülbelül olyan, mintha a faforgácsot és a legdrágább tölgyfát vagy a legdrágább finomított acéllemezt és a szögvasat egy gazdasági kategóriába foglalnánk. Akkor bementem a főnökömhöz, és azt mondtam, hogy ez egy példátlan szamárság. Nagyon rendes, okos, intelligens, kiváló szakember osztályvezetőm volt, jóban is voltunk, és azt mondta, persze hogy marhaság, de meg kell csinálni. Akkor hirtelen elegendő lett belőle. [...]

A hatvanas évek közepén a Szociológiai Intézetben megindultak mindenféle üzemszociológiai munkák, még a Hegedüs-érában, azután a Farkas János-féle osztályon, és ekkor kezdtem el, hogy úgy mondjam, szociologizálni. Azt én nem mondhatom, hogy átképeztem magam szociológusnak, ezt nem merném mondani, bár van olyan akadémiai kiadvány, ahol le van írva, hogy Hegedüs B. András közgazdász-szociológus, de hát mindenesetre a szociológiai érdeklődésem nagyon erősen növekedett. Teljesen nyilvánvaló, hogy ez vérségileg vagy genetikailag a politikusi létnek egy reinkarnációja. Egyszer egy fiatalember meg is kérdezte tőlem: „Mondd, kérlek, hogy lehet az, hogy az 56-ban kibukott politikusok közül mindenki szociológus lett?” Hát ezért, mert a szociológia adta meg azt a tudományos keretet, hogy a régi önmagunkhoz valamelyest visszatérjünk. És meg kell mondani, hogy ebben a vonatkozásban megint csak tisztelettel tudok szólni a Műanyagipari Kutató Intézetről és vezetőiről, mert a legnagyobb mértékben támogatják ezt az érdeklődésemet. Nem zavarta őket az, hogy a Dombóvári Kesztyűgyárban 1967-ben egy üzemszociológiai vizsgálatot csinálok másodállásban két szociológussal, sőt az OMF-nél sikerült kijárnom egy műanyagiparral kapcsolatos szociológiai vizsgálatot is, amelyet később az OMFB ki is adott. Ezt a vizsgálatot a munkaerő-problémák köré csoportosítottuk, a kornak megfelelően kérdőíves vizsgálat volt, és az identifikációs problémákat vizsgáltuk (nagynevű névrokonom akkor vezette be ezt a fogalmat): elégedettséget, illetve a fluktuáció mértékét. Tehát ebben a vonatkozásban nem volt nekem semmi bajom.

Azután amikor megalakult a műszaki fejlesztéssel és a tudományfejlődéssel foglalkozó részleg a Szociológiai Intézetben – 1969–70-ben lehetett – Farkas János

vezetésével, akkor két nagy vizsgálatban is közreműködtem komolyan és lelkesen. Kint voltam Várnában 1970-ben a Szociológiai Világkongresszuson.

TÉTÉNYI PÁL, 2003: A Tudományos Minősítő Bizottság az Akadémia hivatalán belül működött, de a tagjait, elnökét, titkárát a kormány nevezte ki. Én 1963-tól voltam a tagja, s 1967-től lettem a titkára. Az elnöke Tolnai Gábor volt. A bizottságnak a különböző szakterületeken, azt hiszem, tizenhat szakbizottsága volt, így például kémiai is. Tizenöt, maximum tizenhat fős szakbizottságok voltak. A bizottság szervezte a függetlenített aspiránsok felvételét, ezen kívül szervezte a vizsgáztatásokat, az aspiránsokét is, és a disszertációk megvédését, ami általában nyilvánosan zajlott. [...] Ezen kívül szervezte az akadémiai doktori fokozat odaítélésével kapcsolatos tevékenységet – annak idején ezt úgy hívták, hogy a tudományok doktora. [...] Végül a TMB ítélte oda a tudományos fokozatot. A bizottság döntése ellen fellebbezni lehetett, a fellebbezés az Akadémia elnökéhez került, ő utasíthatta új eljárásra a TMB-t, vagy hozhatott olyan határozatot is, hogy az illető védjen külföldön. Foglalkozott a külföldön szerzett tudományos fokozatok honosításával, tehát kiadták a magyar oklevelet is. Ez, ha az illetőt a TMB küldte ki, teljesen formális dolog volt. A szakbizottságok jelölték ki az egyes védésekhez az opponenseket. Hármat az akadémiai doktori és kettőt a kandidátusi fokozat esetében. Kandidátusi fokozatnál, ha a két opponens egymással ellentmondó véleményt adott, tehát ha az egyik nem javasolja, a másik javasolja, akkor még egy harmadik értékelőt is igénybe vettek. A plénum nagyon ritkán döntött közvetlenül szakkérdésekben. [...]

A TMB erős politikai kontroll alatt álló szervezet volt. Az MSZMP KB Titkárság döntése kellett a titkár és az elnök kinevezéséhez. Nem tudom, a tagokra nézve volt-e ilyen kötelezettség. A kinevezésre az előterjesztést formálisan az Akadémia elnöke tette a Minisztertanácsnak. [...]

Én nagyon jól emlékszem, bejött hozzám a filozófiai, történettudományi, egyéb ügyekkel foglalkozó hölgy, s azt mondta: „Tétényi elvtárs, itt van négy doktori disszertáció, azt mondták, hogy ne nagyon foglalkozzam vele.” Mondom: „Mióta fekszenek ott?” „Van, amelyik már egy éve.” Mondom neki: „Ezt ne csinálja! A végén magát fogják deresre húzni. Maga lesz a rossz. Ezek elmennek valahova panaszkodni. Joggal. S akkor maga hiába mutogat, hogy magának iksz vagy ipszilón ezt súgta innen vagy onnan. Tessék elővenni, és kész.” Én most már nem emlékszem a négy névre. S végül sor került mindegyikre. A hatvanas évek végén volt ez, igaz. Tehát új mechanizmus, általános enyhülés. Akkor lett Aczél a Központi Bizottság titkára, s az egyik esetben – ez egy képzőművészeti disszertáció volt – engedélyt adott: „Jó, védje meg, de nagyon szigorú marxista opponensekkel.” És az illető megvédte.

VARGA JÁNOS, 1994: A Levéltári Igazgatóság élén eltöltött első esztendőik, 1968-tól hozzávetőlegesen öt és fél év, mindenekelőtt a levéltári törvényerejű rendeletekhez kapcsolódó jogszabályok megalkotását jelentették, ezek megalkotása vette igénybe az igazgatóság erejének nagy részét. Sok mindent sikerült jogszabályba foglalni, sok mindent jól, megítélésem szerint még ma is helytállóan, időszerűen. De több minden nem ment keresztül. Vagy nem úgy, ahogy munkatársaim és én szeretnénk volna. Ezek közül három dolgot kell említeni. Az egyik: az új jogszabályok minden ellentőrekvésünkkel szemben magukra a különböző szervekre bízták annak meghatározását, hogy irataikat, illetve irataik meghatározott csoportjait, az úgynevezett irattári tételeket keletkezésüket követően hány esztendő múlva adják levéltári őrizetbe. Ezzel a lehetőséggel számtalan szerv visszaélt. Egyesek ötven, hetven, nyolcvan, sőt száz évben határozták meg azt az időt, amikor az irataikat átadják. Ennek az őrzési időnek a felülvizsgálatára a jogszabályok értelmében a Levéltári Igazgatóságnak nem volt módja. A másik, ami kicsiben jellemzi a korabeli viszonyokat, hogy a levéltári törvényerejű rendelet, valamint a hozzá kapcsolódó jogszabályok elméletileg a Magyarországon létező összes szerve, intézményre, egyesületre, társadalmi szervezetre, gazdasági szervezetre egyaránt vonatkoztak. Közben azonban az MSZMP Politikai Bizottsága olyan határozatot hozott a törvényerejű rendelettel szemben, illetve vele ellentétben, hogy a MSZMP központi szervei és nem központi szervei nem tartoznak a vonatkozó jogszabály hatálya alá. A harmadik, éles összeütközéseket kiváltó tárgykör vagy téma a kutatások szabályozása volt. A különböző tárcák olyan feltételeket szabtak, hogy ők maguk írassák elő, hogy noha levéltári őrizetben van az anyaguk, milyen iratok nem kutathatók, illetve milyen típusú iratokhoz kell az illető szervnek vagy jogutódjának előzetes hozzájárulása. Ebben az ügyben heteken keresztül folytak a tárgyalások a Kulturális Minisztériumban, méghozzá Nemes Dezső elnökle alatt, aki akkor a párt egyik legfőbb vezetője volt. Sajnos ő mindenben a lehető legnagyobb szigorítások pártján állott, és mindenben támogatta a különböző minisztériumok és egyéb szervek szigorító törekvéseit. Álláspontjának jellemzésére egyetlen példát hozok fel. A bíróságokkal kapcsolatos iratok kutathatóságáról volt szó. Azok az emberek, akik egyúttal történészek is voltak, és részt vettek a bizottság ülésein, példaként megemlítették: ahhoz, hogy a Mindszenty-per fel lehessen dolgozni, feltétlenül szükség van az e perrel összefüggésben keletkezett iratok zárolásának feloldására, azaz kutathatóságuk biztosítására. Mire ő felforlyant, és közölte, hogy a Mindszenty-per történetét a korabeli sajtó alapján minden vonatkozásában és mindenkit kielégítően meg lehet írni. Egyébként ugyancsak jellemzőnek tekinthető a korabeli állapotokra, hogy ez a Nemes Dezső, aki emberileg lehetett tisztességes és becsületes, nyolc évig olyan hiányos történelmi

ismeretei ellenére tölthette be a MTA Történettudományi Bizottságának elnöki tisztségét, hogy az elképesztő. [...]

A Levéltári Igazgatóság élén eltöltött időszak egy részét a megyei tanácsoknak visszaadott levéltárakkal kapcsolatos foglalkozás töltötte ki. Erre a visszaadásra, amint ez hamarosan kiderült, gyakorlatilag nem elsődlegesen valami területi demokratizálódás vagy demokratizálás jegyében, illetve indokából került sor, hanem azért, mert a tárca illetékesei úgy vélték, hogy a levéltárak fenntartására, működtetésére, elhanyagolt állapotuk felszámolására nagyobb a biztosíték akkor, ha a szükséges költségek nem a minisztérium költségvetésében, nagy tömegben, hanem az egyes megyékre szétparcellázva jelentkeznek. Tehát nagyobb az esély arra, hogy akár az előterjesztő Pénzügyminisztérium, akár pedig az Országgyűlés az így betervezett összegeket megszavazza. Ez lényegében be is következett. Igen ám, csak a megyékben, a megyei tanácsok vezetésében egyáltalán nem voltak levéltárhoz értő emberek. Tulajdonképpen a funkcióját se nagyon ismerték a levéltárnak, és többségük egyszerűen mindent elkövetett annak érdekében, hogy a levéltárak ne kerüljenek vissza hozzájuk. Jellemző a győri tanácselnök hozzáállása, aki az ügyben folyó tárgyalások során kijelentette: rendben van, a megye átveszi a levéltárat, de hiszen csak egy gyufaszál szükséges hozzá.

Lassan-lassan sikerült a megyékkel megértetni a levéltárak fontosságát. Így utólag visszatekintve részben kompromisszum, részben – talán így is lehetne fogalmazni – szövetség alakult ki a Levéltári Igazgatóság és a megyei tanácsok illetékes elnökhelyettesei, majd művelődési osztályainak vezetői között. Ez azt jelentette, hogy a mi állandó kérésünkre ők valóban hozzákezdtek a levéltárak – az immár tanácsai levéltárak – felfejlesztéséhez, mi pedig mentesítettük őket a szakmai irányítás terhe alól. Megmagyaráztuk, vagy megpróbáltuk megmagyarázni, hogy hol, miért és mire van szüksége az adott levéltárnak, és ugyanakkor mindig megcsillantottuk a szemük előtt azt, hogy a levéltár mit tud ezért adni. Nagyon röviden: ennek az eredménye két dologban mutatkozott meg, aminek azután a megyei vezetők is örültek. Az egyik, hogy megkezdődött a levéltárak nyitottá válásának a folyamata. Három vonatkozásban születtek itt komoly eredmények. Egyrészt meghonosodott a levéltári történelemórák rendszere, középiskolai osztályoknak a levéltárosok eredeti levéltári anyag bemutatásával tartottak órákat egy-egy kérdésről. A másik: megindult a megyei levéltárakban – ez persze máig sem fejeződött be – az állandó kiállításoknak a szervezése. A harmadik pedig, hogy ahol már korábban is volt egy-egy levéltárnak kiadói tevékenysége, az továbbfejlődött, illetőleg rendszeressé vált, ahol pedig nem volt, ott ebben az időszakban sikerült a megyei tanácsokkal ilyen célra pénzt biztosítani. Gyakorlatilag tehát a levéltárak tudományos tevékenységét támogatni. Mi pedig mint

Levéltári Igazgatóság megszerveztük a vidékre nyitás jegyében azt, hogy az úgynevezett levéltárigazgatói értekezletek a korábbi gyakorlattól eltérően részben rendszeressé váljanak, részben pedig a helyszíne mindig egy-egy megyei levéltár székhelye vagy a megyei levéltár által megjelölt, de a megye területén belül található település legyen.

SZENTÁGOTHAJ JÁNOS, 1986: Váratlanul Straub F. Brunó lett az Akadémia alelnöke 1967-ben, és én lettem a biológiai osztály titkára. A második átszervezésnél, tehát 1970-ben már tisztségviselő voltam, akkor, amikor kettévált a testületi és a hivatali irányítás. Ezt az Akadémia tagjai közül sokan nagyon rossz néven vették, de énnekem külön szóltak a barátaim, akik bennfentesek voltak az akadémiai hivatalban. „Bizonyára ez neked sem tetszik, mint a többieknek, de ne ellenezd, úgyszólván fölösleges, ez a politikában eldöntött dolog.” Védetni akartak gyakori, meggondolatlan szókimondásomtól. Azért nem fogadták az Akadémia tagjai ezt kedvezően, mert az osztályok úgy érezték, hogy például a biológiai osztály harmincötmillió forinttal rendelkezett évente; jó, ebből huszonötmillió eleve le volt kötve, mert intézeteket kellett fenntartani, alkalmazottak, fizetések. Volt egy csomó pántlikázott pénz ebben a magyaros pénzgazdálkodásban. Tízmillió volt vagy nyolcmillió, de az akkoriban még sok volt, a hatvanas évek végén, az olyan pénz volt, amit lehetett osztani különböző kutatásokra, programokra. Akkor még a kutatóintézetek aránylag jól el voltak látva, ők nem jelentkeztek itt konkurensként. Akkoriban szerény viszonyok között, de érezte az ember, hogy a tudomány nagyon sokat tud csinálni, és sokáig még az volt az érzésünk, hogy minket nem fenyeget különösebben a világ tudományától való elszakadás. Annak a realizálása, hogy itt nagy baj van, az a hetvenes évek közepe körül kezdődött. [...]

Nem jelentett túl sok elfoglaltságot ez a munka, egy héten két délutánt. Volt külön osztályvezetőség, azokkal mindig csak az osztályülés előtt, vagy néha külön kellett megbeszélést folytatnom. Osztályülés szabályosan havonta egyszer, de inkább kevesebbszer, mondjuk félévenként három-négyszer volt. Tulajdonképpen az egész teher nem volt vészes. 1970-ben, mindjárt az elején, amikor Erdey-Grúz lett az elnök, én ajánlottam a központi előadást, mert akkor a cikluson belüli közgyűléseknek nem volt sok dolguk, az volt a kérdés, hogy mivel töltsük ki a közgyűlést. Csak a ciklusok végén kellett nagyobb összefoglaló jelentés a tudományos eredményekről. A régebbi időkben minden alkalommal óriási, ötven-hatvan oldalas analíziseket olvastak fel, a főtitkár is, és az elnök is, külön-külön: tömény unalom. Ezeket töltöttem ki karikatúrák rajzolásával. A koncentrált unalom után néhányan fontosnak tartották (mindig ugyanazok), hogy hozzászóljanak. Szokványos zsargont használtak, a tudománypolitika éppen aktuális szövegeit, de lényegében csak blabla volt mögötte. Erdey-Grúz nagyon szerény, puritán ember

volt, de az ő beszámolóiban is ott volt a musz típusú anyagok ledarálása. Volt, ahol lelkesedéssel és szabadon beszélt, ilyenkor érdekes volt. Ő tényleg jó tudománypolitikus volt, és rendkívül lelkes híve az oktatásnak, az oktatás reformjának, azt szenvedélyesen képviselte. Volt benne egy kicsi a buzgó mócsingból, így szokták gúnyosan nevezni, de ez nem helyes, mert annyira intellektuálisan, jól és jó szándékkal csinálta. Ha csak egy tört része megvalósulhatna annak, amit ő képviselt... Neki nagy tapasztalata volt, előzőleg a Rákosi-rendszerben oktatási miniszter volt, ő tudta, miről van szó, tudta, hogy miről beszélünk. Az ő szándékai és gondolatai mindig értelmesek, jók lettek volna, és ha ő lett volna abban az időben az oktatásügynek valami diktátora, akkor talán megszüntette volna ezt a súlyos mizériát, amivel még az olyan szuper kultúremler sem tud megbirkózni, mint Köpeczi. Annak idején legalább lett volna még pénz. Két súlyos bajunkat, az egészségügy és az oktatásügy lemaradását a hatvanas-hetvenes évek alapozták meg. Jó, kellett a mezőgazdaság felfuttatása, az új gazdasági rendszer megindítása, majd megfúrása. Az e körüli harcokban az akkori bőséges pénzügyi viszonyok mellett elcsíphettek volna azokból a bizarr, halvaszületett nagy ipari tervekből, ami létrehozta a tízmilliárd dollár adósságunkat. Ha mindezt nem csinálták volna, szerintem ma sokkal jobb helyzetben lennénk.

OKTATÁS

itt káderkohó van • egy jó szakmunkás többet ér, mint egy szakközépiskolás • akit nem vettek föl az egyetemre, azonnal elment ipari tanulónak • kimondottan az életre neveltek • tudomásomra hozták, hogy csak akkor maradhatok igazgatóhelyettes, ha belépek a pártba • úgy bántak velem, mintha családtag lettem volna • a társadalmi munka a hatvanas években jellegzetes elvárás volt • utólag derült ki, hogy vannak a tankörnek még egyenlőbb tagjai

BOROVSKY AMBRUS, 1988: Ugye, a gépesítés miatt rengeteg ember felszabadult a mezőgazdaságból. Emlékszem, valamikor a hatvanas évek körül gondoltam egy merészet, és mondtam a személyzetisnek, hogy nem húsz embert kell beiskolázni, hanem kétszázat. Röpcédulákat vittünk a környező falvak iskoláiba, hogy milyen szakmákat lehet tanulni. Adtunk kedvezményeket: ruhát, pénzt. Építettünk egy nagyobb szakmunkásképző iskolát, amely képes volt erre az oktatásra. Azt hiszem, az volt a vasműnek a nagy szerencséje, amikor beindultak az új üzemek, hogy azokat fel tudtuk tölteni fiatalokkal. [...]

Fejlődött az üzem, megindult a készárutermelés, közben kellett törődni az utánpótlással. A technikumból – azóta megszüntették – rendkívül értékes emberek jöttek ki. Ennek olyan volt a szelleme, hogy a fiatal kitanult egy szakmát, és utána elment a technikumba. Szakmunkás volt, és megszerzett egy bizonyos fokú ismeretet, amelyet aztán a munkában nagyon jól tudott hasznosítani. Ma is ismerek sok olyan technikust, aki a vasmű legértékesebb gárdájához tartozik. Mondták nekem, hogy itt káderkohó van, mert mindenféle szakmát nevelek, és hogy nem helyes olyan nagy létszámot beiskolázni, mert a nagy része el fog menni. Sok helyre mentek el, de hát ez az élet természetes rendje.

PELCZ JÓZSEF, 2003: A szakközépiskola az a furcsa terméke a hatvanas-hetvenes éveknek, amely a gimnáziumi műveltséget nem adja meg, viszont megfelelő szakmunkás sem lesz abból, aki a szakközépiskolában végez. Tehát a munka már többnyire büdös, viszont az itt szerzett képzettség messze van a humán képzettségtől. Nem tartom jó iskolatípusnak, nincs szükség rá. Az a véleményem, hogy egy jó szakmunkás többet ér, mint egy szakközépiskolás.

ORBÁN GYÖRGY, 1997: Mindannyiunk előtt nyilvánvaló volt, hogy egy ilyen családban a lehetséges stratégiai eszközök között a tanulás van az élen. Ha valakit elzárnak ettől, akkor az életlehetőségei sérülnek. Anyánk azzal, hogy kitalálta számunkra a győri bencés gimnáziumot, tulajdonképpen a legnagyobb veszélytől mentett meg bennünket, mert zökkenő nélkül befejezhettük a nyolcadik általánost, és utána bekerültünk az ország egyik legjobb középiskolájába. [...]

Érettségi környékén egyet tudtam biztosan, hogy jól kell érettségizni. Ez végül is sikerült. Se az érettségi előtt, se utána fogalmam sem volt arról, hogy mit csináljak. Azt tudtam, hogy én nem megyek mérnököknek, nem is vagyok olyan jó a reáltárgyakból. Más meg mi legyen az ember? Ha humán érdeklődésű, akkor valamilyen tanári szakra jelentkezhetne, viszont tudtam, hogy oda nem vesznek fel. Ez biztos információ volt, és nem hiszem, hogy olyan nagyot tévedtem volna, ha kipróbálom. Úgyhogy azt csináltam, amit a bátyám mondott. Ő volt a tapasztaltabb, aki jobban tudta, hogy mit kell tenni, mint az apánk. Otthonról nem kaptam semmiféle komoly eligazítást. A bátyám azt mondta, hogy: „Gyere föl Pestre, majd laksz albérletben, mint én. Járjál te is érettségi utáni iparitanuló-iskolába, mert akkor nem visznek el katonának. Hát egy ilyen ravasz trükköt én magamtól ki nem találtam volna. Akkoriban ezt sokan csinálták, akit nem vettek föl az egyetemre, azonnal elment ipari tanulóknak, hogy ne vigyék el katonának. Ő egy nyomdászathoz közeli szakmát választott, betűvésnök lett. Ilyen szakma már nincs is, megszűnt. Én is abba a nyomdásziskolába jelentkeztem, kéziszedő lettem. Az se nagyon van már.

KERESZTES K. SÁNDOR, 1994: A piarista gimnáziumba akkor is felvételizni kellett. A felvételi elég jól sikerült, azzal nem volt gondom, fel is vettek. 1958-ban elkezdtem a gimnáziumot. Tanulósobás voltam, mert otthon már viszonylag komolyabb felkészülést igénylő tanulásra nem volt igazán mód, és úgy gondolták, jobb, ha az iskolában tanulok. Ami nem is volt egyébként baj, mert a tanulószoba viszonylag jó tanulási lehetőséget teremtett, és szerettem tulajdonképpen. Külön élmény volt számomra, hogy HÉV-vel jártam be, akkor még HÉV járt Nagytétny és a Móricz Zsigmond körtér között. Voltak külön tanulókcsoportok, amelyekben mindig érdekes társaság gyűlt össze reggel is, meg este is. Amikor elolvastam Esterházy Péter *Termelési-regényét*, amelyben elég sok ilyen elem van, akkor sok mindent éreztem hasonlónak. Ő is a piaristákhoz járt, ő is HÉV-vel járt be. Nagyon jól leírta azt a fajta légkört, amelyet egy ilyen bejárás jelentett a diák számára, egy munkáskertületből a piarista gimnáziumba. [...]

Lassan áttendáltam a humán tárgyak felé, aminek az is oka volt, hogy a tanulószobában többen voltak a velünk párhuzamos humán osztályból, mint a reálból, és iszonyú jó kapcsolatban voltunk, sokat beszélgettünk, és talán ezért is kezdtem tájolódnani. Többek közt olyanokkal jártam tanulószobára, akik később humán pályára mentek. Érdekesek voltak az akkori hruscsovi időszakhoz kapcsolódó változások, Jevtusenko megjelenése. A *Tiszta égbolt*, az egész légkör, ami akkor már számunkra is érzékelhető volt. Kezdett nagyon érdekelni a szociográfia meg a néprajz is. A dolog odáig ment, hogy amikor választani kellett negyedikben, akkor én legszívesebben bölcsészkarra mentem volna. [...]

A gimnázium – eltekintve attól, hogy elsőben leromlottak a jegyeim – pozitív és kellemes élményt jelentett számomra. Talán azért is, mert egy igen kitűnő osztályfőnököt sikerült kifogynom Szemenyei László személyében. Rendkívül jó pedagógusegyéniség volt, tényleg vérbeli pedagógusként foglalkozott az osztállyal, és valamilyen oknál fogva néhányunkat kicsit jobban gondozásába vett. Nem tudni igazán, miért, de az iskolán kívüli tevékenységbe is bevont. Ő volt a ház gondnoka is, amellett, hogy tanított. Ebbe a munkájába is bevont minket. Egyébként is a piarista gimnáziumra akkor az volt a jellemző – most talán kevésbé –, hogy meglehetősen klasszikus nevelést is adott a szellemi nevelés mellett. Nemcsak azaz, hogy foglalkozott a testkultúrával is, a gyalog-, sí- és vízitúrák rendszeres szervezésével, hanem abban is, hogy ezeknek az eszközöknek mi magunk csináltuk meg. Mi építettük a kajakot, a vitorlást a tanítási idő után meg hétvégeken, aminek nemcsak gyakorlati, hanem komoly pedagógiai hatása is volt. Viszonylag jó közösséget sikerült kiformalni. [...]

Nem zártak el bennünket a világtól, sőt kimondottan az életre neveltek, mégpedig arra az életre, amely akkor reálisan várt ránk. Tehát beilleszkedni egy olyan társadalomba, amelynek az értékei nem azonosak azzal, amit a gimnázium adott. Azt mondták, hogy ezt tudomásul kell vennünk, és ezen belül kell valamilyen módon megőrizni az értékeinket. Nem a társadalom ellen neveltek, hanem ha így fogalmazhatom, inkább arra, hogy párhuzamosan éljünk egy olyan társadalommal, amelyben lehetnek konfliktusaink, de nem szükségszerűen. Tehát egy bizonyos fajta realitásérzékelést neveltek belénk. Olyan pályákra orientáltak bennünket, ahol az ideológiai jellegű kérdések sokkal kevésbé merülnek fel, mint máshol, mint például a bölcsészkaron, főleg a tanári pályákon. A másik pedig, amit szintén hangsúlyoztak, hogy férfiakat kívánnak nevelni a diákjaikból. Beleértve ebbe mindazt, ami beleérthető, tehát kimondottan kemény, fizikai és szellemi szempontból is állóképes embereket próbáltak visszaadni a társadalomnak.

E. J., 2000: Jött látogatni az oktatási osztály vezetője. Ő mondta, hogy igen komoly nézeteltérések vannak a Marosvölgyi úti iskola tantestületében, és oda én kellemes igazságot tenni. Úgy kell vezetnem az iskolát, hogy a két fél ne oltsa ki egymás tevékenységét, hanem szerephez jusson mindenki. Béke is uralkodott az iskolában, amíg én voltam az igazgató. De hamarosan jött egy újabb verzió: azt mondták, pályázzam meg a székesfehérvári tanács oktatási osztályán megüresült állást. Úgy ítélték meg, hogy az én gondolkodásom alkalmas arra, hogy az iskolák fölött az általános felügyeletet ellássam.

Már az előző iskolában is fölmerült, az előrejutás feltétele az, hogy rendezzem viszonyomat a párttal. Mondtam, hogy eddig azért nem léphettem be, mert rokonom vannak Nyugaton, a feleségem testvére, és 56-ban is szerepeltem az események

alatt, de erről most nem akarok beszélni, ítéljék meg ők, hogy ellenforradalmi tevékenység volt-e, amit csináltam, vagy nem. A mostani munkámat vegyék figyelembe, a múlttól nem szeretnék beszélni. Jó, rendben van. Kijelentették, hogy én jó elvtárs vagyok. Megismételtem, hogy rendőri felügyelet alatt voltam, ellenforradalmárként vagyok nyilvántartva. Ő, azt felejtjük el, az a fontos, hogy a pártot erősítsük. Hát, ha úgy látják, akkor erősítsék velem a pártot, de én nem hiszem, hogy a pártnak olyan nagy erőssége leszek, én mindig megyek a magam feje után. A pártba ekkor még nem kerültem be, csak tagjelölt lettem.

A pedagógusok városi pártszervezete foglalkozott a tagfelvételemmel, javaslatukat a városi MSZMP-titkárság elé terjesztették. A városi titkárság jóváhagyta: jó, akkor beléphetek a pártba, elfogadnak, hogyha én kérem a felvételemet. Mondtam, hogy kérem, nem azért, hogy valamihez is hozzájussak, hanem gondoltam, hogy így jobban lehet visszafelé az eseményeket igazolni. De ez csak addig tartott, amíg oda nem helyeztek szeptemberben az oktatási osztályra. Az oktatási osztályon előjöttek az ötvenhatos dolgok. Mert alighogy eljöttem az iskolából, pert indítottak ellenem. Azzal vádoltak, hogy a tanulók pénzt elszedtem, amikor belépőjegyeket vásároltattam velük egy színelőadásra, és a pénzt eltettem, illetve az előadónak adtam. Többet kértem a jegyekért, mint amennyibe valójában kerültek, és az úttörőkasszából is vettem ki pénzt, vagyis visszaéltem iskolai beosztásommal. Azt mondták, hogy elsikkasztottam a pénzt; egyébként is ötvenhatos bujkáló vagyok, és csak félrevezetem az ifjúságot. Nem akartam védekezni: jó-jó, voltak perek ellenem, refes is voltam hosszú ideig, de nem úgy vagyok bünyös, ahogyan ők gondolják. Amikor megindult ellenem a fegyelmi, már az oktatási osztályon voltam, már néhány iskolát végiglátogattam. Visszavonták a tagfelvételemet. Azt mondták, hogy nem mondtam igazat, meg hogy meg kell várni a bírósági döntést. Valóban eltűnt az iskola úttörőszervezetének a pénze, de ahhoz nekem semmi közöm nem volt. [...]

1965-ben kerültünk föl Budapestre. A fölkerülés azért is ment, mert a fehérvári nagy, háromszobás lakást eladtuk, és a Horvát utcában vettünk egy ötvenhat négyzetméteres lakást. [...] Persze amikor pályáztam, nem írtam le, hogy 56-ban mi mindent csináltam. Nem lehetett volna, hosszú idő kellett, órák kellettek volna ahhoz, hogy megmagyarázzam, hogy mi minden történt velem. És vagy hiszik, vagy nem hiszik. Azt írtam, hogy igen szorongatott, nehéz helyzetben voltam, de a lehető legjobb megoldásokra törekedtem. A fegyelmi ügyemről nem beszéltem. A kerületi oktatási osztály vezetője azt mondta: „Nagyon kell ide egy igazgatóhelyettes, úgy látom, maga meg is felel, elvállalja?” Mondom: „El.”

A Szinyeiben heteken-hónapokon keresztül mondogatták, hogy engem nem lehet kiismerni: „Ez olyan, mint egy kínai, nem tudjuk, hogy mit gondol” – mondták.

Az iskolában egy hatvan- vagy hetventagú tanári testület volt, korábban ilyen nagy testülettel nem dolgoztam. Belecseppentem, mint Pilátus a krédóba, nagyon idegennek éreztem magamat, alig mertem megszólalni. Figyelmeztettek, hogy az iskolában nagyon erős klikkharc folyik, és ebben a klikkharcban, ha tudok, lavírozzak, de ne vegyek benne részt. [...]

Nagyon rosszul éreztem magamat mindvégig. Folyt a perem, nyomott 56, és bekerültem egy olyan helyre, ahova nem kíváncsoztam bekerülni. Rögtön felmerült, hogy miért nem vagyok párttag. Tudomásomra hozták, hogy csak akkor maradhatok igazgatóhelyettes, ha belépek a pártba. Jó, ha akarják, legyen, de velem nem sokra mennek, mert én ötvenhatos vagyok, ezért nem lehettem párttag. De most lehetek, és most vállalom-e? Mondom, hogy igen. Mondtam nekik, hogy előbb-utóbb ezt keserűen meg fogják bánni. Nem, én jó elvtárs vagyok, lépjek be. Ténykedésem és a beszédeim alapján gondolták, hogy jó lesz, ha belépek a pártba. Megbeszélték, és fölvettek párttagnak. A Színeiben olyan hatan-nyolcan voltak párttagok a hatvantagú testületből.

PEKÓ ERZSÉBET, 1995: Elemiben először még külön voltak a fiúk, külön a lányok, de már az utolsó években fiúk, lányok együtt jártunk. Volt alsó tagozat, felső tagozat, de nem is egy helyen, nem egy iskolában. Általában olyan közepes tanuló voltam. Nem annyira az iskolát szerettem, hanem voltak egyes tantárgyak, például a történelem, magyar meg a természetrajz, ezek nagyon le tudtak kötni. A felső tagozatban az osztályfőnököm egy nagyon idős néni volt, ő olyan aranyos volt. Láttam az anyagi helyzetünket is, ami nem olyan volt, mint a többi gyereké, és megtette azt, hogy elhívott vasárnapra, hogy segítsék neki takarítani. Közben abból a munkából nem nagyon lett semmi, de ott reggeliztem, ott ebédeltem, és délutánra, mire mentem haza, mindig felpakolt valamivel. Lelkileg annyira el tudtuk egymást fogadni. Beszélgettünk, bevont a családja körébe is. Nem úgy fogadtak, mint egy tanulót, hanem úgy bántak velem, mintha családtag lettem volna. És ahogy okosodtam, rájöttem arra, hogy igenis ő lelkileg talán sajnált, de ezt úgy tudta csinálni, hogy nem volt bántó. Én is megszerettem őt. Ő úgy bánt velem, mint egy gyerekkel. Tehát nem mint egy tanulóval, hanem mint egy gyerekkel.

PELCZ JÓZSEF, 2003: A hozzánk legközelebbi gimnázium a Mester utcai Fáy volt. Ide jelentkeztem. Belekerültem a KISZ-be, mint Pilátus a krédóba, én, aki soha életemben nem voltam úttörő, soha életemben nem hoztam magammal otthonról az osztályélményt. Viszont szerettem nyüzsögni, bulikat szervezni, nagyokat táncoltunk, tviszteltünk, mindenféle: Chubby Chacker meg a Beatles ment a gimnáziumi időnkben, és szerettem kirándulni meg csajokat hajtani – szóval akarva-akaratlan belemosódtam a KISZ-be. Olyannyira, hogy harmadikban már a gim-

náziumi csúcsvezetőség tagja és ott kultúrfelelős lettem. A KISZ agitpropos részével nem foglalkoztam, viszont operaelőadásokra megszerveztem a bandát. Apámnak nem volt ellenére ez. Igazából soha nem szólt, hogy fiam, nem szégyeljed magad, áruló vagy, a haza meg a nép ellensége – ő inkább azt mondta, hogy tessék tanulni, közösségben élni, megszólalni, fellépni, egy verset, beszédet elmondani tudni, és azon túl tessék megtanulni élni. Tessék megtanulni bekerülni az egyetemre, és ha ennek az az ára, hogy elmenj társadalmi munkába, akkor tessék elmenni a Hanságba dolgozni. Hegyfaluban voltam útépitésen.

A társadalmi munka a hatvanas években jellegzetes elvárás volt. Belénk verték, hogy csak azt veszik fel az egyetemre, akinek több társadalmi munkája van. Ha most előveszem az önéletrajzomat, amellyel az egyetemre jelentkeztem, úgy kezdődik, hogy – azt nem tudtam írni, hogy munkásszülők gyermeke vagyok – „már a nagyapám is munkás volt”. Ami igaz. Akkor benne van, hogy „a KISZ tagja vagyok, és háromszor voltam társadalmi munkában”. Szóval, a tizennyolc éves gyerek nem azt írta le annak idején, hogy ilyen és ilyen tanfolyamot végeztem, nyelvet tanultam, meg hogy ez szeretnék lenni, a következők a karriercéljaim – egyáltalán ez a szó, hogy karrierista, majdnem olyan megbélyegző volt, mint hogy jobboldali elhajló. Ezek voltak a skalpok. Nem az, hogy három nyelvvizsgám van, hanem háromszor voltam nyári önkéntes KISZ-munkatáborban.

Mindezzel a háttérrel sikerült az egyetemre bejutni. Apám készített föl, olyannyira, hogy amikor a műegyetemre bekerültem, két hónap múlva megnyertem az évfolyam logarlécversenyét. A logarléc teljesen ismeretlen ma már a műszaki életben. Akkoriban az egyetemen nem is volt szabad zsebszámológépet használni. Nem azért nyilván, mert az olyan nagy butaság, hanem hogy egy mérnök tudjon nagyságrendeket saját számítógép nélkül is meghatározni, a másik, hogy nem volt mindenkinek. Nem lehetett kötelezővé tenni egy drága szerkezetet, az szociálisan igazságtalan lett volna.

A gimnáziumban humán tagozatra jártam, igazából nem vagyok elvetemült reálszakos. Matematikából, fizikából mindig jó voltam, ami feltűnő volt egy humán tagozatos gimnáziumban. Talán még a nyelvekből voltam jó. Megtanultam oroszul, akkor még nem tudtam, hogy végzetes nyelvtanulás ez, tanultam németül a József Attila Szabadegyetemen, és a gimnáziumban érettségiztem olaszból. 1960-ban a gimnáziumban egyetlenegy osztály volt, ahol idegen nyelvet intenzíven tanítottak, az apám oda íratott be. Addigra már a börtönt is megjárta, már minden keresztlment, ami oroszellenességet alakíthatott volna ki benne, mégis azt mondta, hogy ha a gimnáziumban egyetlenegy nyelvtagozatos osztály van, akkor nekem abba az osztályba kell mennem. Ő döntött, nem kérdezte, hogy akarok-e vagy sem. Emellett tanultam más nyelvet is, de az orosz volt a fő nyelvem.

LITVÁN KATALIN, 1995: Az egyetemre könnyen vettek föl, de ehhez az kellett, hogy a szóbeli felvételin ne tegyenek fel politikai kérdést. Valamilyen családi kapcsolat révén eljutottak az akkori kari párttitkárhoz, aki egy nagyon rendes, korrekt, már idősebb ember volt, az épületszerkezettan tanszéken tanított. Nem is tudom, hogy ki beszélt vele, az volt a dolog lényege, hogy tőlem nem kérdeztek politikai kérdést. Úgy emlékszem, hogy matekból és fizikából kellett írásbelit írni, és rajzolni kellett – építészkarra jelentkeztem. A szóbeli részben matematikából, részben egy beszélgetésből állt. A beszélgetés úgy zajlott, hogy a szakmai tanárokon kívül – tehát a matematika-, a fizikatanár, esetleg a tervező tanszékről valaki – ott volt a kari pártszervezettől és a kari KISZ-szervezettől valaki, és azok is tettek föl kérdést. Lehetett nagyon szeméttül viselkedni, kérdeztek olyat, amire vagy hazudnia kellett az embernek – ha a gyomra bírta –, vagy ha nem bírt hazudni, akkor elvágta magát a felvétel előtt. Tőlem ilyen nem kérdeztek, hanem arról volt szó, hogy miért volt négyesem magatartásból. Tehát nem kérdeztek olyat, hogy mi a véleményem a XXIII. kongresszusról, vagy hogy miért volt az apám börtönben 56 után. Szakmailag nem voltak problémáim, mert jó matekos voltam, a fizikát is szerettem, elég jól rajzoltam, tehát ilyen értelemben nem volt aggasztó a dolog. Félni attól kellett, hogy a kari KISZ-szervezet képviselője esetleg majd föltesz valamilyen politikai kérdést.

Az elsőöknök kéthetes előkészítőt tartottak. Az utolsó szombatra valami kirándulás volt kítűzve, és a kirándulás mellékprogramja volt a tankör KISZ-titkárának a megválasztása. Akkor derült ki számomra, hogy az évfolyam bizonyos tagjait már előre behívták, és ők egy politikai előkészítésen vettek részt. Ebben én nem voltam benne. Javasolták, hogy kit válasszunk meg KISZ-titkárnak, és hát mit tesz isten, az lett megválasztva. Így, utólag derült ki, hogy vannak a tankörnek még egyenlőbb tagjai. Őket már valamikor augusztusban összehívták valahol. Nyilván így már a téglák is megvoltak, de akkor nem törődtem ezzel, abszolút nem érdekelt ez a dolog.

TABUK

gyerekek, erről nem beszélünk • ezeket a kényes dolgokat nem feszegetjük • zugírászat az is, amikor a rendszernek nem tetsző irományokat irogatok • ami raktáron volt, azt bezúzták • a szerkesztőség maga a cenzúra • természetes, hogy vannak határai a mi közléspolitikánkknak • a lap legyen bírálóbbr, foglalkozzon a magyar sorsproblémákkal • hogy nem a zsidó, az izraeli szempontok érvényesülnek, hanem a magyar dolgok

LUKÁCH KRISZTINA, 1994: Ez soha nem volt probléma, mert a másik nevelést igazából nem vettem komolyan. Azok ők voltak, és mi éltünk a másik rend szerint. Akkor már hittanos voltam, templomba járó, úgyhogy, ahogy mindenki másnál, nálam is megfértek egymás mellett a kettő. Huszonnyolcan voltunk az osztályban, s egyetlen hittanos társam nem volt. Legalábbis tudomásom szerint. Tudniillik mi abban nőttünk föl, hogy ez titok. Olyan titok, mint az édesapám börtönviseltsége, amiről ha nem feltétlenül kell, akkor nem beszélünk. Természetes, ha nyíltan megkérdezik, akkor vállalom, de nem jelentkezem, hogy kérem, én ilyen vagyok. Azt hiszem, hogy a szüleim is mondták, hogy nem szükséges hangoztatni ezt. Ha bárki rákérdez, akkor igen, lehet vállalni, de nem szükséges külön hangoztatni. A templomban pedig kifejezetten úgy voltunk felkészítve, hogy „gyerekek, erről nem beszélünk”. Magamtól sose mondtam a kortársaimnak hogy édesapám börtönben volt. Már csak azért sem, mert ők semmit sem tudtak az egészről, és nem is érdekelte őket. A felnőttekkel szemben meg már volt bennem egy olyan otthonról meg máshonnan hozott bizalmatlanság, hogy miért ezzel kezdem. Persze az utcabeliek, és így a gyerekek is tudták ezt, de nem emlékszem, hogy ez valaha is akárcsak kérdésig is eljutott volna. De abban a társaságban, akik tartották velünk a kapcsolatot, ez jó pontnak számított, erre én teljes joggal lehettem büszke. Ott mindenki hősnek tekintett még engem is.

FARAGÓ VILMOS, 1990: De azt is tudtuk, azt hittük, hogy ez egy közmegegyezés, hogy vannak bizonyos tabuk, amelyekhez nem lehet hozzáérni. Ilyen tabu: az országnak a Szovjetunióhoz való viszonya és a Szovjetunió úgy, ahogy van; az országnak a gazdasági és katonai rendszerben való részvétele; a rendszerhez tartozó országokkal való bánásmód bizonyos előírásai és korlátai. Ilyen tabu volt a párt vezető szerepe, nem illett ezt a vezető szerepet kétségbe vonni. Továbbá az elmúlt időszak magyar történelmének bizonyos forduló- vagy csomópontjai, amelyekkel kapcsolatban hivatalos álláspont létezett. És nem illett a hivatalos állásponttól eltérni. Tehát 1945-öt a felszabadulás olyan időpontjának kellett tekinteni, amikor egy ország mámorosan várta az ideérkező szovjet csapatokat, és teljes

lelkesedéssel fogadta őket. És úgy élte át aprajától nagyjáig, mint valódi felszabadulást. Tudjuk, hogy ez ennél sokkal komplikáltabb. Ilyen a fordulat éve nevű időpont, amellyel kapcsolatban szintén hivatalos álláspont létezett. És annak az volt a lényege, hogy a reakcióval és a jobboldali erőkkel folytatott harc eredményeként a magyar kommunista párt 1948–49-re, minthogy egyesült a szociáldemokrata párttal, olyan erőssé vált, hogy nemcsak a vezető szerepe, hanem a hegemoniája is kétségbevonhatatlanná vált. És a többi párt, a koalíció többi pártjának a megszűnése szinte történelmi szükségszerűség formájában, már-már automatikusan következett be. Ilyen volt 56 minősítése, amellyel kapcsolatban bizonyos árnyalatok, részletek, nem lényegi felfogásbeli különbségek, emlékezéskülönbségek megjelentek ugyan az *Élet és Irodalomban*, de totális kétségbe vonása annak, hogy az ellenforradalom lett volna, ez se fordulhatott elő a lapban. Tehát nagyjából ezek voltak a tabuk.

Azt mondták akkoriban nagyon sokan, és ez már-már értelmiségi meggyőződés volt, hogy ha az ország megállapodik abban, hogy ezeket a kényes dolgokat nem feszegetjük, akkor cinkosságba kerülhet az ország lakossága egymással. Akkor a hatalommal is cinkosságba kerülhetünk. Hiszen a hatalomnak voltaképp ugyanaz az érdeke, mint az ország lakosságáé, hogy eme szorítottságok és kényszerek között teremtsünk egy lakható Magyarországot. S akkor az lesz a dolgunk, az lesz egy hetilap szerkesztőinek a dolga is, hogy összekacsintva a hatalommal és az olvasóval, úgy teremtsünk közvéleményt jó ügyek mellett, hogy ezzel ne irritáljuk a hatalmat, noha ez a közvélemény különbözni fog a környező testvérországok hivatalos véleményétől. És nem egyezik se Moszkva, se Berlin, se Bukarest, se Prága véleményével. Mégse irritálja őket, mert kialakul egy jelbeszéd, amit csak mi értünk. De mi pontosan értjük, hogy mivel mit akarunk mondani. Tehát ne irritáljuk őket azzal, hogy folyton feszegetjük, mondjuk, ötvenhatot. Ne irritáljuk őket azzal, hogy a különböző szellemi, kulturális, esztétikai irányzatok nálunk direkt politikai irányzatokká válva valamilyen politikai pluralizmust hozzanak létre. Mert ez ellene mond azoknak a moszkvai elképzeléseknek, amelyek szerint a politikai pluralizmus egy burzsoá találmány, és a szocialista országokban a párt vezetése jelent egy egységes politikai és ideológiai szellemiséget, amelytől eltérni nem a szellem szabadsága, hanem deviancia.

RÓZSÁS JÁNOS, 2002: Az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* 1962 novemberében jelent meg a *Novij Mir*-ben. Írtam a *Novij Mir* szerkesztőségének, adják meg Szolzsenyicin címét. Megadták, azután leveleztünk. Utána belelkesültem, és megírtam a *Duszja nővért*. Megírtam Szolzsenyicinnek is, hogy megírom a *Duszja nővért*. Megmentette az életemet az Észak-Urállban, hálából megírom annak az észak-uráli lágernek a történetét, ahol ez a dolog lejátszódott. Meg is írtam, de közben 1964. ok-

tóber 14-én Brezsnjev leváltotta Hruscsovot, és újra sztálini szelek kezdtek fújni. Mire én a *Duszja nővérrel* elkészültem, már nem kaptam kiadót, sőt volt egy vizsgálat ellenem zugírászatért.

Az úgy történt, hogy a kéziratot odaadtam egy barátomnak olvasni. Az odaadta a barátjának – aki igazgató volt –, s a barátjának a sofőrje jelentette a rendőrségen, hogy az ő főnöke valami „istenellenes” könyvet olvas. Ez 1964-ben történt Zalaegerszegen. Sebbel-lobbal jön hozzám a barátom, hogy baj van, mert elkozták a könyvet, mit tudok a mentségemre fölhozni. Mondtam neki – mert nekem mindenben szerencsém volt –, hogy én ismeretségi alapon kaptam a Kossuth Kiadótól fordítói megbízást, és közben leadtam nekik a *Duszja nővér* című könyvem kéziratát, hogy nézzék meg, tudnak-e vele valamit kezdeni. Persze ülték a kéziratot. Egyszer sürgettem, nyilatkozzanak. Küldtek a Kossuth Kiadótól egy levelet, hogy a lektorok olvassák a kéziratot, és ha állást foglalnak, majd szólnak. Húzták az időt. Mondom a barátomnak: „itt van a levél a kiadótól, ott van a kéziratom náluk, olvassák, a lektorok kezében van”. „Hű de jó, mert zugírászatért folyik ellened vizsgálat, de ez egy hivatalos levél, a Kossuth politikai kiadó, akkor álljon meg az egész gyászmenet.”

Istennek nem tetsző dolgokkal foglalkoztam. Nemcsak az a zugírászat, ha csinállok egy szerződést mint zugjegyző, hanem zugírászat az is, amikor a rendszernek nem tetsző irományokat irogatok. Amikor olyan dolgokat fektetek papírra, amelyek a szocialista realizmus követelményeinek nem egészen felelnek meg. Így zárult le aztán ez a vizsgálat.

VARGA JÁNOS, 1994: A minisztérium fegyelmi vizsgálatot indított ellenem. 1970-ben jelent ugyanis meg a *Sorsforduló* című kötet, amelyik válogatott dokumentumokat adott közre 1944–45-ből, méghozzá úgy, hogy egyrészt olyan dokumentumokat, amelyek a még nyilas uralom alatt álló országrészben keletkeztek, részben pedig olyanokat, amelyek az úgynevezett felszabadított országrészen jöttek létre. Somlyai Magda meg Karsai Elek dolgoztak ezen a két kötetben a Levéltári Igazgatóság korábbi megbízása alapján. Amikor én az igazgatóságra kerültem, és a helyettesemmel megbeszéltük azt, hogy ki milyen munkakört lát el, kinek mi lesz a feladata, akkor ennek a két kötetnek a gondozása a helyettesem feladata lett. Gyakorlatilag én ebben a munkában semmilyen formában nem vettem részt. Pontosabban, amikor összeállt a kötet, a megjelentetéshez engedélyt kellett kérni a Kiadói Főigazgatóságtól. Előzőleg azonban – a hagyományoknak és a szokásoknak megfelelően – a kötetet lektoráltatni kellett volna. Azonban a minisztérium költségvetésében, következésképpen a Levéltári Igazgatóság költségvetésében lektori díjra nem volt fedezet. Én azt javasoltam, ha lektori díjat nem tudunk fizetni, a miniszterhelyettes pedig ennek a munkának a készültét vagy munkálatait már

korábban tudomásul vette és jóváhagyta, kérjük meg őt, hogy nézze át a dokumentumokat, nehogy valami probléma legyen belőle. Az én szerepem annyi volt, hogy én vittem be hozzá a kéziratot, majd amikor szólt, hogy végzett az áttanulmányozással, akkor én mentem érte. Ő különböző okokból hat iratnak a kihagyását javasolta, és ez meg is történt. Alighogy megjelent azonban a kötet, amelynek felelős kiadójaként a Levéltári Igazgatóság, értelemszerűen a Levéltári Igazgatóság vezetője, azaz én szerepeltem, kiobbant a botrány. Máig is homályban van, hogy ki volt a kezdeményezője, bár erre alapos gyanúval rendelkezem. Feljelentést tettek a szovjet követségen azzal, hogy a minisztérium égisze alatt szovjetellenes munka jelent meg. Hát persze azonnal riasztottak mindenkit, hogy mi ez. Leállították a terjesztést, be kellett szállítani még azokat a példányokat is, amelyeket a Levéltári Igazgatóság kapott, szóval teljes zárlatot rendeltek el. A zárlat olyan jól sikerült, hogy a leállítást követő napokban a legkülönbözőbb minisztériumokból és egyéb frekventált helyekről telefonáltak, hogy biztosítsunk nekik egy-egy kötetet. Sőt, fél év múlva derült ki, hogy Ausztriában ezerötszáz-kétezer schillinget kínálnak ezért a kötetért.

Az első perctől kezdve világos volt, hogy egyesek ennek az ügynek a kapcsán az én nyakamat is ki akarják törni. A fegyelmi bizottság többször ülésezett. Ilku Pál volt akkor a miniszter, aki a fegyelmit elrendelő okiratra külön ráírta, hogy különös mélységgel vizsgálja a bizottság azt, hogy én mint kiadó mennyi pénzt kaptam érte. Hát egy vasat se, mondanom se kell, hiszen nem volt közöm a munkához, meg különben is erkölcstelennek tartottam volna ilyesmit. A nyaktöréstől egy teljesen véletlen körülmény mentett meg. Amikor a Levéltári Igazgatóság a Kiadói Főigazgatóságtól az engedélyt megkérte, az engedélyt kérő beadványon az én nevem szerepelt, de csak gépelve, a kézalírásom nem. Én pedig be tudtam bizonyítani, hogy a beadvány keltét megelőző héten sem, meg az utána következő héten sem voltam Magyarországon, hanem Moszkvában tartózkodtam egy nemzetközi levéltáros összejövetelen. Így azután a nyaktörés elmaradt, viszont természetesen nem úsztam meg egészen szárazon. Különös módon a belső ellenőrzés elmulasztása címén kaptam írásbeli figyelmeztetést. [...]

A fegyelmi tárgyaláson elélem tárták azokat a dokumentumokat, amelyek állítólag szovjetellenesek, sértik a szovjet–magyar barátságot. Azt is felhozták, hogy létezik egy megállapodás a Szovjetunió meg Magyarország között, amely szerint dokumentumok kiadása esetén egyeztetnek, ez az egyeztetés viszont elmaradt. Hát én persze azzal is védekeztem, hogy olyan egyezséget, amelyik titkos, s nem közlik senkivel, nem lehet megtartani. Hogy mik voltak a kifogások, milyen jellegű kifogásokat támasztottak? Hogy közöltünk a Vörös Hadsereg rekvirálásaira vonatkozó iratokat, amelyekben gabonát meg ezt meg azt kötelező érvénnyel kí-

vántak a lakosságtól beszédetni. És hát szedettek is természetesen. Hát erre én mit mondhattam? Azt, hogy a világ legtermészetesebb dolga, hogy egy harcoló hadsereg ott szerzi meg az élmét, ahol a legkönnyebben tudja. Hát micsoda örült dolog lenne elképzelni, hogy Vlagyivosztk mellől szállítják majd ide a Vörös Hadseregnek a kenyeret. A másik típusa a kifogásolt dokumentumoknak az egyes szovjet városparancsnokok ukázai voltak, amelyekkel egyik-másik helyen tulajdonképpen ostromállapotot rendeltek el. Nos, a fegyelmi bizottság egyes tagjai, nyilvánvaló, hogy külső inspirációra, egyszerűen vitatták, hogy ilyesmi megtörténhetett. A harmadik típus egyetlen dokumentumot jelentett, de annál nagyobb súllyal esett a latba. Az egyik alföldi város, Kisújszállás tisztiorvosa javaslattal fordult az ideiglenes megyei igazgatóságához, amelynek az volt a lényege, hogy a szovjet katonák által terjesztett nemi betegségek terjedésének fékezésére, illetőleg megszüntetésére állítsanak föl egy kuplerájt, ahol orvosi ellenőrzés alatt lehet tartani a kuncsaftokat. Ez volt az iszonyú, szemforgató felháborodás, hogy szovjet katonákról ilyet elképzelni. Hát erre mit lehetett mondani? Én megmondtam ugyan, hogy mi a véleményem erről. Az álszentség, a farizeusság kiáltó példája volt, hogy egy fegyelmi tárgyaláson ez vádpontként merülhetett föl.

A kötetet aztán később lehetett terjeszteni, de hát nem túl sok maradt meg belőle, mert ami raktáron volt, azt bezúzták.

MOLNÁR ZOLTÁN, 1987: Dobozy Imre találta ki 1963-ban, hogy engem az *ÉS*-hez visz. Akkor ő volt az *ÉS* főszerkesztője. [...] Mások is kerültek oda ilyen múlttal, egy időben Varga Domokos is, Fekete Gyula is ott volt, szóval ez nem volt abszolút kivételes. Én magam úgy fogtam fel, hogy egy konszolidáltabb helyzet az üzem, majd a MÁVAUT-újság után, egy valóságos irodalmi lap. Én a lap politikai funkcióját őszintén szólva nem nagyon érzékeltem. Egyrészt nem láttam azokat a kifejezetten politikai jellegű lapszámokat, amelyek akkor jelentek meg, amíg börtönben voltam. És később sem a lapból, amelyik akkor már nem volt ilyen határozottan politikus jellegű, hanem a lap szerkesztőségében lévő közhangulatból érzékeltem, hogy mibe ütköztem, vagy hova kerültem. Olyan légkör fogadott, hogy itt voltak azok az elvtársak, akik a nehéz időkben odaálltak lapot csinálni, és most kicserélték őket börtönből szabadult ellenforradalmárokkal. Tehát volt egy ilyen hangulat. Ők voltak a párttagok, ők voltak a marxisták, ők voltak az elfogadható politikai vonal, hát én meg legalábbis gyanús elem voltam. Egzisztenciális okokból szívesen fogadtam, hogy odavettek, és felszabadultam. Ez nem volt politikai jellegű lépés a számomra, de ott kénytelen voltam tudomásul venni, hogy politikai viszonyok között élünk, és azt hiszem, nagy szerencsém, hogy én ott nagyon hamar megtaláltam ennek a helyzetnek az elviselhetőségét és a megfelelő ideológiát ehhez a helyzethez. Tudniillik arra jöttem rá, hogy ők csak pártta-

gok, de semmi közük a szocializmushoz, a marxizmushoz, és a világeért se kell elfogadnom, hogy én ott egy megtúrt ellenforradalmár vagy ellenforradalmári folttal való ember vagyok, és ők velem szemben a kommunisták. Valahogy ösztönösen rátaláltam arra a magatartásra, hogy hát én vagyok a kommunista, nem ők. És amikor vitákra került a sor a szerkesztőségi üléseken, akkor én ezt ki is nyilvánítottam. Nem durván, de határozottan. [...]

Tulajdonképpen elég kellemetlen szituáció volt, amelybe én bekerültem, és amelyben az első éveim lefolytak. Nemcsak azért, mert egy ilyen, hogy mondjam, politikai gyanú vagy ellenállás légköre vett körül, hanem azért is, mert az a funkció, amelyet nekem szántak, elég lassan derült ki számomra, és amikor kiderült, akkor elég kellemetlen érzés volt. Tudniillik én már évek óta kint voltam, de az írók hallgatása még nem szűnt meg. Vagy legalábbis nem oldódott annyira, hogy politikai kérdésekben véleményt nyilvánítsanak. Mások talán jobban érezték, mint én – aki a börtönben ezt nem érezkelhettem –, hogy ha megszólalnak az ÉS-ben, ez már valamilyen kompromittálást is jelent, lepaktálást a hatalommal. Természetesen ezt így nem közölték velem, ezt nekem kellett megéreznem. Itt az volt a lényeg, hogy mondjuk, az ÉS-nél olyan emberek dolgoztak azelőtt, akikkel az írók nem álltak szóba, és sokszor azért nem szólaltak meg, mert mit beszéljenek X-szel, Y-nal, az csak csöbbe akarja őket húzni. Szóval kellett nekik egy olyan ember, akivel az írók szóba állnak, és esetleg adnak is írást. Nekem tényleg adtak, és az én dolgom nemcsak az volt, hogy az írókat rávegyem arra, hogy jelenjenek meg az ÉS-ben, szólaljanak meg, hanem az is a funkciómá vált, szándékkal vagy szándék nélkül, hogy amikor megírták és leadták a cikket, akkor én adjam nekik vissza, és magyarázom meg, hogy miért nem közölhető. Mert amikor megírták, ideadták, akkor kiderült, hogy az mégsem olyan, ami a hatalom számára megfelel. Tudod, cenzor nálunk nincs, már akkor se volt, de hát a szerkesztőség maga a cenzúra, és hát nem lehetett egykönnyen megjelenni, az az igazság. Az én legelső cikkem, amit megírtam, amit én írtam az ÉS-ben, minden különösebb szándék nélkül, abból kihúzták azt a mondatot, amiért megírtam. Már nem emlékszem a cikkre, meg a mondatra se, de erre a tényre emlékszem, mert ezt meg is mondtam, hogy hát ezért írtam meg a cikket. De hát, hogy mondjam, akkor megvolt bennem a megalkuvásra való készség. Tudtam, hogy kihúzzák belőle, mégsem téptem el a babaruhát rögtön, mindjárt az elején, reménykedtem abban, hogy valahogy majd csak alakul a helyzet, meg hát szükségem is volt rá, hogy legyen valahol.

FARAGÓ VILMOS, 1990: *Az Élet és Irodalom* egy nagy népfrontos szerkesztőség volt. És ez volt az az idő, amikor már érvényes volt az a Kádár János-i kijelentés, hogy aki nincs ellenünk, az velünk van. És akkor volt olyan illúziónk, hogy nagyjából

mindenki velünk van. És ez a velünk, ez nem föltétlenül az MSZMP-t jelenti. Ha nem azt jelenti, hogy a társadalom megbékélt, hogy a társadalom elfogadta a konszolidációt és azt, hogy itt berendezkedett egy a korábinál liberálisabbnak bizonyuló diktatórikus rendszer. És az lesz ezentúl a mi életünk kerete. Magyarország jövője ebben a keretben kell hogy alakuljon. Ezt mint véglegeset, geopolitikailag meghatározottat és megváltoztathatatlant tekintettük. És mindnyájan, függetlenül attól, hogy honnan jöttünk, milyen előzményeink voltak, bizalommal fordultunk egymáshoz. Hát gondolja meg, hogy olyan, ma ellentétesnek látszó figurák dolgoztak ott együtt, mint Fekete Gyula vagy Garai Gábor. [...]

Tehát sok mindenkitől kértünk és kaptunk kéziratokat. Mi volt az a pont, amelyet nem akartunk átlépni, mint afféle cenzorok? Az *Élet és Irodalom*-esteken az volt a kérdések egyike, hogy van-e, és mekkora önöknél a szerkesztési szabadság, és hát végül is ki irányítja voltaképpen ezt a lapot, és hogyan dolgoznak önök mint cenzorok. Akkor mi mindig azt válaszoltuk, őszinte meggyőződéssel, mert ez csakugyan megfelelt az igazságnak, hogy természetes, hogy vannak határai a mi közléspolitikánknak. Ezek a határok egyrészt az alkotmányban fogalmazódnak meg. Az alkotmány tiltja Magyarországon a faji, vallási előítéletek publikálását, hogy finoman fogalmazzak. Hát voltaképpen tiltja az uszítást. Mármost ezt a határt, követelményt vagy előírást volt a legkönnyebb betartanunk, hiszen ki a csuda jelentkezett volna nálunk azzal, hogy most uszítani fog. Ezt tehát könnyű volt betartani. Az öncenzúra működött az *Élet és Irodalom* szerkesztőségében is. És ha nagyon szigorú vagyok magunkhoz, akkor azt kell most mondanom, hogy abban különböztünk mégis az összes többi laptól, ahol szintén öncenzúra működött, hogy mi az öncenzúra határait tágasabbnak képzeltük és tágasabbként fogtuk föl, mint a lapok többségénél. Hogy belőlünk a szervilis öncenzúrázási hajlam hiányzott. Hogy az önbiztosítás túlbiztosításos változatait nem szerettük. Hogy örültünk a vélemények viszonylagos szuverenitásának. És úgy gondoltuk, hogy noha ezzel folytonos konfliktushelyzetbe kerülünk a hatalommal, ezt a konfliktust föl kell vállalnunk. Mi tehát azzal ámitottuk magunkat, hogy azért működtetjük az öncenzúrát, hogy azt a viszonylagos szabadságot működtetni tudjuk belülről. Hogy tehát ne kockáztassuk vakmerősködésekkel, hősködésekkel és fejjel a falnak rohanásokkal a lap egész létét. [...]

Rengeteg múltott azon, hogy a főszerkesztőben mekkora a kurázi. Nemes György egyebek között azért vált olyan emlékezetes főszerkesztőjévé az *Élet és Irodalom*-nak, mert benne ez a kurázi elég nagy volt. Ez a kurázi volt akkora, hogy mindig vállalta a közvetlen vitát azokkal a hatalmasságokkal, akik fejcsóválva vagy dörgő kiáltozásokkal, telefonokkal vagy a főszerkesztői kiátkozásokon szinte hétről hétre kifogásoltak valamit az *Élet és Irodalom*-ban. Mármost nyilvánvaló,

ha a főszerkesztőé a végső szó, és mindenki máshol látja a határokat, akkor ebből belső konfliktusok is származnak. [...]

Minden héten előfordult, hogy a főszerkesztő elé kerülő kéziratok egyikében, másikában mondatok, kifejezések teremtettek a főszerkesztő megítélése szerint aprópót a hatalmasságoknak ahhoz, hogy megint ránk csördítsenek. Hiszen a hatalmasságok nem olvasták el az újságot, a hatalmasságoknak valakik előre olvastak. És piros golyóstollal vagy ceruzával olvastak, és szavakat, mondatokat, mondatrészeket húztak alá. Tehát a szerkesztőségi belső cenzúrájának igazából nem is egy cikk egész szellemiségére kellett folyton figyelnie, hanem kifejezésekre, szavakra, mondatokra, mondatrészekre. És a főszerkesztő szimata, érzéke a szövegnek ezeket az irritáló kis elemeit rendszerint kiszűrte a kéziratokban. És akkor elkezdődött egy vita közte és a rovatvezető, közte és a szerző között. Vagy a rovatvezetőt bízta meg azzal, hogy a szerzővel vitassa meg, hogy ezt a szót cserélje ki egy másikra. Ehelyett a fél mondat helyett írjon másikat. Ezt a mondatot pedig úgy, ahogy van, hagyja ki, mert ez az egy szó, ez a fél mondat, ez az egész mondat kockáztatja a cikk megjelenésének esélyeit. És természetesen kockáztatja az újabb konfliktust is.

CSATÁR IMRE, 1986: Állandóan a koncepciót hiányoltam, állandóan ezért pofáztam, szólagattam fel az értekezleteken, aminek az lett a következménye, hogy azt mondta Pethő, én „opponálom a vezetést, noha a vezetéshez tartozom”. Én a koncepciót hiányoltam, és azt, hogy a lap legyen bírálóbb, foglalkozzon a magyar sorsproblémákkal. Én már Mihályfi idejében is erről beszéltem. Volt egy „híres” felszólalásom is. Ez még a Mihályfi idejében volt, rettenetes kínos história. A lapot felmérte a Központi Bizottság agitprop bizottsága. Volt ilyen felmérés úgy tízévenként. Az agitprop bizottság megállapítása körülbelül egybevágott azzal, amit mi egymás közt beszélgettünk. Mihályfi beszámolt, miről volt szó, mert be kellett számolnia. Nem is tudta volna elkerülni, mert itt voltak a központból. Felszóltam, és elmondtam, hogy nagyon örülök a véleményeknek, és hát a lap nem politizál, nem foglalkozik az emberek sorskérdéseivel, a *Magyar Nemzet* sok esetben rendkívül gyáván viselkedik. Itt van például az oktatási probléma. Ilku elvtárrsal nem merünk vitatkozni, mert félünk. A *Magyar Nemzet* mindenkivel jóban akar lenni, és ez nem visz semmire. És elmondtam a szállodaportás példáját. Mindenkivel jóban lenni, az egy szállodaportás számára rendkívül pozitív dolog, a *Magyar Nemzet*nél azonban negatív tulajdonság. Erre Mihályfi reagált valamiképpen, majd pedig hamuszürke arccal elvonult az értekezlet végén, és akkor én még provokáltam is, nem direkt, hülyeségből: „Ernő, nem tudom, miért haragszol.” Aztán ez is feloldódott. Ilyen stílusú beszélgetéseket, felszólalásokat később is elkövettem, nem sok sikerrel.

PETHŐ TIBOR, 1989: Jeruzsálemben, az Eichmann-perre 1961 áprilisában a következőképpen kerültem ki. Szirmai összehívott egy értekezletet, s hát ott kifejtette az elgondolását. A később kiküldendők közül mind a hárman ott voltunk. Koncsek László a *Népszabadságtól*, Barcs Sándor mint „Barcs” és mint MTI-s, és én. Tehát az volt az elgondolása Szirmainak, hogy mint MTI-tudósítók megyünk ki, nem kifejezetten csak a saját lapunkat tudósítjuk, hanem az MTI-t is. Tulajdonképpen ő osztotta föl, hogy ki mikor menjen ki. Az első volt, azt hiszem, Barcs egy hónapig, azután Koncsek egy hónapot, és utána én. [...]

A következő volt az ő elgondolásuk. Az, hogy az Eichmann-per Magyarország számára rendkívül fontos, nyilvánvaló volt, a pártban sem tagadta senki, hiszen tudjuk, hogy Eichmann mit csinált 1944-ben. Űgy gondolták, hogy olyan tudósítók menjenek ki, akiket a későbbiek folyamán a külföld is meg a belföldi közvélemény is elfogad. Hogy nem a zsidó, az izraeli szempontok érvényesülnek, hanem a magyar dolgok, tehát az, hogy mi Magyarországról, az itteni tevékenységük alapján hogy látjuk a pert. A pernek döntő szakasza volt a magyar fejezet, ezért válogattak ki bennünket. Koncsek ugye, eredetileg pap volt. Rám még akkor a régi *Magyar Nemzet* miatt esett a választás. [...]

Megmondom, hogy mit kellett tompítani. Azt, hogy Eichmann védője egy NSZK-ból érkezett ügyvéd volt, Servatius. Na most, mi már bizonyos gazdasági okok miatt kezdtünk az NSZK-val kapcsolatokat felvenni, úgyhogy arra kellett vigyázni, hogy a Servatius-féle védőbeszédnek ne úgy jelenjenek meg a magyar sajtóban, hogy az „NSZK imperialisták” védeni próbálják Eichmann-t, hanem úgy, hogy Servatius elismeri, amit Eichmann elkövetett, azt ő nem védi, de próbálja megmagyarázni, hogy parancsra tette. Meg az a bizonyos vonal, hogy végül is mindenki mindent Hitler parancsára tett. Hát ez volt neki a védelmi fővonala. Ezt természetesen lehetett kritizálni és támadni, de néhány dolgot, például hogy az NSZK jóvátételt fizet, azt ne bántsuk. Ez nem instrukció volt, hanem az embernek a belső újságírói érzéke. Hogy vannak bizonyos pontok, nem is annyira a magyar fejezetnél, de ott is volt. Például amikor az került szóba, hogy a Chorin, Kornfeld, Weiss család végül is hogy került ki Portugáliába, hogy ezt tompítani olyan értelemben, hogy nem az SS tett valami jót, hanem az SS kikényszerítette a Weiss Manfréd- és egyéb üzemek átvételét, és ennek fejében mehettek aztán Portugáliába a tulajdonosaik. Na most, ezt el is lehetett volna ítélni, hogy tulajdonképpen a magyar vagyont vagy a zsidó vagyont átjásztották a németeknek, elsősorban az SS-nek. Miközben a szegényebb zsidókat vitték Auschwitzba, a nagyok ugye, mentek Portugáliába. Én régebről is ismertem ezeket az igazi nagyokat, én nagyon helyeseltam, hogy ők akár így, akár úgy kijutottak, de ebben az ember óvatosabban fogalmazott, árnyaltabban. De ez a saját elgondolásunk volt.

Szirmai instrukciójának a lényege – erre már szó szerint nem emlékezem – körülbelül az volt, hogy Magyarországon ez a kérdés változatlanul egy neuralgikus ügy, mert itt sok antiszemita volt, bizonyos értelemben van is. Tehát úgy kell nekünk tálalni a pert, nehogy esetleg újabb antiszemita érzelmeket keltsen az országban. Hogy erre valahogy vigyázzunk, de hogy miképpen tegyünk, ezt ránk bízta, az újságírói megoldásra. Hát végül is valóban az volt a helyzet 1944-ben – nagyon jól tudjuk –, hogy a közvélemény egy része nem volt annyira fölháborodva amiatt, hogy a magyarországi zsidóságot deportálják. És a közvéleménynek ez a része 1961-ben még mindig itt volt Magyarországon.

KORLÁTOZOTT ÁLLAMPOLGÁRI JOGOK

aki ilyen pimasz, hogy ezt a nevet viseli, az megérdemli, hogy éhen haljon • hogy képzelem, hogy egy volt ellenforradalmárnak a leánya fogja a jövő nemzedéket oktatni? • népellenség vagyok, a jogosítványt nem kapom meg • potenciális vásárlókat hajtottam fel illegálisan • azért mind a ketten jól járunk • folyton vigyázni kellett, nehogy becsússzon valami • nem folytathattam semmilyen politikainak mondható tevékenységet • Gyurkám, az asztalnál egy szót se! • és sorozatosan nem kaptam meg az útlevelemet • kétszer is kértem, hogy befejezhessem az egyetemem • bármennyire is próbálnak mindent elfojtani és eltitkolni, azért ezek a hírek előbb-utóbb elterjednek • egy ilyen csirkefogót ők nem engednek be Magyarországra • a lényeg az, hogy beadtam a derekam

GYENES JUDITH (MALÉTER PÁLNÉ), 1998: És jött a vergődés az állásokkal. Minden ősszel írtam egy episztolát állásügyben. Halda Alíz ajánlotta, hogy írjak Sándor Józsefnek a pártközpont titkárságára. Addig azt se tudtam, hogy a világon van. Hogy ez pontosan hányban volt? Talán 1961-ben, 1962-ben. Erre behívtak a Fehérházba. Az is egy rossz emlék. A bejáratnál két stukkeres mögém állt, és így mentünk be a pártközpontba, a liftig. Betessékeltek, ők megnyomták a gombot, és a lift fölment a nem tudom már, hányadik emeletre. Kiszálltam, ott megint várt két stukkeres, és elkísértek egy ajtóig. Egy századossal beszéltem, mintha nem is lenne igaz: Mi a kívánságom? Hol akarok elhelyezkedni? Mennyi fizetést akarok? Én ugye akkor már évek óta segédmunkákból meg alkalmi munkákból éltem, és akkor azt kérdezik tőlem, hogy hol akarok elhelyezkedni, meg mennyi fizetést akarok. Azt válaszoltam, hogy a szakmámban szeretnék dolgozni. Azt mondta, hogy majd utánanéző, és értesíteni fog. Kaptam is egy értesítést, hogy menjek be a Roosevelttérre, és jelentkezzem egy Biszkup nevű elvtársnál itt meg itt. Be is mentem. Kövér volt, barna öltöny volt rajta – utálok a barna öltönyt – és valamilyen pártjelvény. Úgy tett, mintha nem tudna rólam – pedig egész biztosan szóltak neki –, és azt kérdezte, miért vagyok ott. Amikor azt válaszoltam, hogy azért, mert nem tudok elhelyezkedni, azt mondta, hogy minden újság tömve van álláshirdetésekkkel, például építkezésnél is el lehet helyezkedni segédmunkásnak. Mondtam, hogy teljesen igaza van, de ha én ezzel a névvel odamegyek, nem az, hogy nem akarnak, nem mernek fölvenni. Erre: „Na látja, aki ilyen pimasz, hogy ezt a nevet viseli, az megérdemli, hogy éhen haljon!” Meghökkenstem, válaszoltam rá valamit. Erre ő: „Ha nekem ilyeneket mond, akkor úgy vágom ki innen, hogy a taknyán csúszik kifelé!” Ez a hangnem felejthetetlen. A százados ott a Fehérházban udvarias, szolgálatkész volt, mondtam is magamban, hát az olyan volt, mint egy őrgróf, és gondoltam, majd a herceghez megyek.

Teltek-múltak a hónapok, évek, és egyszer Alíz ajánlotta, hogy írjak Szirmai Istvánnak. És akkor írtam a Szirmainak. Ez 1963–64-ben lehetett. Behívtak a MÉM-be, és végül munkakönyves állást kaptam. Ezt úgy hívják a falusi emberek, hogy földkóstoló. Ahhoz, hogy az agrármérnökök meg a kémikusok egy állami gazdaságnak vagy téesznek meg tudják csinálni a talajterképét, a földkóstolónak földmintákat kell venni. Másfél-két méteres mély gödrökbe kellett lemenni, hogy mintát vegyünk a rétegekből. Elég kemény munka volt. Éveken keresztül csináltam a Pest-Nógrád Megyei Állami Gazdaságok Központjánál, ebben a két megyében. Az emberek nagyon kedvesek voltak hozzám. Itt hangzott el egyszer, hogy lesz még az ő képe a Nemzeti Galériában. [...]

Egyszer személyi kölcsönt akartam fölvenni, mert szörnyen nézett ki a Marci-bányi téri lakás, már az a szoba, és ki akartam festetni, meg azt a kevés bútort, ami volt, rendbe hozatni. Két kollégám jött kezesnek. Bementem a Széna téri OTP-be, hogy kölcsönt akarok fölvenni. Ki kellett töltenem egy kérdőívet, amelynek az egyik oldalán voltak az én adataim, a másik oldalon a férjé, ha van. Megkérdeztem, hogy mit csináljak, hiszen semmiféle papírom nem volt arról, hogy özvegy lennék. Nagyon kedvesen azt válaszolták, hogy az igazgatóság elé viszik a kérvényt, menjek vissza két nap múlva. Megadták a kölcsönt anélkül, hogy a másik oldal ki lett volna töltve.

Ezután elmentem a XII. kerületi tanácshoz – mi a XII. kerületben laktunk, amikor ez az egész történt –, mert azt gondoltam, ha ez igaz, akkor ott kell halotti anyakönyvi kivonatot kérnem. Elküldtek. Utána bementem a Gyorskocsi utcába, onnan a Büntetés-végrehajtási Igazgatósághoz küldtek. Akkor voltam először és, hála istennek, utoljára ott. Mondtam az ügyeletesnek, hogy a parancsnokkal akarok beszélni. Fölszólt neki telefonon. A parancsnok nem jött le, az ügyeletesen keresztül üzente, hogy ő nem illetékes abban, hogy ilyen papírt kiadjon. Mire én beszélőengedélyt kértem. Erre azt mondták, hogy menjek el a X. kerületi tanácshoz, ott kérjek halotti anyakönyvi kivonatot. El is mentem. Ott az én tulajdonképpen megalapozatlan álmom, hogy ez nem történt meg, megint megerősítést kaptam. Az anyakönyvnel ült egy hölgy, mondtam neki, hogy halotti anyakönyvi kivonatot kérek. Név? Mondtam, Maléter Pál. A halál időpontja? Mondtam. Elővette az anyakönyvet, rémülten lapozgatott jobbra-balra, láttam, vörös lett, és egészen kikelt magából szegény. Fölálltam, hogy odamegyek, és mondtam, Nagy Imrének is ott kell lennie. „Ne jöjjön ide, ne jöjjön ide!” – kiáltotta. S akkor, úgy látszik, leesett a húszfilléres, elővett egy másik anyakönyvet, és a következő zajlott le: „Tehát a név Maléter Pál.” „Igen.” „Mikor született?” Bediktáltam. Akkor írta be. Ez máig olyan érthetetlen nekem. Megkérdeztem, hogy kaphatok-e halotti anyakönyvi kivonatot. Azt mondta, igen, postán fogják kiküldeni. A sze-

mélyazonosságimba viszont beírták, hogy özvegy. Soha nem kaptam meg postán a halotti anyakönyvi kivonatot.

GULYÁS ANIKÓ, 1994: Az egyik nővéremet, aki világeletemben orvos szeretett volna lenni, a pontszámai alapján 1966-ban felvették a szegedi egyetemre, de a tanévkezdés előtt pár nappal jött egy papír, hogy érvénytelenítették az egészszet. Ildikó felmondta az állását itt, Győrben, és készülődött, hogy megy Szegedre. Összecsomagolta a holmiját, a könyveit, mindent, és két héttel az indulás előtt – vasárnap volt, ritka eset, hogy vasárnap kihozzák a postát, faluhelyen meg pláne – kapott egy ajánlott levelet az Egészségügyi Minisztériumtól, hogy hatálytalanították a felvételijét, s fellebbezésnek helye nincs.

Ildikó kétségbeesett, elment Szegedre, és ott tudta meg, hogy a lébényi párttitkár telefonált a megyei pártbizottságra, hogy Gulyás Ildikót fölvevették az egyetemre, az ő leányát pedig másodszor sem vették föl a főiskolára. Erre a megyei pártbizottságról telefonáltak Szegedre, és kérték az egyetemet, hogy Ildikót töröljék a névsorból. Az egyetem közölte, hogy ők már értesítették a diákot, a felvételt nem tudják semmissé nyilvánítani. Így került az Egészségügyi Minisztériumba, az egészségügyi miniszter pedig egy tollvonással áthúzta az egészszet. Ott tudta meg Ildikó Szegeden, hogy ez így történt.

A másik testvéremnek meg a szóbelijén egyenesen megmondták, amikor a soproni óvóképzőbe jelentkezett, hogy ne is reménykedjen. Az igazgatónő közölte vele: „Hogy képzeli, hogy egy volt ellenforradalmárnak a leánya fogja a jövő nemzedéket oktatni, tanítani?” Még hogy óvónő, ne is álmodozzon róla, hogy ő valaha is óvónő lehessen.

KERTÉSZ DEZSŐ, 2002: Azzal kapcsolatban volt differencia, hogy falun természetesen kell hogy rendelkezék járművel egy orvos, mert az a világ elmúlt, hogy az orvosnak fogata volt, és azzal ment a tanyára, jobbra-balra. Akkor még elég kiterjedt tanyavilág volt Apátfalva körül. Ezt úgy oldottam meg, hogy időnként a télesztől kértem fölnyergelt lovat, és lóháton mentem a tanyára.

Jogosítványom nem volt, épp azzal kapcsolatban volt a differencia, mert én 1963-ban szereztem jogosítványt motorra. Aztán 1964 tavaszára lettem a gépkocsivezetői vizsgát is. Fölbuzdultam, a feleségem nagynénjétől kértünk kölcsön pénzt. Akkor átmenetileg lehetett Wartburgot vásárolni, nem kellett várakozni. Gyorsan vettem egy kocsit, és vártam, hogy jön majd a jogosítvány. Hát nem jött. Reklamálom, végül egy végzést nyomnak a kezembe: tekintettel arra, hogy én népellenesség vagyok, a jogosítványt nem kapom meg. Közben a kezemben volt egy eredményes vizsgabizonyítvány. Ha egy csöpp eszük van, előbb akadályozzák meg, megbuktatnak tízszer. Borzasztó mérges lettem, eladtam ostobán, már akkor óriási fölára volt a Wartburgnak, mert közben a kereslet megugrott, újabb

szállítmányok nem jöttek. Valakinek odaigértem, amennyiért vettem, annyiért. Aztán tette – jogosan – a szemrehányást a nejem, hogy tizenötezer forinttal többet is kaphattam volna érte.

A faluban a tanácselnök is, meg a titkár is nő volt. Mondom nekik, hát azért ez mégiscsak disznóság, hogy ilyesmit követnek el, nem adnak jogosítványt, és nekik ehhez lehetne szavuk, mert ők mint községi vezetők felelősek az ellátásért, mindenért. Biztonságosabban, könnyebben, egyszerűen jobban tudnám ellátni az orvosi munkámat is, ha lenne gépkocsim. Erre írtak egy kétoldalas dicsőhimnusz. Ami szépet, jót, dicsérőt emberről, orvosról le lehet írni, az ebben mind szerepelt. Én bámultam is a képességüket, hogy ezt hogy tudták így összeszedni. Elég az hozzá, valóban nem telt el jó hét vagy kettő, a kezemben volt a jogosítvány, de nem volt autó. Elég ostoba módon beleugrottam egy használt kocsiba, egy kicsit meg is vezetgetett egy kolléga, nem híven tájékoztatott arról, hogy az az autó valójában milyen állapotban van.

UNGVÁRY RUDOLF, 1988: 1968–69 körül megismerkedtem azóta is meglévő svájci barátaimmal, és a jövedelmemet azzal is meg tudtam növelni, hogy potenciális vásárlókat hajtottam fel illegálisan az egyiküknek, aki egy svájci gépgyár kereskedelmi utazója volt. Így aztán elég sok gépet adtunk el, amiből én fél százalékot kaptam. Mivel ezeknek a gépeknek az ára több százezer frank volt, elég jól kerestem már a hetvenes évek elején.

A gépeladás kockázatos dolog volt a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején, mert ez szigorúan állami monopólium, s én vastagon több millió forintban adtam el különböző szalagcsiszoló gépeket. Írtam is róla egy publikációt az egyik magyar szaklapban, hogy ezzel is elősegítsem a terjedését. Ez folyamatos partizánakció volt. Állandóan úgy éreztem, mintha 56-ot folytatnám azáltal, hogy megállapítom egy vállalat címét, nagyjából fel tudom becsülni a profilját, de fogalmam sincs, hogy kit kell ott felkeresni. Ekkor fölveszem a telefont, föltárcsázom a központi számot, és azt mondom, hogy Szabó Ferenc fejlesztési főmérnökkel szeretnék beszélni. Mire a központos indignáltan azt mondja, hogy itt nincs semmiféle fejlesztési főmérnök, és semmiféle Szabó Ferenc nincs. Miért, hát hogy hívják a főmérnök elvtársat? Hát azt Kovács Lászlónak. Jaj, elnézést kérek, és utána közvetlenül felhívom Kovács Lászlót, és azt mondom, hogy itt Hans Reiser úrnak, a Niederberger cég kereskedelmi igazgatójának a megbízásából beszélek, Reiser úr a főmérnök úrral szeretne találkozni. Mire a főmérnök azt mondja, hogy de hát külföldi állampolgár nem jöhet be ide, ez a Kohó- és Gépipari Minisztérium vállalata, csak a minisztérium engedélyével jöhet be. Mondom, ez nem probléma, mert – és előzőleg a telefonkönyv alapján már megállapítottam, ha szükséges volt, akkor helyszíni felmérés alapján is, hogy hol van a

legközelebbi eszpresszó vagy kocsmá a vállalat közelében – itt és itt van egy eszpresszó, ahol találkozhatnánk, mondjon egy időpontot. Ilyen módon gyakorlatilag végig tudtunk járni három nap alatt, amíg a barátom itt volt, nyolc-tíz-húsz magyar vállalatot, és legalább egy horogra akadt. A Technoimpex illetékes előadója, aki a szerszámgépiportot kellett intéznie, persze elég hamar megismert engem. Át is látott a szitán, ellenben el volt képedve, hogy hogyan lehetett egy év alatt gyakorlatilag az egész magyar piacot feltárni, kézbe venni és a konkurenciát kiűzni a nyeregből. Nos, mindez a szögre lett akasztva 1974-től kezdve, mert néhány hónap múlva a szótárszerkesztési, a tezauruszkészítési munka forgószél-szerű erővel ragadott magával.

SZTEVANOVITY MILUTIN, 1988: 1960-ban jött az a határozat, hogy a bent lakó személyek száma döntötte el, hogy egy lakásnak mennyi a lakbéré. Olyan szerencsém volt, hogy a körzeti pártszervezetben volt egy asszony, akinek a testvére a mostani lakásunkban lakott, a Bartók Béla úton egy háromszobás lakásban, és hárman voltak összesen. Tehát elég magas volt a lakbér. Mondta, hogy ő szeretne velem cserélni, mert az enyém kétszobás volt. Összeültünk, megbeszéltük és kicseréltük. Abban állapotunk meg – mert mind a ketten párttagok voltunk –, hogy nem a pénz fog dominálni, de azért mind a ketten jól járunk. Négyezer forintot fizettem a cserére, erre a lakásra. Ebben a szobában, ami ötven négyzetméteres szoba, a közepén volt egy láda krumpli, hagyma, zsír, tehát egyáltalán nem használták, csak a két kisebb szobát. Nekik is érdemes volt cserélni.

BABICS ANTAL, 1988: 1963-ban behívtak a pártközpontba, mégpedig Szirmai István. „Azért hívtam, mert szeretnénk, ha országgyűlési képviselő lenne.” Hát mondtam, hogy én ahhoz nem értek, én nem foglalkoztam azzal, hogy mit kell egy képviselőnek csinálni. Azt mondja: „Majd megtanulja. Ne utasítsa vissza, kérem, mert Kádár elvtárs is szeretné, és hát nagyon sajnálná, ha nem fogadná el.” Mondom, hát akkor mit csináljak? Azt mondja, majd megválasztják valahol Budapesten képviselőnek. Megválasztottak 1963-ban. A XII. kerületben lettem képviselő. Négy évig ott voltam.

Kádár 1944-től ismert engem. [...] Akkor állandóan veszélyben voltak, mindig bujkálniuk kellett. Mindig másutt kellett lenniük, és ezt az illegális csoportot, a menekülőket főleg a feleségem segítette, meg módot adott arra, hogy valahol legyen egy hely, ahol összeülnek, beszélgetnek, és megtárgyalják a jövőt. Amikor a proklamáció megtörtént – addig álnéven volt mindenki –, akkor mindenki bevallotta, hogy kicsoda, hogy hívják. Akkor tudtam meg én is, hogy kiket védelmeztem, kiket segített a feleségem. [...]

Kádár Szirmait bízta meg, hogy állítson be engem. Úgyhogy aztán képviselő lettem, és négy év után újra megválasztottak. Akkor a VIII. kerületben lettem kép-

viselő még négy évig. De nagyon meguntam ezt a képviselőiséget, különösen a VIII. kerületben, mert ott minden olyan rongyos volt, elhanyagolt kerület. Emlékszem rá, hogy voltak olyan bérházak, amelyek úgy néztek ki, mint egy fenyőerdő, alá voltak dúcolva. Ezeket gyakran fotografáltam az egyik tanársegédemmel. Rengeteg képem volt ezekről a ronda házakról. Egyszer bemutattam a Hazafias Népfrontban egy képviselői gyűlésen. [...]

Olyan jellegű dolgok voltak, amelyeket az ember nem szívesen mond el. Szégyelli, hogy ezt csinálják felnőtt emberekkel. [...] Ha az ember tudta, hogy parlamenti ülés lesz, és fel akart szólalni valamilyen ügyben, meg kellett mondani előre a bizottság elnökének, hogy miről akar beszélni. Előre elkészítik a helyet, odatesznek egy mikrofont. Tudják, hogy ki fog felszólalni. Így kell felszólalni, nem úgy, hogy jelentkezek, ha megkérdik, ki akar még hozzászólni. Most sincs másképp, azt hiszem. Szóval a miniszter tudott róla, hogy fel akarok szólalni, hozzájárult, Pesta is tudott róla. Na, de a felszólalás előtt egy héttel kijött hozzám Pesta László. Elmondtam neki, hogy miről akarok felszólalni. Illetve le volt írva valami, mindig leírtam, mert folyton vigyázni kellett, nehogy becsússzon valami.

Az első felszólalásra emlékszem, az a gyógyszergyűjtés ellen volt. Nem tudom már, miket mondtam, csak arra emlékszem, hogy egy pap – egy magas rangú pap volt, meghalt már, aki az elnöki ülésen az elnököt helyettesítette –, amikor mondtam, hogy mennyiféle gyógyszert gyűjtenek össze az emberek, belenyúlt a reverendájába, kivett egy pakli gyógyszert, és felmutatta az országgyűlésben, hogy őnála is mennyi gyógyszer van. Derült az egész országgyűlés. Mulatságos volt, amit elmondtam, aztán két évig nem szólalhattam fel. Úgy hallottam, a következő választás előtt azt mondták, hogy ezt a nagyon derűs és jó hangulatot keltő Babicsot nehogy kihagyják a képviselőházból. Ennek következtében megmaradtam még négy évig, pedig el akartam menekülni onnan, mert utáltam azt, hogy mindig be kellett mutassam, amit mondani akarok. Ezért is kerültem ki az országgyűlésből. Amikor megint bejelentettem, hogy hozzá akarok szólni, Pesta azt mondta, hogy mutassam meg, mit akarok mondani. Mondtam neki, nem mutatom meg, nem vagyok gyerek, tudom, hogy mit lehet mondani. Ha olyan nagyon erőszakoskodik, akkor sem mutatom meg, és kérem, hogy töröljenek a felszólalók közül. Azonkívül felhívtam rögtön a Hazafias Népfront titkárát, hogy törölje a nevem a képviselők sorából a következő turnusra. Pestának a füle hallatára telefonáltam, aztán elköszöntem tőle, és hazamentem.

FÖLDVÁRI RUDOLF, 1990: 1968-ban meglátogatta a Vörös Csillag Traktorgyárat Mező Imréné. Soha nem találkoztunk, személyesen nem ismertem őt. Alig távozott a gyárból, már közölték velem, hogy felsőbb pártutasításra le fognak váltani, és a gyárban csak valamilyen eldugott helyen dolgozhatok, ahol nem lesz alkalmam

sok emberrel érintkezni. Nem sokkal később az üzemi pártbizottság titkára arra kért, hogy ne vezessem tovább a KISZ-eseink szemináriumát, ne végezzek semmilyen tevékenységet a vöröskeresztes szervezetünkben sem, és szüntessem meg a tagságomat a Zalka Máté szocialista brigádban is. Elmondta, hogy valamikor ők kértek minderre, most meg arra kell kérnie, hogy hagyjak fel ezekkel a tevékenységekkel. Mi vagy ki kényszeríti erre, kérdeztem tőle. Azt válaszolta, hogy a felsőbb pártszervek döntöttek így Mező Imréné kezdeményezésére. Jóval ezután az egyik fiatal tájékoztatott arról, hogy Mező Imréné a KISZ-eseikkel beszélgetve hallotta, hogy engem mennyire tisztelnek és becsülnek a fiatalok mindazért, amit az érdekükben tettem és teszek, milyen szívesen vesznek részt az általam vezetett szemináriumokon, és mi minden jót tanultak tőlem. Elmondása szerint Mező Imréné a hallottak felháborították, és azzal távozott, hogy majd ő intézkedik, hogy az ellenforradalmár Földvári ne dolgozhasson vezető beosztásban, ne foglalkozhasson fiatalokkal, ne építhessen ki magának politikai bázist ebben a gyárban. [...]

A KISZ-alapszervezet névadó ünnepségére hívták meg Mező Imrénét, ott találkoztak vele az én KISZ-eseim is. Sem a KISZ-bizottság, sem a titkára ezzel az egésszel nem értett egyet, de nem fogadták el a véleményüket. Engem a fizetésem meghagyásával a szerkesztési főosztály dokumentációs osztályára helyeztek át gyártmányszerkesztői beosztásba. Az ott dolgozók kérésére sem lehettem többé tagja a szocialista brigádjuknak, és nem folytathattam semmilyen politikainak mondható tevékenységet egészen 1981-ig, nyugdíjba menetelemig. Bár minden gyári illetékes mosta a kezét, és a gyári közvélemény értetlenül fogadta ezt az intézkedést, egyetlenegy szál nőnek sikerült keresztülhajtani a maga akaratát, még ha ezzel az alkotmányos törvényes emberi jogokat rúgták is oldalba. [...] Életem e szakaszának lezárási módja, ennek tanulságai is bizonyítják a Kádár-rezsim Janus-arcát, képmutatását. Szavakban jó minőséget és nyereséget produkáló termelést hirdettek, a gyakorlatban pedig az ellenkezőjét tették. És azokat, akik az általuk is elismert tettekkel bizonyították, hogy ez még az ő rezsimjünkben is lehetséges, azokat félredobták, erkölcsileg sárba tiporták, béklyóba verték. És csoda-e, ha a politikai, gazdasági, erkölcsi mocsárban az általános csőd lápvirága kezdett virítani?

BULÁNYI GYÖRGY, 1989: Szabadulásom után egy jó esztendeig Mátyásföldön, a szülői házban laktam. Aztán egy jó esztendő múltán jutottam el oda, hogy albérleti lakást tudtam szerezni, ahol függetlenebbül, a szülői házra való tekintet nélkül tudtam élni. Kisközösségi munkáról szabadulásom után nem lehetett beszélni. Számomra meglehetősen traumát okozott, hogy 56-ban, amikor kiszabadultam, a legjobb embereim mondták azt, hogy hát, ha kint töltöttem volna velünk ezeket

az éveket, akkor magad is tapasztalhatnád, hogy személyes barátkozásokon túlmenően semmit sem lehet csinálni. Nem lehet akár két-három embert sem rendszeresen leültetni. Ilyen körülmények között az első években összesen annyit engedtem meg magamnak, hogy Juhász Miklóssal, Vadas Évával, Fekete Gabriellával – akik elítéltek voltak – évente négyszer, kinek-kinek a névnapja körül találkoztunk, és egy délutánt átbeszélgettünk. Ezenfelül én csak a személyenkénti, illetve házaspáronkénti barátkozást kíséreltem meg, és csak azt vállaltam el, ha egy-egy ismerős család megkért, hogy a kiskorú gyerekekkel foglalkozzam hittan címen. Úgy fogalmazódott ez meg már a börtönben, hogy nem sok értelme van annak, hogy kimenjek, s a kisközösség és a brosuragyártás címen beszerezzek magamnak gyorsan egy másik életfogytiglant, amikor úgysem születik meg ennek a kisközösségi munkának az a gyümölcse, amelyért az egészét csinálni akartam. Viszont bekapcsolódtam az egyházközösségi életbe, szinte a szabadulásom után következő napokban. Előbb az óbudai temetőkápolnában szolgáltam minden vasárnap: két mise, két prédikáció, gyóntatás. Az óbudai főplébániához tartozott ez az óbudai temetőkápolna, és annak a papja – nagy békepap, és amellet jó barátnak mutatkozott – azt mondta: „Itt nyugodtan dolgozhatsz, ebből semiféle bajod nem lesz.” Vasárnaponként a plébánián ebédeltem. Ott volt Mécs László is, hazánk klasszikus költője. Egyik alkalommal ügyes diplomáciával megcsinálta, hogy négyszemközt maradhassunk – Mécs László is börtönviselt ember volt –, és azt mondta, hogy „Gyurkám, az asztalnál egy szót se!” Hát ez jellemző az akkori viszonyokra, hogy nagy békepap volt, jó barát volt, de jelentési kötelezettségek nélkül nem lehetett óbudai főplébánosnak lenni. Aztán innét egy fél év múlva elmentem a szülőföldemre, Mátyásföldre kisegíteni. Amikor ott feleslegessé váltam, akkor reátaláltam Pécelre, és közel tíz esztendőn keresztül minden vasárnapomat ott töltöttem kora reggeltől délutánig. Életemnek egy nagyon nagy barátkozása volt. A péceli plébános már a negyvenes években felfigyelt arra a kisközösségi mozgásra – tartalmára és formáira –, amelyek az életemet jellemezte. Közösségbe ő nem került még akkor be, de sok lelkigyakorlatra eljött figyelőnek, hallgatónak. Hát ő most boldogan vállalt engem. És a plébániáján ismertem meg az ő baráti köréből igaz papokat – börtönviselteteket is –, akik közül egyesek később a papi közösségembe is bekerültek. Tulajdonképpen itt, a péceli vasárnapi prédikációk során fogalmazódtak bennem újra azok a tartalmak, amelyeket a börtönévek azért megkopasztottak.

HORVÁTH ÁDÁM, 2003: Szolgálati útlevelemmel mentem volna Angliába, de februárban berendelték az útlevelesztályra. És olyan furcsa volt a helyzet, mert nem a szokásos ablaknál fogadtak – a szolgálati útlevelem benn volt a Rádióban –, hanem bevitték egy szobába, ahol három kék öltönyös, bordó nyakkendő, barna félcipős

úr elkezdett környékezni, hogy én most ugye utazom Angliába, s miért utazom, és hogy nekik szükségük lenne egy szolgálatra. Kérdeztem, mire. Hát hogy nekik információ kéne az angol, a londoni magyar emigrációról. Közben az öcsém, Sárközi Mátyás elment a Szabad Európától, visszament Londonba, és a BBC-nél dolgozott, a magyar osztályon. Ugyanebben az időben apámat, Horváth Zoltánt Nyers Rezső figyelmeztette az utcán, hogy rendőri felügyelet alá akarják helyezni, mert az ő baráti társasága a Gerbeaud-ban meg bizonyos magánházaknál olyanokat mond a Kádár-rezsimet illetően, hogy ezt megelévelte Kádár, és eljárás lesz ellene. Apám megkérdezte, hogy tudhat-e erről. Nyers mondta, hogy igen, tudhat. Megvan valahol a levelezés apám és Kádár közt, akinek apám írt egy levelet – tegező viszonyban volt Kádárral, ami ritka –, hogy Nyerstől hallott a rendőri felügyeletről, és nem tudja, mi a kifogás ellene. Hétévi börtönnel a háta mögött úgy gondolja, hogy talán neki tartozik a rendszer, és nem ő a rendszernek, történész-kutatóként dolgozik, nem érti az egészet. Mire Kádár visszaírt, hogy „ismerem a politikai nézeteidet, amelyekkel ugyan nem értek egyet, de a rendőrségnek kisebb gondja is nagyobb annál, mint hogy veled ok nélkül foglalkozzon, munkához sok sikert kíván Kádár János”. Majd másnap behívták, és rendőri felügyelet alá helyezték. Ami azt jelentette, hogy nem mehetett nyilvános helyre, vendéglőbe, nem hagyhatta el a várost, hetente jelentkeznie kellett a kerületi rendőrségen. Nem volt indok, 1966-ban nem kellett ahhoz indok. Engem meg be akartak szervezni három per nemtudomhányas ügynöknek, aki a külföldi magyarokról jelent. Én azt mondtam nekik, hogy uraim, válasszuk ketté. Maguk kémkedéssel foglalkoznak. Ha meg akarnak tanulni televíziózni, amikor visszajöttem, akkor megtanítom önöket. Na, ezt még kétszer megismételték. S mikor ezt anyámnak elmeséltem, azt mondta, hogy őt is behívták, mielőtt kiment az Illyés-premierre, Párizsba, hogy a párizsi emigrációról jelentsen, és anyám [Sárközi Márta] azt mondta nekik, hogy nézzék, uraim, nekem rákom van, maguk meg nyalják ki a seggemet. És kijött. Igazat mondott: rákja volt, kinyalhatták a seggét, én meg egyszerűen megtagadtam. 1966 januárjában aztán megoperálták anyámat, és augusztusban meghalt. [...]

Ki akartak küldeni Írországba zsúrizni egy fesztiválra, és a belügy a szolgálati útlevelemet betiltotta. Én pedig elkezdtem érdeklődni, hogy miért. És sehonnan nem kaptam választ. Utána a magánútlevelemmel próbáltam elmenni, arra nem kaptam kiutazási engedélyt. Kerestem a dolgot, hogy ez hogy áll, és nem kaptam választ sehonnan. [...] Aztán megint behívtak az útleveosztályra, hogy miért is voltam Angliában. Mire megint azt mondtam, hogy ha akarnak televíziózást tanulni, tartok tanfolyamot, szerezzenek kamerát. „Nem, nekünk az angliai emigrációról kell jelentés.” Mondom, egy információt adok maguknak: maguknak na-

gyon hülye embereik lehetnek kinn, mert nem mondom meg, hogy hová, de meg voltam hívva, és ott odajött hozzám egy lány, aki nyilván a maguk embere, és azt kérdezte tőlem, hogy járok-e én a BM-klubba, ismerem-e ott a zongoristát? Mondom, ha ilyen ügyes kémeik vannak, hogy ilyen ravaszul próbálnak informálódni, akkor a maguk munkája szart ér, én nem vagyok hajlandó közreműködni ebben. Jó, majd meglátjuk. És sorozatosan nem kaptam meg az útlevelemet. Akkor fölmentem Aczélhoz, akit ismertem, mert a miskolci fesztiválokon zsűritag voltam, és mindig lent járt ott, és apámat is ismerte, tudott a rendőri felügyeletről, ő rendelte el többek között. Ezután megkaptam egy nyárra az útlevelet, aztán megint nem. [...] Elmentem a Rádió egyik vezetőjéhez, elpanaszoltam neki, hogy az útlevelemmel valami van. Tudtam, hogy nagy hatalom, de azt nem tudtam, hogy ő a Rádió elhárításának a főnöke. Utóbb kiderült, hogy miután kimentem a szobából, üvöltött, hogy „ezt a piszkot addig fogjuk üldözni, amíg be nem áll nekünk segíteni”. [...]

Apám 1967-ben meghalt. Tíz nappal a halála előtt föloldották a rendőri felügyeletet. Valamivel előtte támadt egy ötletem, hogy én bemegyek a pártközpontba. Grósz Károly korábban a Rádió-televízió párttitkára, akkor pedig a pártközpont agitprop osztályán a harmadik ember volt. Grósz egy ideig borsodi párttitkár is volt, a miskolci fesztiválokon sokat találkoztam vele, és szívélyes viszony volt köztünk, miközben én soha nem voltam párttag. Bejelentkeztem hozzá. Elmondtam neki, hogy be akarnak szervezni, hogy az apám rendőri felügyelet alatt van, az öcsém szabad Európából lett BBC-s, én meg nem tudok mit csinálni. És néhány cseresznyepálinka mellett azt mondta, hogy gyere vissza három nap múlva, utána nézek. Másnap fölhívott, hogy menjek be. Elmesélte: „Én tegnap az elhárítóknál voltam párttaggyűlést tartani, és kiszimatoltam, hogy ki az a három pasi, aki téged piszkál, följelentettem mind a hármat Benkeinél, mert ez tilos ma már. Mind a hármat kirúgták, és neked bársonytálcán hozzák az útleveledet, és soha többet nem fognak piszkálni, hogy beépítsenek.”

FORINTOS GYÖRGY, 1991: Az nagyon érdekes volt, hogy amikor 1968 táján először megkaptam az útlevelet a feleségemmel (a kislányunk itthon maradt), behívtak a BM-be, és mondták, hogy ugye azt tudom, hogy külföldön is érvényesek rám a Magyar Népköztársaság törvényei satöbbi. És mondta a pacák, hogy majd ha hazajövök, érdeklődnek, hogy s mint telt. Egy hónapig voltunk Dél-Franciaországban, az volt életem legszebb útja. Nem sok volt. Utána fölhívott egy pacák, találkoznom kellett vele egy eszpresszóban, és kikérdezett, hogy kikkel találkoztam satöbbi. Aztán azt mondja, ugyan, ez nem érdekes, hanem tulajdonképpen az kellene, hogy maga írásban vonja vissza azt, amit 1957 márciusában a vizsgálati fogságban leírt. Ettől én teljesen el voltam képedve. A folytatása olyasmis lett

volna, hogy akkor a továbbiakban nem lenne semmi különösebb gond, valami normális munkakört is lehet találni, a pártba is beléphetek, ha kívánok. Szóval, hogy konszolidálódhatnak a viszonyaim. Persze nem vontam vissza, mert nagyjából akkor is úgy láttam a dolgokat. Korábban is időnkint beidézték, és rá akartak beszélni – amilyen naiv voltam, nem is kapcsoltam rögtön –, hogy meséljek a barátaimról. De ez azzal volt kapcsolatban, hogy a hatvanas években kétszer is kértem, hogy befejezhessem az egyetemem.

PÁKH TIBOR, 1998: Az enyém speciális eset volt. Voltak a megfigyelőben politikai dolgot miatt zárt intézeti kényszergyógykezelésre ítélték, de olyan valaki, aki börtönös volt, és ott tartották éveken keresztül, olyan nem volt. Ez egy teljesen egyedi eset volt. Meg kell mondjam, nagyon szomorúan tapasztaltam egy igen fura jelenséget a szabadulásom után. Tudniillik kaptam egy levelezőlapot egy angol úrtól, aki gratulált ahhoz, hogy kiszabadultam, és írta, hogy ha kíváncsi vagyok, hogy ők mi mindent tettek az én ügyemben, akkor készséggel tájékoztatnak. Nos, hát én természetesen örültem volna, de úgy látszik, nem jutott el hozzájuk az én válaszevelem. Egy idő után mégiscsak eljutott hozzájuk, úgyhogy akkor tájékoztattak, hogy az ő csoportjuk – ez az Amnesty International nevű intézménynek egy csoportja – három lelkiismereti foglyot adoptált. Az egyik börtönbéli szolgálatmegtagadó volt Spanyolországban, Franco uralma idején, a másik egy dél-afrikai néger, az apartheid ellen harcoló néger volt, a harmadik pedig a Kádár-rendszerben fogva tartott jómagam. Az Amnesty International nagyon meg volt sértődve rám, ahogy írta nekem az angol úr. Levelezést, személyi kapcsolatokat tartottak fön, meglátogatták a – horribile dictu – Franco-börtönben ülő szolgálatmegtagadót, a dél-afrikai apartheidest, ehhez képest én, aki az általuk liberálisnak tartott Kádár-rendszer börtönében voltam, még csak nem is válaszoltam nekik arra a sok száz levelükre, amit nekem küldtek a börtönbe. Meg kell vallanom, hogy én azt se tudtam, hogy a világon van az Amnesty International. És amikor erről értesültem, egyáltalán, hogy egy ilyen szervezet működik, és az én szabadulásomért ilyen nagy erőfeszítéseket tett, akkor próbáltam megtudni, mi az az Amnesty International. A végén a parlamenti könyvtárban találtam egy *International Who is Whot*, ahol megtaláltam, hogy létezik egy ilyen szervezet, amely adoptál politikai foglyokat. Úgyhogy ebből meg lehet állapítani, hogy a moszkvai leninizmus uralma alatt tartott országok képmutató, félrevezető módszerei mennyivel hatásosabbak minden más diktatúráénál. Mert végül is, hogyha Angliában azt gondolták, hogy egy jogász, aki nekik kollégájuk, még csak válaszra se méltatja őket, akkor ezek nyilván azt gondolták ugye, hogy én megkaptam azt a sok száz levelet, amiről itt szó volt. [...] Hát, bármennyire is próbálnak mindent elfojtani és eltitkolni, azért ezek a hírek előbb-utóbb elterjednek.

Nekem végül is sok-sok ismerősöm hagyta el az országot 1956-ban, a jó barátaim a világ legkülönbözőbb részeire elkerültek. Ez a szervezet már 1961 óta működik, és amikor megtudtam, hogy közbenjártak az ügyemben, természetesen megköszöntem, és próbáltam is kifejezni, hogy mennyire nagyra becsülöm a tevékenységüket. De hát ez már nem változtat azon a tényen, hogy udvariatiannak tartottak, hogy még csak nem is válaszoltam a börtönbe küldött levelekre. Valahol biztos megvannak még azok a levelek. Hogy aztán eltűzítették-e, vagy valahol őrizgetik? Hogyha mindaz az iromány, vagy mindaz a jelentés, vagy mindaz a különböző titkosrendőrségi dolog, ami itt fölhalmozódott velem kapcsolatosan, az valahol még meglenne, azt hiszem, hogy azzal elég nagy teret kellene betölteniük ezeknek a jóembereknek, akik ilyesmikkel foglalkoznak. Mert véleményem szerint az effajta foglalatosság zömmel csak arra volt jó, hogy egyfajta csoportosulás a maga létjogosultságát bizonyítsa a külvilág felé. Végül ugyanoda kerültek, ahová valók, mert a győzelmet, bármennyire is nem tetszik egyeseknek, csak mi értük el. Az erkölcsi győzelmet. Általában az a helyzet, hogy a különböző tőkék konvertibilisek, átválthatók egymásra. Az a szomorú, hogy nálunk, itt Magyarországon, ahol rengeteg sok erkölcsi tőke gyűlt föl, halmozódott föl, ez az erkölcsi tőke nem konvertálható másfajta tőkékké. Mert valami módon megakadályozzák ezeknek az erkölcsi tőkéknek a felhasználását. Sőt, éppen ellenkezőleg: lerontják ezt az erkölcsi tőkét. [...]

1971 áprilisában hoztak egy olyan rendelkezést, amelyet – hogyha jogszabály szerint jártak volna el – meg kellett volna hozniuk már 1966-ban. 1971 áprilisában, nyilvánvalóan ennek a nemzetközi megmozdulásnak a hatására, amiről persze én korábban nem tudtam, félbeszakították a büntetésemet, kivittek civil intézetbe, és ott tartottak 1971 novemberéig. 1971 novemberében onnan is szabadon bocsátottak. De itt is halmozódnak tovább a törvénytelenések – egyrészt ugye azazal, hogy feltételesen szabadlábra helyeztek, másrészt pedig, hogy megfigyelés alá helyeztek. Tehát két egymást kizáró megfigyelés alatt tartottak. Egyrészt a rendőrségi megfigyelést hivatalosan elrendelték azzal, hogy nem hagyhatom el Budapest területét, havonta kétszer jelentkezni kell a kerületi rendőrkapitányságon. Másrészt pedig az elmemegfigyelő is megfigyelés alatt tartott. Ez a kettő egymást kizárja, mert vagy-vagy, a kettő együtt nem megy. De ez a kettő folytatódott. 1976-ban szűnt meg a jelentkezési kötelezettségem, ami persze nem jelenti azt, hogy megszűnt a szaglászás meg az utánam való leskelődés.

GÖMÖRI GYÖRGY, 2001: Anyámmal az évek során, amikor nem mehettem Magyarországra, mindig a Habsburg-monarchia valamelyik városában: Pozsonyban, Krakóban, Újvidéken találkoztam. Én 1968-ban jöhöttem először haza. Volt a magyar követségen egy első titkár, aki állandóan eljárta a Szepsi Csombor Kör üléseire,

ahol egyszer bemutatott nekem, és kiderült, hogy ismeri a nagybátyámat. 1968 elején megkérdeztem tőle – mert én nem mentem be a követségre, ő járt a körbe –, hogy mit gondol, ha kérnék egy vízumot, akkor mint angol állampolgár kapnék? Várjak pár hetet, megkérdezi. Akkoriban Londonban dolgozott Sugár Andris, az MTI tudósítója. Néha följártam hozzá, ott aludtam nála. Andris mondta utóbb, hogy tőle is kért káderjelentést, persze ő jó káderjelentést adott le rólam. Így aztán 1968 nyarán jöttem. De hogy jöttem! Úgy, hogy a szlavista kongresszus Prágában volt 1968 augusztusában, ott tartottam előadást. Feleségestől fölkerelkedtünk, és a Hotel Paryzban szálltunk meg. Prága őrzöngött, az utcán tüntetések, hogy szabad választásokat, a falakon „make love, not war” feliratok. Prága a szabadság mámorában élt. A *Literarny Noviny* szerkesztőségében jó pár íróval is találkoztam. Prágából átmentünk Pozsonyba, ott ismertem meg Koncsol Lászlót, aki most a szlovákiai magyar író-társaság elnöke, kiváló kritikus, irodalomtörténész és költő. Azóta is barátom.

Augusztus 16-án érkeztünk meg Budapestre. Pesten bementem az *Élet és Irodalom* szerkesztőségébe, ahol óriási ovációval fogadtak. Molnár Zoltán bevitt egy szobába, és azt mondta egy teátrális gesztussal: aki ebben a szobában ül, az mind ült 56 után. Megkeresett egy pasas, azt mondta, a külügyből van, amire persze a Pomogáts Béla aforizmája illik, hogy Magyarországon nem minden belügyes külügyes, de minden külügyes belügyes. Találkozzunk és beszéljünk egy kávéházban. S ez meg is történt.

Közben beütött a ménkü, a csehszlovák beavatkozás. Hírzárlat. Az egész városban tüvöltött a Szabad Európa, mindenki hallgatta az utcán. És mindenki halálosan be volt szarva, bocsánat a kifejezésért. Apám lesütött szemmel azt mondta: „fiam, ebben az országban nem lehet élni”. Aztán a jövő évben visszavonta. Augusztus 21-én megyek az utcán, be akartam menni a Lapkiadóhoz, mert anyám a *Magyar Nemzet*-nél dolgozott, és ahogy mentem, összefutottam Szépe Gyurival. Nem állt meg, csak lelassított, és így oldalt azt mondta: „nagyon vigyáznai, volt síttesekkel nem találkozni, nagyon vigyáznai”, és ezzel továbbment. 68-as kórkép. Gyuri pontosan tudta, hogy külön figyelik az emigránsokat, a látogatókat, a rokonokat.

A belügyes, miközben lapozgatta a második verseskötetemet, megkérdezte, mi a véleményem a helyzetről. Abban vannak kemény politikai versek, például: „engem se ország se párt ne tekintsen legjobbnak. És nekivágok a sok otthoni próbában által meg sem álmódott zöld bergengóciának”. S a pasas, hogy: „Miből gondolja, hogy magát a párt...” Mondom: „Én nem rejtem véka alá, én nagyon-nagyon dühös voltam magukra. Uram, maguk adtak nekem beutazási vízumot, most jobb a véleményem, mert úgy látom, hogy a helyzet konszolidáltabb.” Ez-

zel meg volt elégedve. És akkor elmagyarázta nekem, hogy a csehországi beavatkozásra miért volt szükség. „Képzelve el, egyetlen politikai elítélt sincs börtönben Csehszlovákiában. Micsoda ország az.” A pasas nem tett semmilyen ajánlatot, csak lekáderezett. Később kiderült, hogy ez a pasas korábban valóban külügyes volt, mert franciaországi barátaim ismerték, és elmondták, hogy őt állították rá a legtöbb emigráns íróra. [...]

1968-ban Ágcsernyői Vilmos álnéven megírtam a budapesti látogatásom történetét az *Irodalmi Újságban*. Blikkfangosan lett megírva, a stílusból nem lehetett egyértelműen rájönni, hogy én vagyok a szerző. Később viszont a saját nevem alatt megjelent cikkben beszámoltam 1968 következményeiről, hogy milyen könyveket tiltottak le, nem adták ki Zilahyt és Kunderától a *Tréfát* bezúzták. Ettől aztán nagyon fölkapták a vizet, és azt mondták, hogy egy ilyen csirkefogót ők nem engednek be Magyarországra. Úgyhogy 1969-től nem jöhettek haza. A tilalom három évig, 1972-ig volt érvényben.

M. T., 1979: 1965-ben megszületett a fiam. Ezt követően, úgy december elején lehetett, amikor óriási fordulat következett be a szabad életemben. Ez akkor történt, amikor engem – bújtatva – visszavettek a régi, az 1956-ot megelőző vállalatomhoz. [...] Reggel munkába indultam, amikor – siettem, hogy a buszt elérjem – valaki utánam kiabált: „Egy pillanatra!” Hátrafordulok, nem ismertem, aki megszólított, nem tudtam, hogy hova tegyem. Gondoltam, hogy ő ismer engem, majd rájövünk, hogy hol találkoztunk. Kérdeztem, hogy mit akar. A következő pillanatban valami igazolványt mutatott, és mondta, hogy a BM-től van, menjek vele. Vele mentem. [...] Balra egy utcán befordultunk, és ott körülbelül egy olyan negyven méterre egy krémszínű Volga állt. Abban az időben ezek a 21-es Volgák a legújabb kocsik voltak Magyarországon. Mondta a tag, hogy üljek be. A kocsiban a gépkocsivezetőn kívül még két ember ült, az egyik a hátsó ülésen, a másik pedig a gépkocsivezető mellett. Engem a hátsó ülésre ültettek, és mellém beült az a tag is, aki leszólított. A kocsi elindult. [...]

Én a legrosszabbra voltam felkészülve. Olyasmik fordultak meg a fejemben, hogy most összevissza furikázunk, a végén kikötünk valami ÁVO-pincében, ahol valami elkezdődik, nem tudom, hogy mi. Arra gondoltam, olyasmit akarnak tőlem, hogy például kivel tartom a kapcsolatot, hol vagyok, kivel járok, hova járok, mi egymás. Abban az időben, amikor én visszakerültem Pestre, nagyon sok volt társammal kapcsolatba léptem, és ezekkel tartottam is a kontaktust. Szóval, elég izgalmas állapot volt. A végén kikötöttünk egy villában, amelyből én kívülről nagyon keveset láttam, mert egy fákkal körülvett parkban, sok fával körülolelt épületbe jutottunk be egy ösvényen keresztül. Egy nagy, nagyon elegánsan berendezett dolgozószobában lyukadtunk ki. [...]

Elkezdődött egy nagyon érdekes beszélgetés, szinte kihallgatás, aminek a lényege az volt, hogy mit csináltam, amióta kijöttem, hogy tetszik a kinti élet, hol dolgozom satöbbi. Én közben mondtam, hogy balhé lesz a munkahelyemen, ha nem megyek be. Ők mondták, hogy nem lesz semmi probléma, emiatt én ne aggódjak, ne is törődjek vele, beszéljünk tovább. Hát beszélgettünk. Azt mondták – hát én eléggé izgága életet folytattam [...] –, hogy nagyon erősen gondolkoztak azon, amikor a refemet feloldották, hogy visszaengedjenek-e Pestre. De aztán úgy határoztak, hogy visszaengednek. Viszont nem tetszik nekik a visszakerülésemet követő időszak, mert én összevissza ugráltam. Aztán tényeket kezdtek felsorolni, hogy kivel, hogyan, miképpen tartottam a kapcsolatot. [...] Ez a beszélgetés, amit itt most besúritünk nagyon rövid időbe, elkezdődött körülbelül reggel nyolc órakor és este körülbelül fél nyolckor maradt abba. Megállás nélkül. Ez a három tag felváltva foglalkozott velem. Közben volt egy ebédszünet, amikor nekem tányéron – de közben is ment a gyúrás – kihoztak egy nagyszerű fogást; levest meg főzelékféléket meg húst meg süteményeket, még gyümölcs is volt. [...] A beszélgetéseknek volt egy olyan periódusa is, amikor a hátrányaimat sorolták fel, tehát az összevissza mozgásaimat és a kapcsolataimat. Utána mondták, vannak nekem előnyeim is. [...] Hogy a munkámat elvégzem rendesen, a feleségem párttag, hogy családom van, ez mind pozitívum a részemre. De hát ennél én sokkal többre vagyok képes, sokkal többet tudnék csinálni – mondták. Tulajdonképpen itt kezdődött az igazi egyengetésem. Kérdeztem, hogy mit tudnék én sokkal többet csinálni, én igyekszem a munkámat rendesen elvégezni, én a munkámmal produkálok. Családom van, kötelezettségeim vannak, igyekszem beilleszkedni a társadalomba. Ismételték, hogy ennél én sokkal többet tudnék tenni, és ezt el is várják tőlem. Ugyanakkor kezdték felsorolni, hogy ők mindent tudnak rólam, és minden lépésemről tudnak. [...] Na, a végén kibökték, hogy mire lennék többre képes. Arra lennék többre képes, hogy dolgozzak nekik. A gyúrás folytatódott. Akkor már úgy dél felé közeledtünk. Ezek másfél-két óránként váltogatták egymást. Közben az egyik el is ment, mire rákerült a sor, vissza is jött. Tehát, amikor elhangzott, hogy dolgozzak nekik, én a leghatározottabban tiltakoztam, hogy én maximálisan nekik dolgozom, a munkámon keresztül produkálok, igyekszem többszörösen jó munkát végezni satöbbi, satöbbi. Mondták, ez nem elég. Aztán az osztálymivoltomról kezdtek beszélni, hogy végső soron hát melós szülők gyermeke vagyok, az apám megfordul a sírjában, hogy én az ellenforradalomban vettem részt satöbbi, satöbbi. És hogy pontosan ilyen barátokat vallok magaménak, mint többek között... Nem akarom részletezni sokáig. Így mentünk estig, míg a végén... Ja! Olyan kifejezések is elhangzottak nagyon erősen, ha a gyerekeimet akarom még látni, akkor hajoljak a jó szóra. Ebből nekem csak hasznom

lesz, a családomnak és a gyerekeimnek is. Egyébként többet nem látom őket. Szóval fenyegetések mindenáron. [...]

Határozottak, de mondjuk, udvariasak voltak. Szóval a periódusok váltogatták egymást. Később aztán megmondták nekem, hogy egyszerűen szükségesnek tartották, hogy kifárasztanak engem. [...] A személyek között is változtatták a hangnemet. Az egyik durva volt, és állandóan fenyegetett, mondjuk másfél órán keresztül. Akkor a másik folytatta ezt a fenyegetést, de már más tónusban, és utána átment egy higgadtabb beszélgetésbe, úgy félig-meddig témát is váltott. A lényeg az, hogy beadtam a derekamat. [...]

Tehát elérkeztünk odáig, hogy rendben van, vállalom, de hogyan, miképpen, és mi lesz a feladatom? Kezdték taglalni. Ezt sem akarom nagyon részletezni. A lényege az volt, én előrebocsátottam és kijelentettem, hogy semmilyen provokációt nem vagyok hajlandó elkövetni. Ők ebbe beleegyeztek, sőt azt mondták, hogy nagyon is rendben van, ne is provokáljak, nem is provokálhatok senkit. Úgyis megkapom a feladatokat minden esetben. Ja, még megelőzően kérdezték tőlem, amikor már a papírokat, mindent elintéztettek, megkérdezték tőlem – mert fedőnevet kell választanom –, hogy adjanak-e ők fedőnevet nekem, vagy pedig én választok magamnak. Én azt mondtam, hogy én kívánok magamnak fedőnevet választani, és a T. M. fedőnevet választottam. [...] Megírtak velem kézzel és nem géppel egy olyan jellegű papírt, melyben engem belső feladatokkal bíznak meg, ezen belül én náluk külső munkatársként szerepelek. [...] A BM-szerveknél belső, illetve külső munkatársként szerepelek, és ami megbízásokat kapok vagy amiket végrehajtok, azok államtitoknak számítanak, és ennek a megsértése az államtitok megsértésére vonatkozó következményekkel jár. [...]

Az első hónapok úgy kezdődtek – akkor, azt hiszem, hogy nekem ezerhétszáz forint körül volt a fizetésem –, hogy én tőlük körülbelül öt hónapon keresztül nyolcszáz forintot kaptam havonta költségtérítés címen. Utána pedig, amikor kijelentettem, hogy egy bűdös vas, egy fillér a továbbiakban nekem tőlük nem kell, akkor ezt azzal kifogásolták, hogy költségeim vannak, meg mit tudom én, összejövök ezzel vagy azzal, meg presszók, meg utazom esetleg, havonta háromezré forintot adtak. Ezt az összeget adják mai napig minden hónapban. Most már azt is kérdezd meg, hogy hogyan veszem át ezeket az összegeket! Minden alkalommal aláírok egy olyan elismervényt – amit én írok meg, vagy az utóbbi időben ők hozzák magukkal már megírva –, amiben az van, hogy például az 1979. augusztus havi költségeim fedezésére a mai napon a BM-szervektől 300, azaz háromszáz forintot átvettem. Dátum, aláírás.

TÁRSADALOMPOLITIKA, ÉLETSZÍNVONAL

az életszínvonal is évről évre növekedett • párhuzamosan ment végbe a fejlődés • van olyan falu, ahol régi házat nem is találni • gyerekkorunkban hozzá kellett szokni a nehéz munkához • egy kicsit színesebben vagy modernebbül öltözzünk • sikerült a lakást összehozni • maga csak nem vette ezt az egész akciót komolyan? • egy rendes polgári lakásban élünk • nem szaporodunk, konzolidálódunk • akkoriban az életszínvonal volt az emberek istene • melyek azok a társadalmi célok, amelyeket a gazdaságnak szolgálnia kell?

GASPÁR SÁNDOR, 1990: A nyugdíjrendszert korrigáltuk, általánossá tettük a nyugdíjtörvényt, a társadalombiztosítást. A mezőgazdaság átalakult, teljes egészében. Itt megint előjött a versenyszellem. Az is versenyben folyt, ami kétes értékű, még ha az eredménye nem is rossz, mert Angliában száz esztendő kellett ahhoz, hogy a munkaképes lakosság hetven százaléka helyett tizenkét százalék legyen a mezőgazdaságban, mi ezt tizenöt év alatt csináltuk meg. Ez kétes értékű eredmény, és itt alapoztuk meg a magyar ipar fejlődésének a nagy buktatóit, itt alapoztuk meg a csődjét, mert tíz éven keresztül minden évben kétszáz-kétszázötven, volt olyan év, hogy háromszázezer új ember jött faluról a városokba, ezeknek mind munkahelyet kellett biztosítani. Ez óriási vívmány volt, és munkahelyet biztosítottunk, de a nemzeti jövedelemből új gyárak, új létesítmények felállításához az arány úgy alakult, hogy a forintösszeg hatvan-hetven százalékát betonba megköbe építettük, és a technikára csak húsz-harminc százalékát költöttük. De akkor még a piac annyira üres volt, hogy amit akkor gyártottunk, az elment, később éreztük ennek a hátrányát. Az életszínvonal is évről évre növekedett, megjelentek a pesti utcán az első autók, a Trabantok. Nagymenő futballistának nem tudunk kocsit szerezni valamikor, csak nagy utánjárással, most meg hozzáférhető kezdett lenni az autó. A lakásviszonyok is javultak, volt nekünk egy milliós lakásépítési ötéves tervünk, meg is csináltuk. Tehát volt egy általános fellendülés. És minden évben egy kicsit jobb volt az élet- és munkakörülmény. Nem viharosan, de szemmel láthatóan minden évben jobb volt. Nyugodtabb volt a politikai légkör is.

BOROVSKY AMBRUS, 1988: Én akkor azt mondtam, hogy a vasműnek a termelésen kívül sok mindennel kell törődni. Kell törődni az utánpótlással, és azzal is, hogyan éri magát az ember a városban. Én azt mondtam, hogy nekünk minden segítséget meg kell adnunk, hogy a Dunaújvárosban lévő intézmények – ezeknek hol volt pénzük, hol nem – tudjanak létezni. Építettünk a vasműben tornatermet, műjégpályát, uszodát. Nem mindegy az ott dolgozó szülőnek, hogy a gyereke hogyan él és fejlődik. Párhuzamosan ment végbe a fejlődés.

GYENES ANTAL, 1986: Fehér Lajos óriási érdeme az, hogy azokat az újításokat, amelyeket a parasztok kértek – vagy már meg is valósítottak, és látta, hogy azok jól mennek –, jóváhagyta, kiállt mellettük. Azonkívül kiállt amellett, hogy pénzügyileg rendeződjenek. Ő törölte el az adósságokat, improduktív hitelek voltak. Azáltal, hogy eltörölte a kollektivizálás után követelt tartozásokat, és a téeszek bizonyos könnyítéseket kaptak, a paraszti életszínvonal már a hatvanas évek végén – egyedül a szocialista táborban – először megközelítette, majd elérte, egyeseknél meg is haladta a munkások átlagjövedelmét. Egyéb reformok is történtek. Most olvastam egy cikket a munkafegyelemről, nagyon érdekes, azt írja, hogy az utolsó húsz évben nem volt probléma a paraszti munkafegyelem, viszont állandó probléma volt az állami ipari munkafegyelem. Mindig határozatokat hoztak, mindig a tüneteket emlegették, hol rábeszélve, hol fenyegetve, párthatározatok satöbbi, de soha a szisztémát, azokat a viszonyokat nem említették, amelyekből állítólagos munkafegyelmi problémák jelentkeztek. Mindig az embereket kritizálták, és nem a rendszert nézték meg alaposabban. Azt mondja, hogy az utóbbi húsz évben, bár sokszor volt szó a munkafegyelemről a gyárakban, de nem volt szó a paraszti munkafegyelemről. Először is ez Fehér Lajos érdeme, mert a paraszt érezte, hogy kezd gyarapodni, hát nem is olyan rossz ez a közös termelés, beleszokott abba, hogy részmunkát végez, nem ő a gazda. Szét kell nézni vidéken, hogy megváltozott a falu képe, mennyi új ház épült fel, van olyan falu, ahol régi házat nem is találni, ez a szocialista táborban egyedülálló.

PEKÓ ERZSÉBET, 1995: Kezdtünk mi anyámmal vidékre járni dolgozni. Én akkor maradtam ki a nyolcadik osztályból. Legelső közös munkahelyünk Telekgerendás volt, kinti munka, répakapálástól kezdve minden. Utána következő évben Kalocsán, a kísérleti gazdaságban dolgoztunk, anyám takarítónőként, én meg kinti munkásként. Az öcsém elhanyagolta a tanulást, ki is maradt hetedikből, ő is eljött Kalocsára vízfordónak. Munkásszálláson voltunk, volt, amikor egész hónapban nem jöttünk haza. Akkor még fizette a gazdaság a vonatköltséget, úgyhogy nekünk nagyon minimális pénzbe került, talán húsz százalékot kellett csak fizetni. Kéthárom hetente hazajártunk, meg teherkocsi is hordott bennünket, mert nemcsak ketten voltunk Kiskunmajsáról, hanem sokan.

Nehéz munka volt, de most már azt mondom, hogy egy kicsit kellett is. Mert azóta megálltam a helyemet mindenütt. Nehéz volt, de belejöttünk. Telekgerendáson borsószedésnél csak hajnalban lehetett dolgozni. Amikor már a nap kisüt nyolckilenc óra felé, és a harmat szárad, akkor a borsó kezd kiperegni, azután már nem lehet csinálni. Ott bizony három órakor pirkadt, fél négykor már mentünk ki. Olyan is volt, hogy utána a borsószedésből nem bementünk, hanem átmentünk másik táblába kapálni. Vagy pedig vittek át bennünket a lucernába. Vagy a

kendervágásnál – azt gép csinálta –, bizony ott jóformán éjjel-nappal kint voltunk, mert a gép dolgozott, és ahogy fordult, nekünk a sarkokat le kellett sarlóval előtte szedni, hogy bírjon rendesen fordulni, tehát hogy mind le legyen vágva. Úgyhogy tulajdonképpen órában nagyon sokat dolgoztunk akkor is már. Felnőttbrigádban dolgoztunk. Anyukám volt a takarítónő, tulajdonképpen én őáltala voltam ott felnőttbrigádban. El voltam fogadva tulajdonképpen, de ugyanazt meg kellett csinálni, mint másnak. Nem dolgozott senki se helyettem, azt nekem is el kellett végezni, amit a többinek. Mi elég szófogadó gyerekek voltunk. Tehát amit az anyánk akart, azt azért megcsináltuk. Megszoktuk, fiatalon, gyerekkorunkban hozzá kellett szokni a nehéz munkához. Tizenhét éves koromig csináltam, akkor férjhez mentem, utána gépjavitó üzemben dolgoztam.

PELCZ JÓZSEF, 2003: Az egyetemi klubokban korlátozott volt az ivászat. Miért? Mert az egyetemistáknak nem volt pénzük. A szakmunkás már tizennyolc éves korában keresett. Minket otthonról úgy engedtek el, hogy soha nem kaptunk zsebpénzt. Az nem volt divat. Mit tudom én, húsvétkor meglocsoltam az apámat, akkor kaptam egy ötvenest – vagy húszast, már nem tudom, de ezek voltak a nagy lenyúlások. Mondtam az öcsémnek, hogy az öreget locsold meg, mert akkor te is kapsz egy húszast. Apánknál volt a pénz. Azt mondta, hogy „tető van a fejed felett, megkapod itthon a fűtést, a világítás, a kaja ott van, a tankönyveket megkapod, mire van még szükséged?” Hát, mondom, buli meg minden. „Magánügy...” Apám egyetemista korában a szüleit segítette. Nemhogy nem fizetett tandíjat, hanem még a keresetéből a szüleit, a testvéreit is tudta támogatni. Ezek után nekünk sem volt pofánk azt mondani, hogy „zsozsót, öreg”. Így aztán mindketten az egész egyetem alatt végig dolgoztunk.

Minden héten egy éjszakát a Fehérvári úti kenyérgyárban töltöttünk a tankörtársaimmal. Emellett állandó tanítványaim voltak – matematikát, fizikát tanítottam gimnazista csitriknek. Ha leesett a hó, akkor mi már mentünk éjszakai hólapátolásra. A lapátot úgy kaptuk meg, hogy a személyit le kellett adni, és reggel kaptuk vissza. Nem volt olyan éjszaka, hogy a rendőrök ne jöttek volna utánunk. Ugyanis nyilván bement a körzeti megbízott, és végiglapozta a személyiket. És minden éjszaka elvittek valakit. Egyszerűen nem értettem, hogy lehettek ilyen hülyék a hótoló munkatársaim, mikor tudhatták, hogy jön a rendőr. És minden éjszaka kikapott egyet-egyét, nyilván a társaság is vegyes volt. Ezenkívül lehetett filmforgatásokra menni. A KISZ kultúrbizottságához mindig érkeztek kérések, hogy kérnek ötven katonát meg százas tömeget, azokat mindig az egyetemisták adták, és én első kézből szereztem tudomást ezekről. Akkor az a maszek a házunkban, akiről meséltem már, végigkísérte az iskolás éveimet, szóval mindig megtaláltuk a lehetőséget. Ha valamilyen különleges cuccra, mondjuk farmer-

nadrágra volt szükségünk, meg tudtuk venni. Egy nadrág belekerült mondjuk kétszáz, a farmernadrág négyszáz forintba. A szüleink adtak kétszáz forintot, mi odatettük a másik kétszázat, és vettünk egy rendes farmert. Ami már ahhoz kellett, hogy egy kicsit színesebben vagy modernebbül öltözzünk, azt már a magunkéból tettük bele.

FORINTOS GYÖRGY, 1991: Amikor hazajöttem Nosztráról, praktice nem volt lakásunk. Illetve le kellett választani a lakást, és mi kaptuk meg az egyik szobát. De lakott ott még valaki, mi egy tizenkilenc négyzetméteres átjárószobában éltünk, a fürdőbe is rajtunk keresztül kellett átmenni. És hát elég hamar, 1960-ban megszületett Dorka, az első gyerek, és aztán néhány év múlva a második is. Tehát az világos volt, hogy tarthatatlan a helyzet. [...]

Aztán az egyetemen is lassan megkezdődött a szociológiaioktatás, tehát ők is kértek fordításokat. De ide már nemcsak lengyelről fordítottam, hanem német, francia meg angol anyagokat. Úgyhogy tényleg volt munkám, amiből sikerült a lakást – amiben most lakunk – összehozni. De ehhez hozzájárult, hogy közben a feleségem szüleinek 1965 körül visszaadták az 1952-ben államosított isaszegi házukat. Megvették a benne lakók, relatíve elég nagy pénzért, azt hiszem, huszonötezer forintot kapott a feleségem. Már fele részben, mert a nagyapjái volt a ház tulajdonképpen. Mi is körülbelül ugyanennyit össze tudtunk spórolni, amit egy összegben kellett lefizetni: ötvenhétezer forintot, aztán még tízezret egy hónapon belül. Akkor az ember mindenhová kölcsönért rohángált. Ez egy nagyon olcsó lehetőség volt, de ennyi pénzt én nem tudtam volna másképp megkeresni, ha nem hajtok nagyon sokat a fordításokkal.

EBINGER ENDRE, 1989: Szabadulásom után két és fél évig a bátyáméknál laktam. A vegyiműveknél egy technikus fiú felvetette nekem: „Te, Bandi, kellene venni egy nagyon olcsó telket, amire felhúznánk valamit, te is, én is, és ott ellakhatnánk.” Tetszett a gondolat, de pénzem természetesen nem volt erre. Végül Budafokon nagyon olcsón találtunk egy száznyolcvan négyszögöles telket, amit fejenként hatezer forintért megvettünk. Elfeleztük, ő alulra épített egy lakást, én pedig felülre deszkából egy három és félszer három és fél méteres, szerszámoskamra néven szereplő, víkendházszerű valamit. Nádpadlóval kibéleltem, palával beburkoltam, és megkaptam rá az engedélyt, de csak szerszámoskamrára. Időközben a szüleim lottósorsoláson nyertek egy cseh szobabútort, amit nekem adtak. Azt ott felállítottam, és 1963-tól 1969-ig ebben a víkendházban laktam. Villany, víz nem volt a telken. Volt egy teatűzhely, amelyben időnként begyújtottam, de az első telet még fűtés nélkül töltöttem ott el. A mosakodást meg tudtam oldani a munkahelyemen, csak aludni jártam haza. Akkoriban délutánonként rengeteget jártam a műszaki könyvtárba, ott fűtöttek, meleg volt. Én ebbe a faházba nőszültem.

Ugyanis időközben az Anódyárban beszálltam egy öröklakás-akcióba. Harmincezer forintot kellett befizetni, de mire én azt összeszedtem kölcsönökből – a szüleimtől és az egyik szegedi nagybátyámtól –, a képembe röhögtek: „Maga csak nem vette ezt az egész akciót komolyan?” Volt harmincezer forintom, és elkezdtem valamilyen lakásmegoldást keresni. Az egyik anódyári mérnök srác, aki Rózsavölgyben benne volt egy társasházépítési akcióban, mondta, ott annyi sikasztás történt, hogy onnan már többen szálltak ki, mint be, próbáljam meg azt. Kockáztattam, és beszálltam egy már megkezdett negyvenlakásos társasházépítési akcióba. 1968-ban megnősültem, viszont 1968 őszére nem készült el a társasház, ezért a feleségem ebben a víkendházban töltött el velem egy telet – de akkor már fűtöttem. A következő év áprilisában költöztünk be az öröklakásunkba.

PELCZ JÓZSEF, 2003: A Mester utcában egy rendes polgári lakásban éltünk. A körfolyosós belvárosi házban az utcai lakások nagyok voltak – a miénk száztíz négyzetméteres, napsütéses. A hátsó fronton kisebbek, sötétek, de minden lakásban volt cselédszoba. Amikor gyerek voltam, ha valaki kiabált a folyosón, akkor jött a ház-mester a bottal, aztán elverte a fenekünket. Meg ha valaki port rázott vagy a szemet nem oda tette, ahova tenni kellett satöbbi, akkor azonnal... A házba nemigen lehetett bejönni kopogás nélkül, vagy anélkül, hogy a ház-mester meg ne kérdezze, hogy hova tetszik menni. „Oda ne menjen, mert ott nincsenek otthon.” És így tovább. A postás hozta a levelet, előtte elolvasta, a szomszédban elmondta. Minden ablak a körfolyosóra nézett, szóval az nem létezett, hogy ott valaki meglátogasson engem anélkül, hogy a szüleim ne tudják meg. A szomszéd Eszti néni megmondta, hogy a gyerekekhez már megint az ablakon keresztül mászott be egy kislány.

Irigyeltem is annak idején a jó kis lakótelepi lakásokat, ahová senki nem néz oda, zárt ablakok, zárt ajtók, a lépcsőházban az ember csak azzal találkozott, aki közvetlen a szemben lévő ajtónál fordult meg, esetleg a liftben. Most már tudom, hogy az elidegenedés egyik legmocskosabb tulajdonsága korunknak, és hogy ezek a lakótelepek óriási lökést adtak ennek az elidegenedésnek. A mi házunkban az ember még mindig tud köszönni a másoknak, de egyre nagyobb a fluktuáció. Egyre gyorsabb a lakók cserélődése: minél rövidebb ideig lakik valaki valahol, annál kevésbé érdekelt abban, hogy minden szép, minden jó legyen, úgyhogy eljutottunk odáig, hogy én vagyok az, aki a legrégebben kötődik a házhoz.

MOLNÁR ZOLTÁN, 1987: A vitákról. Úgy emlékszem, hogy a népesedés volt az első 1964-ben, ami elég természetesen adódott, mert hiszen a statisztika mutatta a népesedés számadatait, és még akkor nem volt sem előttem, sem előttünk világos az, hogy tulajdonképpen itt mi történt. Függetlenül attól, hogy kiben mennyi volt a tudatosság a népesedésvitában, a népesedésvita valahogy a lényeg körül forgott.

Ma már világosabban látom, hogy lényegében a konszolidáció vitája volt. Tudni illik a Kádár-rezsim úgy konszolidálta magát, hogy nem tudom, mennyi tudatossággal, de vagy előidézte, vagy belement abba, hogy nálunk a népesedés megállt, tehát nem lépett be minden évben, mint mondjuk, Lengyelországban, százezer új fogyasztó. Szóval, Lengyelországban állandóan fokozódtak a nehézségek, mert termeltek valamennyit, lehet, hogy valamennyire minden évben tudták fokozni a termelést, de nem tudták kielégíteni az évente nagy számban növvő fogyasztók igényeit. Nálunk nem nőtt a fogyasztás, mert nem nőtt a népesség, tehát amit termeltünk, az elég volt, és ha még többet termeltünk, akkor jobban álltunk, mert nem ettük meg, amivel többet termeltünk.

Tehát nálunk nem lépett be az új fogyasztó, nem szaporodott a népesség, ez a fogyasztás egyensúlya szempontjából döntő kérdés volt, és mi odaadtuk azt az egymillió – vagy nem tudom, mennyi – szaporodáslehetőséget a konszolidációért. Szóval ez egy ilyen nagyon egyszerű üzlet volt, nem szaporodunk, konszolidálódunk. Na most, ha mi akkor feszegetjük a népesedésnek a kérdéseit, tulajdonképpen – a világért se mondom, hogy ez akkor énbennem tudatos volt – a konszolidáció kérdését is feszegettünk vele, és ezért volt ez ilyen idegesítő és kényes kérdés, ez a hatalmat mindenképpen borzolta. Ebből ideológiai kérdést csináltak, nacionalizmusnak, mindennek nevezték, meg jelentéktelennek, meg átmenetinek, csak ne kelljen szembenézni komolyan vele. Nálunk büntették tulajdonképpen, és büntetik máig is a gyerekszülést és a gyereknevelést. Büntetik, mert hisz egy család már nem tud három gyereket felnevelni.

SZENTÁGOTHAJ JÁNOS, 1986: Ha akkor nem futunk olyan mértékig az életszínvonal istenítése után... Akkoriban az életszínvonal volt az emberek istene, most is, de most már csak a kivételezetteknek, csak azok tudják ezt az istenséget imádni, a többiek, szegények, csak sápítoznak.

HETÉNYI ISTVÁN, 1987: A hatvanas évek első felében próbáltuk a hosszú távú tervezésnek is bizonyos értelmű megújítását. Próbáltunk akkor új gondolatokat belevinni. [...] Csináltunk Közgazdasági Bizottságot, amelyik az egésznek a koncepciójával foglalkozott, ezt én is vezettem. Volt Életszínvonal Bizottság – Tímár János volt ott a távlati főosztályon osztályvezető –, aztán a Gadó vezette és a Tímár mozgatta Ipari Bizottság, Külgazdasági Bizottság, tehát hosszú távú tervező bizottságok, ahol próbáltuk szélesebben bekapcsolni a tudományos fórumokat és a szakmát. [...] A hosszú távú tervezés gondolata és igénye a KGST-ben is felmerült. [...] A tervezés ne legyen azonos a gazdaságirányítással, az adminisztratív gazdaságirányítással. Társadalmi tervezésről van-e szó, vagy gazdasági tervezésről, ezek a fő kérdések merültek fel. Ezt megelőzően született az SZKP-ben egy új párt-program, nálunk is foglalkoztunk a szocializmus teljes felépítése témával. Mind-

ez a gazdálkodási anomáliákat kiküszöbölő reformgondolaton túlmenően egy másik vonulatot is adott, a hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlődés tudatos irányításának a lehetőségét. Miután már valamelyest polgárjogot nyert a szociológia, éreztük, hogy a gazdasági terv nem egyszerűen a piacot kikapcsoló tervezés, hanem komoly távlati, makroökonómiai kérdések is felmerültek. Inkább a társadalmi céljaink és a gazdasági tervezés kapcsolata, a belső jólét modelljével kapcsolatos kérdések tartoztak ide. Tehát felmerültek a gazdasági stratégia kérdései, más oldalról a társadalmi követelmények és a gazdasági tervezés kapcsolata. Például az Életszínvonal Bizottságban elsősorban az volt a kérdés, hogy melyek azok a társadalmi célok, amelyeket a gazdaságnak szolgálnia kell. Ilyenek az esélyegyenlőség, a mobilitás satöbbi, és egyre inkább az életszínvonal struktúrájával kapcsolatos kérdések. [...] A demográfia nagyon erős volt, a demográfiai előrebecslések, a demográfiapolitika, a jövedelempolitika, a lakáspolitikai, az oktatáspolitikai és a munkaerő-politika, ezek kerültek ide. A munkajövedelmek és a társadalmi jövedelmek aránya.

SZOCIALISTA IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

fontos volt a bűncselekmények felderítési hányadosának a javítása • nem láttam a szüleimet négy és fél hónapja • a műemlékek megvédését olyan módon vittem túlzásba, hogy a klerikálisoknak segítettem vele • botrány a pártvezetésben • Péter Györgyöt hosszú ideig nem volt szabad rehabilitálni • a budapesti pártbizottság kétkulcsos határozatot hozott

PAP JÁNOS, 1987: Nagyon fontos volt a bűncselekmények felderítési hányadosának a javítása, hogy az elkövetett és az ismertté vált bűncselekmények közül mennyinek tudtuk megtalálni a tettesét. A magyar rendőrségnek azóta is nagyon jók az adatai nemzetközileg. Nagy figyelmet fordítottunk a technikai fejlesztésekre, a közvélemény által is valamennyire ismert bűnügyi laboratórium fejlesztésére, ezért is nagyon magas a felderítési arány. Az egységes rendőri szervezet létrehozása nálunk Magyarországon azért is szükséges volt, mert az ellenforradalom világosan bebizonyította, hogy a közönséges bűncselekményeket rendszeresen elkövető, hivatásos bűnözők mindig az ellenforradalomnak a bázisát képviselik. Azok alkalmasak arra, hogy terrorcselekményeket végezzenek, raboljanak, fosztogassanak, megfélemlítsék az embereket. Mi tartottuk a kapcsolatot az Orosz Föderatív Köztársaság Belügyminisztériumával. Néhány érdekes beszélgetés alakult ki köztünk a rendőri munkához tartozó kényszerintézkedésekről, amelyek sorába tartozik a figyelmeztetés, az erőszakos kézzel, ezek között van a gumibot is, ami minden rendőrségnél megtalálható, de náluk akkor még nem volt. Nagyon rácsodálkoztak: „Verni az embereket?” Mondtam, jobb, ha megverem, mintha mindjárt lövök. Sokkal tisztességesebb dolog, ha meglegyintem a gumibotot az állampolgárt, mintha mindjárt keresztüllövöm vagy ellövöm a lábát. Mi akkor, az ellenforradalom után természetesnek tartottuk, hogy a magyar állampolgárt, amikor részegen ordít, randalíroz, amikor ellenszegül, meg lehet verni kint az utcán nyíltan, nem pedig az őrszobán megbilincselve. Valamivel le kell fékezni, ha az utca rendjét felbontja, garázdálkodik, durva, erőszakos, de mi ennél tovább nem mentünk. Mi nem szereztük be az elektromos sokkoló botokat, ami a kapitalista rendőrség eszköztárában van. Sokakban volt rettegés a belügytől, a titokzatos nem tudom én, mitől. Mi igyekeztünk nyílttá tenni a munkánkat. Akkor kezdtük a *Kék fényt* a tévében Szabó Lászlóval, hogy a Belügyminisztérium életéről, a rendőrségről hírt adjunk, hogy valamit tudjanak róla, hogy ne legyen olyan szerv ebben az országban, ami tabu. Ezeket a kapukat kezdtük kinyitni.

UJLAKI DÉNES, 1991: Az apám, miután ő győri születésű, elintézte, hogy a győri bencés gimnáziumba kerültem kollégistának. Huszonhárom napot voltam ott összevisz-

sza, mert 1960. szeptember 23-án letartóztattak. [...] Jött három ember. Emlékszem, hogy pingpongoztunk ott valamilyen teremben, és egyszer csak jött egy tanár, azt hiszem, a tornatanár volt, és mondta, hogy keresnek, és hogy menjek. Láttam ott három civil embert. Azt kérdezte a pap, hogy az apám küldte-e őket. Mondták, hogy persze, és hogy menjünk is, mert meg akarnak nézni valamit a szobámban. Szobám?! Hát egy nagy hálóban voltunk tizenketten. Mondtam, hogy tessék, parancsoljon. Akkor kezdett nekem gyanús lenni a dolog, amikor a leveleimet, amelyeket az apám írt, kezdték olvasgatni, meg a párnámat nyomkodták. De még mindig nem értettem, hogy mi van. És akkor mondták, hogy velük megyek, de nem mondták, hogy miért. Azt láttam, hogy az a pap, a tanár, aki értem jött, halálsápadt volt. Neki nyilván megmondták, hogy mi van. Beraktak egy régi Moszkvicsba, és bevittek Győrbe. [...] Öt-hat órán keresztül faggattak, hogy hova törtem be utoljára, kit öltem meg, mikor akartam disszidálni, kívül akartam disszidálni, szóval összevissza mindenféle baromságot kérdeztek. Akkor már zokogtam, meg mondtam, hogy én soha senkitől semmit nem vettem el, micsoda dolog ez, hagyjanak békében. Akkor elővették a pisztoly fényképét, és eléem rakták. No, akkor erről mit tudok? Rögtön mondtam, hogy igen, ezt én ismerem, én ezt fönt láttam a Ferinél. Na jó, akkor menjünk, mondták. [...] Azt hittem, hogy ezzel a dolog el van intézve, és mehetek vissza a kollégiumba. Elindultam kifelé, de azt mondták, hohó, együtt megyünk. [...] Beültünk újra az autóba, én kettő közé hátul, egy meg vezetett elől, és láttam, hogy elindulunk Pest felé. Akkor fölhoztak engem a gyermekvédelmibe, azt hiszem, ott volt valahol a Szabadság tér körül. Bevittek, és ott voltam egy vagy két napig, és senki sem szólt hozzám egy szót sem. Egyszer fölhívtak, adtak egy papírt, hogy írjam le a bűncselekményt. Mondom: „Hát milyen bűncselekményt?” Hát azt, hogy nem szabad fegyvert tartani. [...] Ebből az egy oldalból aztán, amit én akkor ott leírtam, a végén lett valami százötvenhét oldalas jegyzőkönyv, de az már a Gyorskocsi utcában történt. Egy idő múlva jöttek értem, beraktak egy autóba, és átvittek Budára, a Gyorskocsi utcába. [...]

Nem láttam a szüleimet négy és fél hónapja, nem tudtam semmit, ők sem tudták, hogy hol vagyok. Úgy négy és fél, öt hónap után levittek egy szobába, ott ült a kihallgató tiszte és egy pasas. Bemutatkozott, és mondta, hogy ő az én ügyvédem, ő fog engem képviselni, mondjak el mindent. Mondtam, hogy már mindent őszintén elmondtam. Hát akkor be fog jönni a mamám. Tényleg, három nap múlva újra levittek ebbe a szobába, és szegény odajött. Öt percet talán ha együtt lehettünk, zokogott szerencsétlen, és alig tudtunk beszélni. Ez az életnek egy nagyon furcsa dolga, tudod, annyi mindent akarsz mondani, és semmit nem tudsz mondani. Öt percig csak simogatott. Termoszban hozott kakaót, lecsavarta a tete-

jét, és töltött nekem. És az a tetű tiszt... Anyám nyújtotta a kakaót, és amikor a számhoz emeltem, odajött, kiverte a kezemből, és elkezdett az anyámmal üvöltöni, hogy nem megmondtam magának, hogy nem adhat semmit az előzetesnek. És azt mondta, ezzel be is fejeztük a látogatást. Szegény anyám elment. Legközelebb csak a tárgyaláson láttam, a Markóban.

PERCZEL KÁROLY, 1987: Ellentétbe kerültem azzal a másik építésügyi minisztériumi főosztállyal, amelyiknek a főosztályvezetője Papp Lajos volt – egyben a KEB-nek is a tagja –, és pedig három kérdésben. Az első kérdés éppen a főépítészet kérdése volt, ahol ő a tanácsszervek hivatalának az álláspontját képviselte. A másik a telekpolitika kérdése volt, tehát nem helyeseltem azt, hogy a tanácsoknak csak abból legyen pénze, hogy minél kisebb telkeket osszanak ki, adjanak el, ezáltal elkótyavetyéljék a tanácsi területeket, és elrontsák ezzel a város- és községregendézési tervek megvalósításának a lehetőségét. Mert ez rontotta el tulajdonképpen. A harmadik kérdés pedig a műemléki lakások kérdése, hogy úgy mondjam, a bontásoknak a kérdése. A tanácsok nagyon szívesen bontottak, értékes épületeket, egész házsorokat is, hogy helyükbe új és értéktelen épületeket építsenek. Mert ezzel lehetett az épített lakások számát javítani a statisztikában. Ezekben a kérdésekben állandó ellentétek voltak a két főosztály közt, és Papp Lajos eltávolítása, amit Trautmann szükségesnek látott, csak azzal a feltétellel ment, hogy mind a ketten elmegyünk a minisztériumból. Az volt a helyzet, hogy Papp Lajos Trautmann nem tartotta alkalmasnak, hogy a főosztályt továbbra is vezesse, ezért felkérte, hogy menjen el. Erre Papp a minisztérium folyosóját végigkiabálta: „addig én nem megyek el, amíg Perczel Károlyt is el nem távolítják”. Engem a VÁTI igazgatóhelyettesévé neveztek ki.

Tulajdonképpen 1967-ben négyünket távolítottak el, sőt azt mondhatnám, hogy ötünket. Papp Lajost alkalmatlansága és összeférhetetlensége miatt, engem nem lehetett tisztán tudni, hogy miért – csak később tudtam meg, hogy miért –, Valentiny Károlyt egy igazságtalan, korrupciós jellegű vád miatt, amit később visszavontak, bebizonyosodott, hogy nem volt vétkes, de mindenesetre eltávolították. Aztán Perényit, aki miniszterhelyettes volt. Nem indokolták meg, de Perényit abban tartották hibásnak, hogy mint miniszterhelyettes, támogatta Valentinyt és engem. És azután maga a miniszter, Trautmann is távozott. Tulajdonképpen neki kellett elvégeznie az eltávolításunkat, és közvetlen utána őt is eltávolították. Amikor már a VÁTI-nál voltam, a volt kollégáim közölték velem, hogy egy minisztériumi pártaktívaülésen a párttitkár meg akarta magyarázni, hogy nekem miért kellett távozni. Különböző vádpontokat hangoztatott. Az első és engem legjobban meglepő vádpont az volt, hogy megakadályoztam a Rókus-kápolna és a Rókus kórház lebontását, hogy én a műemlékek megvédését olyan módon vit-

tem túlzásba, hogy a klerikálisoknak segítettem vele. Én ezt nem tekintettem vádpontnak, inkább büszke voltam rá. A budapesti pártbizottság határozta el, hogy le kell bontani a Rókus-kápolnát. [...] Írtam egy főosztályvezetői levelet – ezt a zsűri ülésén felolvasták –, amelyben törvénytelennek neveztem a kiírás szövegét, mert a műemlékek lebontását a törvény tiltotta. Így valóban személyes közbelépéssel akadályoztam meg a lebontást. [...] Ezután bebizonyítottam, hogy az az indok – hogy leszűkíti a Rákóczi utat –, amivel próbálták megindokolni a lebontás szükségességét, nem áll fenn. Úgyhogy igen kellemetlen leégése volt a pártbizottság emberének, amit nem bocsátott meg nekem. Hát ez volt az első vádpont. A másik volt a főépítési rendszer, ami szintén vádpontként szerepelt a megyei önállóság megsértése miatt. A harmadik pedig, hogy elleneztem az akkor kijött telekpolitikai rendszert. A telekpolitikai rendeletek alapján a mezőgazdaságilag nem hasznosítható területeket telekként lehetett eladni. Ezekből lettek a zártkertek. Ezt a zártkertrendeletet, amely rengeteg bajt okozott és okoz még ma is, akkor főosztályvezetői minőségben elleneztem, és ez ellen több indokú leiratot írtam. Már akkor is sikerült világosan megmondani, hogy ezekből sohasem lesz mezőgazdaságilag hasznosított terület, ezek üdülőterületek lesznek. Ezek nincsenek benn a rendezési tervben, és ezzel megváltoztatják, lehetetlenné teszik a rendezési tervek megvalósítását. Ez volt a harmadik vádpont. Még arra a vádra is emlékszem, hogy a káderek kiválasztásánál többre értékeltem a szakmai tudást, mint a politikai megbízhatóságot. Én akkor fegyelmi eljárást kértem emiatt a párttitkári nyilatkozat miatt magam ellen az V. kerületi pártbizottságtól. Az V. kerületi pártbizottság titkára rögtön meg is indította az eljárást, amely néhány napig tartott. Néhány hónap múlva a pártközpontból kijött a VÁTI összekötője, és közölte velem, hogy az V. kerületi pártbizottság lefolytatta az eljárást, és megállapította, hogy a párttitkár valóban ezeket a vádpontokat hozta fel ellenem, de egyikben sem volt igaza, mindhárom vádpontban nekem volt igazam. Ez volt a fegyelmi eljárás vége. De hát hiába hozta az V. kerületi pártbizottság azt a határozatot, hogy az eltávolításom indokai nem voltak helyesek, én akkor már el voltam távolítva.

SEBES SÁNDOR, 1989: Bevezetőül azt mondom, hogy semmiféle konkrét tény, amellyel azt tudnám bizonyítani, hogy ez az ügy el volt túlozva, vagy koncepciój jellegű lett volna, nincs a kezemben. De feltételezés a részemről, hogy ebben az ügyben nincs minden rendben. Ennek hangot is adtam annak idején, mindjárt az elején. Ugyanis úgy kezdődött, hogy Onódy Lajos, aki az Éttermi és Büfé Vállalatnak volt az igazgatója, éspedig nagyon jó igazgatója, Amerikában volt éppen, amikor az ügy vizsgálata megkezdődött a Budapesti Rendőr-főkapitányság részéről. A budapesti főkapitányság vezetője Sós György vezérőrnagy volt, aki korábban

Onódynak nagyon jó barátja volt. Onódy baráti köre Sós György mellett olyan emberekből állt, mint mondjuk, Gáspár Sándor, a SZOT akkori főtitkára [Gáspár akkor az MSZMP Budapesti Bizottságának első titkára volt] vagy az igazságügy-miniszter, Nezvál Ferenc. [...] Még hozzájuk hasonló emberek, akikkel nagyon jó kapcsolatban volt, és ezeket gyakran látta vendégül a Balatonnál meg máshol. Ilyen társasági életet éltek együtt. Sós Györgyről közismert, hogy alkoholistá volt, Onódy nem ivott. Ugye a barátait vendégül látta, és ilyenkor előfordult, hogy Sós tökrészegre itta magát. Aztán valami differencia támadt köztük valami nőüggyel kapcsolatban. Megromlott a viszony, és amikor Onódy éppen Amerikában volt, sőt azt hiszem, útban hazafelé, már megindult egy vizsgálat. A vizsgálat úgy október elején indulhatott meg, 1964-ben, egybeesett Hruscsov leváltásával.

Nem véletlen az időbeli egyezés. Hruscsov leváltása után két héttel már megindult a vizsgálat. [...] Megjelent nálam Sós György a minisztériumban. Nem engem keresett, hanem a minisztert, de mivel ő nem volt ott, hát hozzám jött, és közölte velem, hogy vizsgálat indult Onódy ellen, aki azt hiszem, előző nap érkezett Amerikából. Csodálkoztam is, hogy miért. Mondott valami homályos, egészen apró dolgot, de érzékeltette valahogy, hogy ez szigorúan titkos. Azt hittem, hogy talán kémkedésről lehet szó. Nagyon titokzatoskodott. Én azt mondtam neki, hogy nem látom az okot, amiért őellene a vizsgálat folyik. Mire azt felelte, nemcsak vizsgálat, mert – amíg mi beszélgettünk – már le is tartóztatták. Én ez ellen nagyon határozottan tiltakoztam, megmondtam neki, hogy véleményem szerint Onódy az egyik legjobb igazgatónk. [...] Menet közben nem tájékoztattak, de hírek eljutottak hozzám, éspedig nagyon érdekes módon, a nyugati lapokból. Külföldi lapok írtak róla: óriási botrány, Magyarországon letartóztattak egy vállalati igazgatót, akinek nem tudom, milyen kapcsolatai vannak. Bacchanáliák, orgiák, micsodák. Belekeverték egy szerencsétlen színésznő, a Bara Margit nevét is, olyanokat írtak, hogy meztelenül táncoltak. Nem is ismerte az Onódyt. Soha életében össze se jött vele. Szóval ilyen hangulatot keltettek, egy ilyen nyugati botrány, ugye? És hát törtem a fejem, hogy mi lehet ennek az oka. Hát rájöttem arra, hogy tulajdonképpen Onódy a sakkasztán egy paraszt. Csak egy eszköz. Azt is kiderítettem, hogy a legfőbb ügyész szorosan a Sós mellett állt ebben a dologban, és hogy ők ketten együtt dolgoztak. Mindkettő rendőr volt valamikor. [...] Nekem az volt a véleményem, hogy ez az egész ügy arra irányul, hogy kompromittálják Gáspárt és Nezvált, mert mint kiderült, ezek egy társaság, barátok. [...] De hát miért akarnak ezek ilyen botrányt? Hát azért, feltételeztem, és ma sem változott meg ez a véleményem, mert ez Kádár ellen irányult. Botrány a pártvezetésben – Gáspár a Politikai Bizottság tagja, Kádár elvtárs nagyon jó barátja, akárcsak az igazságügy-miniszter –, szóval, hogy megingassák Kádár pozícióját, mert az

kompromittáló, ha ilyen emberek botrányba keverednek. Úgy néz ki, mintha egy korrump emberrel, a büfé vállalat igazgatójával hagyták volna magukat lekenyerezni, a vendéglátás, ez, az, amaz, igaz? Hát abból egy világra szóló botrányt lehet csinálni, meg lehet ingatni Kádárt, a vezetést. [...]

Az történt, hogy amikor Onódy jött haza Amerikából, pár napot Bécsben töltött. Miközben Bécsben volt, felhívta a titkárnője, hogy vizsgálat folyik a vállalatnál ellene, és figyelmeztette, hogy ne jöjjön haza. Mire az Onódy: „Ellenem, vizsgálat? Milyen alapon? Énellem? Dehogynem megyek én haza. Már utazom is.” Hazajött. Az én véleményem megint az, hogy ez tulajdonképpen egy megrendezett dolog volt. Azt akarták, hogy disszidáljon. Hogy ne jöjjön haza. És akkor lehetett volna még más is felhozni ellene, hogy disszidált – íme, ilyen barátai vannak, akik vele jó kapcsolatot tartottak, és rá akarták venni a disszidálásra. Ezért figyelmeztették őt a titkárnőn keresztül, előre. Persze, ez is mind feltevés. Én ebben az ügyben nem nyomoztam.

ZALA JÚLIA, 1988: Péter György sokat panaszkodott fejfájásról, de egyébként szellemileg teljesen friss volt, és nagyon érdeklődő. 1968 augusztusában – erre pontosan emlékszem – valami miatt nagyon fel voltam háborodva, és átmentem Péter Györgyhez. Kezdtem tüzesen, a szokott stílusban előadni valamelyik vezetőnkre egy nem valami hízelgő megjegyzést, és akkor intett. A blokkjára ráírta, hogy: „Ne beszélj, majd átmegyek hozzád!” Teljesen megdöbbsentem, mert ő szinte soha nem jött át hozzám, mindig az volt a szokása, hogy engem hívott át. A másik pedig az, hogy soha nem történt ilyesmi, hogy belém fojtotta volna a szót, ha én bármit akartam is mondani. Akkor megdöbbsentem, még valami semleges mondatot mondtam, és kimentem. Nemsokára kijött, és azt mondta, hogy beszéljessünk a folyosón. „Nézd, én öreg róka vagyok, engem lehallgatnak, nem vagyok biztos benne, hogy nálad nincs lehallgató készülék, különben is figyelmeztetni akarlak.” Ne feledjük el, 1968 augusztusa volt! A reform bevezetésének gyönyörű napjai. Akkor ez teljesen érthetetlen volt számomra, és magamban úgy ítélt meg, hogy Péter György beteg, és úgy néz ki, hogy üldözési mániája van. Ezután elutazott Varsóba valamilyen hivatalos küldetésbe, majd Varsóból egyenesen ment be a Szövetség utcába, a belgyógyászatra. Bementem látogatni, nem mondott semmit, csak azt, hogy Gortvai berendelte őt kivizsgálásra. Majdnem mindennap bementem. A harmadik nap azt hallottam, hogy a Péter György ellen fegyelmi eljárást indítottak. Meg is jött a levél Fock Jenő aláírásával, hogy felfüggesztették. Még be lehetett hozzá menni. [...]

Amikor legközelebb akartam bemenni, azt mondták, nem lehet, mert valószínűleg áthelyezik egy másik kórházba. Aztán még aznap áthelyezték a Korvin Ottó Kórházba. Akkor már arra a kérdésemre, hogy lehet-e látogatni, a válasz nem volt.

Azt mondták, hogy majd később, de most nem olyan az állapota. Akkor elkezdtem csodálkozni, hogy milyen az állapota, hiszen jó volt az állapota, ahogy ott feküdt nyugodtan.

Ettől kezdve jöttek a Statisztikai Hivatalba hivatalos információk. Az információkat Huszár Pistától kaptam, aki abban az időben az első elnökhelyettes volt. Az információ úgy szólt, hogy Péter György nem volt beteg, hanem összebeszélt Gortvaival – akkor már voltak olyan hírek, hogy valamilyen vád készülődik ellene –, és hogy megvédje magát, inkább befeküdt a kórházba. [...] A következő információ úgy szólt, hogy rendszeresen – a rendszeresen kihangsúlyozva – kiutazott Bécsbe, a diplomata-útlevelét magánál tartja engedély nélkül. És azért járt ilyen gyakran Bécsbe, mert rendszeresen csempészett, valószínűleg érmekereskedéssel foglalkozott. Az igaz, hogy Péter György éremgyűjtő volt, ezt tudtam. Mondtam, hogy Péter György biztos, hogy nem csempészett soha, és pláne nem megbízásból. Huszár látta a hivatalos anyagokat, egy csempészbanda lebukott, és ők mondták, hogy Péter György a megbízásukból dolgozik. Amikor ez a hír jött, egyre hihetlenebbé vált. Felhívtam a családot, hogy szeretném meglátogatni, a lánya mondta, hogy már a családot sem engedik be a kórházba. Akkor én szóltam Huszárnak, hogy lehet az, hogy engem, aki közvetlen munkatársa voltam Péter Györgynek, nem hallgatnak ki. Mondták, hogy legyen nyugodt, nem fognak kihallgatni, mert ez annyira a Péter György magánélete, hogy semmi köze a hivatali dolgokhoz. [...]

Innentől jöttek aztán a különféle hírek. Az egyik úgy szólt, hogy Péter Györgynek Leányfalun volt egy üdülője, amelyet akkoriban építettek, és kihallgatták sorra a kőműveseket, az asztalosokat. A jelenlétükben kopogtatták a falakat, meg azt kérdezték, hogy nem ástak-e el valamit a kertben, vagy nem falaztak-e be valamit, nem készítettek-e valamilyen üreget. Szóval csupa ilyen, utóbb teljesen falsnak bizonyult kérdések, meg hogy mennyi pénzt kaptak, és azt hogyan. Péter György abszolút tisztességesen kifizette őket. Akkor ez a vonal abbamaradt. [...] Ennek nemcsak hogy híre ment a hivatalban, hanem úgy tűnik a mai eszemmel, hogy ezt direkt külön fűtötték a különféle fantáziákkal. Mert jöttek váratlan információk, nem pletykák, hanem egy rágalomhadjárat.

Amikor már Péter György lakásán volt egy házkutatás, akkor elvitték a lakásáról az éremgyűjteményt, mondván, az túlment minden határon. Utána szóltak a gépkocsivezetőjének, hogy elviszik a Mercedes kocsit, és szétszedik. El is vitték, hogy mennyire szedték szét, nem tudom. Egy idő után visszahozták, de a hír az volt, hogy azért szedték szét, mert keresték azokat a réseket, amelyekben szállított, illetve csempészett. Akkor felmerült, hogy a Mátyás-templomból hiányoznak bizonyos képek, tulajdonképpen nem biztos, hogy azokat is nem Péter György

csempészte ki. Szóval a legképtelenebb hírek. Ezeket szépen visszautasítottam, aztán jöttek új hírek. Hogy megszámozták, hogy huszonhárom vagy nem tudom, hány esetben lépte át az osztrák–magyar határt engedély nélkül.

Hát ő diplomataúton volt, a diplomata-útlevélnek az a természete, hogy nem tartja magánál, ezt minden út után le kell adni a Külügyminisztériumban, és onnan lehet elkérni. Utána jött, hogy nem tudják pontosan ellenőrizni, hányszor utazott, mert Péter György elvesztette az útlevelét, új útlevele van. Na, akkor megkérdeztem a hivatal útlevélkezelőjét. Ő azt mondta, ezekből egy árva szó nem igaz, soha nem vett el az útlevele, mindig rajta keresztül kérte ki, és összesen két pecsét van benne. Mindig kikérték az útlevelet a külügytől, és megkapták. [...] Akkor, hogy nem szedett-e kábítószert – nekem eszembe jutottak a fekete-kávészások, a fejfájások –, és mondták, hogy az Interpol plankolta. Akkor jött az, hogy nem az Interpol plankolta, hanem a román nagykövet jelentette föl, aki a magyar határon találkozott vele. [...]

Ezután jött a hír, hogy Péter felesége elment valakihez, és azt kérte, hogy a Politikai Bizottságból Nyers Rezső és Fock Jenő menjenek be Péterhez a kórházba, hogy beszéljenek vele. Visszaüzentek, hogy se Fock, se Nyers nem mehet, mert Péter vizsgálati fogságban van a kórházban, és a Politikai Bizottság tagjai nem érintkezhetnek a vizsgálati fogságban lévővel. Ezzel szemben elküldtek két másik embert, Vályi Pétert és Orbán Lászlót. KB-tag volt mind a kettő. Péter György fogadta őket, ezt már Vályi Pétertől tudom, aki szerette Péter Györgyöt, de főlháborodva jött vissza. Péter György az arisztokratikus modorával fogadta őket: „Miért jöttetek?” „Nincs valami mondanivalód?” Péter György mondta, hogy neki az égvilágon semmi mondanivalója nincs. Így szóltak a legutóbbi nemzetközi sakkversenyről is, meg hogy szép idő van. Kirúgta őket a szó szoros értelmében. Ők hazamentek, jelentést tettek, hogy Péter György nem mondott semmit, lehetetlen módon viselkedett.

Ezután beutalóval felmentünk Galyatetőre a családdal, és oda érkezett egy telefon, hogy a Statisztikai Hivatal elnökhelyettese közölte, Péter György a kórházban meghalt. Amikor ezt a hírt megkaptuk, azonnal telefonáltam, hogy küldjenek értem kocsit, abbahagytuk az üdülést, lejöttünk, hogy mégis mi történt. És akkor a hírekben elindult a pokol, mert a következő variációk voltak: Egy pénteki napon közölték Péter Györggyel, hogy szombat délelőtt fogadhatja a védőügyvédjét. Péter megtagadott mindenféle felvilágosítást, azt mondta, hogy ő csak törvényes bírósági eljárás előtt hajlandó beszélni. Szombatra volt kitűzve az első beszélgetés. [...]

Péntekről szombatra virradó éjjel – a hírek szerint – Péter György öngyilkos lett, és az öngyilkosságának a módja az volt, hogy belefeküdt a gyümölcskésébe, és

belehúzta magát a késbe. Ez éjjel három–négy óra között volt, a családot délben egy-két óra körül értesítették. [...] Nem beszélt senkivel, és éjjel megtörtént az öngyilkosság. Na most, ehhez két információm van. Megint csak azt mondom, amit tudok. Péter György betegségét, illetve letartóztatását megelőzően öngyilkos lett egy házaspár, kiugrottak az ablakon. Nekem ez rémes volt. Azt tudom, hogy a férfinak rákbetegsége volt. Péter György azt mondta nekem, hogy micsonda örülség ez az egész öngyilkosság, de ha már így kellett lenni, akkor miért az ablakon ugrottak ki, hát vannak gyógyszerek, amelyeket be lehet venni. És amikor én meghallottam az öngyilkosságot, akkor azonnal azt kérdeztem, hogy nem volt ott gyógyszer? Az egész éjjeliszekerénye tele volt tömve gyógyszerekkel, állandóan adták neki a fájdalomcsillapítókat, és nem gyógyszert vett be, hanem késsel... És állandóan őrizte valaki, valakinek ott kellett lenni-e. Öngyilkosság gyümölcskéssel a kórházon belül... Hogy valaki meghaljon, és ne vegyék észre, mindez csöndben, csak reggel találják meg! Megkérdezték a feleségét, aki orvos, hogy óhajtja-e látni. Megnézte, és a hátán is talált szúrt sebet. Ez már a családtól származó információ, nem közvetlen. Amikor ki kellett állítani a halálokot, akkor ő tiltakozott az ellen, hogy öngyilkosságot írjanak be. De ezeket a dolgokat mi természetesen csak később tudtuk meg.

A temetésre el akartam menni, de közölték, hogy temetés nem lesz. A lánya mondta, hogy az édesanyjának ez a kívánsága, és nem is tudják, hogy mikor lesz. Persze volt temetés, de tényleg senki nem volt ott, csak a család. Én ezért fel is húztam az orromat, annyit legalább megérdemeltem volna, hogy a családhoz tartozóként ott lehessenek. Nem tudom, hogy ki döntött így, de valószínűleg a család. Péter Györgynek nem lehetett kívánsága, mert senki a világon nem tudott az öngyilkossági szándékáról. A betegsége pedig nem olyan volt.

Ezután volt még egy utóhang, a Statisztikai Hivatalnak volt egy jogtanácsosa, aki elment annak a bizonyos csempészbándának a tárgyalására. Az ügyet eredetileg a Budapesti Bíróság tárgyalta volna, de ahogy Péter György meghalt, áttették a kerületi bírósághoz, és ott hihetetlen gyenge ítélettel, azonnali hatállyal szabadultak, az egy-két hónapi vizsgálati fogság idejét beszámították. [...]

Na, ezzel az ügygel magunknak bizonyítottunk véltük, hogy Péter Györgynek ehhez semmi köze nem volt. Az ügy teljesen el is hallgatott. Mély csönd volt egészen addig, amíg a Központi Bizottság ki nem bocsátott egy levelet a pártszervezetnek, hogy Péter György nagyon jó elvtárs volt, jelentős ember, de hát a hatalom birtoklása némely embert megszedít, és olyan magatartásbeli hibái voltak, hogy mindent megengedett magának. Ezt föl kellett olvasni a pártszervezeteknél. Számomra bizonyított tény, hogy Péter György az égvilágon semmiféle bűncselekményt életében nem követett el. Abszolút tiszta volt, abszolút puritán volt, na-

gyon megvetette az ilyen üzemeket. Na most, nem volt valami tekintélytisztelő, azt nem lehetett mondani. Volt benne egy kis hidegség, gőgös magatartás, és zárkózott volt nagyon. Mindig megmondta a véleményét valamilyen formában, tehát nem volt szeretetre méltó. Soha életében nem volt jó kapcsolata az állami szervekkel és a Belügyminisztériummal. Ebből, hogy úgy mondjam, sportot űzött. Ez a sport odáig ment, hogy ha tudomására jutott, hogy a hivatalban valakinek nem adnak útlevelet, vagy visszatartották, vagy jött egy olyan vélemény, hogy nem ajánlják, hogy az illető külföldre utazzon – ezt nem kellett bizonyítani, ez így ment –, akkor Péter György odafordult a nagy összekötőhöz, és azt mondta: kérem szépen, kérek tételes bizonyítást, hogy milyen címen és miért. Azért mondom magának, hogy sportot űzött, mert az is szokásos, sőt mindennapi dolog volt, hogy ilyen hivatalokban vannak informátorok. Na most, ha valakiről megtudta, hogy informátor, azt képes volt egy az egyben kirakni, vagy olyan helyre áttenni, ahol nem jut információhoz. [...]

Ez a személye ellen szólt. Ha politikai háttere lett volna, akkor mi, a közvetlen munkatársai valamilyen módon érintve lettünk volna. Nem. Teljesen személyes volt, az ő magatartása ellen volt.

Később Friss Istvánnal utaztam repülőgéppel Moszkvába, egymás mellett ültünk, és beszélgettünk az úton. Szénási államügyészről volt szó. Nem valami rokonszenves ember, ilyen megjegyzést tettem rá, és azt mondta Friss, hogy maga nem is tudja, Szénásinak milyen sötét szerepe volt Péter György ügyében. Kérdeztem, mi. Azt mondta, hogy Szénási egy olyan anyagot olvasott fel a Központi Bizottság ülésén a Péter György-üggyel kapcsolatban jelentve, hogy szabad szemmel lehetett látni, hogy az úgy, ahogy van, nem igaz. Részletekbe aztán nem mentünk bele. Kádár és Fock elhitték a vádat, és rábízták Szénásira, hogy saját apparátusán keresztül vizsgálják ki, és rendszeresen információt kértek, mondta nekem Friss. Ne kérdezze tőlem, hogy a pártvezetőségben akkor hogyan lehetett odáig menni, hogy ez bekövetkezhessék. Péter György öngyilkossága után lett egy igazi öngyilkosság, Tömpe Andrásé. Utána a Központi Bizottság hozott egy olyan határozatot, hogy volt illegális pártvezetők elleni vizsgálat nem kezdődhet bírósági eljárással, hanem kizárólag a Központi Bizottságon keresztül. [...] Péter Györgyöt hosszú ideig nem volt szabad rehabilitálni, majd Nyitraiiné, amikor elnök lett, mondta, hogy fölszólították, hogy lehet rehabilitálni. Mondtam, hogy nosza. Hát az egész annyi volt, hogy kellett írni egy cikket a statisztika történetéről, abban meg volt említve, hogy Péter György jó dolgokat csinált.

SZÉLL JENŐ, 1982: Tömpe András 1971-ben elkövetett öngyilkosságának története nagyon röviden a következő. Tömpének Nagy Andrással, a MKKE személyzeti főnökével gyűlt meg a baja. Nagy egy rendkívül gusztustalan fráter volt, egy kétes álmun-

káskáder, aki mindig mutatós pozíciókban nyüzsgött. Tömpe is rettenetesen utálta, de a kiadói egyesület megalakulásakor a kerületi pártbizottság egyetlen kikötése az volt, hogy Nagy András elvtársat személyzeti főnöki minőségben kell alkalmazni a vállalatnál. Ő volt ugyanis a komisszár. Tömpe Bandi viszont példátlanul önérzetes ember volt, és ez neki iszonyatosan piszkálta a csőrét. Amikor látta, hogy Nagy egy világi figura, akkor mindent arra tett fel, hogy ennek a pasasnak a nyakát kitekerje. Nagy Andrásnak volt egy vitathatatlanul aljas és törvénybe ütköző gesztusa, amit ugyan már rég elfelejtettem, de arra emlékszem, hogy valamiféle anyagiakkal összefüggő ügy volt, amiért Tömpe Bandi azonnali felmondással kirúgta. És ekkor kezdődött a véget nem érő huzavona. A kerületi pártbizottság elismerte Nagy András aljasságát, de ugyanakkor hibáztatta Tömpe Andrást is, mert a pártbizottsággal való megegyezés nélkül mondott fel Nagy Andrásnak. Ónódi Miklós – aki derék, becsületes fickó volt – iszonyatosan hadakozott Tömpe Bandi mellett, teljes buzgalommal és fegyverzettel csatázott, amit Tömpérel nem lehet elmondani, mert ő ezt a hercehurcát mélységesen méltóságán alulinak tekintette. Közben Nagy András a legaljasabb ellentámadásokra vetemedett. Hazug beadványokkal ostromolta az V. kerületi és a budapesti pártbizottságot, és ezekben leírta, hogy a Tömpe–Ónódi-féle bűnbanda micsoda anyagi gazságokat követett el, és így tovább. Szóval egy ilyen iszonyatosan megközelíthetetlen tisztaságú figurát, mint Tömpe Bandit, aki ugye a prágai bevonulás elleni tiltakozása miatt veszítette el a nagyköveti állását, sárral dobálták, és egymás után jöttek a határozatok, az egyik, amelyik elítélte Nagy Andrást, utána egy láthatatlan kéz a budapesti pártbizottságról megsemmisítette ezt a határozatot, és más határozatot kényszerített ki. (Ezt nyomozzák majd ki azok, akik utánanézhhetnek az iratoknak!) Ez több mint egy éven át húzódó, iszonyatosan szennyes dolog volt. A fordulópontjához akkor érkezett el, amikor Tömpe fellebbezett a budapesti pártbizottsághoz, és tőlük várta, hogy igazságot szolgáltatassanak számára. A budapesti pártbizottság kétkulacos határozatot hozott: megállapította, hogy Nagy András egy sötét pasas, de Tömpe András is hibás. Erre Bandi összehívta az egyesület vezetőit, a kiadóvállalatok igazgatóit, és ott fölolvasta ezt a határozatot, majd tíz perc szünetet rendelt el, fölment a szobájába, és föbe lőtte magát. Nagyon megrázó volt! Ezek után egy veterán harcosnak kijáró temetést rendeztek. A párt legfelsőbb vezetői álltak díszőrséget a sírnál, élükön Kádár Jánossal.

IFJÚSÁGI SZUBKULTÚRA

ebben a lakásban kezdődött voltaképpen a magyarországi Beatles-korszak • fanatikus Illés-rajongó voltam • legális forma volt a tánciskola • volt egy társaságunk, Muskátli-galerinak hívták • a galerik bomlasztását, felosztását a budapesti főkapitányság gyors munkával megoldotta • no, fogd be a szád, itt a nyakkendő, kösd föl • farmer, hosszú haj, erre odafigyeltek

SZTEVANOVITY MILUTIN, 1988: Ebben a lakásban kezdődött voltaképpen a magyarországi Beatles-korszak. Összeverődött egy zenekar, amelyben Zorán is benne volt, és akkor elkezdődött a fiam karrierje. Zoránnak nagyon jó hallása és zenei érzéke volt már egészen picike korában. Valahogy megtetszett neki a gitár, addig harmonikázott. Amikor a Beatles-hullám átjött Magyarországra, ő is vett egy gitárt, s mivel akkor egyetemre járt, maga csinált belőle elektromos gitárt. Elkezdett a zenekar játszani a Kecskeméti utcában, ott volt egy Metró Klub a pincében. Gyorsan híre ment, hogy itt van egy zenekar, amelyik egészen más zenét szolgált, mint az akkori tánczene.

Két évvel később volt a Magyar Televízióban a *Ki mit tud?* műsor. Először, amikor Zoránék jelentkeztek mint Metró zenekar, leégték a szó szoros értelmében. Tehát amikor elkezdődött a számuk, rövidzárlat keletkezett, kiégték az erősítők, és kész, vége volt az egész szereplésüknek, nem tudták folytatni, így kiestek a versenyből. A következő *Ki mit tud?*-ra aztán Zorán újra jelentkezett mint énekes, a zenekar csak kísértc, mert nem lehetett kétszer jelentkezni, és győzött. Akkor lett voltaképpen népszerű.

A Metró zenekar után alakult az Illés zenekar és az Omega zenekar. Érdekes, hogy nagyon jó barátok voltak akkor is. Nem konkurensket néztek egymásban, hanem jó barátságban voltak. 1962-ben nekem már kocsim volt, a húgom küldött Nyugat-Németországból. Zorán telefonált, hogy papa, nagyon kérlek, menj el a Metró Klubba, a dobfelszerelést tedd be a kocsiába, és vidd el a Villányi útra, mert az Omega ott játszik, és nem tudom, mi történt, mert nincs se dobos, se dobfelszerelés. Mit csinál az apa? Odamentem a Metró Klubba, a dobfelszerelést a kocsiába tettem. Az utcán már vártak az Omegások, hogy jaj, Mile bácsi, köszönjük, köszönjük, gyorsan fölszerelték és kész. [...]

Akkor volt egy olyan vámrendelet, hogy fiatal házások a házasságuk megkötésétől számítva egy éven keresztül kaphattak ajándékot külföldről vámmentesen. Most már nyugodtan lehet mondani, hogy kijátszottuk a vámhatóságot, mert Katymárban, egy Baja környéki faluban összeházasodott két ismerősünk. Ugyanakkor az én sógorom zeneszerző, a komolyabb könnyűzene embere, a stuttgarti

rádió karmestere. Írtunk neki, ha lehet, küldjön nekünk egy elektromos gitárt, de ne Zoránnak, hanem ennek a házaspárnak. Megjött a levél Katymárról, hogy megérkezett a gitár. Akkor még az autóm nem volt meg, Bajára még akkor gyorsvonat nem is ment, csak személyvonat, felszálltam a személyvonatra, elmentem Bajáig, onnan autóbusszal Katymárig. Fogtam a gitárt, ugyanazzal az autóbusszal visszajöttem Bajáig, onnan személyvonattal megint, és megérkeztem Budapestre. Akkor már játszott a zenekar, a Nyugati pályaudvar alagsorában egy klubhelyiségben. Mít csinált a papa? Bementem oda, felemeltem a gitárt, és a nagy tömegben keresztül elindultam a zenekar felé. Abban a pillanatban megállt a zene, és mindenki csak nézte, hogy megy egy gitár a fejük felett a zenekar felé. Nagy, gyönyörű gitár volt. Zorán a nyakamba ugrott, szünetet tartottak, mert a gitárt hangolni kellett. [...]

Dusán is nagyon szerette a zenét, és nagy vágya volt, hogy bekerüljön a zenekarba, kísérő gitárosnak. Ő is kapott egy gitárt a húgomtól, és bekerült a zenekarba. Így kezdődött a két testvér együttműködése, ami a mai napig is tart, azaz a különbséggel, hogy zenekar már régen nincs, hogy Zorán szólóénekes, Dusán szövegíró. Én már odáig jutottam, hogy nem ők a fiaim, hanem én vagyok az apjuk. Emlékszem, hogy tartottam egyszer egy gyűlést Újszentivánon. Békegyűlés volt, én voltam a főszónok. Amikor a Hazafias Népfrent ottani elnöke azt mondta, hogy üdvözlöm a főszerkesztő elvtársat, akkor még csak kis taps volt, utána mondta, hogy a Zoránnak meg a Dusánnak az édesapját, erre olyan viharos taps volt, hogy azt sem tudtam, merre nézzek, hova menjek. Hát nem úgy jöttem mint az ő édesapjuk, hanem mint főszerkesztő, politikai beszédet tartani. De nem bánom, örülök neki, hogy így van. A Sztevanovity név manapság Magyarországon – nem miattam, a fiaim miatt – ismert.

Ott tartottunk, hogy ebben a szobában kezdődött az új zenei élet. Itt kezdte pályafutását Koncz Zsuzsa, Zalatnay Sarolta, Kovács Kati. Tehát ezek mind itt voltak, itt gyakoroltak. Sokszor már féltünk, hogy az alsó, felső, oldalsó szomszédok mit szólnak, de mindig nappal csinálták, nem este, tehát amikor az emberek dolgoztak, nem nagyon zavarta őket. A pincében egyszer akartak próbatermet csinálni, de beton volt, és annak a hangzása borzasztó volt. Hallották valahol, hogy tojásosdobozokkal ki kell tapétázni, akkor jó lesz. El tetszik képzelni, hogy hány doboz kellett ide, míg ezt a pincét szépen végigtapétázták? Két hónapig ott gyakoroltak, aztán vége lett, mert nem volt levegő. Nagyon sok sikertelen próbálkozás volt. A gyerekek mellett mi is mindig fiataloknak éreztük magunkat, mert velük voltunk körülvéve mindenhol.

PELCZ JÓZSEF, 2003: Megismerkedtem az Illés-együttessel. Emlékszem, a legelső dolog volt, hogy az egyetemi gólyatáborban megkérdeztem, hogy hol lehet az Illés-buli-

ba belépőt szerezni. És akkor egy fiatal tanársegéd azt mondta, hogy az nem ilyen egyszerű, de menjek be hozzá a tanszékre. Megkerestem, és szerzett nekem egy Illés-beugrót. Annak idején a Bercsényi utcában játszottak – ez 1964-ben volt –, és akkor életemben először elmentem egy Illés-bulira, és öt éven keresztül szinte nem volt olyan hétvége, hogy ne az Illés-buliban töltöttük volna az időt. Utaztam velük Pécsre, Nógrádverőcére, vasutasgyerek lévén szabadjegyem volt, és olyan fanatikus Illés-rajongó voltam, mint most a Fradi-drukkerek.

Az öcsémnek, aki később orvostanhallgató lett, általam már tizenhat éves korában egyetemi diákigazolványa volt, amellyel ilyen bulikra bejöhett. Egy egyetemi diákigazolvány komoly dolog volt. Aztán – miután az egyetemet befejeztem – három éven keresztül az öcsém szerzett nekem diákigazolványt. Úgyhogy meghosszabbítottuk egymás egyetemi éveit nyolc-tíz évre. Az öcsém az első évfolyamban megszervezte az orvostanhallgatóknak a Medikus tea nevű rendezvényt. Mint főszervezőnek volt egy kétszemélyes klubközi belépője, amellyel Budapest összes elit klubjába ingyen bemehetett. Úgyhogy ettől kezdve nélkülünk nem volt buli Pesten. Nem jelentett egyébként annál többet, hogy esténként megittunk két üveg sört. Tehát költségünk nem volt vele. Elég sokat beszélnek arról, hogy mi volt annak idején: valóban, a Beatles, 68, Párizs, a diáklázadások, ez azért begyűrűzött Magyarországra is. És az a generáció, a hatvanas évek második felének egyetemi fiatalosa, az nem egy a sok közül. Annak idején azt hittem, hogy az egész életem olyan lesz, hogy majd mindig szakállt hordok, és a szabadidőmet klubokban töltöm.

Az egyetemen szerveztem az Illés-bulikat, tehát ugyanúgy benne voltam mindenféle kultúrbizottságban, mint korábban. Ugyanis az összes ifjúsági rendezvény a KISZ égisze alatt futott. A KISZ feladata volt megfogni a fiataloságot. Mivel lehetett megfogni a hatvanas évek végén, ha nem az Illéssel? Nagy bunyók voltak a bejutásért egy-egy várbeli bulira. Vannak fényképeim is. Volt az a film: *Ezek a fiatalok*. Na hát, annak a forgatásán is, a Várban, természetesen ott voltunk. Ott lehetett látni, hogy milyen volt a 68-as bulihangulat. Mindenki nyak-kendőben, fehér ingben, fekete zakóban, de az Illésék olyan zenét játszottak, hogy a tánc megállt. Amikor saját számokat adtak elő, nem táncoltunk, hanem elkezdődött a csápolás. 1966-ban volt talán az első magyar szám. És egyre több volt a saját szám, és egyre kevesebb volt az, amire táncoltunk. Tarolt a Beatles, és amíg a külföldi számok mentek, táncolt a banda, amikor jött a *Ne gondold!* meg a többi Illés-szám, abban a pillanatban vége volt a táncnak, és mindenki csődült a színpadhoz, élvezte, hogy van magyar zene is. És ez aztán továbbment, az évek során egyre progresszívabb, egyre népiesebb lett. Olyan bulikat csináltunk, hogy ha valamelyik srác szerzett egy Beatles-lemezt, kialakítottunk egy nagy

putlot, amelynek a segítségével hat magnetofonnal tudtunk egyszerre fölvenni egyetlen lemezről. Volt egy lemezjátszó, és mindenki rádugta a közös elosztóra a saját magnóját. A lemezeket órákra is ki lehetett kölcsönözni. Például pénteken délben volt a legolcsóbb. És akkor elmentünk a Széher útra az egyik kollégámhoz, akinek a szülei nem voltak otthon, villamoson mindenki elhozta magával a magnóját, összetettük, és mikor megérkezett a futár a lemezzel, már csak el kellett indítani. Valahol a Dohány utcában lakott az a csirkefogó, aki órákra is bérbe adta a lemezt. Minden be volt állítva, a zöld macskaszem már rendesen mutatta a kilengéseket, vártuk a futárt, és amikor megérkezett, egyszerre hatan fölvtük a Beatles-lemezt. A futár aztán húzott vissza a lemezzel, mi meg szétoztottuk a számlát. Hát ez volt a szórakozásunk.

ORBÁN GYÖRGY, 1997: Nagy bánatunkra kevés kapcsolatunk volt a város hasonló korú fiataljaival. Különösen a nőneműek iránti vonzalmunk volt korlátozva, mert nem nagyon voltak alkalmak. Legális forma volt a tánciskola harmadikos korban. A tánctanár egy fürge, tündéri néni, szerintem hatvan fölött, egy csattogatóval, mint egy filmben, úgy kell elgondolni. Ott szabályosan a kályhától kellett indulni, és hogy is mondta? „Kis lovagok” meg „kis kisasszonyok” – ilyen kifejezéseket használt. Persze tudtunk, hogy nincs már olyan világ, amelyet ő ott teremtett. Nyilván a bencések azért járhattak oda, mert tudták, hogy ilyen. Mindent tanultunk, emlékszem rá, rock and roll is. Na, de ahogy ő előadta, az kicsit a menüettre hasonlított, úgy meg volt a dolog szelídítve, és nekünk hátborzongatóan kulturált volt. De hát ott voltak a lányok, úgyhogy jártunk.

Ekkorra mindenkinek kellett öltöny. Ez óriási program volt, mert kevés embernek volt annyi pénze, hogy újat vegyen. Meg egyébként is, amit venni lehetett, az nem volt divatos. Ugye a Május 1. Ruhagyárban igyekeztek, hogy a ruha olyan legyen, ami az ifjúság igényeivel szöges ellentétben áll. Ha bő volt a nadrágdivat, akkor szűket gyártottak, vagy fordítva. Ilyen hatvan év körüli figurák elgondolták, hogy milyen legyen a korszerű fiatal, aki kulturáltan szórakozik. Ez volt az egyik bőszítő kifejezés, a kulturált szórakozás. És akkor egy öreg szabóval átalakítottuk az apától maradt régi öltönyöket. Az öreg Gyula a régi kis műhelyben megcsinálta, amit kértünk. Nem sokat értett belőle, hogy milyennek kell lenni, mi se nagyon értettünk hozzá, de azt hiszem, az volt, hogy szűknek kell lenni fönn, és lenn meg bő trombitaszárnak, akkor ez volt a nagyon menő. Próbáltuk úgy kihozni, hogy hasonlítson az elképzelt ideálhoz. [...]

Mindenhová lehetett járni. Szűkre szabták az időt, de nem szóltak bele, hová megyünk. Nem mondtak például olyat, hogy ha valaki kimegy, nem nézhet meg egy filmet. Emlékszem, akkor játszották a Jancsó-filmeket. Hát mégis ott meztelenkedés, minden – boldogan mentünk megnézni. De Jancsó filmjeit nemcsak ezért

néztük meg, hanem azért, mert tudtuk, hogy az jó – a *Csillagosok, katonák* vagy a *Szegénylegények*. Láttuk, amit lehetett, vagy amit hoztak. Aztán a Fellini-filmek is jöttek sorban.

Koncz Csaba, 2001: Volt egy társaságunk, Muskátli-galerinak hívták – mert a Muskátli presszóba jártunk –, művészetekkel foglalkozó emberek voltak benne, írók, fotósok, filmesek, zenészek, balett-táncosok, rock and roll táncosok, olyan ötven-hetven ember. A politika akkoriban még nem nagyon került itt szóba. A képzőművészetben is nagyon kiismertük magunkat, de a film volt a társaság középpontjában. Az egyik április 4-én mind a hetvenen elmentünk Visegrádra. Hetvenen! És mind ilyen vad figurák, akik annak idején egyedül is feltűnést keltettek az utcán, nemhogy hetvenen együtt a hajón. Visegrádon is elég nagy feltűnést keltettünk, főleg amikor elkezdtük énekelni, hogy: „Április 4-ről szóljon az ének...” És hogy ezt mi énekeltük, az már majdnem forradalmi tettnek számított, úgyhogy visszafelé rengetegen szálltak a hajóról még Budapest előtt, mondván, hogy ott várni fognak bennünket a kikötésnél, ki tudja, hogy hazaérünk-e még. Holott nem csináltunk semmit, de hetven ember együtt, ilyen alakok, az annak idején elég feltűnő jelenség volt.

PAP JÁNOS, 1987: Abban az időben kezdtek szerveződni a galerik a fővárosban, galerikbe szerveződtek a fiatalok. Az a része nem hozzánk tartozott, hogy a fiataloknak milyen programokat csináljanak, de az igen, hogy ne az Emke előtt gyülekezzenek, ne a Marx téren, ne a Széna téren vagy hasonló helyeken. Ezek között akkor megjelentek a hangadók. A galerik bomlasztását, feloszlátását a budapesti főkapitányság gyors munkával megoldotta. Ilyen jellegű feladatokat hajtottunk végre. Érdekes, izgalmas, mozgalmas munka volt, kicsit újdonságnak is számított.

BOSNYÁK ZSIGMOND, 1995: Kisdobos nem voltam, kimaradtam belőle. Voltunk egy páran az osztályban, akik nem voltak kisdobosok. Az okát ne kérdezze, mert nem tudom, nincs róla fogalmam. Ugyanígy nincs fogalmam az úttörőségről sem. Ugyanis az a bizonyos úttörőavatás, ami mindenkivel meg szokott történni, az velem nem történt meg. Tehát, úgymond hivatalosan nem avattak úttörővé. De érdekes módon az iskolai ünnepeken, amikor előírták a piros nyakkendőt, akkor mindig megkérdezték tőlem, hogy miért nem kötök nyakkendőt. Mondtam, hogy nem vagyok úttörő. „No, fogd be a szád, itt a nyakkendő, kösd föl!” Ez nem izgatott, ha nem vagyok, nem vagyok, hát nagy dolog.

A KISZ, az marha érdekes dolog volt. Az már ugye a szakmunkásképzőben volt. Azt tudni kell hozzá, hogy a miliő olyan volt, hogy ott elvtárs volt még az atyáúristen is. Ott nem tanár úr volt, hanem tanár elvtárs, nekünk így kellett szólítani a tanárokat. A gimnáziumban elképzelhetetlen volt, hogy a tanárt elvtársazzák. Ott tanár úr volt mindenki. Nálunk tanár elvtárs, mester elvtárs. Ezt csak

ezért mondom, hogy ilyen volt a milió. „Nem vagy KISZ-tag? Dehogynem, itt olyan nincs, itt KISZ-tagnak kell lenned!” Nem érdekelte őket az ember saját véleménye, nem volt magánvélemény. No, érkezett az a bizonyos 1965. március 15-e, akkor tartották a KISZ-avatást a Múzeumkertben. Azt tudom, hogy nagyon nem szerettünk mi ebben részt venni. Volt két vagy három haverom, osztálytársam, akik hasonlóan gondolkodtak, nem láttunk semmi fantáziát benne. Volt, aki nagyon nagy fantáziát látott benne. Lehet, hogy az élet aztán őt igazolta olyan formában, hogy sokkal könnyebben és jobban boldogult a későbbiek folyamán, és ez abból fakadt, hogy részt vett ebben a mozgalomban, persze fokozatosan feljebb jutva. [...] Az avatás előtt volt egy főpróba, végigpróbáltuk a műsort, az egész hercehurcát. Másnap, amikor valóban eljött a KISZ-avatás, elkezdtünk gyülekezni. Nemcsak a mi iskolánk volt ott – nem tudom, milyen szinten volt megszervezve, kerületi vagy a fene tudja, milyen szinten –, hanem mások is, elég sok avatandó volt ott. Összenéztünk a haverral: „Tudod, hogy mi megy a Filmmúzeumban?” „Nem.” „Nézzük meg!” Puff, otthagytuk a KISZ-avatást, elmentünk moziba helyette. Na, így lettem KISZ-tag, vagyis sehogy.

FÖLDES LÁSZLÓ, 1996: Vigyázni kellett, mert akkoriban volt az, hogy KMK, közvesztélyes munkakerülés. És ha nem vittek is el rögtön, figyelmeztettek, hogy legközelebb... Akkor azért a rendőrök elég gyakran igazoltattak, farmer, hosszú haj, erre odafigyeltek. És akkor elmentem két-három hétre dolgozni. [...] Dolgoztam nyomdában, aztán azt hiszem, hogy a Keravillban. Mindig valami segédmunkát csináltam. Aztán egy elektronikus adatfeldolgozó központban voltam raktári segédmunkás, valamilyen papírokat kellett hurcolni. Egyszer megpróbálkoztam újsághordással, de azt nem bírtam sokáig. Korán kellett felkelni, meg ott nagyon szabálytalan voltam. Nagyon lazán ment ez a dolog. Azért az bántotta az igazságérzetemet, hogy nem viszem ki rendesen az újságot. Kivitettem, de ami kellett, azt megtartottam. Meg akkor még föl kellett vinni az újságokat, nem volt postaládarendszer, és volt, hogy csak lettem egy kupacba. De ezt éreztem, hogy azért ez tisztességtelen. [...]

A katonaság után bekerültem egy körbe. A barátnőim egy szobrász körbe jártak, s elhívtak, hogy járjak közéjük. Úgy is mint modell, meg hát mint barát. És akkor velük voltam. Kirándultunk, buliztunk, ők szobráskodtak, én meg velük voltam. Izgalmas fejem volt, és ezt szívesen megmintázták. Egyébként fizettek a modelleknek, nem sokat természetesen, de voltak fizető munkák, de én nem kértem ezért pénzt.

A RENDSZER NÉVADÓJA

a tankok tetején jött be, és ez egy gazember • ennyit megengedhet egy államvezetés magának • kegyetlen és kemény is tudott lenni • nem szerette az értelmiségieket • nem szerette azt, ha más beszél • minden kérdésben megtalálja a módját • semmiféle jólétet nem teremtett • Kádár arcára sok minden rá van írva

MÉREI ZSUZSA, 1994: Egyszer hazajöttem az általános iskolából, ahol azt mondták, hogy Kádár egy nagyon-nagyon jó bácsi vagy jó ember. Ezt elmondtam otthon, és az apám elkezdett üvöltöni. Azt hiszem, láttam rajta, hogy kétségbe is van esve. Szóval, hogy akkor most itt mi van? Emlékszem, fölállt és hadonászott, és mutatta, hogy a tankok tetején jött be, és ez egy gazember. Körülbelül ez maradt meg, hogy tankok teteje, és hogy rossz, nagyon rossz ember. De ez nekem elég volt ahhoz, hogy eligazodjam az életben.

PAP JÁNOS, 1987: 1963-ban, amikor már lezártuk végre a koncepciók ügyeket, Kádár elvtárs nem így fogalmazta meg, de valahogy ezt éreztem, röviden valami olyasmit mondott a Központi Bizottság tagjainak, hogy ha ebben az országban még egyszer személyi kultusz lesz, vegyék tudomásul, hogy azért maguk a felelősök, akik itt ülnek. Szóval körülbelül ez a vonal alakult ki akkor nálunk, hogy tessék megmondani, nyílt vitában győzzük meg egymást, és mindenki éljen úgy, ahogy az ország lakossága, az ország embere. [...] A Hruscsov–Brezsnyev-váltás idején már a Minisztertanács elnökhelyettese voltam. Az egy nagyon keserves helyzet volt. Belügyminisztériumi csatornán keresztül kaptuk először a hírt, hogy mi történt a központi bizottsági ülésen Moszkvában, hogy Hruscsovot leváltották, és Brezsnyev került a helyére. Kádár kint volt Lengyelországban, és jött haza vonaton. Úton volt már, nem tudtunk vele kapcsolatba kerülni. [...] Biszku elvtársat küldtük eléje, azt hiszem, valahol Csehszlovákiában tudtak találkozni, hogy tájékoztassa arról, amit akkor tudtunk. [...] Kádár elvtárs megérkezett, rengeteg ember volt a Nyugati pályaudvarnál, éppen akkor került nyilvánosságra a dolog, megjelent a sajtóközlemény. Akkor mondta Kádár azt az emlékezetes beszédét, és ezzel egy feszült viszonyt teremtett a szovjet vezetéssel. Amit aztán oldottunk 1965 márciusában, kezdtük oldani, mégpedig érdekes módon nem politikai eszközökkel, hanem Kádár elvtárs meghívta Brezsnyevet és Podgornijt, aki akkor az államelnök volt, az Elnöki Tanács elnöke, egy hétvégi vadászatra. Lementünk a Békés megyei Sarkadra kétnapos fácánvadászatra, igaz, hogy vadászati tilalmi időben volt, de ennyit megengedhet egy államvezetés magának. Ott már nagyon jó hangulat volt, nagyon jó baráti hangulat. Látszott az, hogy ők is megértették,

hogy Hruscsovhoz mi kötődünk, mert az ellenforradalom leverése után, a politikai konszolidáció alatt Hruscsov volt, aki nagyon melegen és nagyon közvetlenül támogatott és segített, és kialakult egy személyes szimpátia is. Utána, hogy Hruscsov már le volt váltva, Kádár elvtárs ment Moszkvába, tudtuk, mi a Hruscsovnek a hobbija, mindenütt almát akart ültetni, kukoricát a Holdon is. Akkor vitt egy kosár almát neki. Ők megértették, és nem sértődtek meg azon, hogy egy kosár almát a Hruscsov családnak elküldött, vagy hasonló. [...] Kádár többször is meglátogatott Veszprémben. Felhívott Aligáról: „Van egy kis szabad ideje? Mutassa már meg nekem azt a Bakonyt, gyerekkoromban is már olvastam a zsványokról.” És végigautóztunk a terepjáró kocsin a bakonyi erdőkön, szalonát sütöttünk, jól éreztük magunkat. De az, hogy én odamenjek, hogy van egy javaslatom, tessék eljönni, nem, soha nem volt a stílusom. És nagyon jó viszonyban voltunk, épp azért, mert ezt tudta, hogy én ok nélkül nem megyek hozzá. Én szerettem az Öreggel dolgozni, én abban az időben dolgoztam vele, mikor nagyon progresszív volt, erővel, vehemenciával dolgozott.

SZÜRÖS MÁTYÁS, 1991: 1968 februárjában az úgynevezett februári forradalom 20. évfordulójára küldöttségi titkárként én kísértem el Kádár Jánost Prágába. [...] Különvonattal utaztunk. Ez úgy volt akkor, hogy egy menetrend szerinti szerelvényre rákapcsoltak egy vagy két szalonkocsit, és azzal mentünk. Kádár János mindig adott arra, hogy kis létszámú küldöttség legyen, és csak a legszükségesebb emberek kísérjék. [...] Én akkor tanultam ezt a mesterséget. Többek között a következőképpen zajlott az utazás. Én, szerény ember lévén, igyekeztem tapintatosan kezelni a dolgokat, és mielőtt megérkeztünk volna Pozsonyba, tájékoztattam Kádár Jánost, hogy „Kádár elvtárs, néhány perc múlva megállunk Pozsonyban, önt ott üdvözölni fogják a szlovákiai vezetők. És talán le kellene szállnia a vonatról, és találkozni velük” – és így tovább. Kádár János nagyon keményen kioktatott: „Ide figyeljen, ezt nem így kell csinálni. A titkárnak ezt a következőképpen kell mondania: Kádár János elvtárs, jelentem, hogy a vonat néhány perc múlva beérkezik Pozsonyba, ott önt, illetve a küldöttséget várják Szlovákia vezetői, esetleg mások, tömeg üdvözlő a küldöttséget, és kérem, ekkor és ekkor szíveskedjék leszállni a vonatról! Felszólító módban, nem pedig *talán* kifejezéssel kell ezt intézni. Tehát ön mindig határozottan és pontosan – természetesen nem utasításként – jelenti azt, hogy mi a teendő.” Meg kell mondani, hogy Kádár János abban az időben még igazán kemény magatartású ember volt. Ő nem tegeződött a kollégáival sem, csak néhányal közülük. Nagyon adott arra, hogy bizonyos távolságot tartson a munkatársaival is. Láttam, hogy egy bizonyos tartása van, kemény ember volt ő eredetileg. Aztán, ahogy öregedett, úgy vált atyáskodóvá. Az a típusú ember volt, aki könnyen elérzékenyült, de kegyetlen és kemény is tudott

lenni. Ugyanezt tapasztaltam egyébként Brezsnyevnél is. [...] Egy alkalommal egy intim beszélgetés zajlott le Brezsnyev és Kádár János között. Brezsnyev arról beszélt, hogy mennyi levelet kap az emberektől, és ez nyilván a szeretet, a tisztelet jele, és „ez már a mi életünk, János, a népünket kell szolgálni, és íme, az emberek ezt el is várják”. És akkor Kádár János is meghatódott, és együtt könnyezett a két vezető. Én azt sem tudtam, hogyan viselkedjek. Szóval jellemző volt Brezsnyevre is, hogy hol elérzékenyült, hol pedig rendkívül kemény volt. Kádár Jánosnál is tapasztaltam ezt. [...] Engem is tulajdonképpen megdöbrentett, hogy miért hódol be annyira Kádár Brezsnyevnek. Tudniillik én Kádár Jánost mint egyéniséget sokkal többre tartottam. Már többször megfogalmaztam, hogy Kádár János a politikában ugyanolyan autodidakta tehetség volt, mint Veres Péter az irodalomban. Kádár János tulajdonképpen olvasott és jó emlékezőképességgel megáldott ember volt, kiváló sakkozó. Tulajdonképpen egy tehetséges ember volt, és mint politikus Európa-szerte elismertté vált. [...] Ő másodlagosnak vagy harmadlagosnak tekintette azt, hogy Brezsnyev mit képvisel és milyen kvalitás. Az volt a rögeszméje, hogy szovjetellenes kommunizmus nem volt, nincs, és nem is lesz. Ha Brezsnyev a Szovjetunió vezetője, akkor jó viszonyban kell lenni vele, és mindig azt hajtogatta: „Kérem, minket nem érdekel, hogy mit beszélnek a Szovjetunióban vagy más országban, minket a hivatalos politika érdekel, mert nekünk az a kiindulópont, nekünk azt kell tudnunk.”

VASS HENRIK, 1988: Kádár rendkívül szubjektív ember volt – egyébként ez közismert róla. Aki egyszer őt megsértette vagy bírálta, azon előbb-utóbb bosszút állt. Nem végeztetett ki senkit, nem csukott börtönbe [sic!] – tanult a történelemből –, de ha valami felmerült, okkal vagy ok nélkül ellene, akkor elkezdtek működni a régi reflexek, és akkor ő mindig rátett egy lapáttal az ügyre. Több ember sorsa alapján tudom ezt. Az enyém is tulajdonképpen ezt tükrözi. Olyan emberekkel vette magát körül, akik egyetértenek vele, akik támogatják. Egy ideig ez jó is volt, mert olyan emberek kellettek, akik minden tekintetben kiállnak az ő konszolidációs politikája mellett, és ahogy konszolidálódtunk, úgy vált ez nem hibává, hanem bűnné. Ha én azt mondom, hogy mi Kádár legnagyobb felelőssége, nem a gazdasági helyzetet mondanám, ez majdnem következménye a káderpolitikának, egyszerűen nem engedte a szuverén embereket kibontakozni. [...] Nem is jöhettek számításba művelt fiatalok ahhoz, hogy exponált funkcióba kerüljenek. Aki mégis funkcióba került, annak így vagy úgy azonosulni kellett vele. [...] Ennek a rokonszenv-ellenszenv-komplexusnak még egy mozzanatára utalhatok, de ismétlem, hogy ez kizárólag „sejtésre” alapul. Ez pedig a munkás származás kérdése. Az volt a benyomásom, hogy Kádár János – megnyilvánulásaiban ez nem volt tapasztalható – úgy istenigazából nem szerette az értelmiségieket, kö-

zöttük különösen a nem munkásokból lett értelmiségieket. Én ezek közé tartoztam, jóllehet soha sem vettem fel bántó értelmiségi allűröket. De véleményem szerint Kádár „foglalkozása”, állam- és pártbeli vezető szerepe szintén értelmiséginek tekintendő. Ez nem változtat azon, hogy mindvégig érezhető volt nála bizonyos kisebbségi tudat a „művelt” vagy iskolázott emberekkel szemben, ami tetteiben nem volt nyomon követhető. Véleményem szerint ő sohasem volt kultúraellenes. Sőt! De a két dolog nem áll szemben egymással az ő egyéniségének megrajzolásánál. Nos, valamit én is éreztem az ő túlzott „munkásöntudatából” velem szemben is. Ez is motiválta kapcsolatunkat, ha egyáltalán volt ilyen. Ugyanis én „belülről” nem láttam az ő munkáját, életét, sem pedig szerepét azokban a sötét ügyekben, amelyek a törvénytelenésekben történtek. Én is csak később, főleg a jobboldali megnyilvánulásokból szereztem tudomást Kádár „rémtetteiről”. Valószínűleg ennek a töredéke igaz csupán, ezeket majd a történészeknek kell tisztességesen megítélni. Egyet azonban le kell szögezni: én is azok közé tartozom, akik azt vallják: Kádár – minden hibájával, vélt vagy valós bűneivel együtt – a XX. század egyik legkiemelkedőbb magyar politikusa volt.

PETHŐ TIBOR, 1989: Én mint újságíró bejártam a Parlamentbe, a parlamenti ülésekre, ahol Kádár mindig beszélgetett velem. Tudjuk, hogy ebben a magyar hierarchisztikus felfogásban mit jelentett az, hogy látták, odajön, megkérdezi, hogy van, mi van. Ez kihatott az embernek a sorsára. [...] Lehetett vele beszélgetni. Az persze túlzás, hogy beszélgetni, mert főleg ő beszélt. Tulajdonképpen nem szerte azt, ha más beszél, kicsit ez volt az embernek az érzése. Ő elmondta, hogy mit gondol, kiről mit gondol. Nem azt mondom, hogy vitatkozni lehetett vele, hanem újabb szempontokra, hogy úgy mondjam, fel lehetett hívni a figyelmét, és akkor arról kezdett beszélni. Gyakran volt olyan a parlamenti folyosókon, hogy leállt beszélgetni – akkor már a sajtóval jobb viszonya volt – néhány újságíróval meg odatömörült képviselővel. [...] 1967-ben országgyűlési képviselő lettem. Azt világosan lehetett tudni, hogy a képviselőjelöltek listáját előzőleg Kádár átnézte. Akivel valami baja volt, az ugye nem került fel a listára sem. [...] Arra emlékszem, hogy az 1967-es parlament első ülése után mentünk kifelé a liftekhez, és mi, újságírók leálltunk Szirmaival beszélgetni. Odajött Kádár, megszámolt minket, és azt mondta: „Te jó Isten, hát ennyi újságíró lett képviselő? Ez is egy jó parlament lett.” Mert hét vagy nyolc újságíró lett képviselő abban a szakaszban. Aztán gyorsan ki is estem, mert akkor már jött az ellennyomás, Pullaiék és a munkásellenzék.

KELEN BÉLA, 1987: Lengyel József könyve, a *Szembesítés* számozottban jelent meg 1971-ben. Azért ott, mert gond volt, hogy nem lehet kiadni egy Lengyelt. És akkor Kádár János azt mondta, hogy gyerekek, van a Kossuth Kiadónak ez a sorozata.

Hát, ha egyszer ott kiszedik, és megjelentetjük ezer példányban, akkor a többiekrudában le lehet rakni, és bármikor elő lehet venni. És akkor egy Lengyel Józsefet, egy ilyen nagy kommunista írókat nem fosztunk meg attól, hogy nyomtatásban megjelenjen a könyv. Ez a Kádár János! Minden kérdésben megtalálja a módját. [...] Volt az a bizonyos Hofi-féle dolog szilveszterkor. Megdöbentette az embereket, mert ez nem volt szokás. Bejött hozzám az *Esti Hírlaphoz* Hofi, akinek különböző balhéja volt a közönséggel, és tanácsot kért tőlem. Én lerajzoltattam a rajzolókkal, hogy Kádár János azt mondja Hofinak: „Ejnye-ejnye, a múltkor azzal a kritikussal egy kicsit kemény volt!” Vagyis: Kádár azért megszidja őt, amiért a *Képes Újság* rovatvezetőjével és kritikussal olyan kíméletlen és kemény volt, de azt természetesnek veszi, hogy ővele figurázott. Ezt a rajzot elvittem Kádárhoz [...], hogy nálam járt Hofi, és van egy kérése – azt mondta, hogy életének a legfőbb szerepe az volt, hogy Kádárt utánozta –, nem kaphatna egy aláírást? „Na – azt mondja –, hogy intézzük el?” Mondom, elhoztam három ilyen rajzot. Aláírt egyet neki, egyet nekem, és azt mondta: „Ezt meg írd alá nekem!” Tehát a harmadikat én írtam alá neki.

PAKH TIBOR, 1998: Hát a Kádár-rendszer politikai pereiről általában eléggé téves elképzelések vannak az emberekben, ugyanis Kádárékat próbálják valamilyen módon idealizálni. Hogy milyen megfontolás alapján, azt nem tudom. Mert a Kádár-rendszer tulajdonképpen a legsötétebb és legviszatasztatóbb valami volt, a képmutatás és a hazugság dominált minden megnyilatkozásukban, a közvéleményt próbálták teljesen félrevezetni. Úgyhogy én nem tapasztaltam semmiféle konszolidációt, meg amit ilyesminek mondanak. Sőt, mondanak normalizálást is, és sokan el is fogadják, mert azt mondják, hogy az 1963-as amnesztia után kialakult egy konszenzus, meg beletörődés, meg belenyugvás, meg gulyáskommunizmus. Meg hogy jólétet teremtett Kádár, hogy kifogta a szelet a vitorlából. [...] Kádár semmiféle jólétet nem teremtett!

SZÉLL JENŐ, 1982: Kádár fiatal korában szép ember volt, rokonszenves, behízelt, jóképű, jó alakú, szép arcú. Az emberek nem maguktól, illetőleg nem a körülményektől csúnyulnak meg. Van egy nagyon szép francia mondás: harmincéves korod után te vagy felelős az arcodért! Kádár arcára sok minden rá van írva. A magatartása, a furcsa eltorzulás, ez az anakronisztikus, gügyögő, joviálisan humoros vagy humorosan joviális mikulásbácsizás. S a korához képest súlyosan megviselt embernek látszik. A külső megjelenési forma megváltozásában benne van az a küzdelem, amelybe neki ez a dolog került, de benne van talán az is, hogy a kár haszonnal jár.

ANNOTÁLT NÉVMUTATÓ

ABOD LÁSZLÓ 57

(1924–2001) könyvelő, technikus. 1946–50 között a Magyar Kollégiumi Egyesület főtítkára, a NÉKOSZ alelnöke, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa volt, 1950-ben elbocsátották. Könyvelőként, majd üzemgazdasági osztályvezetőként dolgozott. A forradalom alatt az óbudai 2. Számú Épületelemgyárban munkástanácselnök, majd a gyár igazgatója, a KMT tagja lett. 1958-ban 8 év börtönbüntetésre ítélték, 1961-ben szabadult. 1985-ös nyugdíjazásáig a Kőbányai Porcelángyárban segédmunkás, fordító, majd középvezető. A TIB tagjaként 1989-ben részt vett Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének szervezésében.

1956-os *Intézet OHA*, 193. számú *interjú*, készítette Molnár Adrienne 1988–89-ben, 19 ív.

ACZÉL GYÖRGY 42, 60, 62, 67, 100–102, 108, 109, 111, 112, 126, 157

(1917–91) politikus. A Rajk-per körüli tisztogatások során bebörtönözték (1949–54), szabadulása után rehabilitálták. 1967–74, illetve 1982–85 között az MSZMP KB titkáráként, 1974–82-ben miniszterelnök-helyettesként az ideológiai és kulturális terület irányítója volt.

ÁDÁM GYÖRGY 51

(1911–74) közgazdász, újságíró. 1945-től a *Szabad Nép*, az MR, majd az MTI munkatársa volt. 1949-ben a Rajk-per egyik mellékperében 10 év börtönbüntetésre ítélték. 1954-ben szabadult, rehabilitálták. 1954–57-ben az MKKE munkatársa volt. 1956-os forradalmi tevékenysége miatt 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban szabadult. 1963-tól a KJK szerkesztője, 1973 után az MTA SZTAKI munkatársa volt.

ÁDÁM OTTÓ 67, 102

(1928–) rendező, színházigazgató. 1956-tól a Madách Színház főrendezője, 1971–81-ig igazgatója. 1967-től a Színművészeti Főiskola tanára.

ANDICS ERZSÉBET 120

(1902–86) történész. 1922–45-ben a Szovjetunióban élt. Hazatérése után jelentős állami- és párttisztiségeket töltött be. 1950–75 között az ELTE BTK egyetemi tanára, 1958-tól az MTA Történettudományi Intézet munkatársa volt. A dogmatikus marxista történetírás egyik fő magyarországi képviselője.

ANDORKA RUDOLF 120–122

(1931–97) jogász, szociológus. 1956. november 4-e után egyetemi hallgatóként részt vett a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága munkájában és a szellemi ellenállásban. 1957-ben 5 hónapi börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után fordítóként, majd 1962–84 között a KSH-ban szociológusként dolgozott. 1984-től az MKKE (BKE) tanszékvezető egyetemi tanára, 1991-től az egyetem rektora volt, 1990-ben az MTA tagja lett.

1956-os *Intézet OHA*, 567. számú *interjú*, készítette Javorniczky István 1993–94-ben, 11 ív.

APÁTHY IMRE 113

(1909–60) színész, színházi és tévérendező.

APRÓ ANTAL 41, 44, 84

(1913–94) politikus. 1946–56 között az MKP, majd az MDP PB tagja. 1948–52 között a SZOT főtitkára. Az MSZMP KB (1956. november–1988), illetve a PB (1956–80) tagja.

BABICS ANTAL 152–153

(1902–92) sebész-urológus, egyetemi tanár. 1929-től a budapesti Urológiai Klinika tanársegéde, majd adjunktusa, 1941–43 között vezetője. Részt vett az antifasiszta ellenállásban. 1945–74 között az Urológiai Klinika igazgatója, egyetemi tanár, 1950–53-ban az általa megszervezett Központi Állami Kórház igazgatója, 1950-től az Orvosegészségügyi Dolgozók Szakszervezetének elnöke, 1956. október 26–31. között a Nagy Imre-kormány egészségügyi minisztere. 1963-tól országgyűlési képviselő volt, 1971-ben lemondott mandátumáról.

1956-os Intézet OHA, 128. számú interjú, készítette Sebes Anna 1987–88-ban, 11 ív.

BACZONI JENŐ 43

(1907–96) közgazdász. 1954–75 között külkereskedelmi miniszterhelyettes, államtitkár, az MKB alapító elnöke (1950) volt.

BADALIK BERTALAN 48

(1890–1965) hitszónok, veszprémi püspök, a Domonkos-rend tagja. 1946-tól az Actio Catholica országos elnöke, a Credo országos vezetője volt. 1949-től veszprémi püspök. 1957-ben internálták.

BÁCSI JÓZSEF 56–57

(1926–) esztergályos. 1945-től a Csepel Vas- és Fémműveknél esztergályos, 1951–55 között szakoktató volt. 1945-ben belépett a kommunista pártba, de a Rajk-per idején visszaadta a párttagkönyvét. 1956-ban a Csepeli Központi Munkástanács elnökhelyettesévé választották. 1958-ban 10 év börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban szabadult, a csepeli Motorkerékpárgyárban, majd a Csepel Vas- és Fémművek Szolgáltatatóüzemében dolgozott. 1981–85 között a Volán Vállalatnál volt raktáros.

1956-os Intézet OHA, 214. számú interjú, készítette Vágvölgyi B. András 1989-ben, 15 ív.

BALI MÁRIA 59–60

(1951–) porcelánfestő. Szófiában a Magyar Köztársaság követségének alkalmazottja. Édesapját, Bali Sándor (1923–82) szerszámkészítőt, a BHG munkástanácsának elnökét, a KMT egyik vezetőjét 1958-ban 12 év börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban szabadult, az Egyesült Izzóban helyezkedett el.

1956-os Intézet OHA, 683. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1997-ben, 2 ív.

BALOGH TAMÁS (THOMAS BALOGH) 68

(1905–85) magyar származású brit közgazdász, gazdaságpolitikus. 1964–68-ban és 1973–74-ben a brit kormány, illetve a miniszterelnök tanácsadója, 1974–75-ben energiagazdálkodási államminiszter. A Munkáspárt államosítási és tervezési programjának egyik kidolgozója.

BARA MARGIT 175

(1928–) színművész.

BARCS SÁNDOR 46, 89–90, 146

(1912–) politikus, újságíró, sportvezető. 1939-től Bajcsy-Zsilinszky Endre közvetlen munkatársai közé tartozott. 1944-ben a Gestapo letartóztatta. 1945 után kiszagdapárti politikusként tevékenyke-

dett. A Rajk-perben népbíró volt. 1947–50-ben a Magyar Központi Híradó Rt. elnöke, 1950–80 között az MTI vezérigazgatója, 1953–75, illetve 1978–89 között az Elnöki Tanács tagja, 1949-től 1990-ig országgyűlési képviselő, 1965–75 között a MŰOSZ, 1950-től 1963-ig az MLSZ elnöke, 1962–78 között az UEFA, 1972–73-ban a FIFA alelnöke volt.

1956-os *Intézet OHA*, 81. számú interjú, készítette Kubinyi Ferenc 1987-ben, 10 ív.

BECK TIBOR 73–74, 76–77

(1936–) kertészmérnök. A forradalom idején nemzetőr és a Kertészeti Egyetem MEFESZ-szervezetének titkára volt, 1956 novemberében rölapokat terjesztett. 1958-ban másfél év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után nem folytathatta tanulmányait. Több téveszben agronómusként dolgozott. 1963-ban levelező tagozaton kertészmérnöki diplomát szerzett. A szobi szörpüzem egyik alapítója. A hetvenes évektől kutatóintézetekben dolgozott és export-szaktanácsadó volt. A kilencvenes évektől borkészítéssel és borkereskedelemmel foglalkozik.

1956-os *Intézet OHA*, 525. számú interjú, készítette ifj. Beck Tibor 1993-ban, 10 ív.

BEKE LÁSZLÓ 107, 108

(1944–) művészettörténész, egyetemi tanár. 1973–76 között az FMK programjainak szervezője, rendezője, 1995-től a Múcsarnok főigazgatója volt. 2002-től az MTA Művészettörténeti Kutató Intézete igazgatója.

BENCSIK ISTVÁN 107

(1931–) szobrász. 1965–68 között a Fialat Képzőművészek Stúdiójának vezetője volt.

BENKEI ANDRÁS 157

(1923–) 1948-tól kommunista pártfunkcionárius. 1963–80-ban belügyminiszter, 1959–88 között az MSZMP KB-tagja volt.

BERECZ FRIGYES 90–91

(1933–) villamosmérnök. 1951–56 között katonatiszt. 1956-tól a BHG-ban elektroműszerész, 1964-től tervezőmérnök, 1966-tól üzemvezető, majd gyáregységi főmérnök, 1973-tól termelési, műszaki, majd vezérigazgató. 1987-ben a Minisztertanács elnökhelyettese, 1988–89-ben ipari miniszter, 1980–89-ben az MSZMP KB tagja volt.

1956-os *Intézet OHA*, V.3. számú interjú, készítette Csalog Zsolt 1982-ben, 4 ív.

BEREND T. IVÁN 117–120

(1930–) történész, közgazdász. 1964-től az MKKE egyetemi tanára, 1973–79-ben rektora. 1988–89-ben az MSZMP KB tagja. 1990-től a University of California (Los Angeles) tanára.

BERÉNYI GÁBOR 67

(1927–) rendező, színiigazgató. 1959–71 között a szolnoki Szigligeti Színház igazgató-főrendezője, 1971–82-ben a József Attila Színház főrendezője volt.

BIBÓ ISTVÁN 30, 51, 61

(1911–79) jogfilozófus, politikai-történeti író. 1956. november 3-tól a Nagy Imre-kormány államminisztere. 1958-ban életfogytiglani börtönre ítélték, 1963-ban amnesztiával szabadult. 1971-től a KSH könyvtárosa volt.

BIBÓ ISTVÁNNÉ RAVASZ BORISKA 61

(1909–79) Ravasz László református püspök (1882–1975) lánya.

BÍRÓ LAJOS 114

(1880–1948) író, filmvállalkozó. 1932-től Londonban élt, sikeres filmforgatókönyv-író, Korda Sándorral együtt a London Films Production alapítója volt.

BÍRÓ LAJOSNÉ lásd Vészi Jolán**BISZKU BÉLA 91, 116, 188**

(1921–) politikus. 1957–61-ben belügyminiszter, 1962–78 között, nyugdíjazásáig az MSZMP KB adminisztratív ügyekért felelős titkára. 1965-től Kádár állandó helyettese. KB- (1956–85), illetve PB-tag (1956–80). A párt konzervatív szárnyának képviselője, az új gazdasági mechanizmus ellenzője és részben megbuktatója volt.

BOGNÁR JÓZSEF 86

(1917–96) politikus, közgazdász, 1943-tól az FKgP tagja. 1949–56 között bel-, illetve külkereskedelmi miniszter. Nagy Imre kormányában miniszterelnök-helyettes. 1963–87 között az MTA Világgazdasági Kutató Intézete igazgatója volt.

BOROVSKY AMBRUS 78–79, 90, 131, 164

(1912–95) üzemmérnök. A Ganz-gyárban szerzett öntő szakmunkás képesítést, 1945-től öntőmester volt. 1948-tól a Nehézipari Központban, illetve a Nehézipari Minisztériumban főosztályvezető. 1950-től a sztálinvárosi építkezés helyettes vezetője, majd 1975-ig a Dunai Vasmű vezérigazgatója, 1962–64 között kohó- és gépipari miniszterhelyettes volt, de kérésére visszahelyezték a Dunai Vasműbe. *1956-os Intézet OHA, 99. számú interjú, készítette Csanádi Mária 1988-ban, 11 ív.*

BOSNYÁK ZSIGMOND 186

(1954–) esztergályos, szállítómunkás. Édesapját, Bosnyák Gábor (1930–58) segéd munkást, aki a forradalom alatt a Práter utcai fegyveres csoport egyik rajparancsnokaként részt vett a fegyveres ellenállásban, halála ítélték és kivégezték.

1956-os Intézet OHA, 641. számú interjú, készítette Kőrösi Zsuzsanna 1995-ben, 3 ív.

BRANDT, WILLY 89

(1913–92) német szociáldemokrata politikus, 1969–74-ben szövetségi kancellár. Új alapokra helyezte az NSZK és a szocialista országok kapcsolatait. 1967–92-ben a Szocialista Internacionálé elnöke volt.

BREZSNYEV, LEONYID ILJICS 188, 190

(1906–82) szovjet politikus. 1964-től haláláig az SZKP KB főtitkára, 1977–82-ben a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke.

BULÁNYI GYÖRGY 48, 63–64, 154–155

(1919–) piarista paptanárr. 1948-tól kisközösségeket vezetett. 1952-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban kiszabadult, 1958-ban folytatta büntetése letöltését. 1960-ban kegyelemmel szabadult. Segéd munkás, majd műszaki fordító volt. 1968-tól végez újra kisközösségi munkát. A Bokor bázisközösségi mozgalom vezetője. 1982-ben megvonták tőle a nyilvános papi működés jogát.

1956-os Intézet OHA, 197. számú interjú, készítette Kőrösenyi András 1989-ben, 9 ív.

CASAROLI, AGOSTINO 48

(1914–98) olasz teológus, vatikáni diplomata. 1964-ben ő írta alá a Vatikán Magyarországgal kötött részleges megállapodását, majd 1990-ben a két állam közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról szóló jegyzéket.

CHABROL, CLAUDE 46

(1930–) francia filmrendező, a francia új hullám egyik jelentős képviselője.

CHACKER, CHUBBY 135

(1941–) amerikai tvíszit- és rockénekes. Az 1960-as években robbant be a világ popzenei nyilvánosságába, azóta is a tvíszit királyaként ismerik.

CHORIN FERENC 146

(1879–1964) nagytőkés, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. elnök-vezérigazgatója. 1944-ben maga és családja szabadsága fejében – a csepeli Weiss és a br. Kornfeld családdal együtt – magyarországi vagyonát 25 évre átengedte az SS-nek, és emigrált.

COHN-BENDIT, DANIEL 93

(1945–) francia-német polgárjogi aktivista. 1968-ban a nanterre-i diákmegmozdulások egyik vezéralakja volt. A francia diákforradalom jelképévé vált.

CSATÁR IMRE 95, 145

(1918–2003) újságíró. Részt vett az illegális kommunista mozgalomban. 1945-től a *Szabadság*, a *Szabad Nép*, majd a *Győri Újság*, illetve a *Győr Megyei Hírlap* munkatársa, 1950-től a *Szabad Ifjúság* főszerkesztője volt. 1956-ban a forradalmi *Magyar Ifjúság* szerkesztője, 1957-től a *Magyar Nemzet* olvasószerkesztője volt.

1956-os *Intézet OHA*, 20. számú interjú, készítette Murányi Gábor 1986-ban, 25 ív.

CSIKÓS-NAGY BÉLA 86

(1915–) közgazdász, politikus. 1957–67 között az Országos Árhivatal, 1967–84-ben az Országos Anyag- és Árhivatal elnöke. Az MTA tagja (1987).

CSÓRI SÁNDOR 101

(1930–) költő, író. 1955–56-ban az *Új Hang* szerkesztője, 1957–68 között kisebb megszakításokkal szabadfoglalkozású író. 1968-tól a Mafilm dramaturgja, 1988-tól a *Hitel* szerkesztőbizottságának elnöke. 1991–2000 között a MVSZ elnöke. Az MDF alapító tagja.

CSÜRÖS KAROLA 113, 114

(1936–) színművész. Horváth Ádám felesége.

DARVAS JÓZSEF 101

(1912–73) író, politikus. Az NPP alapító tagja (1939), 1945–49 között tevékeny részt vállalt a párt el-sorvasztásában. 1949 után az MDP, majd az MSZMP tagja lett. 1950-től különböző miniszteri posztokat töltött be, 1953–56 között népművelési miniszter. 1957–59-ben a *Kortárs* főszerkesztője, 1951–54 és 1959–73 között az Írószövetség elnöke volt.

DARVAS LILI 114

(1902–74) színművész, Molnár Ferenc író felesége. 1937-től haláláig az USA-ban élt.

DÉRY TIBOR 95

(1894–1977) író. 1955 után az irodalmi ellenzék egyik vezéralakja. 1957-ben letartóztatták, 9 évi börtönre ítélték, 1960-ban szabadult.

DINNYÉS LAJOS 60

(1901–68) politikus. 1947–48-ban miniszterelnök (FKgP). 1952–61-ben az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ főigazgatója, 1958–61 között az Országgyűlés alelnöke volt.

DOBOSSY IMRE 67–69

A hatvanas évek végéig az OFFI igazgatóhelyettese volt.

DOBOZY IMRE 142

(1917–82) író, 1961–63 között az *Élet és Irodalom* főszerkesztője, 1975–81-ben az Írószövetség elnöke volt. Az MSZMP KB tagja (1975–82).

DONÁTH FERENC 60, 94

(1913–86) politikus, jogász. 1945–51-ben az MKP, illetve az MDP KV tagja, a falusi osztály vezetője. 1951-ben koholt vádak alapján 15 év szabadságvesztésre ítélték, 1954-ben szabadult, rehabilitálták. 1956-ban Nagy Imre pártellenzékéhez csatlakozott, 1958-ban a Nagy Imre-per másodrendű vádlottjaként 12 év börtönre ítélték. 1960-ban szabadult. A Mezőgazdasági Múzeum, illetve az MTA Közgazdaságtudományi Intézete, 1976–83-ban a Szövetkezeti Kutató Intézet munkatársa volt. 1985-ben a monori ellenzéki tanácskozás szervezője.

DÖGEI IMRE 41

(1912–64) politikus. 1948–56 között az MDP KV, 1956 novemberétől az MSZMP KB tagja. Földművelési miniszter (1956–60), a gyors, erőszakos kollektivizálás híve. 1962-ben szektás, pártellenes tevékenysége miatt kizárták az MSZMP-ből.

DUBČEK, ALEXANDER 94–96

(1921–92) csehszlovák (szlovák) politikus. 1968 januárjától a reformerők képviselőjeként a CSKP KB első titkára, az „emberarcú szocializmus” programjának meghirdetője. 1969-ben megfosztották első titkári posztjától, 1970-ben kizárták a pártból.

DUKAY BARNABÁS 107

(1950–) zeneszerző. 1972-ben az Új Zenei Stúdió tagja, zeneszerzője és előadóművésze. A hetvenes évek magyarországi zenei avantgárd irányzatának egyik vezető egyénisége.

E. FEHÉR PÁL 96

(1936–) újságíró, kritikus. 1964–68-ban az *Élet és Irodalom* olvasószerkesztője, 1968-tól a *Népszabadság* munkatársa.

E. J. 133–135

(1921–) pedagógus. A negyvenes évek közepétől 1983-as nyugdíjazásáig az ország különböző településein pedagógusként dolgozott. 1956-ban lakóhelyén a forradalmi bizottság egyik vezetője volt, ezért internálták. 1965-től egy fővárosi középiskola igazgatója volt.

1956-os *Intézet OHA*, az interjút Ständeisky Éva készítette 2000-ben, 18 ív.

EBINGER ENDRE 167–168

(1932–) fizika–matematika szakos tanár. 1956-ban a Mosonmagyaróvári Forradalmi Nemzeti Tanács tagjává választották. 1957 márciusában letartóztatták. Kistarcsára internálták, majd 1958 februárjában 6 év börtönbüntetésre ítélték. 1960-as szabadulása után segéd munkás, majd vegyipari szakmunkás volt. 1963-tól az Anódgyárban, 1970–92 között a Villamosipari Kutatóintézetben fizikusként dolgozott.

1956-os *Intézet OHA*, 199. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1989-ben, 7 ív.

EICHMANN, KARL ADOLF 146

(1906–62) német SS-Obersturmbannführer, 1939–45-ben a Birodalmi Biztonsági Főhivatal zsidó ügyek részlegének vezetője. Ő irányította a magyarországi zsidók deportálását is. 1946-ban megszökött az amerikai hadifogságból, 1960-ban az izraeli titkosszolgálat elfogta. Bíróság elé állították, kivégezték.

EÖTVÖS PÉTER 107, 108

(1944–) zeneszerző, karmester. 1962–63-ban a Vígszínház zenei vezetője, 1971–79 között a kölni rádió elektronikus stúdiójának munkatársa volt, 1979-től a párizsi Ensemble Intercontemporain zeneigazgatója.

ERDÉLY MIKLÓS 107, 108

(1928–86) író, költő, képzőművész, filmrendező, teoretikus. A hatvanas évek neoavantgárd mozgalmanak az „összművészet” igényével fellépő, kísérletező alkotója.

ERDEY-GRÚZ TIBOR 129

(1902–76) fiziko-kémikus, politikus. 1952–53-ban és 1953–56 között felsőoktatási, illetve oktatásügyi miniszter, az MDP KV tagja (1954–56). A fizikai kémia egyik hazai megalapozója, az elektrokémia kimagasló művelője. Az MTA tagja (1948), 1970–76-ban elnöke.

ESTERHÁZY PÉTER 132

(1950–) író, publicista, a modern magyar próza kiemelkedő egyénisége.

FÁBRI ZOLTÁN 111

(1917–94) filmrendező, díszlettervező, a magyar filmgyártás meghatározó alakja.

FARAGÓ VILMOS 95–97, 138–139, 143–145

(1929–) újságíró, kritikus. 1953-tól 1956-ig az ELTE tanársegéde, gimnáziumi tanár, minisztériumi előadó volt. 1957–62 között a *Népművelés* munkatársa, majd az *Élet és Irodalom* rovatvezetője, olvasószerkesztője, 1973–89 között főszerkesztő-helyettese. 1969-ben József Attila-díjjal tüntették ki. 1956-os *Intézet OHA*, 226. számú interjú, készítette Havril Erzsébet 1990-ben, 43 ív.

FARKAS JÁNOS 125

(1933–) szociológus. 1969–85-ben az MTA Szociológiai Kutató Intézet munkatársa, a BME tanára.

FEHÉR GYÖRGY 115

(1939–2002) filmrendező, 1974-től az MTV rendezője volt.

FEHÉR LAJOS 165

(1917–81) politikus. 1945–56 között az MDP KV póttagja. 1956–81-ben az MSZMP KB, 1956–75-ben a PB tagja. 1957–59-ben a KB mezőgazdasági osztálynak vezetőjeként a fokozatos kollektivizálás szor-

galmazója. 1959–62-ben KB-titkár, 1962–74-ben miniszterelnök-helyettes. Az új gazdasági mechanizmus híve és támogatója volt.

FEKETE GYULA 101, 121, 142, 144

(1922–) író, szociográfus, újságíró. 1956-ban írószövetségi szakosztályi titkár. A forradalom után le tartóztatták, 1957-ben szabadult. A hatvanas években az *Élet és Irodalom* munkatársa volt, nagy vihart kavartak a népességfogyással kapcsolatos írásai.

FELLINI, FEDERICO 186

(1920–93) olasz filmrendező, a modern filmművészet egyik legnagyobb, újító egyénisége.

FENYŐFALVI GYÖRGY 50

(1954–) adótanácsadó, mérlegképes könyvelő. A TB Igazgatóság vezető munkatársa. Apját, Fenyőfalvi Antal (1919–93) vasutast a forradalom alatt a Kelenföldi pályaudvar állomásfőnökévé választották, és 1958-ban 10 év börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban szabadult, kalkulátorként dolgozott.

1956-os *Intézet OHA*, 680. számú interjú, készítette Kőrösi Zsuzsanna 1997-ben, 6 ív.

FERENCsik JÁNOS 113, 116

(1907–84) karmester. 1953-tól a budapesti Operaház főzeneigazgatója, 1960–66 között a Budapesti Filharmonia Társaság elnök-karnagya, Bartók és Kodály műveinek jelentős interpretátora volt.

FLECK ANTAL 29–30

(1931–2001) jogász. 1949-től a Ganz-Mávagban dolgozott. Segéd munkásként kezdte, majd előadó, közép- és felső szintű vezető lett. 1962-ben esti tagozaton jogi diplomát szerzett. 1976-tól a gyár kereskedelmi igazgatója volt.

1956-os *Intézet OHA*, V.96. számú interjú, készítette Nagy Ilona és Petőcz György 1982–83-ban, 5 ív.

FOCK JENŐ 176, 178, 180

(1916–2001) politikus. 1957–61 között az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkára, 1961–67-ben miniszterelnök-helyettes, 1967–75 között a Minisztertanács elnöke, az MSZMP KB (1956–89) és a PB (1957–80) tagja volt.

FORINTOS GYÖRGY 34, 51, 67–69, 157–158, 167

(1935–) jogász, szociológus. 1956-ban joghallgatóként részt vett a Corvin közti harcokban. Tagja lett az ELTE ÁJTK forradalmi bizottságának és a MEFESZ vezetőségének. A forradalom leverése után részt vett a szellemi ellenállásban. 1958-ban 3 év börtönbüntetésre ítélték. 1959-es szabadulása után segéd munkás, majd éjjeliőr volt, később fordítóként, valamint az OFFI sajtófigyelőjében dolgozott. Befejezte a jogi egyetemet, majd szociológus diplomát szerzett. 1977-től a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, majd az Oktatáskutató Intézet munkatársa. A TDDSZ és a TIB alapító tagja.

1956-os *Intézet OHA*, 354. számú interjú, készítette Romvári Zsuzsa 1991-ben, 14 ív.

FÖLDES LÁSZLÓ 187

(1952–) színházi kellékes. 1958–63 között nevelőotthonban élt. Az általános iskola elvégzése után segéd- és alkalmi munkákat végzett, 1976-tól a Vígszínház kellékese. Apját, Földes Gábor (1923–58) színházi rendezőt szervezkedés és gyilkosság hamis vádjával letartóztatták és kivégezték.

1956-os *Intézet OHA*, 669. számú interjú, készítette Hoffmann Gertrud 1996-ban, 4 ív.

FÖLDEVÁRI RUDOLF 83–84, 153–154

(1921–) lakatos, pártfunkcionárius. 1946-tól függetlenített pártmunkás. 1952–54 között az MDP budapesti bizottsága első titkára, a fővárosi tanács, az MDP KV és PB tagja, 1953–57 között országgyűlési képviselő. Tagja volt a Sztálin temetésén és az 1953. júniusi moszkvai tanácskozáson részt vevő magyar pártküldöttségnek. 1954-ben kimaradt a PB-ből, vidékre helyezték, az MDP BAZ megyei bizottsága első titkára lett. 1956. október 24-én a munkáskövetelések mellé állt, tagja lett a megyei munkástanácsnak. November 5-én a szovjetek Ungvárra hurcolták. 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1961-es szabadulása után a Vörös Csillag Traktorgyárban előbb lakatos, majd műszaki vezető volt.

1956-os *Intézet OHA*, 231. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1990-ben, 65 ív.

FRANCO BAHAMONDE, FRANCISCO 158

(1892–1975) spanyol katonatiszt, politikus, 1939–75-ben Spanyolország teljhatalmú vezetője volt.

FRISS ISTVÁN 86, 180

(1903–78) közgazdász, politikus. 1956–61 között az MSZMP KB gazdaságpolitikai osztályának vezetője, 1954–74-ig az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója volt.

FUTÓ DEZSŐ 62

(1916–94) politikus, újságíró. 1932–47-ben az FKgP tagja. 1952-ben koncepciók perben 10 év börtönbüntetésre ítélték. 1956 júliusában szabadult. 1958-ban felmentették az 1952-es vádak alól. 1956. október 28–november 4. között a *Kis Újság* felelős szerkesztője volt.

GAÁL ISTVÁN 45–46, 108–111

(1933–) filmrendező. 1959-től 1961-ig a római filmfőiskola ösztöndíjasa, majd 1978–79-ben vendégtanára volt. Első játékfilmje, a *Sodrásban* a magyar új hullám jelentős alkotása. 1985-ben, valamint 1994–96-ban Indiában mesterkurzust tartott. Több nemzetközi fesztivál díjazottja, 1969-ben Balázs Béla-díjat kapott, 1978-ban érdemes művész, 1991-ben pedig Kossuth-díjas lett.

1956-os *Intézet OHA*, 764. számú interjú, készítette Lugossy István 2003-ban, 9 ív.

GADÓ OTTÓ 86, 169

(1914–2001) közgazdász. 1968-ban a gazdasági reformot előkészítő egyik albizottság vezetője. 1948–70 között a Könnyűipari, illetve a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője, 1970–77-ben az OT elnöke volt.

GÁDOROS LAJOS 37–38, 43–44

(1910–91) építész, belsőépítész. A budapesti Iparművészeti Főiskolán és a düsseldorfi építészeti akadémián tanult. 1945-ig Kozma Lajos, Kaesz Gyula és más építészek irodáiban dolgozott. 1948-tól az ÉTI, valamint a MATI igazgatóhelyettese, 1949–57-ben a KÖZTI igazgatója, 1957–62 között és 1966-tól az ÁÉTI főépítésze, 1960-tól a BME tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1981-ben nyugdíjazták. A MÉSZ-ben vezető funkciót töltött be, 1975-ben tagja lett az MTA Építészettudományi Bizottságának. 1958-ban a brüsszeli világkiállítás magyar pavilonjának tervezője. 1953-ban és 1959-ben Ybl-díjat kapott, 1958-ban a belga koronarend lovagi fokozatával tüntették ki.

1956-os *Intézet OHA*, 133. számú interjú, készítette Szabóné Dér Ilona 1987–88-ban, 15 ív.

GÁLI JÓZSEF 51

(1930–81) író, műfordító, dramaturg. 1956. október 25-től Obersovszky Gyulával az *Igazság* szerkesztője, november 7-e után a Péterfy Sándor Utcai Kórház körül szerveződő ellenálló csoport tagja volt. 1957-ben halálra ítélték, majd a büntetést erőteljes nemzetközi tiltakozásra 15 év szabadságvesztésre módosították. 1961-ben szabadult. 1963–75-ben az OSZK Színháztörténeti Táranak munkatársa volt.

GARAI GÁBOR 96, 101, 144

(1929–87) költő, író, műfordító. 1958-tól az Európa Könyvkiadó lektora, 1960-tól az *Élet és Irodalom* munkatársa, 1968-tól főszerkesztő-helyettese. 1972-től az Írószövetség főtítkárhelyettese, 1976-tól főtítkára volt.

GÁSPÁR SÁNDOR 47–48, 71–72, 94, 164, 175

(1917–2002) motorszerelő, politikus. 1936-tól részt vett a szakszervezeti mozgalomban. 1936-ban a szociáldemokrata, 1940-ben a kommunista párt tagja lett. Szakszervezeti főiskolán, majd a moszkvai politikai főiskolán tanult. 1952-től a SZOT főtítkárhelyettese, 1956–59 és 1965–83 között főtítkára, 1988-ig elnöke, 1959–61 és 1963–65 között az MSZMP Budapesti Bizottságának első titkára, 1961–62-ben az MSZMP KB titkára, 1947-től országgyűlési képviselő volt.

1956-os Intézet OHA, 220. számú interjú, készítette Kozák Márton 1989–90-ben, 18 ív.

GAULLE, CHARLES DE 93

(1890–70) francia politikus, katonai vezető. 1959–69 között az V. Köztársaság első elnöke. Tekintélyét az 1968. májusi diáklázadások tépázták meg, egy népszavazás pedig elutasította közigazgatási reformelképzeléseit. 1969 áprilisában lemondott.

GELLÉRT GÁBOR 60

(1914–87) író, újságíró, műfordító.

GIMES MIKLÓS 32

(1917–58) újságíró, politikus. 1945-től az MKP tagja, a *Szabad Nép* munkatársa. 1953-tól a Nagy Imre által képviselt reformpolitika híve, a miniszterelnök leváltása után a körülötte csoportosuló pártellenzék meghatározó alakja. 1956. október 30-tól a *Magyar Szabadság* alapító szerkesztője, november 4-e után a politikai ellenállás egyik vezéralakja volt. A Nagy Imre-per harmadrendű vádlottjaként 1958. június 15-én halálra ítélték, másnap kivégezték.

GODARD, JEAN-LUC 46, 93

(1930–) francia filmrendező, a francia új hullám meghatározó képviselője.

GOMULKA, WŁADISŁAW 47

(1905–82) lengyel politikus. 1943–48-ban a Lengyel Munkáspárt főtítkára, 1956–70 között a LEMP KB első titkára volt.

GÖMÖRI GYÖRGY 159–161

(1934–) irodalomtörténész, költő, műfordító. 1956-ban bölcsészhallgatóként részt vett a Petőfi Kör vitáiban. A forradalom idején az *Egyetemi Ifjúság* szerkesztője volt. 1956 novemberében Angliába emigrált, ahol egyik alapítója volt az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság Külföldi Komitéjának.

1963–64-ben a Kaliforniai Egyetem tanára, majd ösztöndíjas kutató a Harvard Egyetemen. 1965-től a Birminghami Egyetem oktatója volt, 1969 óta magyar és lengyel irodalmat tanít Cambridge-ben. 1956-os *Intézet OHA*, 750. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 2001–02-ben, 10 ív.

GÖNCZ ÁRPÁD 30

(1922–) jogász, író, politikus. A forradalom leverése után részt vett a szellemi ellenállásban. 1957 májusában a Bibó-per másodrendű vádlottjaként életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban szabadult. 1965-től szabadfoglalkozású író és műfordító. 1988-ban Az SZDSZ és a TIB alapító tagja, 1990–2000 között Magyarország köztársasági elnöke volt.

GRANDPIERRE ÉMIL lásd Kolozsvári Grandpierre Emil

GRÓSZ KÁROLY 157

(1930–96) nyomdász, politikus. 1961–62-ben az MSZMP KB agitációs és propagandaosztályának munkatársa, majd vezetője (1968–73, 1974–79). 1962–68-ban az MRT párttitkára, 1987 júniusától 1988 novemberéig a Minisztertanács elnöke, 1988–89-ben az MSZMP KB első titkára volt.

GULYÁS ANIKÓ 150

(1947–) könyvelő. Édesapját, Gulyás Lajos (1918–57) lelkészt, aki a forradalom alatt a Mosonmagyaróvári Nemzeti Bizottság tagja volt, a mosonmagyaróvári sortűz utáni békítő és embermentő szerepe ellenére halálra ítélték és kivégezték. A családtagokat sok diszkrimináció érte.

1956-os *Intézet OHA*, 580. számú interjú, készítette Kőrösi Zsuzsanna 1994-ben, 7 ív.

GYENES ANTAL 74–76, 91–92, 165

(1920–96) agrárközgazdász. 1941-től a kommunista párt tagja, részt vett az antifasiszta ellenállásban. 1945-ben nemzetgyűlési képviselővé választották, jelentős szerepet játszott a földreform megvalósításában. 1946-ban a NÉKOSZ elnöke, majd főtitkára lett. 1949-ben a Rajk-perrel összefüggésben elvesztette állását, és marósként dolgozott. 1951-től az agráregyetemen adjunktus, 1954-től a *Társadalmi Szemle* rovatvezetője volt. 1956-ban a Nagy Imre-kormány minisztere. November 4. után az MSZMP IKB tagja, 1957-ben eltávolították, mert ellenezte a Nagy Imre és társai ellen meginduló eljárást. Ezt követően a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa, 1968-tól a Szövetkezeti Kutató Intézet igazgatója volt.

1956-os *Intézet OHA*, 23. számú interjú, készítette Hegedűs István 1986-ban, 19 ív.

GYENES JUDITH 30–32, 148–150

(1932–) könyvtáros. Maléter Pál özvegye. Férje letartóztatása után elbocsátották a munkahelyéről, évekig segédmunkásként dolgozott. 1985-től az Orvostörténeti Könyvtár és Múzeum, 1990-től az 1956-os Intézet könyvtárosa. A TIB alapító tagjaként egyike volt azoknak, akik követelték az ötvenhatos mártírok rehabilitálását és méltó eltemetését.

1956-os *Intézet OHA*, 694. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1998-ban, 5 ív.

GYÖRE IMRE 101

(1934–) költő, drámaíró. 1957–61-ben az *Élet és Irodalom*, 1962-től a *Magyar Nemzet* munkatársa. A *Tűz-tánc* (1958) c. antológia egyik szerkesztője.

HALAS LAJOS 63

(1910–) 1957–62 között a Munkásőrség országos parancsnoka volt vezérőrnagyi rangban, 1962-ben vonult nyugállományba. 1962-ig az MSZMP KB póttagja, 1962–66-ban rendes tagja volt.

HALDA ALÍZ 32, 148, 149

(1928–) szerkesztő, 1955-ig az MR irodalmi osztályának munkatársa. 1957 márciusától Gimes Miklóssal való kapcsolata miatt mindennemű kulturális tevékenységtől eltiltották. 1962–83 között szakközépiskolai tanár. A nyolcvanas években bekapcsolódott a demokratikus ellenzék tevékenységébe, a TIB egyik alapítója

HAMMARSKJÖLD, DAG 45

(1905–61) svéd politikus, 1953-tól haláláig az ENSZ főtitkára volt.

HAMVAS ENDRE 63

(1890–1970) csanádi püspök (1944–64). 1961-től a magyar püspöki kar elnöke, 1964-től haláláig kalocsai érsek. 1969-től az Országos Béketanács elnöke volt.

HARANGOZÓ SZILVESZTER 62

Rendőrnnyomozó, a politikai rendőrség egyik vezetője volt.

HARASZTI SÁNDOR 60, 95

(1897–1982) politikus, újságíró. 1945–48 között a *Szabadság* szerkesztője, majd az MDP KV tagja. 1950-ben koholt vádak alapján letartóztatták, 1951-ben halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. 1954-ben szabadult. A Nagy Imre körül szerveződő csoport vezető személyisége volt. 1958-ban 6 év börtönbüntetésre ítélték, 1960-ban szabadult. 1963–79 között az Akadémiai Kiadó munkatársa volt.

HARDY GYULA 123

(1928–88) vegyészmérnök. 1956-ban az MTA Központi Kémiai Kutató Intézetének tudományos osztályvezetője, 1957-től a Műanyagipari Kutató Intézet igazgatója volt.

HAVAS PÉTER 85, 87

(1924–) közgazdász. 1949–51-ben az OT, 1951–57 között a KGM, 1958-tól a KSH munkatársa. 1963–64-ben a KGST Titkárságán, Moszkvában dolgozott. 1964-től részt vett a 68-as gazdasági reform előkészítő munkálataiban. 1968-tól a MBB első elnökhelyettese, 1971-től az ÁFB vezérigazgatója volt.

HÁY GYULA 51

(1900–75) drámaíró. 1920–45 között emigrációban élt. 1945-től a Színházművészeti Akadémia tanára, 1955-től az ellenzéki írók egyik vezető alakja. 1957-ben 6 év szabadságvesztésre ítélték. 1960-ban szabadult. 1964-ben Svájcban telepedett le.

HEGEDŰS ANDRÁS 86, 87, 125

(1922–99) politikus, közgazdász, szociológus. 1955–56-ban miniszterelnök volt, 1956. október 28-ától 1958 szeptemberéig a SZU-ban tartózkodott. 1961–63-ban a KSH elnökhelyettese, majd az MTA Szociológiai Kutató Csoport vezetője volt. 1968-ban elítélte a csehszlovákiai bevonulást, ezért elbocsátották. 1973-ig az MTA Ipargazdaságtani Kutató Csoport főmunkatársa, 1988-tól az MKKE tanára volt.

HEGEDŰS B. ANDRÁS 94–95, 123–126

(1930–2001) közgazdász, szociológus. 1945-től részt vett az ifjúsági mozgalomban. 1953–57 között az

ELTE tanársegédje volt. 1956-ban a Petőfi Kör egyik titkára. A forradalom alatt a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságában tevékenykedett, majd részt vett a szellemi ellenállásban. 1959-ben két év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után közgazdászként, majd szociológusként dolgozott. 1988-ban a lakásán alakult meg a TIB, amelynek titkára, később ügyvezető alelnöke lett. Egyik szervezője volt Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének. Az OHA, majd az 1956-os Intézet egyik alapítója, 1991–99 között ügyvezető igazgatója volt.

1956-os Intézet OHA, 475.1. számú interjú, készítette Tolmár Klára 1985-ben, 17 ív.

HEGYI GYULA 46

(1897–1978) sportvezető, politikus. 1957–62-ben az MTST, 1963–78-ban az MLSZ elnöke volt.

HERSKÓ JÁNOS 115

(1926–) filmrendező, dramaturg, forgatókönyvíró. 1952–70-ben a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára volt. 1970-től Svédországban él.

HETÉNYI ISTVÁN 169–170

(1926–) közgazdász. 1949-től az OT munkatársa, 1964–80 között elnökhelyettese, illetve államtitkár, 1980–86 között pénzügyminiszter. Az MKKE címzetes egyetemi tanára, az MTA Pénzügytani Bizottságának tagja.

1956-os Intézet OHA, 119. számú interjú, készítette Voszka Éva 1987-ben, 20 ív.

HEVESY IVÁN 106

(1893–1966) író, kritikus, filmesztéta. Kritikai tevékenysége főleg az absztrakt festészetre, filmre és fotóra irányult. 1945-től az Országos Színművészeti Főiskola tanára volt.

HOFI GÉZA 102, 115, 192

(1936–2002) színész, humorista. A politikai kabaré nagy hatású alakja volt.

HORVÁTH ÁDÁM 113–116, 155–157

(1930–) rendező. 1949-ben politikai nézetei miatt kizárták az agrárgyetemről. 1952–57 között a Honvéd Művészegyüttes kórusának a tagja, az 1956-os forradalom idején az együttessel Kínában turnézott. 1957-ben a magyar televízióhoz került, 1958-tól tévérendező, 1994–95-ben a televízió elnöke volt. 1968-tól a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára, 1983-tól egyetemi tanár.

1956-os Intézet OHA, 772. számú interjú, készítette Lévai Júlia 2003-ban, 8 ív.

HORVÁTH EDE 84

(1924–98) esztergályos, gazdasági vezető. 1963–89-ben a Rába Magyar Vagon- és Gépgyár vezérigazgatója, az MSZMP KB pót- (1957–66), illetve rendes tagja (1970–89). Politikai támogatottságát kihasználva – nemegyszer a KGST irányelveivel szemben – kialakította a szocialista mintanagyvállalatot.

HORVÁTH ZOLTÁN 113, 156

(1900–68) újságíró, politikus. A két munkáspárt egyesítéséig a szociáldemokrata párt tagja. 1942–48-ig a *Népszava* munkatársa, 1949 után felelős szerkesztője. 1949-ben koholt vádak alapján bebörtönözték. 1956 nyarán szabadult, a *Népszava* főszerkesztője lett, de novemberben lemondott.

HRUSCSOV, NYIKITA SZERGEJEVICS 49, 61, 71, 72, 81, 132, 140, 175, 188, 189

(1894–1971) szovjet politikus. 1953–64 között az SZKP KB első titkára, a Minisztertanács elnöke

(1958–64). 1953-ban jelentős szerepet játszott a sztálini személyi kultusz következményeinek felszámolásában. 1964-ben leváltották párt- és állami tisztségeiből.

HUSZÁR ISTVÁN 177

(1927–) közgazdász, politikus. 1953–61-ben az MDP KV, majd az MSZMP KB terv-, pénzügyi és kereskedelmi, illetve államgazdasági osztályának munkatársa volt. A KSH elnökhelyettese (1963–69), az OT első elnökhelyettese (1973–75), majd elnöke (1975–80). 1973–80-ban miniszterelnök-helyettes, 1980–85 között az MSZMP Társadalomtudományi Intézetének főigazgatója, 1985–88-ban a Párttörténeti Intézet igazgatója volt. KB- (1970–89), illetve PB-tag (1975–80).

ILKU PÁL 141, 145

(1912–73) politikus. 1956. november–1958. február között a MN politikai főcsoportfőnöke, 1958–61-ben művelődésügyi miniszterhelyettes, 1961–63-ban művelődésügyi miniszter. Az MSZMP KB tagja (1958–73), a PB póttagja (1962–70).

ILLYÉS GYULA 61, 156

(1902–83) költő, író. A harmincas években csatlakozott a népi írók mozgalmához. 1941-től a *Magyar Csillag*, 1947–48-ban a *Válasz* szerkesztője. Az MTA tagja (1945).

JANCSÓ MIKLÓS 105, 185

(1921–) filmrendező, 1958-tól készít játékfilmeket. A *Szegénylegények* c. alkotása (1965) az egyetemes filmművészet élvonalába emelte.

JÉKELY ZOLTÁN 101

(1913–82) költő, író, műfordító. Az ötvenes években kizárták az Írószövetségből, tagságát 1956-ban állították vissza.

JELES ANDRÁS 115

(1945–) filmrendező, operatőr. 1974-től a MAFILM rendezőasszisztense, majd rendezője.

JENEY ZOLTÁN 107, 108

(1943–) zeneszerző. Az Új Zenei Stúdió (1970) alapító tagja, komponistája, előadóművésze.

JEVTUSENKO, JEVGENYIJ ALEKSZANDROVICS 132

(1933–) orosz költő, a hatvanas évek irodalmi új hullámának képviselője.

JUHÁSZ FERENC 101

(1928–) költő, szerkesztő. 1951–74 között a Szépirodalmi Kiadó szerkesztője, 1974–91-ben az *Új Írás* főszerkesztője.

JUHÁSZ PÁL 74, 75

(1916–84) orvos, pszichiáter. A debreceni Ideg- és Elmeklinikán rövid ideig Sántha Kálmán tanársegéde volt. 1964–67-ben a debreceni Orvostudományi Egyetem tanára, 1964–84 között a SOTE Pszichológiai Klinikájának igazgatója volt.

K. G. 38–39

(1931–) gépkocsivezető. A forradalom alatt Móron a nemzetőrség tagja volt. 1961-ben egy külföldi útja előtt a BM beszervezte. 1965-ben Ausztráliába emigrált.

1956-os Intézet OHA, az interjút Lökkös Attila készítette 1999-ben, 2 f.

KÁDÁR IVÁN 62

(1921–95) közgazdász. A DATORG-nál és az MNB-nél töltött be vezető beosztásokat.

KÁDÁR JÁNOS 29, 31, 34, 45, 47, 56, 60, 63, 73, 78, 94, 95, 97, 112, 143, 152, 156, 158, 175, 176, 180, 181, 188–192

(1912–89) politikus. 1948–50 között belügyminiszter. 1951-ben koholt vádak alapján letartóztatták és életfogytiglani börtönre ítélték. 1954-ben szabadult, rehabilitálták. 1956 júliusától az MDP KV titkára, október 25-től első titkára. Az MSZMP alapító tagja (1956. október 31.), 1988-ig az MSZMP KB első titkára, 1988–89-ben a párt elnöke volt.

KALDOR MIKLÓS (NICHOLAS KALDOR) 68

(1908–86) magyar származású brit közgazdász. A második világháború utáni cambridge-i iskola egyik vezéralakja.

KALECKI, MICHAL 68

(1899–1970) lengyel közgazdász. Különösen nagy hatású volt az általa kidolgozott növekedésmélelet.

KÁLLAI GYULA 62

(1910–96) politikus. 1956–75-ben az MSZMP PB tagja, 1957–59-ben ideológiai KB-titkár. 1958–61-ben a *Társadalmi Szemle* főszerkesztője. 1960–65 között miniszterelnök-helyettes, 1965–67-ben miniszterelnök. 1967–89 között az Elnöki Tanács tagja volt.

KÁLNOKY LÁSZLÓ 100, 101

(1912–85) költő, műfordító. 1957-től szabadfoglalkozású író, főként műfordításból élt.

KARÁTSON GÁBOR 57–58, 107

(1935–) festő, író. 1956-ban joghallgatóként csatlakozott a nemzetőrséghez. Tagja lett az ELTE forradalmi bizottságának, részt vett a november 4-e utáni szellemi ellenállásban. 1957-ben őrizetbe vették, 1 év 8 hónap börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után fizikai munkás, majd a Nemzeti Színház statisztája volt. 1964-től kézirat-előkészítői és korrektori munkát végzett, 1974-től a Corvina Kiadó szerkesztője. 1968 óta szerepel képzőművészeti kiállításokon, több művészeti és filozófiai könyv szerzője. A nyolcvanas évektől a környezetvédelmi mozgalmak aktív résztvevője.

1956-os *Intézet OHA, 401. számú interjú*, készítette Romvári Zsuzsa 1991–92-ben, 14 ív.

KARDOS GYÖRGY 101

(1918–85) szerkesztő. 1954–60 között az ÁVH-nál, illetve ezredesi rangban a HM-ben dolgozott. 1961-től a Magvető Kiadó igazgatója volt.

KARSAI ÉLEK 140

(1922–68) történész, levéltáros. Kutatási területe Magyarország két világháború közötti, illetve a második világháború alatti története.

KASSÁK LAJOS 105

(1887–1967) író, költő, festő, grafikus. 1949–56 között – avantgárd művészete és szociáldemokrata kapcsolata miatt – hallgatásra kényszerült. 1956-tól visszatért az irodalmi életbe.

KELEN BÉLA 191–192

(1920–94) újságíró, politikus. Részt vett az illegális kommunista mozgalomban. 1945-től a MADISZ

budapesti titkára, sportfunkcionárius, 1956–62 között az MSZMP Budapesti Bizottságának titkára, 1962–83 között az *Esti Hírlap* főszerkesztője volt.

1956-os *Intézet OHA*, 101. számú interjú, készítette Murányi Gábor 1987-ben, 47 ív.

KELETI MÁRTON 103

(1905–73) filmrendező. 1950–53 között a Színház- és Filmművészeti Főiskola filmfőtanácsának vezetője és tanára.

KEREKES JÁNOS 113

(1913–96) zeneszerző, karmester. 1936–47 között az Operaház korrepetitora, 1947–57 között karmester, 1957-től az MTV zenei tanácsadója, 1964-től komolyzenei rovatának vezetője volt.

KERESZTES K. SÁNDOR 131–133

(1944–) építész, politikus. 1969-től Győrött városfejlesztő szakember. 1986–90 között az Észak-dunántúli Tervező Vállalat városrendezési szakosztályának vezetője, 1990–94-ben országgyűlési képviselő, 1990–93 között környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter volt. Apja, Keresztes Sándor (1918) jogász, politikus 1946–49 között a DNP tagja, országgyűlési képviselő volt, 1956-ban újjászervezte a pártot, ezért 1957-ben Kistarcsára internálták.

1956-os *Intézet OHA*, 576. számú interjú, készítette Javorniczky István 1994-ben, 9 ív.

KÉRI KÁLMÁN 62

(1901–94) katonatiszt. 1945. januártól az Ideiglenes Nemzeti Kormány Honvédelmi Minisztériumának katonai főnöke. 1949–54 között internálótáborban, illetve börtönben volt. 1954-től 1966-os nyugdíjazásáig éjjeliőr, postás, raktáros volt. 1989-ben újra bekapcsolódott a politikai életbe.

KERTÉSZ DEZSŐ 150–151

(1929–) orvos. 1948-tól Szegeden orvostanhallgató, 1952-től a honvéd kollégium diákja volt. 1954-től katonaoorvos, Hódmezővásárhelyen egészségügyi századparancsnok. A forradalom idején alakulatánál a katonai tanács elnökévé választották. 1956. november 7-én leszerelt, körzeti orvosként dolgozott. 1957. január 7-én letartóztatták, 7 év börtönbüntetésre ítélték. 1960-ban a Váci börtönben folytatott éhségsztrájk egyik kezdeményezője volt. 1962-ben szabadult. Körzeti orvosként dolgozott Csongrád megyében. A TIB és az SZDSZ alapító tagja.

1956-os *Intézet OHA*, 763. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 2002-ben, 12 ív.

KESERÜ ILONA 107

(1933–) festő. A hatvanas évek meghatározó neoavantgárd művésze.

KISHÁZI ÖDÖN 64

(1900–75) politikus, 1922-től a szociáldemokrata párt, 1948-tól az MDP, majd az MSZMP tagja. 1952-ben koholt vádak alapján letartóztatták, 8 év szabadságvesztésre ítélték. 1955-ben szabadult, 1956-ban rehabilitálták. 1957–63 között a SZOT főtitkárhelyettese, majd munkaügyi miniszter, 1963-tól az MSZMP KB-tagja volt.

KLINGER ANDRÁS 122

(1930–) demográfus, szociológus. 1950-től a KSH munkatársa, kutatási területe a népesedéspolitikai, családtervezés, születésszabályozás.

KOCSIS FERENC 61, 62

(1914–65) lapszerkesztő, szakíró, orvos. 1951-től a TIT vezető munkatársa, a *Természet és Technika*, majd az *Élet és Tudomány* felelős szerkesztője volt.

KOCSIS ZOLTÁN 108

(1952–) zongoraművész, zeneszerző, karmester. 1969–73-ban Kadosa Pál, Kurtág György és Rados Ferenc tanítványa volt a Zeneművészeti Főiskolán, 1973-tól a Zeneművészeti Főiskola tanára. Az Új Zenei Stúdió előadója. 1992–96 között a Budapesti Fesztiválzenekar művészeti vezetője, első vendég-karmestere, szólistája.

KODÁLY ZOLTÁN 56, 113

(1882–1967) zeneszerző, népzene kutató, zenetudós. Az MTA tagja (1943).

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL 101

(1907–92) író, műfordító.

KONCZ CSABA 39–40, 93, 103–106, 186

(1938–) fotóművész, zenész. A hatvanas évek közepétől rendszeresen állította ki fotóit. Tagja volt az avantgárd művészekből álló Muskátli-galerinek. 1967-ben elhagyta az országot, Nyugat-Európa több országában élt. 1992-ben hazatelepült, biokertészettel és hangszerkészítéssel foglalkozik.

1956-os *Intézet OHA*, 443. számú interjú, készítette Palotai János 2001-ben, 4 ív.

KONCZ ZSUZSA 183

(1946–) popénekes. 1963-tól az Illés, majd a Metró zenekar énekes volt.

KONCSEK LÁSZLÓ 146

(1905–81) újságíró, szerkesztő, 1950-től 1965-ig az MR munkatársa volt.

KONCSOL LÁSZLÓ 160

(1936–) esszéíró, költő, műfordító. A szlovákiai magyar esszéírás és kritika meghatározó egyénisége.

KONDOR BÉLA 108

(1931–72) festő, grafikus, költő. Iskolateremtő, új szimbólumrendszert alkotó művész.

KONRÁD GYÖRGY 105

(1933–) író. *A látogató c.* regénye (1969) először adott hírt a deviancia és a szegénység jelenlétéről Magyarországon. Következő műveit későn, illetve megcsonkítva adták ki, a rárótt publikációs tilalom csak 1985-ben ért véget. A nyolcvanas évek végén a demokratikus ellenzék vezető személyisége, 1990–93 között a Nemzetközi PEN Club elnöke.

KORDA SÁNDOR (ALEXANDER KORDA) 114

(1893–1956) magyar származású brit filmrendező, producer. 1932-ben megalapította a London Films Productiont, az angol filmélet legjelentősebb intézményét.

KORNFELD CSALÁD lásd Chorin Ferenc**KOSSA ISTVÁN 41**

(1904–65) politikus. 1945–50-ben az MKP, illetve az MDP KV és PB tagja. 1951–52-ben az ÁEH elnöke. 1956. november–1957. május között pénzügy-, 1957–63-ban közlekedési és postaügyi miniszter, az MSZMP KB tagja (1957–65) volt.

KOVÁCS ANDRÁS 111–113

(1925–) dramaturg, filmrendező. 1950-től a Mafilm dramaturgja, 1951–57 között a dramaturgiai osztály vezetője volt. 1960-tól rendező. 1981–86 között a Filmművészeti Szövetség elnöki tisztét töltötte be. 1970-ben Kossuth-díjjal tüntették ki.

1956-os *Intézet OHA*, 241. számú interjú, készítette Lugossy István 1992-ben, 15 ív.

KOVÁCS KATI 183

(1944–) popénekes, színész.

KOZÁK GYULA 10

(1941–) szociológus. 1966-tól oktatásszociológiai, 1970-től munkáskutatásokat vezetett és több dokumentumfilmet készített Az OHA, a TIB és az 1956-os Intézet egyik alapítója, Nagy Imre és mártírtársai 1989-es újratemetésének egyik szervezője.

KÖPECZI BÉLA 66, 130

(1921–) politikus, irodalomtörténész. 1964–66-ban az MSZMP KB kulturális osztályának vezetője, 1965-től az ELTE BTK egyetemi tanára. 1982–88 között művelődési miniszter. Az MTA tagja (1967).

KUCZKA PÉTER 99–100

(1923–99) költő, író, szerkesztő. 1948–56 között szakszervezeti és pártfunkciókat töltött be, egy ideig a Magyar Írók Szövetsége titkára volt. 1954-ben Kossuth-díjat kapott. 1954 után az irodalmi ellenzék aktív tagja lett. A forradalom alatt a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának tagja, az Országos Nemzeti Bizottság titkára volt. 1964-ig nem publikálhatott. 1958-tól a Képcsarnok Vállalatnál, 1968-tól az Országos Idegenforgalmi Tanácsnál dolgozott. 1976-tól a Móra Könyvkiadó szerkesztője volt. A hetvenes évek elejétől a tudományos-fantasztikus irodalom hazai meghonosítója lett.

1956-os *Intézet OHA*, 48. számú interjú, készítette Havas Fanny 1987–1988-ban, 34 ív.

KUKLAY ANTAL 50–51, 98–99

(1932–) katolikus pap, művészettörténész. 1956-ban Budapesten teológushallgatóként részt vett az ÁEH iratainak lefoglalásában és a vidéki papokat tájékoztató broszúra készítésében. 1958-ban 10 év börtönbüntetésre ítélték. 1963-as szabadulása után nem gyakorolhatta hivatását. Ipari, majd ásatási segédmunkásként dolgozott. A hatvanas években Sárospatakon létrehozta és azóta is gondozza a Római Katolikus Egyházi Gyűjteményt. 1973-tól Köröm községben plébános.

1956-os *Intézet OHA*, 216. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1989–90-ben, 10 ív.

KUNDERA, MILAN 161

(1929–) cseh író, költő. 1975-ben Franciaországba emigrált, állampolgárságától megfosztották. 1980 óta Párizsban az École de Hautes Études professzora.

KURTÁG GYÖRGY 107, 108

(1926–) zeneszerző, zongoraművész. 1960–68-ban az Országos Filharmónia szólistáinak korrepetitora, 1968-tól kamarazene-tanár.

LANGE, OSKAR 68

(1904–65) lengyel közgazdász, statisztikus, politikus. 1947-től a lengyel parlament, 1955-től az államtanács tagja. A decentralizált (piaci) szocializmusmodell kidolgozója.

LANGLOIS, HENRI 45, 46, 109

(1914–77) a párizsi Cinématèque Française igazgatója, filmgyűjtő volt.

LATOR LÁSZLÓ 100

(1927–) költő, műfordító. 1957-től az Európa Kiadó lektora, majd főszerkesztője.

LEHEL GYÖRGY 116

(1926–89) karmester. 1962-től a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekarának vezető karnagya, 1974-től a bázeli rádiózenekar állandó vendégkarnagya volt.

LENGYEL BALÁZS 100–102

(1918–) író, szerkesztő, irodalomtörténész. 1945–49 között minisztériumi tisztviselőként dolgozott. Nemes Nagy Ágnessel alapított folyóiratukat (*Újhold*, 1946) 1948-ban betiltották. 1961-től a Corvina Kiadó szerkesztője, 1963-tól a Móra Könyvkiadó felelős szerkesztője volt. 1986-tól ismét az *Újhold*, illetve az *Újhold* Évkönyv sorozat egyik szerkesztője. 1981-ben József Attila-díjjal tüntették ki. *1956-os Intézet OHA*, 483. számú interjú, készítette Standeisky Éva 1992-ben, 6 ív.

LENGYEL JÓZSEF 191, 192

(1896–1975) író. A KMP alapító tagja. 1930-ban Moszkvában telepedett le. 1938-ban koholt vádakkal letartóztatták, 8 évet munkatáborban töltött, 1949-ben Szibériába száműzték. 1955-ben tért haza. Magyarországon először ő írt nyíltan a GULAG-ról.

LENIN, VLAGYIMIR ILJICS 81

(1870–1924) orosz politikus, gondolkodó, a szovjet állam megalapítója.

LISZIÁK ELEK 106

(1939–) rajzfilmrendező. 1961–70-ben a Képzőművészeti Alap kiállításrendezője, 1970–82 között a Pannónia Filmstúdió tervezője. 1965-től rendszeresen kiállít mint festő-grafikus.

LITVÁN GYÖRGY 61

(1929–) tanár, történész. Az 1956-os forradalom idején a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának tagja volt. 1958-ban letartóztatták, 1959-ben 6 év szabadságvesztésre ítélték. 1962-ben szabadult. 1963–71-ben könyvtáros és középiskolai tanár, 1971-től az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa. Az SZDSZ, a TIB és az 1956-os Intézet egyik alapítója (1991–99 között igazgatója), 1995–99-ben az ELTE Szociológiai Intézetének egyetemi tanára.

LITVÁN KATALIN 34, 137

(1949–) építészmérnök, fordító. 1973-tól a KÖZTI-ben, az IKV-nál és a BUVÁTI-ban dolgozott statikusként. 1988-tól szabadúszó fordító. Litván György lánya.

1956-os Intézet OHA, 639. számú interjú, készítette Hoffmann Gertrud 1995-ben, 7 ív.

LOSONCZI PÁL 73

(1919–) politikus. 1948–60 között a barcsi Vörös Csillag Tsz. elnöke, 1960–67 között földművelésügyi miniszter, 1967–75-ben az Elnöki Tanács elnöke. Az MSZMP KB (1957–89), illetve a PB (1975–87) tagja.

LOSONCZY GÉZA 32

(1917–57) politikus, újságíró. 1945-től a *Szabad Nép* főmunkatársa, 1949–51-ben a Szépirodalmi Kiadó vezetője volt. 1951-ben koholt vádak alapján 15 év szabadságvesztésre ítélték. 1954-ben szabadult.

1956. október 30-án a Nagy Imre-kormány államminisztere, az újonnan megalakult MSZMP intézőbizottsági tagja lett. November 4. után a romániai Snagovba internálták. 1957. áprilisában Budapestre szállították, a Nagy Imre-per másodrendű vádlottja lett volna, de a börtönben meghalt.

LŐRINCZY GYÖRGY 104

(1935–81) fotóművész. A magyar avantgárd fényképezés jelentős alakja. 1973-tól az USA-ban élt.

LUKÁCH KRISZTINA 138

(1956–) közgazdász, katolikus hitoktató. A Cooptourist, majd 1990-ig a Budapest Tourist munkatársa volt. 1991-től az újrainduló iskolai fakultatív hitoktatás egyik megszervezője. 1992-től a Művelődési és Köznevelési (Oktatási) Minisztériumban dolgozik. Apja Lukách Tamás (1923–2000) lakatos, gépészmérnök 1956-ban a Ganz Vagon- és Gépgyár ideiglenes munkástanácsának elnöke, később titkára volt, 1957-ben 8 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után segédmunkás, műszaki alkalmazott, majd környezetvédelmi szakember volt.

1956-os Intézet OHA, 581. számú interjú, készítette Kőrösi Zsuzsanna 1994-ben, 3 ív.

LUKÁCS GYÖRGY 33

(1885–1971) filozófus. 1956. október 27. és november 3. között Nagy Imre kormányában népművelési miniszter, november 4. után a romániai Snagovba internálták. 1957. áprilisában tért haza. 1967-ben átigazolták az MSZMP-be.

LUKÁCS JÓZSEF 61

(1922–87) filozófus, valláskutató. 1959-től a *Világosság* főszerkesztője, 1978-tól az MTA Filozófiai Intézetének igazgatója volt. Az MTA tagja (1978).

LUKÁCSY SÁNDOR 66

(1923–2001) irodalomtörténész, esszéista. Eötvös-kollégista, a *Valóság* egyik alapító szerkesztője. 1949–51 között a Népművelési Minisztérium munkatársa volt. 1953 után az irodalmi ellenzék tagja lett. 1956-ban részt vett a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága tevékenységében. 1961-ig nem publikálhatott. 1962–88 között az MTA Irodalomtudományi Intézete munkatársa volt.

1956-os Intézet OHA, 19. számú interjú, készítette Rainer M. János 1986-ban, 13 ív.

LUX ALFRÉD 100, 101

(1933–) író, műfordító. 1959–69 között általános iskolában tanított, 1969–85 között az OPI munkatársa volt.

M. T. 161–163

(1928–1999) szakmunkás. 1956-ban a főváros egyik kerülete nemzeti bizottságának és nemzetőrségének tagja. 1959-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-as szabadulása után munkás, majd építész volt.

1956-os Intézet OHA, az interjút Krassó György készítette 1979-ben, 29 ív.

MALÉTER PÁL 30–32, 149

(1917–58) katonatiszt. 1956-ban Nagy Imre kormányának honvédelmi minisztere. November 3-án tagja volt annak a szovjet hadvezetessel tárgyaló magyar delegációnak, amelynek tagjait a KGB vezetője letartóztatta. 1958-ban a Nagy Imre-perben halálra ítélték és kivégezték.

MÁRIÁSSY FÉLIX 113

(1919–75) filmrendező. Főként a társadalom morális kérdéseivel foglalkozó filmeket készített.

MÁRTON ERZSÉBET 35

(1937–) kalauz, munkás. 1956-ban a Széna téri felkelőcsoport tagjaként megmentette 12 ÁVH-s sorakatonát. November 4-étől 1957 tavaszáig Belgiumban élt. 1957 augusztusában letartóztatták, majd 15 év börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban szabadult, adminisztrátorként dolgozott.

1956-os *Intézet OHA*, 319. számú interjú, készítette Lugossy István 1991-ben, 4 ív.

MASARYK, TOMÁS 94

(1850–1937) cseh politikus, filozófus, szociológus. A független Csehszlovákia első köztársasági elnöke (1918–1935) volt.

MÉCS LÁSZLÓ 155

(1895–1978) költő, premontrei szerzetes. 1941–42-ben a *Vigilia* szerkesztője. 1953-ban letartóztatták, 1956-ban szabadult, rehabilitálták. 1964-től Pannonhalmán élt.

MENSÁROS LÁSZLÓ 66–67, 102–103

(1926–93) színművész. 1949-ben disszidálási kísérletért 1 év szabadságvesztésre ítélték. 1956-ban a Debreceni Csokonai Színház Forradalmi Bizottmányának elnöke volt. 2 év 2 hónap börtönbüntetésre ítélték. 1960-ban szabadult, segédmunkásként és pincérként dolgozott, csak 1961-ben térhetett vissza a színpadra. Négy évig a Szolnoki Szigligeti Színház tagja volt, majd a budapesti Madách Színházban játszott. A TIB egyik alapítója.

1956-os *Intézet OHA*, 284. számú interjú, készítette Lakatos László 1991-ben, 7 ív.

MÉREI FERENC 55

(1909–86) pszichológus. 1927-től a KMP tagja. 1956. október 25. és november 4. között az ELTE BTK Egyetemi Forradalmi Diákbizottságának tanár vezetője volt. 1958-ban letartóztatták, 1959-ben 10 év szabadságvesztésre ítélték. 1963-ban szabadult. 1964–76-ban az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézetben megalakította a Pszichodiagnosztikai Laboratóriumot, ahol számos nemzedéket tanított.

MÉREI ZSUZSA 188

(1956–) pszichológus. Az ELTE BTK-tanult, majd az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet munkatársa volt. Mérei Ferenc lánya.

1956-os *Intézet OHA*, 593. számú interjú, készítette Hoffmann Gertrud 1994-ben, 3 ív.

MESTERHÁZI LAJOS 67

(1916–79) író, publicista.

MÉSZÖLY MIKLÓS 100

(1921–2001) író. A hatvanas években a hivatalos kultúrpolitika korlátozta írói tevékenységét. A magyar próza egyik megújítója volt.

MEZEI ÁNDRÁS 101

(1930–) író, költő. 1958–92 között az *Élet és Irodalom* rovatvezetője, főmunkatársa.

MEZŐ IMRE 95

(1905–56) politikus. Az MDP budapesti bizottságának titkára (1950–53, 1954–56), 1956 júliusától az

MDP KV tagja. Támogatta Nagy Imre politikáját. 1956. október 30-án a budapesti pártbizottság Köz-társaság téri székházának ostromakor halálosan megsebesült.

MEZŐ IMRÉNÉ 153, 154

vállalati vezető, Mező Imre felesége.

MIHÁLYFI ERNŐ 145

(1898–1972) újságíró, politikus. 1939 után a *Magyar Nemzet* szerkesztője, 1947-ben tájékoztatásügyi miniszter (FKGP). 1949–51, majd 1957–72 között a *Magyar Nemzet* főszerkesztője.

MINDSZENTY JÓZSEF 48, 127

(1892–1975) római katolikus főpap, 1945–73 között esztergomi érsek. 1949-ben koholt vádak alapján életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1955–56-ban házi őrizetben élt. Október 30-án bekapcsolódott a forradalmi eseményekbe. November 4-én az USA nagykövetségére menekült, 1971-ben – a magyar kormány és a Vatikán közötti tárgyalások eredményeképpen – Rómába utazott. 1990-ben rehabilitálták.

MOLNÁR ERIK 33

(1894–1966) politikus, történész. Népjelölti (1944–47), majd külügy-, illetve tájékoztatásügyi miniszter (1947–48). Moszkvai és helsinki nagykövet (1948–49). Az MDP KV tagja (1948–56). 1953–54-ben a Legfelsőbb Bíróság elnöke, részt vett a koncepciók perekben letartóztatottak rehabilitációjában.

MOLNÁR FERENC 114

(1828–1952) író. 1939-ben Svájcba, majd az USA-ba emigrált feleségével, Darvas Lilivel. Világhírű színpadi szerző, darabjait jelenleg is játsszák valamennyi kontinensen.

MOLNÁR ZOLTÁN 142–143, 160, 168–169

(1920–) munkás, író, újságíró. 1945-től pártmunkás volt: földosztó miniszteri biztos, az MKP megyei titkára Hajdú-Bihar, majd Somogy megyében. 1950-ben elbocsátották munkahelyéről, és kizárták a pártból. Budapesten segédmunkás, majd művezető lett. 1954–56 között az *Irodalmi Ujság*, majd a *Szabad Nép* munkatársa. 1956-ban a Magyar Írók Szövetsége vidéki titkára volt, a forradalom alatt az Írószövetségben tevékenykedett. 1956. december 5-én letartóztatták, 1957-ben 3 év börtönbüntetésre ítélték. 1959-ben szabadult. 1961-ig szabadfoglalkozású, majd a *MÁVAUT* c. lapnál újságíró, 1963–81 között az *Élet és Irodalom* munkatársa volt.

1956-os *Intézet OHA*, 70. számú interjú, készítette Rainer M. János 1987-ben, 15 ív.

MORVA TAMÁS 85, 87, 88

(1928–) közgazdász. 1954–59 között az OT munkatársa. 1965–67 között a gazdasági reformbizottság titkára. Jelentős szerepe volt az új gazdasági mechanizmus kidolgozásában.

MORVAY JUDIT 110

(1924–2002) néprajzkutató. A Magyar Néprajzi Múzeum munkatársa volt.

NAGY ÁNDRÁS 180–181

A hatvanas–hetvenes évek fordulóján az MKKE munkatársa volt.

NAGY IMRE 29–31, 42, 149

(1896–1958) politikus, agrárközgazdász. 1930–44 között Moszkvában élt. 1944 novemberében, az

MKP KV tagjaként tért haza. 1944–45-ben földművelésügyi, 1945–46-ban belügyminiszter. 1946–49-ben a KV titkára. 1953. július 4–1955. április 18-ig miniszterelnök. Reformpolitikája miatt 1955-ben valamennyi állami és párttiszttségétől megfosztották, kizárták a pártból. 1956. október 24-től miniszterelnök, november 1-jétől az MSZMP Intéző Bizottságának tagja. November 23-án a romániai Snagovba internálták. 1957 áprilisában Budapestre szállították, 1958. június 15-én halálra ítélték és 16-án kivégezték.

NAGY JÓZSEFNÉ SZARKA JOLÁN 41, 42

(1921–) politikus. Eredetileg szövőőrnő volt. 1955–71 között könnyűipari miniszter. 1951–56-ban az MDP KV tagja, 1958–72 között országgyűlési képviselő.

NAGY LÁSZLÓ 101

(1925–78) költő, műfordító, az 1945 után induló költőnemzedék képviselője. 1959-től az *Élet és Irodalom* képszerkesztője, majd főmunkatársa volt.

NAGY TAMÁS 85–89

(1914–93) közgazdász, egyetemi tanár. 1938-tól a szociáldemokrata párt tagjaként marxista szemináriumokat vezetett. 1945-ben belépett a kommunista pártba. 1947–54-ben a pártfőiskola tanára volt. Az MKKE megszervezője, tanára. Lefordította Marx *A tőke* c. művét. 1954–81 között az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének osztályvezetője, illetve igazgatóhelyettese. 1956-ban a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága tagja volt. 1964–66 között a gazdasági reform kidolgozására alakult reformbizottság mellett működő titkárság vezetője, 1970–72-ben a reform tapasztalatait elemző szakmai szervezet titkára volt. A nyolcvanas években ismét részt vett a gazdasági reformok kidolgozásában.

1956-os *Intézet OHA*, 26. számú interjú, készítette Voszka Éva 1986-ban, 17 ív.

NAGY ZOLTÁN 104, 106

(1943–) fotóművész. 1964-től vegyésztechnikus, majd az Iparművészeti Főiskola fotósa volt. 1967–72 között az NSZK-ban tanult, 1974-től Rómában él.

NEMES DEZSŐ 127

(1908–85) politikus. 1957–61-ben a *Népszabadság* szerkesztőbizottságának elnöke. 1965–66-ban a Párttörténeti Intézet főigazgatója, 1966–77 között a Politikai Főiskola igazgatója, 1975-től rektora. 1977–80-ban a *Népszabadság* főszerkesztője. Az MSZMP KB (1957–85), illetve a PB tagja (1959–80).

NEMES GYÖRGY 144

(1910–98) író, újságíró, sajtótörténész. 1945–50 között a *Szabad Nép*, 1956–59-ben az *Érdekes Újság* munkatársa. 1960-tól az *Élet és Irodalom* szerkesztője, 1963–74-ben főszerkesztője volt.

NEMES NAGY ÁGNES 100, 101

(1922–91) költő, műfordító, esszéíró. Lengyel Balázssal alapított folyóiratukat (*Újhold*, 1946) 1948-ban betiltották, hosszú ideig csak műfordítóként publikálhatott. 1958-tól szabadfoglalkozású volt.

NEMESKÜRTY ISTVÁN 110

(1925–) irodalom- és filmtörténész, történész. 1959-től a Budapest Filmstúdió vezetője, 1979-től a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára volt.

NEZVÁL FERENC 175

(1909–87) politikus. 1945-től az MKP, majd az MDP tisztségviselője. 1955-ben jogi doktori oklevelet szerzett. 1957–66 között igazságügy-miniszter volt.

NYERGES ANDRÁS 101

(1940–) író, költő. 1966–67-ben az Egyetemi Színpad, 1967–71-ben az MR dramaturgja. 1988-tól a Móra Könyvkiadó főszerkesztője.

NYERS REZSŐ 85–87, 91, 156, 178

(1928–) politikus, közgazdász, 1940–48 között az SZDP tagja. Élelmiszeripari (1956), majd pénzügy-miniszter (1960–62). 1962–74 között az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkára, az 1968-as gazdasági reformok kidolgozásának irányítója. 1972–81-ben az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója. 1957–89-ben az MSZMP KB, 1966–75 között, illetve 1988–89-ben a PB tagja, 1989. október–1990. május között az MSZP elnöke volt.

NYITRAI FERENCNÉ 180

(1926–) statisztikus. 1963–78 között a KSH iparstatisztikai főosztályának vezetője, 1978–79-ben első elnökhelyettese, 1979–89 között elnöke volt.

OBERSOVSKY GYULA 51, 58

(1927–2001) író, újságíró. 1956. október 24-én elindította az *Igazság* c. lapot, november 7. után a Péterfy Sándor Utcai Kórház körül szerveződő ellenálló csoport tagja volt. 1957-ben halálra ítélték, majd büntetését nemzetközi tiltakozásra életfogytiglani szabadságvesztésre változtatták, 1963-ban szabadult. 1967–89 között a *Sportfogadás* szerkesztője volt.

ÓNÓDI MIKLÓS 181

1968-tól a hetvenes évek közepéig az MKKE propagandavezetője, majd az OSZK munkatársa volt.

ONÓDY LAJOS 174–176

(1920–96) gazdasági vezető. 1965 előtt az Éttermi és Büfé Vállalat igazgatója volt. 1966-ban deviza- és más bűncselekményekért 6 és fél év szabadságvesztésre ítélték, büntetésének kétharmadát letöltötte.

ORBÁN GYÖRGY 131–132, 185–186

(1950–) jogász, könyvkereskedő. 1976-tól gyámügyi előadó, majd 1984-ig a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége dél-dunántúli szervezetének a titkára volt. Ezt követően a nyíregyházi színház ügyvezető igazgatója, majd a Pest Megyei Tanács művészeti főelőadója, 1988-tól a Színházi Intézet gazdasági igazgatója, 1991-től pedig a Balassi Kiadó kereskedelmi igazgatója volt. 2002-ben önálló könyvkereskedelmi vállalkozásba kezdett. Édesapja, Orbán Nándor (1910–81) katonatiszt, 1948 után segédmunkás, a forradalom idején a nagykanizsai nemzetőrség parancsnoka volt. Ezért 1958-ban 10 év börtönbüntetésre ítélték.

1956-os Intézet OHA, 693. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1997-ben, 10 ív.

ORBÁN LÁSZLÓ 178

(1912–78) politikus. 1950-től minisztériumi főtisztviselő, oktatásügyi miniszterhelyettes (1955. január – 1956. január). 1956. februártól októberig az MDP KV tudományos osztályának helyettes vezetője.

1957 júniusától az MSZMP KB tagja, 1957–62-ben a tudományos és kulturális, 1962–67-ben az agitációs és propagandaosztály vezetője. 1967–73-ban a művelődési miniszter első helyettese, 1974–76 között kulturális miniszter volt.

PACH ZSIGMOND PÁL 117, 120

(1919–2000) történész. 1952–92-ben a budapesti közgazdaságtudományi egyetem tanára, egyidejűleg az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese (1949–56), igazgatója (1957–85), 1986-tól kutató professzora, az MTA tagja (1970) volt.

PÁKH TIBOR 45, 52–54, 158–159, 192

(1924–) jogász, műszaki fordító. 1945–48 között szovjet hadifogságban volt. 1956. október 25-én megsebesült a Kossuth téri sortűznél. 1957-től nyilvánosan hangoztatta véleményét az idegen megszállásról és az ötvenhatos szabadságharcról. 1961-ben ellenforradalmi tevékenység vádjával 15 év börtönbüntetésre ítélték. A börtönben tiltakozott az emberi jogok sérelmére elkövetett túlkapások ellen. 1971-es szabadulása után is harcolt Magyarország önrendelkezési jogának visszaszerzéséért. Munkavállalását mindvégig akadályozták, megbízások fordítómunkából élt.

1956-os *Intézet OHA*, 690. számú interjú, készítette Balázs Eszter 1997–98-ban, 10 ív.

PALKÓ MAGDA 61

(1930–) rádiós újságíró, majd a *Világosság* szerkesztője. Lukács József felesége.

PAP JÁNOS 32–33, 45, 70–71, 171, 186, 188–189

(1925–94) vegyésztechnikus, politikus. 1946-ban belépett az MKP-ba. 1946–49 között az Ajkai Erőmű vegyésztechnikus, 1949-től az MDP Veszprém Megyei Bizottsága munkatársa, 1957–61 és 1965–85 között az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága első titkára, 1961–63 között belügyminiszter, majd 1965-ig a Minisztertanács elnökhelyettese volt. 1985-ben nyugdíjazták. 1958–85 között országgyűlési képviselő volt. Aktív részese a forradalom leverését követő kádári restaurációnak és a megtorlásnak, személyesen járt közben annak érdekében, hogy Brusznyai Árpádot halálra ítéljék. 1994-ben öngyilkosságot követett el.

1956-os *Intézet OHA*, 106. számú interjú, készítette Kozák Márton 1987-ben, 14 ív.

PAPP LAJOS 173

(1906–73) politikus. 1945–46-ban az MKP KV tömegszervezeti osztályvezetője, 1946-tól a Veszprém megyei pártbizottság titkára, majd az Építésügyi Minisztérium vezető munkatársa volt. 1957-től a KEB tagja. 1969-ben nyugdíjazták.

PAPP MIKLÓS 64–65

(1932–) anyagbeszerző, gépkocsivezető. 1956-ban a DIMÁVAG-ban részt vett a forradalmi munkásokövetelések megfogalmazásában. A Borsod Megyei Munkástanács tagja, két napig elnöke volt. 1958. decemberében letartóztatták, 2 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után fizikai munkás, raktáros és gépkocsivezető volt, 1987-es nyugdíjazásáig meg-megújuló represszióknak volt kitéve. 1989-ben Miskolcon az MDF gazdasági irodájának vezetője lett.

1956-os *Intézet OHA*, 317. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1991-ben, 12 ív.

PÁRDI IMRE 86

(1922–) 1959–61-ben az MSZMP KB gazdaságpolitikai osztálya vezetőjének helyettese, 1961–67-ben, majd 1973–78-ban vezetője. Jelentős szerepe volt az új gazdasági mechanizmus kidolgozásának megszervezésében. 1962–85 között PB-tag volt.

PEKÓ ERZSÉBET 135, 165–166

(1948–) mezőgazdasági alkalmi munkás, majd fonónő Bácsalmáson. Édesapját, Pekó István (1914–57) kiskunmajsai mezőgazdasági munkást nem bizonyított emberölés vádjával halálra ítélték és kivégezték. A családot emiatt sok diszkrimináció érte.

1956-os *Intézet OHA*, 606. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1995-ben, 4 ív.

PELCZ JÓZSEF 47, 131, 135–136, 166–167, 168, 183–185

(1946–) gépészmérnök, tanár. 1969-től az NDK-ban dolgozott. 1971–94 között a Gyár- és Gépszerelő Vállalat munkatársa, 1995 óta egy kft. műszaki vezetője. Édesapja, Pelcz József (1914–80) mérnök, 1956-ban a MÁV Vezérigazgatóság forradalmi bizottságának elnöke, fél évig letartóztatásban volt.

1956-os *Intézet OHA*, 773. számú interjú, készítette Lénárt András 2003–04-ben, 10 ív.

PERCZEL KÁROLY 173–174

(1913–92) építész. Részt vett a franciaországi ellenállásban. 1947–49 között az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium főosztályvezető-helyettese. A Rajk-perben életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték, 1954-ben rehabilitálták. 1967 után a VÁTI vezető munkatársa volt.

1956-os *Intézet OHA*, 44. számú interjú, készítette Szabóné Dér Ilona 1986–1987-ben, 19 ív.

PERÉNYI IMRE 173

(1913–2002) építész. 1951–83 között a BME városépítészeti tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, 1955–60-ban Budapest főépítésze. 1964–68-ban építésügyi miniszter, 1967-től a Magyar Urbanisztikai Társaság alelnöke volt.

PERNECZKY GÉZA 106

(1936–) művészettörténész, képzőművészeti író. 1962–65-ben a Képzőművészeti Alap Könyvkiadó szerkesztője, 1965–68-ban a *Magyar Nemzet*, 1968–70-ben az *Élet és Irodalom* műkritikusa. 1970 óta Kölnben él.

PESTA LÁSZLÓ 153

(1902–98) orvos, 1945-től kiscsapatáti politikus. 1947–90 között országgyűlési képviselő, a hatvanas években a szociális és egészségügyi bizottság elnöke volt.

PÉTER GÁBOR 122

(1906–93) politikus, rendőrtiszt. 1945-től az ÁVH, illetve elődszervezetei megszervezője, később első számú vezetője. Súlyos felelősség terheli az államvédelmi szervek által elkövetett törvénytelen ségekért. 1954-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1960-ban egyéni kegyelemmel szabadult.

PÉTER GYÖRGY 121, 176–180

(1903–69) közgazdász, statisztikus. A KSH elnöke, az MKKE tanára (1948–66). Nevéhez fűződik a KSH átszervezése, a nemzetijövedelem-számítás megszervezése, a népgazdasági mérlegrendszer bevezetése. Tevékeny részt vett az 1968-as gazdasági reform előkészítésében.

PÉTERY JÓZSEF 48

(1890–1967) katolikus pap, 1942-től váci püspök volt, 1953-ban internálták.

PETHŐ TIBOR 145, 146–147, 191

(1918–96) újságíró. Pályáját 1942-ben kezdte a *Magyar Nemzet*nél. Bajcsy-Zsilinszky Endre ellenállási köréhez tartozott. 1945-ben tagja lett az NPP-nek. 1947–48-ban az *Új Magyarország* rovatvezetője, a HM sajtófőnöke, majd a *Szabad Szó* és a *Hétfői Hírek* rovatvezetője, 1960-tól a *Magyar Nemzet* főmunkatársa, 1973–83-ban és 1991-től főszerkesztője volt. 1967–71-ben, illetve 1975–80 között országgyűlési képviselő, 1976–89 között a HNF Országos Tanácsának alelnöke, 1966–89-ben a MÚOSZ alelnöke volt.

1956-os *Intézet OHA*, 189. számú interjú, készítette Murányi Gábor 1989-ben, 42 ív.

PETRI-GALLA PÁL 106

(1922–76) szabadfoglalkozású. Lakása a magyar neoavantgárd találkozóhelye volt.

PIKLER FERENC 62

(1916–79) mérnök. 1936–45 között Franciaországban élt. 1949-ben koholt vádak alapján elítélték. 1954-es rehabilitálása után az ERBE igazgatója, később Bécsben a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség, majd az OMF munkatársa volt.

PILINSZKY JÁNOS 101

(1921–81) költő, író. 1946–48-ban az *Újhold* társszerkesztője. 1949-től nem publikálhatott, az irodalmi élet peremére szorult. 1957-től az *Új Ember* c. katolikus hetilap munkatársa volt. A hatvanas évek elejétől nagy nemzetközi és hazai elismertségre tett szert.

PODGORNIJ, NYIKOLAJ VIKTOROVICS 188

(1903–83) szovjet politikus. 1957–63-ban az Ukrán KP KB első titkára. 1964–77 között az SZKP PB titkára volt.

POGÁNY FRIGYES 104

(1908–76) építész mérnök, művészettörténész. 1964–74 között az Iparművészeti Főiskola igazgatója, majd rektora volt.

POMOGÁTS BÉLA 160

(1934–) irodalomtörténész. Az 1956-os forradalomban való részvétele miatt 1959-ben internálták, egy év múlva szabadult. 1965-től az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa, 1996-tól tudományos tanácsadója.

PUCHERT JÁNOS 51–52, 59

(1934–) lakatos. A komlói szénbányában dolgozott, majd 1954-ben bevonult katonának. Egysége 1956. november 4-én tűzharcot vívott az egyik Budapestre bevonuló szovjet egységgel. 1958-ban halálra ítélték, majd ítéletét kegyelemből életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták. 1970-ben szabadult. 1989-es nyugdíjazásáig bányászként dolgozott. 1994–98-ben önkormányzati képviselő volt Komlón. 1956-os *Intézet OHA*, 615. számú interjú, készítette Szokolczai Attila 1994–95-ben, 16 ív.

PULLAI ÁRPÁD 191

(1925–) politikus. 1957–61-ben a KISZ KB titkára, 1961–63-ban első titkára, 1963–66 között az MSZMP

KB párt- és tömegszervezetek osztályának vezetője, 1966–76-ban titkára. Közlekedési és postaugyi (1976–83), illetve közlekedési miniszter (1983–84).

RAB ZSUZSA 100

(1926–98) költő, műfordító. 1949-től szellemi szabadfoglalkozású, 1971–84 között az *Élet és Irodalom* munkatársa volt.

RÁCZ GYÖRGY 81–83

(1907–89) építész. A harmincas években bekapcsolódott az illegális kommunista mozgalomba. 1931-től építésztervező, a CIAM magyar csoportjának tagja volt. Ipari épületek, tanintézetek, lakóházak tervezésével és műemlékek helyreállításával foglalkozott. 1957-ben Ybl-díjjal tüntették ki. *1956-os Intézet OHA, 135. számú interjú*, készítette Szabóné Dér Ilona 1988-ban, 9. ív.

RAJK LÁSZLÓ 56, 97

(1909–49) politikus. 1945-től az MKP, illetve az MDP KV és PB tagja. 1946–49 között a párt főtitkár-helyettese, 1946–48-ban belügy-, 1948–49-ben külügyminiszter volt. 1949 májusában koholt vádak alapján letartóztatták, halálra ítélték és kivégezték. 1955-ben rehabilitálták.

RAJK LÁSZLÓNÉ FÖLDI JÚLIA 95

(1914–81) könyvtáros. Az MNDSZ elnöke (1948–49). 1949-ben letartóztatták, 5 év börtönbüntetésre ítélték. 1954-ben szabadult. Csatlakozott a Nagy Imre körül csoportosuló pártellenzékhez, 1956. november 4. után a romániai Snagovba internálták. 1958-ban tért haza, az MOL munkatársa volt.

RAKOSI MÁTYÁS 33, 38, 75, 112, 116

(1892–1971) politikus. 1918-tól az MKP tagja. 1940–44-ben a Szovjetunióban élt, 1945 januárjában tért haza. 1948 júniusától az MDP főtitkára, 1953. júliustól 1956. július 18-ig első titkára volt. Leváltása után a Szovjetunióba távozott.

RATKÓ ANNA 121

(1903–81) politikus. Népjóléti (1949–50) és egészségügyi miniszter (1950–53). Nevéhez fűződik a kiugró demográfiai hullámmal járó szigorú abortusztvény.

REGÉCZY-NAGY LÁSZLÓ 30, 49–50

(1925–) katonatiszt. 1948–57 között az angol követség sofőrje volt. 1956-ban jelentős szerepe volt Nagy Imre írásainak Nyugatra juttatásában. 1957 nyarán letartóztatták. A Nagy Imre-perben tanúként hallgatták ki, majd 1958-ban a Bibó István és társai elleni perben 15 év börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban szabadult. Segéd munkásként, majd fordítóként dolgozott. A TIB alapító tagja, részt vett a Nagy Imre és társai újratemetésének szervezésében. 1988-ban belépett az MDF-be. 1990 szeptemberétől a köztársasági elnök hivatalának főosztályvezetője, a köztársasági elnök szárnysegédje volt, majd a TIB elnöke lett.

1956-os Intézet OHA, 187. számú interjú, készítette Körösényi András 1988-ban, 7. ív.

RESNAIS, ALAIN 104

(1922–) francia filmrendező, a francia új hullám kiemelkedő mestere.

RÉVÉSZ ANDRÁS 62

(1906–96) politikus. 1927-től tagja volt a szociáldemokrata pártnak, 1948 februárjában kizárták. 1950-

ben koholt vádak alapján életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték, 1955-ben szabadult. 1957–88 között a Budakalászi Textilművek jogtanácsosa volt.

RIMÁN JÁNOS 65

(1920–97) hengerész. Az LKM-ben kiemelt szakmunkásként dolgozott. 1956-ban a gyári munkástanács elnökévé választották. 1958-ban 12 év börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban szabadult. Nyugdíjazásáig, 1980-ig a korábbi munkahelyén alacsonyabb besorolású szakmunkásként dolgozott.

1956-os *Intézet OHA*, 267. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1991-ben, 8 ív.

RIVETTE, JACQUES 46

(1928–) francia filmrendező, a francia új hullám kiemelkedő alkotója.

ROHMER, ERIC 46

(1920–) francia filmrendező, a francia új hullám kiemelkedő képviselője.

RÓNAY GYÖRGY 100

(1913–78) költő, író, műfordító, esszéíró. 1946-tól a *Vigilia* munkatársa, 1957-től szerkesztője, 1969-től felelős szerkesztője volt.

RÓZSÁS JÁNOS 139–140

(1926–) gépipró, könyvelő. Leventeként szovjet fogságba esett, 1946-ban szovjet katonai bíróság 10 év kényszermunkára és örökös száműzésre ítélte. 1953-ban amnesztiával szabadult. A *Keserű ifjúság* c. önéletrajzi regényében számolt be élményeiről, emiatt a magyar és a szovjet hatóságok részéről többszöri zaklatásnak volt kitéve a hatvanas, hetvenes években. Nagykanizsán él, 1983-tól leszázalékolt nyugdíjas.

1956-os *Intézet OHA*, 753. számú interjú, készítette Lugossy István 2002-ben, 9 ív.

RUTTKAI OTTÓ 102

(1921–) színész, színiigazgató.

SARTRE, JEAN-PAUL 93

(1905–80) francia író, filozófus, az egzisztencializmus gondolatrendszerének egyik fő képviselője. Elkötelezett baloldali és pacifista, 1968-ban a párizsi diákmozgalmak támogatója.

SÁNDOR JÓZSEF 60, 148

(1911–85) politikus. 1957–63 között az MSZMP KB párt- és tömegszervezeti osztályának alosztályvezetője, illetve vezetője. 1963–77-ben az MSZMP KB Titkárságát vezette. 1956–80 között KB-tag volt.

SÁRA SÁNDOR 108, 109

(1933–) filmrendező, operatőr. A Balázs Béla Stúdió alapító tagja, számos jelentős magyar játék- és dokumentumfilm rendezője, illetve operatőre.

SÁRKÖZI MÁRTA 113, 156

(1907–66) szerkesztő, műfordító, Molnár Ferenc és Vészi Margit lánya, Horváth Zoltán, majd Sárközi György felesége. A *Válasz* mecénás-újraindítója és szerkesztője volt (1946–49).

SÁRKÖZI MÁTYÁS 156

(1937–) író, újságíró, Sárközi Márta és Sárközi György fia. 1956-ban emigrált, 1963–65 között a SZER szerkesztője Münchenben, majd Londonban a BBC magyar adásának munkatársa.

SÁRY LÁSZLÓ 107

(1940–) zeneszerző. Az Új Zenei Stúdió (1970) egyik alapítója, előadója.

SEBES SÁNDOR 41–43, 44, 174–176

(1902–92) banktisztviselő. 1920-tól illegális kommunista, többször letartóztatták. A spanyol polgárháborúban a Nemzetközi Brigád tagja, majd Franciaországban részt vett az antifasiszta fegyveres ellenállásban. 1945-től az MKP, majd az MDP KV gazdasági osztályának vezetője, 1953–70 között belkereskedelmi miniszterhelyettes. Az 1958-as brüsszeli világiállításon a magyar részvételért felelős megbízott.

1956-os *Intézet OHA*, 218. számú interjú, készítette Kozák Márton 1989-ben, 13 ív.

SEREGI LÁSZLÓ 115

(1928–) rendező. 1959–63-ban Kecskeméten főrendező, 1959-től az MTV zenés színházának külső rendezője. 1971–80-ban a József Attila Színház, 1978–89-ben az Operettszínház rendezője, 1989-től a debreceni Csokonai Színház igazgatója volt.

SERVATIUS, ROBERT 146

német ügyvéd, Karl Adolf Eichmann védője.

S. NAGY KATALIN 107

(1944–) művészettörténész, szociológus.

SOMLYAI MAGDA 140

(1926–) történész. 1953–72-ben az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa volt, 1972-től az ELTE BTK-n oktató, majd egyetemi tanár.

SOMLYÓ GYÖRGY 100

(1920–) költő, író, műfordító. 1951–53-ban az *Irodalmi Ujság* szerkesztőségének tagja, 1955–56-ban az MR irodalmi főosztályának vezetője. 1966–87-ben az *Arion* c. többnyelvű folyóirat főszerkesztője. A Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnes alapította *Újhold* (1946–48) köréhez tartozott.

SÓS GYÖRGY 174, 175

(1909–72) rendőrtiszt. 1950-től a BRFK főkapitány-helyettese, 1951–54 között a MÉH Vállalat főosztályvezetője, 1956 novemberétől 1963-ig a BRFK vezetője volt.

STRAUB F. BRUNÓ 123, 129

(1914–96) biokémikus, 1933–37-ben a szegedi egyetemen Szent-Györgyi Albert munkatársa volt. 1948–70 között a budapesti orvostudományi egyetem tanára, 1970–78-ban az MTA Szegedi Biológiai Központ főigazgatója, majd 1978-tól tíz éven keresztül az Enzimológiai Intézet vezetője volt. Az MTA tagja (1949).

SUGÁR ANDRÁS 160

(1933–) újságíró. 1958–71-ben az MTI munkatársa, moszkvai (1960–63), londoni (1966–71) tudósító. 1971-től az MTV első utazó tudósítója.

SURÁNYI IBOLYA 103

(1928–) előadóművész. 1952–85 között az ELTE BTK tanára, az MR irodalmi osztályának szerkesztője, 1957-től az Egyetemi Színpad irodalmi vezetője volt.

SZABADY EGON 121, 122

(1917–) demográfus. 1940–80 között a KSH munkatársa, 1966–80-ban elnöke volt.

SZABÓ LÁSZLÓ 61, 171

(1931–) újságíró, rendőrtiszt. 1953-tól a *Szabad Nép*, illetve a *Népszabadság* munkatársa, 1964–89 között a *Kék fény* c. tévéműsor vezetője.

SZABOLCSI MIKLÓS 66

(1921–2000) irodalomtörténész. 1967–80 között az MTA Irodalomtörténeti Intézetének igazgatója, 1959–60-ban az *Élet és Irodalom* felelős szerkesztője, 1969-től az ELTE BTK egyetemi tanára volt. Az MTA tagja (1976).

SZAKÁCS SÁNDOR 117–120

(1936–) gazdaságtörténész. 1956-ban egyetemi hallgatóként tagja lett az ELTE diákbizottságának és a *Tiszta szívvel* c. egyetemi újság szerkesztőségének, részt vett a nemzetőrség szervezésében. 1958–60 között Tatabányán könyvtáros volt, majd az MKKE Gazdaságtörténeti Tanszékére került. 1988-tól egyetemi tanár, 1996–2001-ben tanszékvezető. 1990–94 között a Mezőgazdasági Múzeum főigazgatója volt. Több hazai és nemzetközi szakbizottság tagja.

1956-os *Intézet OHA*, 582. számú interjú, készítette Beck Tibor 1993–94-ban, 13 ív.

SZÁNTÓ PIROSKA 100

(1913–98) festő, grafikus, Vas István költő felesége. Visszaemlékezései dokumentumértékűek.

SZCZEPANSKI, JAN 68

(1914–2004) lengyel szociológus, 1966–70-ben a Nemzetközi Szociológiai Társaság elnöke volt.

SZEKÉR GYULA 74, 78, 124, 125

(1925–) politikus, vegyészmérnök. 1949-től a Fémipari Kutatóintézetben dolgozott, majd a SZU-ban aspiráns volt. 1954-től a Nehézipari és a Vegyipari Minisztériumban vezető posztokat töltött be. 1956–75 között vegyipari, illetve nehézipari miniszterhelyettes, majd miniszter, 1975–80 között a Minisztertanács elnökhelyettese, 1980–84 között az OMF, majd 1989-ig az MSZH elnöke volt.

1956-os *Intézet OHA*, 66. számú interjú, készítette Laki Mihály, Farkas Katalin 1987-ben, 17 ív.

SZÉLL JENŐ 29, 51, 55–56, 97, 180–181, 192

(1912–94) népművelő, politikus, publicista. 1932-ben belépett a KIMSZ-be, és az egyetemi diákmozgalom titkára lett. 1933-ban másfél év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után Párizsban és Bécsben textilvegyészetet tanult. 1945-től pártalkalmazott, 1948–50 között bukaresti magyar követ, 1951-ben az MDP KV munkatársa, 1951–57 között a Népművészeti Intézet alapító igazgatója volt. A Nagy Imre körül kialakult pártellenzék aktív tagja lett. 1956-ban az MR kormánybiztosává nevezték ki. A forradalom leverése után az OSZK tudományos munkatársa, valamint műfordító volt. 1959-ben 5 év börtönbüntetésre ítélték. 1962-ben szabadult. 1964-től a Zeneműkiadó lektora, 1970-től a *Könyvtárgy* szerkesztője volt. A TIB egyik alapítója.

1956-os *Intézet OHA*, 4. számú interjú, készítette Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Szabóné Dér Ilona 1981–82-ben, 40 ív.

SZÉNÁSI GÉZA 180

(1917–79) jogász. 1975-ig a Magyar Népköztársaság főügyésze, 1962–75 között az MSZMP KB tagja volt.

SZENTÁGOTHAI JÁNOS 122–123, 129–130

(1912–94) orvos, anatómus, agykutató. 1936-tól az Anatómiai Intézetben dolgozott Lenhossék Mihály mellett, 1940-től adjunktus. Kétévi hadifogság után 1946-tól a pécsi egyetem, 1963–77 között a SOTE Anatómiai Intézetét vezette. 1973-tól az MTA alelnöke, 1977–85 között elnöke volt. 1956-ban a pécsi Értelmiségi Forradalmi Bizottság elnökévé választották. 1985–89-ben az Elnöki Tanács tagja, 1985-től 1994-ig országgyűlési képviselő volt. Kossuth-díjas (1950) és állami díjas (1970).
1956-os Intézet OHA, 10. számú interjú, készítette Balázs Katalin 1986-ban, 22 ív.

SZÉPE GYÖRGY 160

(1931–) nyelvész. 1953-tól az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa, 1982-től a JPTE egyetemi tanára.

SZIGETHY ATTILA 29

(1912–57) politikus. Az NPP politikusa, 1948-tól az országos vezetőség tagja. 1956. október 26-án a Győri Ideiglenes Nemzeti Tanács, október 31-én a Dunántúli Nemzeti Tanács elnökévé választották. 1957. május 3-án letartóztatták, öngyilkos lett.

SZIGETVÁRI ISTVÁN 58–59

(1940–) esztergályos, villanyszerelő. 1956. október 25-én szakmunkástanulóként csatlakozott a Berzenczey utcai és a Tűzoltó utcai felkelőcsoporthoz. 1958-ban 15 év börtönbüntetésre ítélték. 1969-ben szabadult. Esztergályos volt a székesfehérvári Finommechanikai Vállalatnál, majd Elekre költözött, ahol segéd munkásként és villanyszerelőként dolgozott. 1987-től kisállattenyésztő. A POFOSZ országos választmányának tagja.

1956-os Intézet OHA, 371. számú interjú, készítette Eörsi László 1991-ben, 12 ív.

SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY 107–108

(1918–) ókorkutató. 1941-től a Szépművészeti Múzeum antik osztályának munkatársa, 1952–93 között osztályvezető. 1952-től az ELTE BTK tanára, címzetes egyetemi tanár. Az Ókortudományi Társaság főtárgya, a *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts* szerkesztője. 1991-ben Kossuth-díjjal tüntették ki.

1956-os Intézet OHA, 774. számú interjú, készítette Litván György, Molnár Adrienne 2003-ban, 8 ív.

SZILÁGYI JÓZSEF 32

(1917–58) politikus. 1947-től az MKP, illetve az MDP KV katonai és karhatalmi osztályvezetője volt. 1953-tól Nagy Imre támogatója, a miniszterelnök leváltása után a pártellenzékhez tartozott. 1956 januárjában kizárták az MDP-ből. Október 24-től Nagy Imre miniszterelnöki titkárságának vezetője. November 4. után Snagovba internálták, 1957 márciusában Budapestre szállították. 1958. április 22-én halálra ítélték és kivégezték.

SZINETÁR MIKLÓS 115, 116

(1932–) rendező, színiigazgató. 1953-tól az Operettszínház rendezője, illetve főrendezője, majd 1960-

tól a Petőfi Színház művészeti vezetője volt. 1962–71-ben és 1986–90-ben az MTV főrendezője, 1971–79-ben művészeti vezetője, illetve művészeti igazgatója, 1979–86-ban elnökhelyettese volt. 1993–96-ban az Operettszínház igazgatója, 1996–2001 között, valamint 2003-tól az Operaház főigazgatója. 1954 óta a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára. 1991-től filmimporthal is foglalkozik. 1970-ben Kosuth-díjjal tüntették ki.

Így kell ezt! ... Vagy másképp. Szinetár Miklós elmondja életét Kozák Gyulának. Budapest, 2003, Balassi Kiadó. Részlet.

SZIRMAI ISTVÁN 62, 63, 116, 146, 147, 149, 152, 191

(1906–69) politikus. 1957–59 között az MSZMP KB agitációs és propagandaosztályának vezetője. 1959–66-ban a KB kulturális és ideológiai titkára. Az MSZMP KB (1957–69) és a PB tagja (1962–69).

SZOLZSENYICIN, ALEKSZANDR ISZAJEVICS 139

(1918–) orosz író. 1945-től 8 évet töltött börtönben, illetve büntetőtáborokban, műveiben a személyi kultusz és a lágerek világát mutatta be. 1974-ben kiutasították a Szovjetunióból. 1990-ben visszakarta állampolgárságát, 1994-ben hazatért.

SZTÁLIN, JOSZIF VISSZARIONOVICS 76, 81

(1879–1953) szovjet politikus, 1922–53 között az SZKP KB főtitkára. Politikai diktatúrája kegyetlen népelnyomáshoz vezetett. A koncepciók perék fő felelőse.

SZTEVANOVITY DUSÁN 183

(1945–) dalszövegíró. 1964–71-ben a Metró együttes gitárosa és dalszövegírója, 1973–83 között az MTV dramaturgja, szerkesztője, műsorvezetője.

SZTEVANOVITY MILUTIN 72–73, 152, 182–183

(1921–2002) közgazdász, újságíró. Részt vett a jugoszláv ellenállási mozgalomban. 1946-tól egy jugoszláv külkereskedelmi vállalat munkatársa volt, 1947-től Prágában, 1948-tól Budapesten dolgozott. 1952-ben koncepciók perben kémkedés vádjával 10 év börtönbüntetésre ítélték. 1955-ös szabadulása után vállalati ellenőr lett. 1948–52 és 1957–74 között a *Délszláv Szövetség*, majd a magyarországi szovjet lapok olvasószolgálatának főszerkesztője volt.

1956-os *Intézet OHA*, 146. számú interjú, készítette Kubinyi Ferenc 1987–88-ban, 10 ív.

SZTEVANOVITY ZORÁN 182, 183

(1942–) énekes, gitáros, zeneszerző, a Metró együttes egyik megalapítója. A magyarországi beatkorszak meghatározó egyénisége.

SZUHAY MIKLÓS 117

(1928–) agrártörténész. Az MKKE docense (1964–74), egyetemi tanára (1974–79).

SZÜRÖS MÁTYÁS 189–190

(1933–) politikus. 1959-ben Moszkvában a Nemzetközi Kapcsolatok Intézetében szerzett diplomát. A Külügyminisztériumban dolgozott, 1975–78-ban berlini, 1978–82-ben moszkvai nagykövet, 1983–89 között az MSZMP KB titkára, 1985–2002 között országgyűlési képviselő, 1989-ben az Országgyűlés elnöke, 1989–90-ben ideiglenes köztársasági elnök.

1956-os *Intézet OHA*, 426. számú interjú, készítette Tóth Pál Péter 1991-ben, 24 ív.

TAKÁCS BÉLA 36–37

(1931–) rádiótechnikus, mérnök. 1948-tól segéd munkásként, majd a filmgyárban és a Bányaiipari Kutatóintézetben elektronikusként dolgozott. 1956-ban belépett a nemzetőrségbe, november 4-e után több társával illegális rádióadót üzemeltetett. 1957-ben Jugoszlávián keresztül Franciaországba emigrált, ahol tévéműszerészként, majd elektromérnöként dolgozott.

1956-os *Intézet OHA*, 159. számú interjú, készítette Rainer M. János 1988-ban, 4 ív.

TAMÁSI ÁRON 101

(1897–1966) író. 1926–44 között Kolozsváron az *Újság* és az *Ellenzék* munkatársa. 1945–47-ben Magyarországon nemzetgyűlési képviselő, 1948 után kiszorították az irodalmi életből, 1953-tól jelenhettek meg újra írásai.

TÉTÉNYI PÁL 126

(1929–) kémikus. 1948–49-ben a BME-n, 1949–53 között a Moszkvai Állami Egyetem vegyészkarán tanult. 1957-től az MTA tudományos munkatársa. 1959–70, illetve 1970–75 között az MTA Izotóp Intézetének igazgatója. 1970–75 között az MTA főtitkárhelyettese, 1977-től 1982-ig a Minisztertanács Tudománypolitikai Bizottságának titkára. 1982-től 1989-ig az MSZMP KB tagja, 1982–85 között osztályvezetője, 1985-től 1989-ig az OMF B elnöke volt.

1956-os *Intézet OHA*, 767. számú interjú, készítette Markovits Ferenc 2003-ban, 12 ív.

TÍMÁR JÁNOS 169

(1921–) közgazdász. 1958–60-ban az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa, 1960–74 között az OT osztályvezetője, 1974-től az MKKE egyetemi tanára volt.

TOLNAI GÁBOR 66, 126

(1910–90) irodalomtörténész. 1953–80-ban az ELTE BTK egyetemi tanára. 1957–62-ben a *Kortárs* szerkesztője, az MTA tagja (1976) volt.

TÓTH ALADÁR 113

(1898–1968) zenetörténész, zeneesztéta. 1945–46-ban a budapesti Operaház igazgatója, a korszak jelentős zenekritikusa volt.

TÓTH ANDRÁS 61

(1915–) könyvtáros. 1949–52-ben az Országos Könyvtári Központ, 1952–54-ben a Levéltárak Országos Központjának munkatársa, 1954–73-ban az Egyetemi Könyvtár, 1973–78-ban a PIM osztályvezetője. 1958–67 között a hazai egyházi könyvtárak szakfelügyelője volt.

TÓKÉS OTTÓ 56

(1922–) közgazdász. Részt vett az antifasiszta ellenállásban. 1945–48-ban a BM titkárságán dolgozott, a NÉKOSZ-mozgalom egyik vezetője volt. 1949-ben letartóztatták és a Rajk-ügy egyik mellékperében elítélték. 1956-ban részt vett a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága munkájában.

TÖMPE ANDRÁS 97, 180, 181

(1913–71) 1945–46-ban ezredesi rangban a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát vezette. 1947-től a szovjet állambiztonsági szervek állományában Argentínában a latin-amerikai szovjet hírszerzést irányította. 1959–62 között a BM hírszerzéssel foglalkozó főosztályának vezetője,

1962–67-ben az MSZMP KB osztályvezetője, 1967–68-ban berlini nagykövet volt. 1968-ban a csehszlovákiai bevonulás elleni tiltakozásként lemondott posztjáról. 1971-ben öngyilkosságot követett el.

TRAUTMANN REZSŐ 173

(1907–95) politikus, építész. 1951–57-ben építésügyi miniszterhelyettes, 1957–67-ben építésügyi, 1967–68-ban építésügyi és városfejlesztési miniszter volt.

TURBÓK GYULA 35

(1931–) gépészmérnök. Népi kollégistaként 1948-ban belépett az MKP-ba. A miskolci műszaki egyetemen Rákosi-ösztöndíjas és DISZ-titkár volt. 1954-ben a DIMÁVAG-ban üzemmérnökként kezdett dolgozni. 1956 októberében a munkáskövetelések egyik megfogalmazója, a forradalom alatt a vállalati munkástanács elnökévé választották. 1958-ban 4 évi börtönbüntetésre ítélték. 1959-ben szabadult. Miskolcon munkás, majd technológus volt, később a TVK MEO-vezetője lett.

1956-os *Intézet OHA*, 293. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1991-ben, 5 ív.

TYLL ATTILA 67

(1923–) színművész.

ÚJHELYI SZILÁRD 33, 63, 112

(1915–96) jogász, politikus. 1940-ben belépett a kommunista pártba, részt vett az antifasiszta ellenállásban, kétszer letartóztatták. 1945 után népjóléti államtitkár, 1949 decemberétől az MR vezérigazgató-helyettese volt. 1951-ben koncepció perben 8 év börtönbüntetésre ítélték. 1954-es szabadulása után a Népművelési Minisztérium könyvtári főosztályának vezetője, majd filmfőigazgató lett. A Nagy Imre körül kialakult pártellenzékhez tartozott. 1956-ban a Nagy Imre-csoporttal Romániába internáltak, 1958-ban tért haza. 1959–62-ben az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, 1962–67 között a Művelődési Minisztérium Kiadói Főigazgatóságának, majd 1972-ig filmművészeti főosztályának a vezetője volt. 1973–77 között Párizsban UNESCO-követként dolgozott. A TIB egyik alapítója. 1991-től a Magyar Mozgóképek Alapítvány kuratóriumi elnöke, 1992-től tiszteletbeli elnöke volt.

1956-os *Intézet OHA*, 40. számú interjú, készítette Tóth Pál Péter 1982–85-ben, 27 ív.

ÚJLAKI DÉNES 171–173

(1945–) színész. 1960-ban letartóztatták, 1962-ben államellenes szervezkedés és fegyverrejtegetés vádjával több fiatalokú társával együtt letartóztatták és 3 év börtönbüntetésre ítélték. 1963-as szabadulása után segédmunkásként és raktárosként dolgozott. 1968-tól több vidéki és fővárosi színházban játszott, 1983-tól a Katona József Színház tagja. 1990-ben Jászai Mari-díjjal tüntették ki.

1956-os *Intézet OHA*, 265. számú interjú, készítette Lugossy István 1991-ben, 3 ív.

ULBRICHT, WALTER 47

(1893–1973) keletnémet politikus. 1950-től a NSZEP KB főtitkára, 1953–71 között első titkára, 1971–73-ban t. elnöke. Miniszterelnök-helyettes (1949–60), 1960–73-ban az Államtanács elnöke.

UNGVÁRY RUDOLF 80, 106–107, 151–152

(1936–) mérnök, rendszerszervező, író. 1956-ban a miskolci egyetemen részt vett a diákparlament megalakításában, november 4-ig a miskolci rádióstúdióból sugárzott hírszolgálat vezetője volt. 1957 februárjában letartóztatták, Kistarcsára internáltak és kizárták az egyetemről. Szabadulása után

vasesztergályosként, műszaki ellenőrként, majd művelettervezőként dolgozott. Levelező tagozaton mérnöki diplomát szerzett. 1966-tól fordító volt, 1974-től tezasztergályosként foglalkozott. 1981-től az OSZK tudományos munkatársa, majd főmunkatársa. 1965-től jelennek meg írásai. A TIB alapító tagjaként a Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének egyik szervezője, az emlékműbizottság titkára volt. 1996-ban Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztjével tüntették ki.

1956-os Intézet OHA, 120. számú interjú, készítette Vásárhelyi Judit 1987–88-ban, 22 ív.

U THANT, SITHU 45

(1909–74) burmai diplomata, politikus. 1962–71 között az ENSZ főtitkára.

VÁCI MIHÁLY 101

(1924–70) költő, műfordító. 1960–63-ban az *Élet és Irodalom* munkatársa, 1963–70-ben az *Új Írás* szerkesztője volt.

VAJKÓ PÁL 79–80

(1926–) Vegyipari szakmunkás, termelésirányító. 1950-ben Recskre internálták, 1953-ban hűtlenség vádjával 4 és fél év börtönbüntetésre ítélték. 1954-ben szabadult. Az Egyesült Vegyiműveknél segéd munkásként, majd középvezetőként dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 751. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 2001-ben, 9 ív.

VALENTINY KÁROLY 173

(1916–) építésmérnök. 1945–50-ben, illetve 1957–66-ban az Építésügyi Minisztérium munkatársa, 1950–57 között a LAKÓTERV tervezője, 1967-től a VÁTI munkatársa volt.

VALKÓ MÁRTON 65

(1911–) gépészmérnök, pártfunkcionárius. Az LKM vezérigazgatója, 1957-től az MSZMP KB póttagja, 1962–66 között a KB tagja volt.

VÁLYI PÉTER 178

(1919–73) vegyészmérnök, politikus. 1953–54 között a Chinoin vezérigazgatója, 1955–67 között az OT elnökhelyettese, 1967–71-ben pénzügyminiszter, 1971-ben a Minisztertanács elnökhelyettese volt. Jelentős szerepet játszott a gazdasági mechanizmus reformjának munkálataiban. Halálos baleset érte.

VARDA, AGNES 46

(1928–) francia filmrendező, a francia új hullám egyik jelentős képviselője.

VARGA DOMOKOS 142

(1922–2002) író, újságíró. 1956–57-ben az MR munkatársa, 1957-ben letartóztatták, 1958-ban szabadult. 1968-tól az *Élet és Irodalom* munkatársa, 1970-től szabadfoglalkozású volt.

VARGA JÁNOS 127–129, 140–142,

(1927–) történész, levéltáros. 1955–56-ban az ELTE Történettudományi Karának dékánhelyettese volt. A forradalom alatt az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság elnöke, a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága tagja lett. 1957–68 között az MTA Történettudományi Intézet munkatársa, majd 1978-ig a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztályának vezetője, 1978–90 között a MOL főigazgatója, 1990–94-ben országgyűlési képviselő volt.

1956-os Intézet OHA, 585. számú interjú, készítette Germuska Pál 1994-ben, 10 ív.

VÁRKONYI GÁBOR 115

(1947–) filmrendező. 1973-tól az MTV rendezője.

VAS ISTVÁN 100, 101

(1910–91) költő, író. 1948-tól kiszorult az irodalmi életből, 1957-ig csak műfordításai jelenhettek meg. Életrajzi regényciklusa kortörténeti dokumentum.

VÁSÁRHELYI MIKLÓS 60–63, 94

(1917–2001) újságíró, politikus. Részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945 után a *Szabadság*, majd a *Szabad Nép* munkatársa, 1951-től a *Művelt Nép* felelős szerkesztője, majd 1952–54-ben a *Hungary-Vengrija* főszerkesztője, 1954 májusától a Tájékoztatási Hivatal elnökhelyettese volt. 1955-ben felmentették posztjáról. 1956. november 1-jén a Nagy Imre-kormány sajtófőnöke lett. A Nagy Imre-csoporttal Romániába hurcolták. 1958-ban a Nagy Imre-perben 5 év börtönbüntetésre ítélték. 1960-ban szabadult. Munkavállalását korlátozták. 1972–90 között az MTA Irodalomtudományi Intézetében sajtótörténeti kutatásokkal foglalkozott. 1973-tól a filmgyárban dramaturg. 1984-től az MTA–Soros Alapítvány bizottságában Soros György személyes képviselője, 1991-től 1993-ig az alapítvány alelnöke, majd 2001-ig elnöke volt. 1988-ban a TIB egyik alapítója, 1992-ig elnöke. Az SZDSZ alapítója, Országos Tanácsa tagja, 1990–94-ben országgyűlési képviselő volt.

1956-os *Intézet OHA*, 3. számú interjú, készítette Hegedűs B. András, Kozák Gyula 1985–87-ben, 45 ív.

VASS HENRIK 190–191

(1915–) cipész, szerkesztő, történész. Részt vett az illegális kommunista mozgalomban. 1951–61 között a Szikra, illetve Kossuth Könyvkiadó vezető munkatársa, 1956-tól igazgatója. A forradalom alatt az V. kerületi párház fegyveres védelmét koordinálta. 1980-ig a Párttörténeti Intézet igazgatója, 1975–80 között az MSZMP KB tagja volt.

1956-os *Intézet OHA*, 100. számú interjú, készítette Kozák Márton 1987–88-ban, 22 ív.

VASS LAJOS 113

(1927–93) zeneszerző. 1949-től a Honvéd Művészegyüttes énekkarának karnagya, művészeti vezetője, 1957 után az Állami Férfikar, a Vasas Kórus, majd a Vasas Szimfonikus Zenekar karnagya volt.

VERES JÓZSEF 62, 63

(1906–) politikus. 1958–63-ban a Fővárosi Tanács VB elnöke, 1963–69-ben munkügyi miniszter volt.

VERES PÉTER 190

(1897–1970) író, a népi írók balszárnyának képviselője. 1945–49-ben az NPP elnöke, 1947–48-ban honvédelmi miniszter. 1954–56 között az Írószövetség elnöke volt.

VERESS PÉTER 86

(1928–) politikus. 1962-től a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője, 1971–74-ben miniszterhelyettes, 1979–87 között miniszter. 1975–79-ben párizsi nagykövet volt.

VÉGH LÁSZLÓ 104

(1931–) orvos, zeneszerző, író. A magyarországi avantgárd művészet kiemelkedő alakja.

VÉSZI JOLÁN 114

Véshi József (1858–1940) újságíró, szerkesztő lánya.

VÉSZI MARGIT 114

(1885–1961) újságíró. Vészi József (1858–1940) újságíró, szerkesztő lánya. A *Pester Lloyd*, majd *Az Est* munkatársa. Első férje Molnár Ferenc volt. A két világháború között hosszabb ideig Hollywoodban, különböző filmvállalatoknál dolgozott.

VIDOVSKY LÁSZLÓ 107

(1944–) zeneszerző. Az Új Zenei Stúdió (1970) alapító tagja, előadóművésze.

VITÉZY LÁSZLÓ 115

(1940–) filmrendező, operatőr. 1973–79 között a Híradó- és Dokumentumfilm Gyár rövidfilmrendezője, 1981–88 között az MTV szerkesztő-rendezője.

VITRAY TAMÁS 114

(1933–) újságíró. 1959–68 között az MTV sportrovatának munkatársa, 1968–90 között főmunkatársa.

VUKOVICH GYÖGY 122

(1929–) statisztikus, szociológus. 1956-tól a KSH munkatársa, később elnöke.

WEISS CSALÁD lásd Chorin Ferenc**WILHELM ANDRÁS 107**

(1949–) zenetörténész, 1973-tól az Új Zenei Stúdió tagja, 1974-től az MTA Zenetudományi Intézete Bartók Archívumának tudományos munkatársa.

ZALA JÚLIA 84, 176–180

(1919–94) közgazdász. 1949-től a KSH főosztályvezetője, majd elnökhelyettese. Tevékenyen közreműködött az 1968-as gazdasági reform előkészítésében. 1967-től a Gazdaságkutató Intézet alapító igazgatója, 1975–80 között az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának vezető munkatársa, 1981-től a Gazdasági Kamara szakértője, később a Közgazdasági Tagozat társelnöke volt.

1956-os Intézet OHA, 124. számú interjú, készítette Rejtő Gábor 1987–88-ban, 18 ív.

ZALATNAY SAROLTA 183

(1947–) popénekes.

ZILAHY LAJOS 161

(1891–1974) író, szerkesztő. A két világháború közötti magyar irodalom ünneplélt írója. 1947-ben az USA-ba emigrált.

ZSIGMONDI ENDRE 62

(1910–) 1946-tól a Szikra Lapnyomda munkatársa, majd igazgatója volt. 1949-ben letartóztatták és koholt vádak alapján elítélték. 1954-es rehabilitálása után a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalánál dolgozott. 1955-től a Magyar Hirdető igazgatója, majd vezérigazgatója volt.

ZSUKOV, GEORGIJ KONSZTANTYINOVICS 94

(1896–1974) szovjet marsall. 1941–45 között magas katonai tisztségeket töltött be, 1945 után a németországi SZEB elnöke, a megszálló csapatok parancsnoka volt.

ZSURZS ÉVA 113

(1925–97) filmrendező. 1957-től az MTV munkatársa volt.

(Összeállította Molnár Adrienne, Nácsa Klára)

RÖVIDÍTÉSEK

ÁEH	Állami Egyházügyi Hivatal
ÁÉTI	Állami Építéstudományi és Tervező Intézet
ÁFB	Állami Fejlesztési Bank
ÁJTK	Állam- és Jogtudományi Kar
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
BAZ	Borsod-Abaúj-Zemplén
BBC	British Broadcasting Corporation
BHG	Beloianisz Híradástechnikai Gyár
BKE	Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem
BM	Belügyminisztérium
BME	Budapesti Műszaki Egyetem
BNV	Budapesti Nemzetközi Vásár
BRFK	Budapesti Rendőr-főkapitányság
BTK	Bölcsészettudományi Kar
BUVÁTI	Budapesti Városépítési Tervező Iroda
c.	című
CIAM	Congrès Internationaux d'Architecture Moderne
CSKP	Csehszlovák Kommunista Párt
DATORG	(Külkereskedelmi Adatfeldolgozó és Szervező Rt.)
DIMÁVAG	Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak Rt. diósgyőri gyára
DISZ	Dolgozó Ifjúság Szövetsége
DNP	Demokrata Néppárt
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szervezete
ERBE	Erőmű Beruházási Vállalat
ÉTI	Építéstudományi Tervező Intézet
FKgP	Független Kisgazdapárt
FIFA	Fédération Internationale de Football Association
FMK	Fiatalkorú Művészek Klubja
GULAG	Glavnoje Upravlenyija Lagerei
HÉV	Helyiérdekű Vasút
HM	Honvédelmi Minisztérium
HNF	Hazafias Népfrent
IKB	Ideiglenes Központi Bizottság
JPTE	Janus Pannonius Tudományegyetem

KB	Központi Bizottság
KEB	Központi Ellenőrző Bizottság
KGM	Kohó- és Gépipari Minisztérium
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KIMSZ	Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetsége
KIPTERV	Könnyűipari Tervező Vállalat
KISZ	Kommunista Ifjúsági Szövetség
KJK	Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
KLTE	Kossuth Lajos Tudományegyetem
KMT	Nagybudapesti Központi Munkástanács
KÖZTI	Középület-tervező Iroda
KP	Kommunista Párt
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
ktsz	kisipari termelő szövetkezet
KV	Központi Vezetőség
LAKÓTERV	Lakó- és Kommunális Épületeket Tervező Vállalat
LEMP	Lengyel Egyesült Munkáspárt
LKM	Lenin Kohászati Művek
MADISZ	Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
MAFILM	Magyar Filmgyártó Vállalat
MATI	Magasépítési Tervező Intézet
MÁV	Magyar Államvasutak
MÁVAUT	Magyar Államvasutak Autóbusz Társaság
MBB	Magyar Beruházási Bank
MDF	Magyar Demokrata Fórum
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MEFESZ	Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége
MEO	Minőségellenőrző Osztály
MÉH	Melléktermék- és Hulladékhasznosítási Tröszt
MÉK	Mezőgazdasági Értékesítési Központ
MÉSZ	Magyar Építőművészek Szövetsége
MKKE	Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete
MKKE	Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem
MKP	Magyar Kommunista Párt
MLSZ	Magyar Labdarúgó Szövetség
MN	Magyar Néphadsereg
MNB	Magyar Nemzeti Bank
MNDSZ	Magyar Nők Demokratikus Szövetsége

- MOL Magyar Országos Levéltár
MR Magyar Rádió
MRT Magyar Rádió és Televízió
MSZBT Magyar–Szovjet Baráti Társaság
MSZH Magyar Szabványügyi Hivatal
MSZMP Magyar Szocialista Munkáspárt
MSZP Magyar Szocialista Párt
MTA Magyar Tudományos Akadémia
MTI Magyar Távirati Iroda
MTST Magyar Testnevelési és Sport Tanács
MTV Magyar Televízió
MŰOSZ Magyar Újságírók Szövetsége
MVSZ Magyarok Világszövetsége
NDK Német Demokratikus Köztársaság
NÉKOSZ Népi Kollégiumok Országos Szövetsége
NIM Nehézipari Minisztérium
NPP Nemzeti Parasztpárt
NSZEP Német Szocialista Egységpárt
NSZK Német Szövetségi Köztársaság
OFFI Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda
OHA Oral History Archívum
OKISZ Kisipari Szövetkezetek Országos Szövetsége
OMFB Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság
OPI Országos Pedagógiai Intézet
OSZK Országos Széchényi Könyvtár
OT Országos Tervhivatal
p. pagina
PB Politikai Bizottság
PEN Poets, Essayists, Novelists (International Association of Poets, Playwrights, Essayists, Editors and Novellists)
PIM Petőfi Irodalmi Múzeum
POFOSZ Politikai Foglyok Országos Szövetsége
Rt. részvénytársaság
SOTE Semmelweis Orvostudományi Egyetem
SZDP Szociáldemokrata Párt
SZDSZ Szabad Demokraták Szövetsége
SZEB Szövetséges Ellenőrző Bizottság
SZER Szabad Európa Rádió

szerk.	szerkesztette
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja
SZOT	Szakszervezetek Országos Tanácsa
SZTAKI	Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet
SZTK	Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ
SZU	Szovjetunió
TB	Társadalombiztosítás
TDDSZ	Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete
TIB	Történelmi Igazságtétel Bizottsága
TIT	Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
TMB	Tudományos Minősítő Bizottság
TVK	Tiszai Vegyi Kombinát
UEFA	Union Européenne de Football Associations
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation
USA	United States of America
VÁTI	Városépítési Tervező Vállalat
VB	Végrehajtó Bizottság
VITUKI	Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet

